

X C V
2 0 1 3

Néprajzi Értésítő

ANNALES MUSEI ETHNOGRAPHICÆ

Néprajzi *Értésítő*

ANNALES MUSEI ETHNOGRAPHIÆ

Néprajzi Múzeum, Budapest 2014

XCV₂₀₁₃

Néprajzi *Értésítő*

ANNALES MUSEI ETHNOGRAPHIÆ

Szerkesztő bizottság
Kemecsi Lajos (elnök), Granasztói Péter,
Gyarmati János, Lackner Mónika

Szerkesztő
Szarvas Zsuzsa

A szerkesztő munkatársa
Máté György

Grafikai terv
Gerhes Gábor

Nyomdai előkészítés
Medve Zsuzsa/ART-AND Produkciós Iroda

Nyomás
Nyomda Kft.

Az angol rezüméket fordította
Antaffy Elayne

© Néprajzi Múzeum, Budapest, 2014

Felelős kiadó
Kemecsi Lajos főigazgató

www.neprajz.hu

A címlapon

1. kép. A Laczkó Dezső Múzeum raktárának textil- és iparművészeti gyűjteménye.
Oszkó Judit felvétele
2. kép. A felsőfüldi fatemplom bejáratánál készült fénykép, háromféle módon kasírozva
és feliratozva. Felsőfüld, 1913. Szinte Gábor felvétele
3. kép. Céllövölde nyereményei. Nagymarosy Ádám felvétele

HU ISSN 0077-6599

Megjelent a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

Nemzeti Kulturális Alap

A Néprajzi Múzeum fenntartója az

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Tartalom

SCHLEICHER VERA	A Laczkó Dezső Múzeum új tanulmányi raktára 9
GYARMATI JÁNOS	A kezdetek kezdete – a Néprajzi Múzeum gyűjtemény- formálódásának előzményei 17
SEDLMAYR KRISZTINA	Néprajz és művészettörténet senkiföldjéről: sasvári zarándokemlékek a Néprajzi Múzeum gyűjteményeiben 27
BATA TÍMEA	Székely kapuk, fatemplomok nyomában. Szinte Gábor (1855–1914) rajztanár fotográfiái 41
TASNÁDI ZSUZSANNA	Melka Vince ismeretlen grafikái a Néprajzi Múzeum gyűjteményében. 65
SZOJKA EMESE	Csergősök, hintások. Vándorhintások tárgyai a Néprajzi Múzeumban 81
WILHELM GÁBOR	Emlékezet és anyagi kultúra hmong menekülteknél egy tárgytypus kapcsán 101
KEREZSI ÁGNES	Gyűjtőúton a mordvinoknál 113
SZABÓ MÁTYÁS	Budai fuvarozás (1900–1950) 129
A Néprajzi Múzeum kiállításai, publikációi és programjai 2013-ban 159	

Contents

VERA SCHLEICHER	The Study Reserve Store of the Laczkó Dezső Museum 9
JÁNOS GYARMATI	The Very Beginning. How the Collection of the Museum of Ethnography Began to Take Shape 17
KRISZTINA SEDLMAYR	The No Man's Land Between Ethnography and Art History: Pilgrim Relics of Sasvár in the Collection of the Museum of Ethnography 27
TÍMEA BATA	Székely Gates and Wooden Churches. Photographs by Gábor Szinte (1855–1914), drawing teacher 41
ZSUZSANNA TASNÁDI	Unknown Graphic Art by Vince Melka in the Museum of Ethnography 65
EMESE SZOJKA	<i>Csergősök</i> , Fair Operators. The Objects of Itinerant Fair Operators in the Museum of Ethnography 81
GÁBOR WILHELM	Memory and Material Culture of the Hmong in Connection with an Object Type 101
ÁGNES KEREZSI	A Collecting Trip Among the Mordvins 113
MÁTYÁS SZABÓ	Cartage in Buda (1900–1950) 129
	Exhibitions, Publications and Program in the Museum of Ethnography in 2013 159

prajzi
Értésítő

MUSEI ETHNOGRAPHIAE

A Laczkó Dezső Múzeum tanulmányi raktára¹

A veszprémi Laczkó Dezső Múzeum tanulmányi raktára 2011 novemberében készült el, az európai unió és a magyar állam támogatásával, 99 386 459 Ft ráfordítással.² A beruházás keretében 665 négyzetméter meglévő (egyébként 2007-ben felújított) raktárterületet rendeztünk át, és 105 négyzetméternyi új épületrészt töltöttünk meg – a múzeum e telephelyén eddig ismeretlen – funkciókkal: oktatóteremmel, vendégfogadó és kiszolgálóhelyiségekkel, akadálymentes közlekedési terekkel, kutatói számítógépekkel. A több mint harmincmillió forint értékű új tárolóbútorzat segítségével közel tízezer műtárgy újrapozicionálására és nyilvántartási adatainak digitalizálására került sor. A muzeológusok, restaurátorok és gyűjteménykezelők bevonásával folyó munka a múzeum gyűjteményei közül négyet érintett: az iparművészeti és történeti gyűjteményt (textil- és militariaanyag), a képzőművészeti gyűjteményt (teljes anyag) és a néprajzi gyűjteményt (bútor- és textilanyag).

Ez a projekt – már csak a mennyiségi mutatóiból következően is – számtalan technikai, szervezési, digitalizálási és műtárgyvédelmi problémát vetett föl, amelyek tanulságait szintén érdemes lenne számba venni. Ezúttal azonban azokat a kérdéseket szeretném előtérbe helyezni, amelyek a másfél esztendei megfeszített munkavégzés – pályázatírás, építkezés, revízió, szüntelen dobozolás és cipekedés – közben talán még a múzeumi szakmai közegen belül sem kaptak elég hangsúlyt. Arról, hogy mi végre is költöttük el ezt a százmillió forintot, és hogy mit jelent az új raktár, mit jelent a „térbe írt gyűjtemény”³ a múzeum és közönsége kapcsolatára vonatkozóan, a múzeum alakváltozásairól való gondolkodás folyamatában.

Érdekes mindenekelőtt szóba hozni azt a bizonytalanságot, amely múzeumunkon belül, de – elnézve az azóta gomba módra szaporodó hasonló fejlesztéseket – a szakma egészében is uralkodik a tanulmányi raktár műfaját illetően. A pályázati kiírás, amelynek alapján most már több tucat közgyűjtemény megpróbálta definiálni a maga raktározással és nyilvánossággal kapcsolatos vízióját, világosan (de nem igazán logikusan) fogalmaz: látványtárat és tanulmányi raktárat különböztet meg, leginkább a szerint, hogy az utóbbi struktúrált, és oktatási funkcióval is bír. Ezzel szemben a megvalósult fejlesztések leggyakrabban a „látványraktár”, ritkábban „látványtár” címen hirdetik magukat, s csak elvétve találkozunk a „tanulmányi raktár” kifejezéssel. Annak ellenére van ez így, hogy e múzeumi fejlesztések mindegyike rendelkezik valamiféle struktúráltsággal és természetesen oktató funkcióval is. Ez az állítás még azokra a nem múzeumi szférához kötődő látványtárakra is vonatkozik, amelyek nyilván e műfaj divatját meglovagolva születtek. Ilyen például az APEH vagy a boldogkőváraljai pálinkaház látványraktára.

A „látványraktár” kifejezés népszerűsége érthető, hi-szen kiváló marketingerővel bír: holdudvarában ott rejtőzik a titkos helyre való bebocsáttatás és a látványosság mint vonzerő – nem véletlen, hogy e múzeumi egységek reklámozásában a leggyakrabban használt kifejezés az élményszerűség.

A közelmúltban átadott látványraktárak – de a két korai példa, a Szabadtéri Néprajzi Múzeumé és az Aquincumi Múzeumé is ezt mutatja – egy közös jellemzővel bírnak: valójában raktárak részletei, válogatások. A válogatás szempontjai nagyon különbözőek, így például a műtárgyak származása, kora, restauráltságának foka stb. Egyes esetekben mégis, és főleg a vegyes

1 Elhangzott 2013. március 5-én, a Néprajzi Múzeum napján, a Bátly-díjas előadás keretében. A tanulmány rövid, on-line változata 2012 januárjában jelent meg: Tanulmányozható múzeum. Kényszerőség és kísérlet: a Laczkó Dezső Múzeum új tanulmányi raktára. Internetcím: http://www.magyar-muzeumok.hu/muhely/561_tanulmanyozhato-muzeum.

2 TIOP 1.2.2 pályázati konstrukció; TIOP 1.2.2-09/1-2010-003 pályázat.

3 A „térbe írás” kifejezést Frazon Zsófia használta a látványraktárakkal foglalkozó blogbejegyzésében. Internetcím: <http://www.magyar-muzeumok.hu/blog/cikk/15>.

profilú, tehát néprajzi-régészeti-természettudományos válogatásoknál van ez így, a kincstárjelleg dominál: vagyis tematikusan vagy a nélkül összeállított műkincshalmazokról van szó.⁴

A látványraktárak lényegében tehát olyan raktárrészek, amelyek a maguk ezer-háromezer közötti, ritkábban ötezer vagy ennél több tárgyukkal az adott műtárgyállománynak továbbra is csak három-hat vagy maximum tíz százalékát tárják a nyilvánosság elé, miközben megtartják a háttérben az elzárt raktárat is. Ez a gyakorlat tehát a műtárgyakat látványos (megtekintésre érdemes) és nem látványos csoportra osztja, vagy még szikárabban fogalmazva: kiállításra és raktárra.

A Laczkó Dezső Múzeum raktári fejlesztése nem jobb és nem rosszabb ennél a gyakorlatnál, egyszerűen más műfajt képvisel. Nem akartunk sem új kiállítást, sem élményközpontot, csupán egy nagyon szigorúan vett tanulmányi raktárat, amely nem a múzeum egy terméke, hanem maga a múzeum.

A fejlesztés háttérében négy kulcsfogalom áll.

Az első fogalom a „nyitás”, amely részben technikai, főként azonban szemléletbeli kérdés. A műtárgyakhoz való fizikai hozzáférés kitágítja a gyűjtemények – eddig „szakemberekre” bízott – értelmezési lehetőségeit, és a megismerés demokratikus élményét ígéri, ennek minden veszélyével együtt.

A „múzeumi tudás” teljes körű közkinccsé tétele voltaképpen visszatérés a múzeum eredeti koncepciójához. A Veszprém vármegyei közgyűjtemény első, majd 1925-ben nyíló második állandó kiállítása – a világ megismerhetőségének pozitivista eszméjétől áthatva – a begyűjtött tárgyak teljes sorozatait kínálta fel ismeretszerzésre. A geológiai és régészeti leletek, műalkotások és „régiségtárgyak” muzealizálásának elsődleges szempontja volt, hogy beleillessék-e ebbe a „tótális” kiállításba, és van-e még hely számukra. Ha e szempontoknak nem feleltek meg, akkor eleve nem gyűjtötték be őket, vagy a vitrinszekrények alsó, zárt részében kötötték ki, új vitrinekre, új kiállítóteremre vagy – mint kevésbé fontos vagy duplumtárgyak – cserére várva. Az „állandó kiállítás” tartalma lényegében folyamatosan változott. Egyrészt azért, mert a múzeumőr beleértette a zárt szekrények tartalmát is, amelyet a látogatók okulására elő is varázsolhatott onnan. Másrészt egy újonnan bekerülő „fontos” darab, például egy jobb állapotú kőbalta vagy egy archaikusabb pásztoreszköz felülírhatta az emberiség (ős)történetéről szóló korábbi állítást: a vitrin tartalmát kicserélték, a korábbi kiállítási tárgy „lekerült” a zárt fiókba. E magabiztos muzealizálási és kiállítási gyakorlat mögött határozott múzeumi küldetést sejtethetünk. Míg az emberiség történetének evolucionista értelmezése szempontjából a múzeum csupán egy kis láncszem volt a múzeumok országos, illetve európai hálózatában, addig a korabeli forrásokban gyakran hivatkozott „vármegyei magyarság” identitásának szinte kizárólagos létetemenyeseként működött. E kettős feladatot látta el a kiállítás, amely egyben tanulmányi raktár is volt (így is nevezték), s e feladat betöltése érdekében került egy enteriőrbe a jurátuskard és a cifraszűr, a mézeskalácsütő fa és a herendi porcelán.

Vajon visszatérhetünk-e legalább részben – mint múzeumi hagyományhoz – e második világháború előtti megyei múzeumi koncepcióhoz, a tanulmányozható gyűjtemény és a megérthető világ illúziójához? Vagy csupán az elnevezés és a vitrinszekrények kettős hasznosítása azonos, ami mögött egészen más célok és feladatok rejlenek?

Ha az 1920–1940-es évek óta megváltozott múzeumi körülményeket kívánjuk fontossági sorrendbe állítani, első helyre kínálkozik a műtárgyállomány rohamos növekedése. De ennél is fontosabb a gyűjtés céljának és módszertanának átalakulása is: a régészeti lelettel azonos fontosságú lett maga a dokumentáció, a műalkotások holdud-

varában szót kért a politika, a történeti és néprajzi tárgyak, valamint azok dokumentációi már nem csupán egy megfoghatatlan „megyei identitást” képviselnek, hanem pusztuló életvilágokat, történeti traumákat is.

Ugyanakkor más stratégiát követel a sokszorosára növekedett látogatószám is, de még inkább a múzeumot használók új összetétele. A múzeum korai korszakában (kis túlzással) Laczkó Dezső múzeumigazgató személyesen vezette körbe az évi néhány száz, részben tudós kolléga, de mindenképpen értelmiségi látogatóját. Ezzel szemben ma mennyiségi mutatóknak próbálunk megfelelni sokezerényi, egyre csökkenő átlagéletkorú közönségünk kiszolgálásával.

4 Ebben a látványraktártípusban a néprajzi tárgyak is művészi produktumnak értelmeződnek, összhangban a múzeumi tárgyak esztétizálási folyamatával, amelyet ma már társadalmi elvárásnak érzünk. Ezt az elvárást azonban éppen a múzeumok formálták az évtizedek során, mint ahogyan napjainkban zajló lebontásában is a múzeumok egy része vállal szerepet, talán újfent a maga képére formálva ezzel a társadalmi elvárásokat. Ennek a lebontási folyamatnak fontos mérőföldkövei lehetnek a nyitott raktárak.

Fontos változás a tudományos értelmezés kizárólagos múzeumi jogának erősödése a 20. század második felében. A múzeumi tudást képviselő egyéni tudományos teljesítmények erős falakat emeltek a gyűjtemények és a látogató, de akár a „tudós kollégák” közé is.

Egy modern tanulmányi raktárnak ezeket az – értelmezés szabadságát gátló – falakat is le kell bontania, amikor kapuit tágra nyitja, vállalva az ezzel járó vallomástételt: a szembenézést a gyűjteményt létrehozó erők és szándékok viszonylagosságával.

Új tanulmányi raktárunk összességében a 20. század elejétől gyökeresen különböző, s talán még igazán ki sem formálódott, csupán ösztönösen képviselt múzeumi célokat tükröz. A jurátuskard és a cifraszűr, a halottas lepedő és a kortárs üvegszobor e térben is egymás mellé kerül, de amit képvisel, az már nem kizárólag a vegyes gyűjtőkörű megyei múzeumok megszokott bája. Tanulmányi raktárunkkal a megismerhetetlen világ posztmodern széttöredezettségét bevalló, de egyúttal a végtelen számú olvasat és identitás lehetőségét kínáló múzeumi kísérletek számát kívánjuk gyarapítani.

A fejlesztés második s egyben legfontosabb kulcsszava a gyűjtemény, amelyet a pályázat nyelvén a neki helyt adó „raktár” szó helyettesít. A szóban forgó raktárépület Veszprém egyik városszéli lakótelepén, a volt szovjet laktanya területén található, közel 1200 négyzetméteren.

Itt tároljuk a múzeum történeti, néprajzi, ipar- és képzőművészeti gyűjteményi anyagát, összesen hat raktárhelyiségben, illetve az emeleti előtérben. Bár maga az épület sok tekintetben korszerű volt már a 2007-es birtokbavételkor is, a zsúfoltság szinte minden helyiségben a raktárrendezés, a gyűjteményi munka és a kutatók kiszolgálásának rovására ment. Gyűjteményi munka érdemben a néprajzi gyűjteményben folyt, ezt revízióknak neveztük, de valójában a nyilvántartás teljes megújítását, tárgyleírások felülvizsgálatát, digitalizálását, tárgyszavazását, fényképezését jelentette, ennek megfelelő lassú ütemben. Ez a munka 2010-ben tízezer rekordnál tartott, ám folytatásának ekkor már konkrétan, a szó fizikai értelmében állta útját a bútorraktár rendezetlensége és zsúfoltsága, valamint a teljesen és végleg „bedugult” textilraktár. Hiába álltak azonban készen évek óta a zsúfoltság enyhítésére is megoldást kínáló korszerű textilraktári tárolórendszer, a bútorraktári segédeszközök vagy a festménytároló rácsos állványzat tervei, a létező pályázatok közül nagyságrendjében kizárólag a TIOP 1.2.2 pályázat csillantotta fel a reményt ezek beszerzésére.

Ám míg a zsúfoltság enyhítésére a még tömörebb raktározás lett volna a megoldás, addig a pályázatban előírt cél, vagyis a tanulmányozhatóság és látványosság éppen a gyűjtemény kibontását, a rendelkezésre álló tér megsokszorozását igényelte volna. Erre azonban nem volt lehetőség, mert a költségvetésből kizárított százöt négyzetméternyi épületbővítés éppen csak a kötelezően megvalósítandó oktatási-közönségkiszolgáló funkció, illetve az akadálymentesítés megvalósítására volt elegendő. Ezt az ellentmondást egy sajátos vegyes koncepció próbálta feloldani, amely – az eredeti bútortervek kreatív módosításával – a tömör raktározást a látványelemekkel vegyítette.

A rendelkezésre álló pénz és idő a bemutatandó gyűjtemények körét a teljes képzőművészeti gyűjteményre, a néprajzi, a történeti és az iparművészeti gyűjtemény textilanyagára, a militariagyűjteményre, valamint a néprajzi bútoraryagra s a vele egy raktári egységet alkotó nagyméretű mezőgazdasági eszközökre szűkítette le. Ez éppen a raktárépület fele, tehát amiről ma beszélünk, az reményeink szerint csak egy nagyszabású raktárátalakítás első üteme, amelyet terveink és reményeink szerint további ütemek követnek majd.

A fejlesztés középpontjában álló gyűjtemények kétszeresen is nyertesei voltak munkánknak: átestek egy alapos revízió és előrendezésen, illetve selejtezésen, új elhelyezésüknek köszönhetően pedig kínálják magukat a további feltárára.

S itt elérkeztünk a projekt harmadik kulcsszavához, a tanulmányozáshoz, amely – főként egy raktár jellegére utaló jelzőként – kellően ódon hangzású és homályos értelmű ahhoz, hogy saját múzeumfelfogásunkat sűrítsük bele. Bár látványos részletekkel tarkítottuk, nem látványinak, hanem elmélyült tanulmányok helyszínének szánjuk raktárunkat. Ezzel köztes álláspontot képviselünk a teljes elzárkózást szorgalmazó műtárgyvédelmi szakemberek és a tömegekben gondolkodó kulturális menedzser vagy a bevételekben érdekelt múzeumvezetés között. Fő célcsoportunk a rekordbevétellel nem kecsegtető, múzeumi statisztikát nem javító minőségi kutató: amatőr és profi helytörténészek, múzeumegyleti tagok, pedagógusok, családtörténet-kutatók, középiskolai szakkörök, néptáncoktatók, egyetemi hallgatók, muzeológus kollégák és (talán legnagyobb számban) azok a népi iparművészek, akik a múzeumra mint kulturális génbankra támaszkodnak. A múzeumnak ez a fajta használata tapasztalataink és reményeink szerint egyre

komplexebb lesz: az adatforrásként szemlélt és feltárt műtárgy kutatását a fotó-, az adat-, a könyv- és a levéltár anyagainak kutatása kíséri vagy egészíti ki.

Ez a szemlélet ellentétes mind a jelen trendekkel, mind a pályázat céljaival, amely az iskolai és óvodai oktatás szolgálatába állítja a múzeumokat: kiállításokat és raktárakat egyaránt. Félreértés ne essék, intézményünk évek óta jó minőségben teljesít ezen a téren. Semmilyen nehézséget nem jelent tehát a raktárfejlesztési pályázat „iskolabarát” követelményeinek teljesítése. Ezt szolgálják a múzeumi órák és a különböző kiállítástechnikai megoldások, mint például a „gyerekbiztos”, polikarbonáttal fedett látványfiókok a textilraktárban vagy az oktatóterem alkalmi vitrinjei. Az iskolák által igényelt tematika azonban eltér a tanulmányi raktár speciális lehetőségeitől, hiszen nem a gyűjtemények adottságaihoz, hanem a tananyaghoz és az életkori sajátosságokhoz igazodik. Egy sikeres, hatékony múzeumi tanórához a műtárgyak és a témák körének olyan mérvű szűkítésére van szükség, amelyet már évek óta tud biztosítani a múzeum, s amelyhez maga a tanulmányi raktár inkább csak mint új helyszín, s nem mint új tudásforrás járulhat hozzá. Intézményünkben – egy korábbi fejlesztésnek köszönhetően⁵ – minden felmerülő elvárásnak megfelelő, kreatívan használható oktatóterem áll rendelkezésre. Az elmúlt évek múzeumpedagógiai tapasztalatai alapján bátran állítható: nincs olyan iskolai vagy múzeumi igény a honfoglalás kori sírbontástól a kalendáriumi kalandozásokon keresztül a cigány vagy német témanapig, amelyet jó színvonalon, műtárgyak és demonstrációs tárgyak bevonásával ki ne elégíthetnénk. E szerencsés körülmények között a tanulmányi raktár mint iskolabarát helyszín szinte már „luxus”, olyan szolgáltatás, amelyet igyekszünk a kötelező indikátorok keretei között tartani. Ugyanígy korlátozottan kínáljuk a raktárát a nagyobb létszámú csoportoknak, a klasszikus múzeumlátogatóknak. Éppen ezért a raktárnak nincs nyitva tartása, illetve a téli időszakban emberi tartózkodás szempontjából vonzó hőmérséklete sem, és ebből a szempontból nem hátrány az sem, hogy messze esik a bejáratott turistaútvonalaktól.

A látogatótömegek e „meg nem szólításának” kérdésével látszólag a gyűjtemény állagát féltő műtárgyvédelmi szemponthoz érkezünk. De ennél többről van szó. A gyűjtemény eróziójához ugyanis nemcsak a látogatók páratartalmát és porszenyezést növelő jelenléte járulhat hozzá, hanem a nyitott, de nem irányított értelmezés is.

Meggyőződésem, hogy a tanulmányi raktár nem gyermek- és nem populáris műfaj. Természetesen nem arról van szó, hogy irigyelnénk a raktáron végigvágató gyermek- vagy felnőttcsoporttól a felismerés élményét, hogy mennyi érdekes és mennyi unalmas dolgot őriznek egy múzeumban. Ugyanígy nem irigyeljük a figyelmesebb szemlélődőktől a múzeum javíthatatlan tipologizáló hajlamának felismerését sem. Kétségtelen, hogy ezzel ilyen közvetlen és ennyire megrázó módon nem szembesít a hagyományos múzeumi kiállítás. De vajon nem értelmezi-e magát félre a múzeum, ha az értelmezések körét engedi e szinten megragadni?

Márpedig e szinten továbblépni – nem tudományos felkészültséget, de – intellektuális kíváncsiságot, egyéni ambíciót, sajátos kérdésfelvetéseket igényel. Mert az információmennyiség, amely egy tanulmányi raktárban éri a látogatót, egyszerre sok és kevés. Gyűjtemény- és tárgytípus-megnevezések, leltári számok és raktári pozicionálókódok zúdulnak a látogatóra, miközben a kiállításokból jól ismert, a befogadást és értelmezést irányító (s egyúttal szűkítő) magyarázatokból éppen csak mutatóban, mintegy az értelmezések lehetőségeit felvillantva kap egy-egy lexikonszócikk-stílusú lehetséges változatot.

A tanulmányi raktár nem tanulmány, hanem alapanyag a tanulmányozáshoz. Tárgyak tömege, amely végtelen számú halmazba rendezhető, topográfiai és történeti szinten egyaránt. A lokalitás, etnikum, családtörténet, stíluskorszak, technológia, társadalmi mobilitás és még számtalan más szempont szerint egészen különböző tárgytörténetek olvashatók össze. A tanulmányi raktár azonban szándékolatlan nem kínálja tálcán ezeket az olvasatokat. Tudatosan szembefordulva azzal a néprajzi kiállítási gyakorlattal, amely – néhány közelmúltbeli veszprémi kiállítási példát említve – ugyanazt a selyempruszlikot hol „a farsang”, hol „a német nemzetiség”, hol az „ifjúsági kultúra”, hol pedig „Városlőd község” reprezentációjaként használja, a tanulmányi raktár a maga raktári rendjében nem kínál fel egyet sem e jelentések közül, s így nem korlátozza az értelmezést serkentő asszociációkat.

És akkor itt megint egy kulcsszóhoz érkezünk. Tárgyainkat a múzeumi gyakorlatban általában egyszerre

5 Szintén az európai unió és a magyar állam támogatásával épült 2010-ben a múzeum főépületének új oktatóterme, amelyhez egészen új múzeumpedagógiai kínálat is készült (TIOP 1.2.2./2009-08-0003 pályázat). Az új programok – a terem adottságainak megfelelően – éppen a műtárgyakhoz való hozzáférésre és az ezen keresztül történő ismeretszerzésre építenek.

használjuk a megismerés és a reprezentáció eszközeként. Ez utóbbi, vagyis a reprezentáció az, amit a tanulmányi raktár minden erővel igyekszik lefosztani a tárgyról, amely így reményeink szerint egyenértékűvé válik az összes hozzá kapcsolt és kapcsolható adattal: a tárgy személyes körülményeit rögzítő információkkal, ugyanakkor a tudomány által föltárt és föltárandó adatokkal is. Míg az előbbi információk a raktárhelyiségek kutatói számítógépein mint digitális leírkartonok érhetők el, addig az utóbbiak, tehát a tárgyak tudományos összefüggésrendszerei a digitális és nyomtatott könyvekből álló (sajnos egyelőre még csak tervezett) raktári könyvtár révén tárulhatnak fel. Adatok és tárgyak e közös „tudományos” tere reményeink szerint hangsúlyosan a megismerés eszközévé emeli majd a műtárgyakat.

A megfontolást, hogy tárgyainkat ezúttal a lehető legkevesebb jelentéssel ruházzuk fel, a Laczkó Dezső Múzeum egy korábbi kísérlete, a 2006-ban nyílt állandó kiállítás⁶ (Tóth G. 2008) is ösztönözte. Az ott megvalósult koncepció, vagyis a tárgyak eredeti történeteiből rétegződő jelentésépítés olyan követendő mintává vált számunkra (és reméljük, közönségünk egy része számára is), amelyet közelíteni, nagyjából megvalósítani nincs értelme. Ehelyett a tanulmányi raktár a felkínált értelmezési keretek lehető legszűkebb kínálatával a műtárgyak két jellemző kontextusváltása: a muzealizálási folyamat, majd a kiállításba emelés közötti állomás kíván maradni.

Teljesen értelmezési segédlet nélkül persze nem marad a látogató, vagy nevezzük – vágyaink szerint – leendő kutatónak. Ott vannak egyrészt a már említett látványelemekhez kötődő magyarázó szövegek, amelyek azonban szintén nem kizárólagos jelentést adnak a tárgycsoportoknak, hanem éppen ellenkezőleg: lehetséges összefüggések felvillantásával inspirálni kívánják a látogatót további összefüggések felfedésére, a múzeum egészének megértésére. Másrészt kézenfekvő értelmezési horizontként ott van maga a raktári rend, amely a tárgyak gyűjteménybe szervezésével, valamint a gyűjteményen belüli csoportképzéssel már szükségszerűen értelmez, ha éppen nem félreértelmez.

A tárgyak osztályozása, gyűjteményi csoportok képzése, ha nem is magától értetődő, de könnyen megérthető folyamat a tárgyakkal hirtelen ebben az új, raktári összefüggésükben találkozó látogatóval. Az egyes raktárhelyiségekben elhelyezett tájékoztatótábláink éppen a gyűjteményképzés történetével, a gyűjtemények belső szerkezetével, a változó körülményekkel szembesítik a múzeum mint társadalmi képződmény iránt is érdeklődőket.⁷ Az egyéni érdeklődést és teljesítményt tükröző gyűjteményformálás példája múzeumunkban a kortárs üvegyűjtemény vagy a történeti és iparművészeti anyagból új értelmezési halmazként létrehozott militaria tárgycsoport. Ezek így – önálló raktári egységként kezelve: kibontva és bezárva, azaz voltaképpen a raktár két kiállítási szintű egységét alkotva – jól kiemelik az intézmény muzealizálási és gyűjteményképzési hangsúlyait, megkönnyítve a befogadást.

Nem szorul különösebb magyarázatra az ezzel ellentétes, anyagfajta szerinti raktárképzés, vagyis maga a textilraktár sem, ahol három különböző gyűjtemény textil- és bőrtárgyai kutathatók. A raktári rend azonban a maga két („történeti-iparművészeti” és „néprajzi”) térfelével, az azon belüli tárgycsoportképzéssel, majd a csoportokon belüli leltáriszám-sorrenddel már minden eddiginél jobban szembesít azzal, hogy a társadalmat, a helyi kulturális örökséget leíró tipológiánk mennyire esetlen és elégtelen. Ha el is fogadjuk, hogy a gyűjteményeket egyéni ambíciók formálják, hogy a gyűjtemény nem reprezentál semmit önmagán kívül, vagy hogy a digitális technika révén a 21. században úgys „összetalálkoznak” majd az ilyen-olyan okokból különböző gyűjteményekbe sorolt tárgyak, a kérdés, hogy meddig tágíthatók a néprajzi vagy éppen az iparművészeti gyűjtemény határai, érvényes marad, sőt éppen a gyűjtemények térbe írásával válik égetővé.

2011-ben, a pályázatírás, majd a raktárköltöztetés és -rendezés hévében az új tárolóegységek berendezése az egyetlen kivitelezhető megoldás a már meglévő, tehát a múzeumőr és muzeológus elődöktől megörökölt gyűjteményi besorolás, illetve ezen belül a tárgycsoportok szerinti bepakolás volt. Minden egyéb koncepció kidolgozása hónapokkal növelte volna a projekt idejét. A kész mű így azonban nem lett más, mint egy 19. századi tudományos világkép megjelenése elegáns 21. századi környezetben, s csupán enyhítő körülmény, hogy e világkép ezúttal nem leplezi, hanem éppen hogy feltárja a maga gyarlóságait.

⁶ *Szellem a tárgyban, a helyben, a képben.* Állandó kiállítás, Laczkó Dezső Múzeum, 2006.

⁷ A gyűjtemények „feltárása” a Laczkó Dezső Múzeumban még várat magára. Elő munkálatai azonban, amelyeket *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei* című kötet írásai inspiráltak (Fűzős, főszerk. 2000), néhány gyűjtemény esetében már jó ideje folyamatban vannak. A tanulmányi raktárban érintett gyűjteményeket bemutató összefoglaló szövegeket is e munka fontos állomásainak szánjuk.

A korábbi raktári renddel szemben a klasszikus „kakukktojás” tárgyak,⁸ így például az 1920-as években a néprajzi gyűjteménybe került bosnyák hárempapucs vagy az államosított balatoni vil-lák népies tárgyai ezúttal külön fiókba kerültek, s önálló fiókcímek (azaz előértelmezést) kaptak a néprajzi gyűjtemény térfelén. Hasonlóan jártunk el a MaDok-program keretében⁹ gyűjtött balatoni strandöltözetekkel és a balatoni halászok munkaruháival is, ez azonban korántsem oldja meg a leírásukra és tárgyszavazásukra használt fogalomrendszer elégtelen voltát. Még feltűnőbb probléma a polgárosult ruhatárak és konfekcióöltözetek szétválasztása „néprajzi” és „történeti” gyűjteményekre, amely nemcsak egymástól kétféleképpen fölépített külön szekrényeket jelent, de külön fogalmi hálóból való sorolást is. Ez a probléma természetesen nem új keletű sem a muzeológiában, sem intézményünkben. Bár a veszprémi múzeum munkatársai az elmúlt száztiz esztendő során számtalanszor szembesültek a gyűjteményekbe sorolás különböző problémáival, kétségtelen, hogy számunkra igazán élesen – részben technikai, részben tudományelméleti szempontból – a MaDok-program vetette fel ezt a kérdést. Minden, a MaDok-program tárgygyűjtésébe bekapcsolódott múzeum a maga módján választ adott erre a problémára (egészen különböző válaszokat), ám egyre nyilvánvalóbb, hogy a magunk válasza elégtelen volt.¹⁰ Ahhoz, hogy a kutató számára – beleértve önmagunkat is – a jelenleg két különböző gyűjteménybe sorolt, de morfológiailag azonos dzsörzészoknya, orkánkabát, nejlonotthonka, mező-, munkás- és halóregyenruha valóban képes legyen az e tárgyakat létrehozó életvilágokat, társadalmi mozgásokat a maguk bonyolultságában leképezni, le kell bontani a jelenlegi gyűjteményi határokat, legalábbis azokat, amelyek az úgynevezett „néprajzi” és az úgynevezett „történeti” gyűjtemény között húzódnak. Ahogyan útmutatójában 1906-ban Bátky Zsigmond feszegette saját tipológiáját, sőt a tudomány szakhatárainak érvényességét, s fölvetette egy kultúrmorfológiai szempontból alkalmasabb művelődéstörténeti múzeum szükségességét (BÁTKY 1906. Előszó), úgy bátorodom én is javasolni múzeumunkban egy – munkacímén – társadalomtörténeti gyűjtemény létrehozását. Ha sikerül az ezzel kapcsolatos érvek ütköztetése, valamint megfelelő koncepciót dolgozunk ki, akkor talán a tanulmányi raktár leendő második ütemének még kevesebb, az értelmezést korlátozó eszközzel kell majd élnie, amikor egymás mellé rendezi az 1918-ban és 2008-ban gyűjtött balatoni orvhalászeszközöket, a céhkorsókat és a szovjet színes tévét, a bakonybéli favillát és a műanyag lombseprűt.

1-2. kép. Textilraktár, iparművészeti gyűjtemény.

Oszkó Zsuzsa felvétele

3. kép. A tanulmányi raktár előtere: képzőművészeti gyűjtemény

Oszkó Zsuzsa felvétele

⁸ Bővebben lásd SCHLEICHER 2006.

⁹ A Laczkó Dezső Múzeum 2003-ban csatlakozott a MaDok-hálózathoz, amelynek keretében több kiállítást és gyűjteménygyarapítási programot is megvalósított.

¹⁰ A MaDok-program első gyűjteménygyarapítási hullámának muzeológiai tanulságait összefoglaló írásokat lásd a MaDok-füzetek ötödik kötetében (FEJŐS–FRAZON, szerk. 2007).

4. kép. A militaria gyűjtemény
Oszkó Zsuzsa felvétele

5. kép. Textilraktár, kutatói munkaállomás
és militaria gyűjtemény
Oszkó Zsuzsa felvétele

6. kép. Textilraktár: raktári
és látványfiókok
Oszkó Zsuzsa felvétele

7. kép. A néprajzi bútorraktár
Oszkó Zsuzsa felvétele

8. kép. A szovjet laktanya egy légénységi épületéből lett
raktár építészeti átalakítása
Oszkó Zsuzsa felvétele

9. kép. Pendely, gatya, szűr múzeumpedagógiai foglalkozás a tanulmányi raktárban

Borbás levante felvétele

Irodalom

BÁTKY Zsigmond

1906 Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére. Budapest, Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelősége.

FEJŐS Zoltán (főszerk.)

2000 A Néprajzi Múzeum gyűjteményei. Budapest, Néprajzi Múzeum.

FEJŐS Zoltán – FRAZON Zsófia (szerk.)

2007 Pillanatképek a mából. A kortárs kultúra múzeumi feldolgozása. Budapest, Néprajzi Múzeum. (MaDok-füzetek, 5.)

SCHLEICHER Vera

2006 „Kakuktktojás” tárgyak a Laczkó Dezső Múzeum néprajzi gyűjteményében. Veszprém Megyei Múzeumi Közlemények, 24. évf. 297–311.

TÓTH. G. Péter

2008 Helytörténet – lokális történet és az „emlékgép”. A helytörténeti múzeum mint a lokális emlékezet helye. Néprajzi Értesítő, XC. évf. 9–38.

SCHLEICHER, VERA

The Study Reserve Store of the Laczkó Dezső Museum

The article analyses the museological lessons of the project to develop the study reserve store of the Veszprém County museum. The definition of the study reserve store and the open stores – more precise than the stereotypes found in the profession – marks out the museological frames and goals that the museum wished to achieve. The ideal of the museum “that can be studied” is deeply rooted in the historical mission of museums but is nevertheless being formulated again as a modern challenge: the connection between objects and data is aimed not at an understanding of the history of mankind but rather at tracing and building stories, fates, technologies, life-worlds and identities. Precisely these goals and opportunities throw light on the museum’s inadequate stock of tools and on the attitude inherited from the museum guardians of the past but now in need of modernising in all respects, and reveal what still needs to be done to further develop and operate a museum that can be studied.

A kezdetek kezdete

A Néprajzi Múzeum gyűjteményformálódásának előzményei

Eötvös József, az 1867-es kiegyezést követően hivatalba lépett kormány kultuszminisztere a következő év novemberében az alábbi utasítással rendelte Xántus Jánost az Osztrák–Magyar Monarchia kelet-ázsiai expedíciójához: kiküldetésének célja „[...] a magyar nemzeti Museum, magyar tudományos Akadémia, s a magyar Kir. tudom. Egyetem természetrajzi, népismeit és könyvészeti gyűjteményeinek gyarapítása, s az ottani természeti s népismeit állapotoknak tanulmányozása [...] mindenekelőtt a tudomány fentebbi ágazataira vonatkozó tárgyaknak gyűjtése, illetőleg készpénz vétel vagy csere útján beszerzése”.¹

A Néprajzi Múzeum alapításával, korai történetével foglalkozó publikációk (például SÁNDOR 1970; SELMECZI KOVÁCS 1997) kezdőpontként erre a dokumentumra vezetnek vissza a múzeum megszületését. Ám annak megértéséhez, hogy egyáltalán miért került sor a szóban forgó megbízásra, majd annak nyomán a múzeum gyűjteményeit megalapozó gyűjtésre, érdemes legalább néhány évvel, bizonyos tekintetben egy-két évtizeddel e kezdőpontra korábbra visszanyúlnunk, és néhány egyszerűnek látszó, ugyanakkor alapvető kérdést föltennünk. Látszólag minden különösebb előzmény nélkül miért került sor magyar tudományos kutató kirendelésére az elsődlegesen kereskedelmi és diplomáciai célokat szolgáló expedícióhoz? Természetrajzi és könyvészeti gyűjtemények gyarapítása mellett miért merült fel népismeit adatok, sőt mi több tárgyak gyűjtése, miközben ez egyáltalán nem tartozott a Nemzeti Múzeum akkori gyűjtőkörébe, és ilyen tárgyak legfőlegbb véletlenszerűen kerültek a múzeumba? S egyáltalán mit is érthettek népismeit tárgyakon? Milyen jellegű tárgyak gyűjtésére szólhatott a megbízás? Végül pedig mi lehetett a megbízást adó magyar államot képviselő Eötvös és a vele kapcsolatban álló múzeumi szakemberek, tudósok célja a gyűjtött tárgyakkal?

Noha mind a bevezetőben idézett miniszteri utasítás, mind pedig a kelet-ázsiai expedícióban való magyar részvétel előzmények nélkülülnek tekinthető, a kutatóút megvalósulása nem pusztán egy váratlan politikai döntésnek tulajdonítható.² A nyugat-európai országok mögött jócskán lemaradó Habsburg Birodalom a 19. század második felére érte el azt a szintet, hogy felmerüljön távolabbi piacok iránti igény, az ottani eredményes működéshez nélkülözhetetlen kereskedelmi és diplomáciai kapcsolatok létesítése, továbbá az ilyen feladatok ellátásához szükséges tengeri flotta, illetve mindezek támogatásához előnyös bázisok kiépítése. A fentiek jegyében került sor a Novara fregatt 1857–1859-es világ körüli útjára. Elsődleges célja a diplomáciai misszion túl távoli országok és gyarmatok piaci viszonyainak feltérképezése volt, de tudományos feladatokat is teljesített. Ennek eredményeképpen került mintegy 23 700 darab természetrajzi objektum és 550 néprajzi tárgy, illetve embertani maradvány Bécsbe.³

1 Minthogy a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium 1874 előtti iratanyaga a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (a továbbiakban MNL OL) nem hozzáférhető, így a miniszteri utasítás eredetije sem áll rendelkezésre. Ennélfogva annak tartalmát és időpontját illetően kénytelenek vagyunk Xántus saját kezűleg írott és a Néprajzi Múzeum adattárában fennmaradt emlékiratára (*Kelet Ázsiai kirándulásom*, 1871. január, kézirat, ltsz.: EA 1026) hagyatkozni. Ebben Xántus egyfelől idézi a szerződést, másfelől a kinevezési iratot november 29-re keltezi, noha a kinevezésről a *Vasárnapi Ujság* már 1868. november 15-i számában hírt adott (46. szám, 557. o.). A forrásidézeteit betűhíven közöljük a magánhangzók hosszúságától és a központosítástól eltekintve, melyek a mai helyesírási szabályok szerint szerepelnek.

2 Az osztrák kezdeményezésre lezajlott kelet-ázsiai expedíció előtörténete, lefolyása számos tekintetben feldolgozott (SÁNDOR 1970; SCHERZER 1861–1862; 1873; SEIPEL, Hrsg. 2001), és e tanulmánynak nem célja ennek bemutatása, csupán olyan elemekre térünk ki, amelyek hozzájárulnak a magyar célok és részvétel alaposabb megértéséhez, illetve az eddig publikálatlan források elősegíthetik a későbbi kutatásokat.

3 A bécsi múzeumba került néprajzi tárgyak száma 321 volt (www.michaelorgan.org.au/novara7.htm). A Novara gyűjtéséből a budapesti múzeum állattára is részesedett, amikor 1869-ben a bécsi múzeumban kiselejtezett példányokhoz jutott (HORVÁTH 1902. 214).

Az expedíció sikerein felbuzdulva az osztrák iparos- és kereskedőkörök az 1860-as évek elejétől sürgették egy távol-keleti, elsősorban Kínába, Japánba és Sziámba indítandó expedíciót. Az újabb utazást azonban évekig késleltették Ausztria külpolitikai bonyodalmai, mindenekelőtt a porosz háború. A porosz–osztrák háborúban elszenvedett vereség által is kikényszerített kiegyezés nyomán az Osztrák–Magyar Monarchia politikai és gazdasági helyzete stabilizálódott. Ennek következtében Ausztria külpolitikája nyitottabbá válhatott az Európán kívüli világra is, ami a korabeli nagyhatalmaknak a világ felosztásáért folytatott versengésében azért is volt időszzerű, sőt sürgető, mert Kína a két ópiumháború elvesztése, Japán pedig az Egyesült Államok nyomása folytán kénytelen volt megnyitni piacait, illetve hozzájárulni, hogy a nagyhatalmak kereskedelmi lerakatokat építsenek ki a tengerpartjain (JÓZSA 1966; NAGY 2003).

Mindezeket figyelembe véve a Monarchia elérkezettnek látta az időt arra, hogy expedíciót indítson Délkelet- és Kelet-Ázsiába, azzal a céllal, hogy diplomáciai kapcsolatokat létesítsen a három ottani szuverén állammal, Sziámmal, Kínával és Japánnal, konzulátusokat nyisson, és a területükre vonatkozó lehető legtöbb gazdasági, kereskedelmi információt gyűjtse össze. A Monarchia Távol-Kelettel kapcsolatos elképzeléseinek megvalósulása szempontjából különösen kedvezőnek mutatkozott a Szezei-csatorna 1869-es megnyitása. Ennek következtében a Földközi-tenger középső medencéjében tengeri kijáratral rendelkező Monarchia a nyugati hatalmaknál kedvezőbb földrajzi pozícióra tehetett szert az Indiai- és a Csendes-óceán térségének elérése szempontjából. Ennek a helyzetnek a felderítése volt a kelet-ázsiai expedíció kereskedelmi és tudományos vezetőjének tisztét egyaránt betöltő Karl von Scherzer egyik fő feladata, abban a reményben, hogy a Szezei-csatorna megnyitásával az osztrák kereskedelem képes lesz háttérbe szorítani angol riválisait.⁴

Ilyen előzményeket követően öltött testet az expedíció terve 1868 tavaszára. A kiegyezésben lefektetett elvek alapján Magyarországnak harminc százalékkal kellett hozzájárulnia annak költségeihez, így érthető módon – amint arról a Földművelési, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium által hat gazdasági testületnek, illetve vállalkozásnak (például malomipari társaságoknak)

1868. április 18-án kiküldött meghívó tanúskodik⁵ – a magyar állam képviselői arra törekedtek, hogy mozgósítsák a hazai gazdaság szereplőit annak érdekében, hogy Magyarország is részesüljön a vállalkozás esetleges gazdasági eredményeiből.

Az illetékes állami szervekkel ellentétben a hazai tudományos élet szereplői kevés reményt fűztek ahhoz, hogy Magyarország számára az expedíció gazdasági előnyökkel járhat. Ez derül ki abból a beadványból, amelyet alig két héttel később, a Magyar Tudományos Akadémia matematikai és természettudományi osztályának 1868. április 27-i ülése nyomán Eötvöshöz intéztek. Ebben úgy fogalmaztak, hogy „[...] a hazai kereskedelmünk jelen állapotában az ázsiai expeditio által ránk magyarokra úgy sem hárulhatván még most aránylag annyi pozitív eredmény, mennyi a terhünkre eső költségekből osztályrésznak megfelelően...”⁶ Ezzel szemben, Frivaldszky Imre és Frivaldszky János⁷ előterjesztését elfogadva, és külön kiemelve a Novara-expedíció tudományos eredményeit, melyek a magyar részvétel dacára kizárólag a bécsi tudományos intézeteket gazdagították, arra tettek javaslatot, hogy „[...] hazánk mostohább állású tudományos intézetei, s első sorban nemzeti múzeumunk az ez út közben gyűjtendő természetrajzi kincsekkel gyarapíttassék. Megkívánja ezt nemcsak tudományos intézeteink érdeke, de hazánk jelenlegi önálló helyzete is komolyan követeli, hogy ez által, más művelt nemzetek példájára, e téren is bizonyítsuk, hogy a haladó kor igényeit nem csak ismerjük, hanem tetteleg is tudjuk méltányolni.”⁸ A cél elérése érdekében egy botanikus és két zoológus szakember

4 Xántus János: *Kelet Ázsiai kirándulásom*, 1871. január, kézirat, ltsz.: EA 1026. A dolog politikai és gazdasági jelentőségét s egyúttal Xántusnak az expedíció elöljárójaként való szerepétől fogva kényes helyzetét mi sem jelzi jobban, mint Eötvöshöz írott egyik levele. Ebben arról tájékoztatta a minisztert, hogy hiába tekintette meg személyesen a csatorna munkálatait, Scherzer magának tartotta fenn a jogot, hogy a csatornáról jelentést tegyen saját kormánya és a magyar minisztérium számára (Magyar Nemzeti Levéltár, Földművelési, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium Elnöki Iratok, a továbbiakban MNL OL FIK Eln., 1869/18, Fond K 167, 1869. február 3.).

5 MNL OL FIK Eln. 1868/278, Fond K167.

6 MNL OL FIK Eln. 1868/343, Fond K167.

7 Frivaldszky Imre és unokaöccse, János egyaránt a Nemzeti Múzeum Természettudományi Tárának munkatársa és az MTA tagja volt. Noha előterjesztésükben név szerint nem nevezik meg, de abból a megállapításból, hogy „...megfelelő szakavatott egyénekben szükségét nem szenvedünk...”, feltételezhetjük, hogy az egyik kiküldöttként már ekkor Xántust vehették számításba, akivel a múzeum tengerentúli gyűjtőjeként már annak észak-amerikai tartózkodásától kezdve kapcsolatban álltak.

8 MNL OL FIK Eln. 1868/343, Fond K167.

kiküldését javasolták, akik nemcsak gyűjtéseket, hanem vásárlásokat is eszközölnének, és külön figyelmet fordítanak Magyarországon meghonosítható növényfajokra.⁹

Az Akadémia azonban hiába vette igénybe Eötvös közbenjárását, beadványa a Földművelési, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium merev elutasításába ütközött, amit a vállalkozás kizárólag diplomáciai és kereskedelmi jellegével indokoltak, megtoldva azzal, hogy az expedíció két hajóján kizárólag ilyen feladatokat ellátó személyek elhelyezésére van lehetőség, és a magyar részről delegálható négyfős küldöttség egy diplomatából és három „a kereskedelmi érdekek szempontjából” kiválasztott személyből áll majd. Az elutasítást azzal is megpróbálták alátámasztani, hogy az expedíció kizárólag olyan országokat érint, ahonnan újabb tudományos eredmények nem várhatók, továbbá időrendje „[...] nem fog sok lehetőséget nyújtani tudományos bűvárlatokra”.¹⁰ A minisztérium illetékesei mindössze annyit ajánlottak fel, hogy az expedíció tagjai saját feladataik szabta kereteken belül hajlandóak az Akadémia által előzetesen megfogalmazott kérdéseket vizsgálni.¹¹

Ezt a szóban forgó időszakban, sőt a Monarchia hajóinak későbbi föld körüli útjain is bevett gyakorlatnak tekintett lehetőséget – hajók egyes tisztjeinek tárgy- és információgyűjtéssel való megbízása – az Akadémia azzal hárította el, hogy nem látják értelmét feladatok kitűzésének szakemberek részvétele nélkül, hozzátéve, hogy igényelhetnék volna egy tudományos expedíció megvalósítását is, ők azonban csak annyit kértek, hogy egy-két embert küldhessenek természetrajzi gyűjtés céljából. Igen figyelemreméltó módon a gyűjtés szükségességét nem is elsősorban tudományos céllal támasztották alá: „Azon nagy nemzetek, hol a természettudományok becsülete a társadalom minden rétegét áthatotta, soha nem mulasztják el bár mily csekély expedícióhoz adni egy-két gyűjtőt, s míg a kiadott könyvek közbirtok, a gyűjtött tárgyak mindenkor csak saját múzeumaik tulajdonában maradnak, s ezek azok által lesznek világhírékké.” (MTA Értesítője 1868. 252–254.) Ebből a megfogalmazásból világosan kiolvasható az a minden érdektől mentes tudományos érdeklődésen túli, a későbbiekben újra és újra felbukkanó motívum, amely a nemzeti felemelkedést állítja középpontba, és a tudományban, szorosabban véve a közgyűjtemények gyarapításában annak lehetőségét látja, hogy Magyarország a periferián lévő országok sorából az elismert nemzetek közé emelkedjen.

Mindezek fényében nem meglepő, hogy az Akadémia júliusi osztályülésén továbbra is ragaszkodtak egy – ezúttal Xántus személyében már meg is nevezett – szakember és egy általa választott preparátor kiküldéséhez. Ezt részben Xántus gyűjtői tapasztalatával, nyelvtudásával, konzuli és kereskedelmi ügyekben való jártasságával,¹² de elsősorban azzal indokolták, hogy „[...] Pesten Múzeumunknak európai fontossága az állattani szakban csak azóta van [...]”, mióta Xántus amerikai küldeményeivel gyarapította azt (MTA Értesítője 1868. 254).

Hiába volt azonban az Akadémia határozott állásfoglalása, Xántus nem került az expedíció tagjai közé, részben talán azért, mert ő maga is vonakodott. Ugyanis az volt a véleménye, hogy „[...] az egész expeditio szervezete olyan volt, mellyről bizonyosan tudtam, hogy eredményhez nem jöhet, s megvoltam győződve, hogy hazánkra működése éppen semmi eredményt sem hozhat”.¹³ Majd pedig, amikor bár „pressióknak vontatva”, de engedett, és függetlensége, valamint anyagi feltételek kikötése mellett vállalkozott a „kellemetlen misszióra”, a terv megghiúsult. Ugyanis Gorove István földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter előterjesztésére Bécsből azt válaszolták, hogy nem lesznek gyűjtések, és nincs is a hajón Xántus számára hely, noha mindkét állítás valótlan volt. A kereskedelmi tudósítóként kiküldött Cserei Manó és Kaas Ivor 1868. október 7-én Triesztből küldött leveléből ugyanis kiderül, hogy egy nappal korábban Karl von Scherzerrel szálltak a Friedrich fedélzetére, és a harmadik kiküldött, Székács József visszalépése miatt egy kabin üresen maradt, így azt egy pianínóval ellátott társalgószobává alakították át.¹⁴ A hajón utazó két magyar kiküldött

9 MNL OL FIK Eln. 1868/343, Fond K167. Hasonló célok – Európában gazdaságilag hasznosítható növények, állatok stb. gyűjtése – már a 17. századtól jelen voltak egybek mellett a délkelet-ázsiai holland utazók esetében, és kiemelten szerepelnek a bécsi Udvari Természettudományi Kabinet vezetője által a brazil trónörökösrel Brazíliába induló Leopoldina hercegnő kíséretéhez rendelt osztrák természettudósoknak 1817-ben adott utasításban is (AUGUSTAT 2012. 16).

10 MNL OL FIK Eln. 1868/343, Fond K167, 1868. május 6. Az expedíció hajóira vagy éppen a delegációkra való várakozás Xántusnak később valóban sok nehézséget és időkiessést okozott.

11 MNL OL FIK Eln. 1868/343, Fond K167, 1868. május 6.

12 1862–1863-ban Xántus mintegy fél éven át az Egyesült Államok tengerészeti ügyekkel megbízott konzulja volt a mexikói Manzanillóban.

13 Xántus János: *Kelet Ázsiai kirándulásom*, 1871. január, kézirat, ltsz.: EA 1026.

14 MNL OL FIK Eln. 1869/18, Fond: K 167-6-38.

együttal arról is értesítette az Akadémiát, hogy a bécsi tudományos intézmények számára nagyobb mérvű gyűjtéseket terveznek, „s e célból többen nagy készüllettel és pénzzel láttattak el”. Ezt követően az Akadémia ismét követelte Xántus kiküldését, noha Bécsben további akadályokat gördítettek a részvétele elé,¹⁵ és Scherzer maga ajánlotta, hogy ha a szükséges pénzt megkapja, akkor a Bécs számára természettudományi vizsgálatokat végző belga származású báró Eugene de Ransonet a Magyar Nemzeti Múzeum számára is gyűjt, mintsem erre a célra külön magyar menjen. Eötvös azonban ragaszkodott hozzá, hogy Gorove Xántust nevezze ki Székács helyére,¹⁶ már csak azért is, ahogy az 1870. évi költségvetési előterjesztés közművelődési fejezetének indoklásában fogalmazott, mert „[...] a magyar tudomány méltósága igényelte, hogy a magyar akadémia egyik tagja által abban részt vegyen” (EÖTVÖS 1976b. 208).

A kiküldetés ügye ekkora már nyilvánvalóan presztízskérdéssé vált, Magyarországnak a vállalkozás tudományos eredményeiből is részesülnie kellett, de miért került a vizsgálandó tárgyak közé a „népisme[i] állapotoknak tanulmányozása” is? Hiszen – mint láthattuk – az Akadémia osztályulésein kizárólag botanikai és zoológiai gyűjtésről esett szó, amin cseppet sem csodálkozhatunk, ha figyelembe vesszük, hogy az előterjesztők, szakember(ek) kiküldésének legfőbb harcosai olyan természettudósok voltak, akik évtizedek óta egyre nagyobb sikerrel törekedtek arra, hogy a Nemzeti Múzeum gyűjtőkörét az országhatárokon túlra is kiterjesszék (HORVÁTH 1902. 212; Sz. N. é. n.), és éppen Xántusnak köszönhetően 1859 óta folyamatosan gyarapították a múzeum észak-amerikai zoológiai gyűjteményét (FRIVALDSZKY 1865. 2, 5).

A feladatkör tágítása mögött legalább részben alighanem magát Eötvöst kell sejtenünk, tágabban értelmezve pedig azt az egymással szoros szakmai és emberi kapcsolatokat ápoló szakemberekből álló kört – legyen elég e helyütt Eötvös és a Nemzeti Múzeum igazgatói székét éppen a kiegyezést követően elfoglaló Pulszky Ferenc ifjúkoruktól datálódó barátságára utalnunk –, amely a korszak magyarországi művelődéspolitikájában meghatározó szerepet játszott. Hajdani 48-asként úgy vélték, hogy amit a kiegyezéssel politikai síkon elvesztettek, azt a nemzeti művelődés terén szükséges pótolniuk, és politikai függetlenség híján a kultúra fejlesztése révén érik el Magyarország Ausztriával szembeni emancipálódását, Nyugat általi elismertségét, és éppen Eötvös volt az, aki a magyar nemzet fennmaradását egyenesen kulturális kérdésnek tekintette.¹⁷ Naplójában így fogalmazott: „a magyar nemzet jövője kultúra kérdése”, mert „azon állam, melyet *geográfiai s etnográfiai*”¹⁸ [kiemelés – Gy. J.] helyzetünk következtében képezzük, magyar csak úgy fog maradni, ha a vélünk lakó népeket kultúra tekintetében felülmúljuk” (EÖTVÖS 1941. XV). Ebben a rövid idézetben két, témánk szempontjából fontos kérdést is érint Eötvös. A kultúra ügyét és a nemzet fennmaradását, valamint a geográfia és az etnográfia ebből betöltött szerepét.

A 18. század harmadik negyedében megjelenő etnográfia fogalma és gyakorlatban történő alkalmazása szorosan kapcsolódott az akkoriban a történettudomány részének tekintett földrajz különböző ágaihoz. Míg a *Gränzkunde* a természetföldrajzot, a *Länderkunde* pedig a regionális földrajzot tekintette vizsgálatá tárgyának, addig a *Menschen- und Völkerkunde*, illetve *Ethnographie* keretében az egyes népek fizikai sajátosságait, nyelvét, szokásait és hagyományait tanulmányozták (SÁRKÁNY 2012. 14). Ugyanakkor az etnográfia kialakulásában fontos szerepet játszottak a statisztika és az államtudományok mellett az embert mint biológiai lényt vizsgáló természettudományok is, sőt a nyelvek, szokások összehasonlítási és osztályozási módszertanának kidolgozásában Linné osztályozási rendszere is (FEEST 2012. 22).

Eötvösnek a tudomány e területein való tájékozottságáról tanúskodik Reguly Antalról elmondott emlékebeszéde, amelyben Humboldtra hivatkozva a nyelvtudomány, a népisme és a történettudomány együttműködésének szükségességéről beszél annak érdekében, hogy „[...] az emberiség kifejlődésének története [...]” megfejezhető legyen. Amit pedig Eötvös különösen kie-

15 Ezek az akadályok egészen az expedícióból történő kiválásáig végigkísérték Xántus útját. Tudományos tevékenységét illetően éppúgy, mint politikai értelemben. Scherzer egyfelől arra való hivatkozással követelte tőle a Bécs számára történő gyűjtőmunkát, hogy a Monarchia alattvalója, másfelől pedig – az expedíció egyes tagjaihoz hasonlóan, akik a Magyarországgal kötött kiegyezést csak átmenetinek tekintették – arra az álláspontra helyezkedett, hogy a Monarchia fennmaradásának záloga a centralizált bécsi kormányzás. Xántus János levele Pulszky Ferenchez, Hongkong, 1869. június 8., OSZK Levelestár Fond VIII/1177.

16 Xántus János: *Kelet Ázsiai kirándulása*, 1871. január, kézirat, ltsz.: EA 1026.

17 Képviselőházi Napló, 1869. XXI. kötet, 1872. január 24.–február 28. 1869–429 (1869–XXI–34).

18 Az osztrák birodalom helyébe lépő esetleges nemzetállamok határainak kialakításával kapcsolatban Eötvös már egy 1859-ben Széchenyinek írott levelében használja a fogalmat (EÖTVÖS 1976a).

melendőnek tartott, az a személyes érintkezés, amelynek eredményeképpen „[...] soha európai ily primitív népek szokásaiba úgy még bele nem élte magát [...]”, mint Reguly (Eötvös 1863. 46). Eötvös tehát már ebben az 1863-ban megtartott előadásában egyértelműen megfogalmazta az etnográfiai ismeretek gyűjtésének fontosságát az emberiség kultúrájának és történetének megismerése szempontjából.¹⁹ Mindezeket figyelembe véve alighanem közelebb kerülünk ahhoz, hogy megértsük, milyen szándékok húzódhattak meg abban az egyetlen szóban kicsúcsosodó fordulatban, amely szerint Eötvös a *népisme*i állapotok tanulmányozására utasította Xántust.

Arról pedig, hogy az így megszerzett ismeretek továbbadásában Eötvös a korábbiaktól eltérő szerepet szánt a múzeumoknak, az 1870. évi költségvetés kulturális fejezetéhez fűzött indoklása tanúskodik, melyet érdemes hosszabban is idéznünk. „[...] a m. n. múzeum eredetileg csakis magyarországi, avagy Magyarországra vonatkozó tárgyak gyűjtésére s megőrzésére szorítkozott [...]”. Azóta hatvanhét év telt el, s a múzeumok feladata és rendszere iránti nézetek egész Európában lényegesen megváltoztak. A múzeumok újabb időben ugyanis oly rendszeres gyűjtemények táraivá alakultak át, melyek [...] a tudomány minél tágabb körökben terjesztésére s népszerűsítésére hatalmas tényezőül szolgálnak. – Mióta a m. n. múzeum alakult, a tudományok egész ágazatai, ha nem is keletkeztek, de önállóságra, sőt nagy jelentőségre emelkedtek. Ehhez járul, hogy az ország tudományos körei is mindinkább azon meggyőződésre emelkedtek, hogy Magyarországnak történelmi, sőt természettudományi helyes megismerése s megismertetése a szomszéd országok s nemzetek, sőt az egész föld történelmi és természeti viszonyainak tanulmányozása nélkül nem remélhető (kiemelés – Gy. J.) [...].²⁰ Elérkezzetnek hittem végre az időt, midőn ezen, nemében egyetlen intézetünk... az európai hasonló intézetek között, tekintettel hazánk sajátos viszonyaira, becsülettel megállhasson.” (Eötvös 1976b. 202–204.) Eötvösnek ezen gondolatai kísértetiesen egybeesnek Pulszky öt évvel később papírra vetett véleményével, melyben a „korlátozott igényű nemzetek” általa tartományinak nevezett múzeumait állítja szembe a „nagyhatalmi állásra igényt tartó” fővárosoknak az „emberi műveltség minden ágát” bemutatni szándékozó múzeumaival (PULSZKY 1875. 439).

Mármost, ha a fentiek fényében kiinduló kérdéseinkre próbálunk választ adni, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy Eötvös utasítása távolról sem pusztán az alkalom szülte lehetőség megragadásáról szólt. Azt a törekvést láthatjuk mögötte, amely – a Nemzeti Múzeum gyűjtőkörét földrajzilag és tudománysszakok tekintetében is tágítva – azt olyan múzeummá kívánta alakítani, amely az „egész föld történelmi és természeti viszonyainak” bemutatására alkalmas. További fejlesztésének célja pedig egyfelől az, hogy nemzetközi mércével mérve is számottevő gyűjteménnyel rendelkezzen, másfelől pedig alkalmas legyen a hazai természeti és kulturális értékek alaposabb megismertetésére. E koncepcionálisnak tekinthető váltás szándéka eléggé világosan kiolvasható az eddigiekből, ahogy az is értelemszerűen következik belőle, hogy az újraértelmezett Nemzeti Múzeumot és a már az 1869. évi parlamenti költségvetésben szereplő „iparmúzeumot” (Eötvös 1976b. 210) korábban nem gyűjtött tárgyakkal lássák el.

Ezen a ponton eljutunk ahhoz a kérdéshez, hogy a Xántus által beszerzendő „népisme” gyűjteményeken milyen típusú tárgyakat érthettek. Noha – mint láttuk – a különböző, elsősorban írott forrásokat nélkülöző népek megismeréséhez, leírásához szükségesnek tartották szokásaikat, hagyományaikat, vallásuk bemutatását, nyelvük megismerését, a tárgykultúrát még nem tekintették olyanoknak, mint ami alkalmas lenne ilyesfajta tudományos célok megvalósítására, inkább olyanoknak, ami kuriózumként a különlegeset, a nyugatitól eltérő esztétikai jelleget hivatott reprezentálni. Ennélfogva szükségesnek mutatkozik még egy további szál fölvétele, ez pedig a műipar fejlesztésének és az azt szolgáló intézmények létrehozásának kérdése. Noha már az 1840-es évek magyarországi iparfejlesztő kiállításain felvetődött a „népi ipar darabjainak” bemutatása (Kósa 2001. 107), annak célja még nem muzealizálás, a tárgyaknak a jövő számára való megőrzése volt. A kérdés valóban komolyan az 1860-as években merült föl, különösen az 1867-es párizsi világkiállítást követően, amelyen a kiegyezéssel az önállósodás útjára lépő Magyarország először adhatta tudtára a világnak és Ausztriának, hogy ismét el kívánja foglalni helyét az

19 Egy évtizeddel korábban hasonló szerepet tulajdonított Pulszky a *civilizált nemzetek* művészettörténetének a társadalomfejlődés vizsgálata szempontjából, beemelve ebbe a körbe a keleti civilizációk művészetét, ugyanakkor kirekesztve onnan még Afrika és Océánia *barbár fajtáinak kuriózumait és eszközeit* (PULSZKY 1852. 12, 15; kiemelés – Gy. J.)

20 Lényegében hasonló elvi alapon érveltek mintegy két évtizeddel később a Néprajzi Osztály tisztviselői, Xántus (lásd pl. NMI 7/1891), majd Jankó (NMI 3/1894, NMI 46/1895, NMI 61/1896) a magyar és az Európán kívüli gyűjtemények párhuzamos fejlesztése mellett.

európai nemzetek sorában. Ezt a célt szolgálta a Nemzeti Múzeum magyar régiségeiből összeállított kiállítás (GÁL 2008. 41). A tárlatot rendező Rómer Flórist a Párizsban látottak azonban mély csalódással töltötték el, mivel úgy látta, hogy a Magyarország által bemutatott termékek nem képesek versenyre kelni a világ iparával (RÓMER 1868a. 27). Ezért Rómer egy olyan intézet felállítását javasolta, ahol a kiállított tárgyak és az ott elhangzó előadások elősegítik a hazai kézműipar fejlődését (RÓMER 1868a. 28). Követendő példaként Ausztriát említi, ahol már beláták, hogy többet kell tanulni a nyugati népektől, s arra törekcsenek, hogy mintarajziskolákat alapítsanak, és műtárlatokat szervezzenek (RÓMER 1868b. 85). E törekvések megvalósulásában kulcsszerepet játszott az 1864-ben megalapított bécsi Kaiserliches Königliches Österreichisches Museum für Kunst und Industrie, amelyet azzal a céllal hívtak életre, hogy hozzájáruljon az osztrák ipar nemzetközi versenyképességének növeléséhez. A császári utasításra létrehozott múzeum előképe az 1851-es londoni világkiállítás nyomán 1857-ben létrejött South Kensington Múzeum (ma Victoria and Albert Museum) volt. A londoni múzeum megalapítása pedig arra a felismerésre vezethető vissza, hogy az ipari termelés az új technikai eljárásoknak köszönhetően ugyan addig soha nem látott távlatokat nyitott meg az anyag és a forma adta lehetőségek kiaknázása előtt, ugyanakkor e technikai eljárások alkalmazásakor vissza kell nyúlni a régi korok tárgykultúrájának formakincséhez annak érdekében, hogy megteremtsék az új ipar formanyelvét. Ennek érdekében látták szükségesnek a régi korok tárgyi emlékeinek összegyűjtését, s ennek eszközei lettek az iparművészeti múzeumok (DARKÓ 1988. 124).

Hasonló célok vezérelték Magyarországon is mindazokat, így például Rómer Flóris mellett Pulszky Károlyt, akik a hazai iparfejlődést segítő intézetek, végső soron egy iparmúzeum létrehozásán fáradoztak, s ami ennél is fontosabb, azt tekintették végső céljuknak, hogy a gazdaság fejlődése révén megteremtsék a fejlett nyugati országokkal egyenrangú, önálló Magyarországot. Rómer a már idézett cikkében e célokat így foglalta össze: „Azért ne csak gazdasági intézeteket alapítsunk a nép számára, ha nem olyan intézeteket is, melyekben az iparágakban utasítás adásék; mert [...] ha pedig nem iparkodunk örökké rabjai leszünk azon népeknek, melyek, ha akkor is, midőn éhezünk, terményeinket iparzikkeikkal szánk elöl eldugják.” (RÓMER 1868b. 85.)

Rómer felvetéseire a múzeumok és az iparfejlesztés kapcsolatát illetően a Nemzeti Múzeum igazgatója, Kubinyi Ágoston úgy reagált, hogy „Nemzeti muzeumunk hivatása nem csupán az, hogy archaeologiai tárát régiségekkel szaporítsa, de egyúttal az is, hogy ebben a műtörténet képviseltessék, a becsebb művészeti újabb tárgyakat is gyűjteni, megismertetni, s így a művészet történetének némi életet, s illetőleg lendületet adni.” (KUBINYI 1869. 89.) Ennek jegyében állította ki „[...] a múzeumi régiségtár vegyes tárgyakat tartalmazó szeglet-termében [...]” azt a herendi porcelántálat, amelyet a gyár tulajdonosa, Fischer Mór ajándékozott a Nemzeti Múzeumnak (KUBINYI 1869. 90).

A fentiekből kiolvasható, hogy ha az Eötvös-féle utasítás egyetlen szavában összegződő gyűjteménygyarapítási szándékot nem is tudjuk filológiai pontossággal egyetlen konkrét forrásra visszavezetni, aligha állunk távol az igazságtól, ha azt állítjuk, hogy mögötte azoknak a szakembereknek a törekvéseit kell látnunk, akiknek gondolkodásában szorosan összekapcsolódott a manapság az iparművészet, a néprajz, illetve a művészettörténet körébe sorolható tárgyak gyűjtése a múlt megismerésével és a jövőbeli Magyarország alapjainak lerakásával, továbbá a keleti művészeti, illetve fejlett kézműipari alkotások gyűjtését illetően elképzeléseik találkoztak. Ehhez a koncepcióhoz nagyon is kapóra jött az ugyanezen időszakban útnak induló kelet-ázsiai expedícióban rejlő lehetőség, hiszen annak útvonala javarészt rendkívül magas kézműveskultúrával rendelkező országokat érintett. A keleti tárgyak gyűjtése és a műipar fejlesztéséhez fűződő remények közötti kapcsolat ékes bizonyága, hogy az 1873-as bécsi világkiállításon, tehát Xántus gazdag kelet-ázsiai gyűjteményének hazaérkezése után a Pulszky Károly által beszerzett tárgyak több mint egyharmada keleti, főként indiai, japán és perzsa tárgy volt (DARKÓ 1988. 125).

Ha mindezt figyelembe vesszük, akkor a Xántusnak utasításba adott „népismeit” gyűjtés nem feltétlenül, sőt megkockáztathatjuk, nem elsősorban a mai értelemben vett néprajzi, hanem inkább ma az iparművészet körébe sorolható tárgyakra irányult, még ha tudjuk is, hogy ez a fogalmi különbségtétel utólagos, gyakran ma is elmosódott, a gyűjtés idején pedig még inkább az volt. Maga Xántus is hazaküldött leveleiben hol népismeit, hol etnográfiai tárgyakról beszél, függetlenül attól, hogy a gyűjtés helye (pl. Japán vagy Borneó) alapján ma inkább az iparművészet vagy a néprajzhoz kötnénk a szóban forgó tárgyakat. Arra nézve, hogy a népi, néprajzi, illetve az ipar(művészet)i tárgyak közötti határvonal még évtizedek múltán is milyen kétséges volt, a Néprajzi Osztály tisztviselőinek azon utasításai szolgálnak bizonyossággal, amelyekben a Monarchia

hajóinak gyűjtésre vállalkozó tisztjeit látták el instrukciókkal, nem szólva azokról a nemegyszer igencsak barátságtalan hangvételű levelekről, amelyekben egyes kéretlen vagy éppen nem kellően tájékozott gyűjtők tárgyait utasították vissza.²¹ Mindebből azt szűrhetjük le, hogy a kelet-ázsiai expedíció idején a szóban forgó fogalmi elkülönítés nem történt meg, s értelemszerűen az sem merült fel, hogy ilyen tekintetben különbséget tegyenek a gyűjtendő tárgyak között.

Mindazonáltal ha abból indulunk ki, hogy Xántus megbízatásának *elsődleges* célja az volt, hogy az általa gyűjtendő tárgyak hozzájáruljanak egy, a magyar ipar fejlődését elősegítő, illetve a nyugatiakhoz mérhető gyűjtemény létrehozásához, akkor távolról sem meglepő, hogy a magyar kormány kultuszminisztere azzal bocsátotta útjára Xántust, hogy „[...] ha több pénz kell, írjon jó előre, s mindig lesz, amennyi kell, ilyen célra [...]” (SÁNDOR 1970. 193). Soha többé vissza nem térő pillanat egy még nem is létező tudományág magyarországi történetében: nemcsak hogy állami megbízásból került sor nagyszabású gyűjtőútra, hanem a gyűjtéssel megbízott szakember gyakorlatilag korlátlan felhatalmazást is kapott olyan tárgyak beszerzésére, amelyeket addig nem is tartottak gyűjtésre érdemesnek.

Mindent egybevetve azt állapíthatjuk meg, hogyha maga az expedíció a magyar kormányzat szándékaitól független, magyar szempontból alkalmi lehetőségként jött is létre, az nem érte készületlenül a korszak hazai kultúrpolitikájában meghatározó szerepet betöltő személyiségeket. Tudományos felkészültségük, a korabeli viszonyokban való jártasságuk képessé tette őket arra, hogy felismerjék és megragadják a kínálkozó lehetőséget. Mi sem bizonyítja ezt ékeesebben mint az, hogy míg gazdasági téren a kelet-ázsiai expedíció egyik résztvevő ország esetében sem váltotta be a hozzáfűzött reményeket (JÓZSA 1966), addig kulturális értelemben a természetrajzi gyűjtemények gyarapítása mellett két hazai múzeum, az Iparművészeti és a Néprajzi Múzeum alapjait vetette meg.

21 NMI 35/1897, Utasítás a „Zrínyi” hajó orvosa részére, 1897. április 27. NMI 87/1901, Szigetvár hajó esetleges megbízása, 1901. július. 18. NMI 10/1911, Tóth Jenő, Calcutta, indiai gyűjteményt jelez.

AUGUSTAT, Claudia

2012 Beyond Brazil. In AUGUSTAT, Claudia (ed.): Beyond Brazil. Johann Natterer and the Ethnographic Collections from the Austrian Expedition to Brazil (1817–1835). Wien, Museum für Völkerkunde, 13–17.

DARKÓ Jenő

1988 Pulszky Károly szerepe az Iparművészeti Múzeum megalakulásában. In MRÁVÍK László: Pulszky Károly emlékének. Budapest, Szépművészeti Múzeum, 124–133.

EÖTVÖS József

- 1863 Reguly emlékezete. Budapesti Szemle XVIII sz. 39–75.
- 1941 Naplójegyzetek. Gondolatok 1864–1868. Közzéteszi, bev. és jegyz. LUKINICH Imre. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- 1976a Levelek. Szerk. és ford. Oltványi Ambrus. [Budapest], Magyar Helikon. (Eötvös József művei.)
- 1976b Kultúra és nevelés. Összegejt. és szerk. Mezei Márta. Budapest, Magyar Helikon. (Eötvös József művei.)

FEEST, Christian

2012 Johann Natterer and the Ethnographic collections of the Austrian Naturalists in Brazil. In AUGUSTAT, Claudia (ed.): Beyond Brazil. Johann Natterer and the Ethnographic Collections from the Austrian Expedition to Brazil (1817–1835). Wien, Museum für Völkerkunde, 21–31.

FRIVALDSZKY János

1866 Rövid vázlata azon szerzeményeknek, amelyekkel Xántus János a m. n. Muzeum állatani osztályát gazdagította. Magyar Orvosok és Természetvizsgálók X. nagygyűlésének évkönyve 1–10.

GÁL Vilmos

2008 Világkiállító magyarok 1851–2000. Budapest, Holnap.

HORVÁTH Géza

1902 Az állattár története. In SZALAY Imre et al.: A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene alapításának századik évfordulója alkalmából. Budapest, Hornyánszky, 211–227.

JÓZSA Sándor

1966 Kína és az Osztrák–Magyar Monarchia. Budapest, Akadémiai Kiadó.

KÓSA László

2001 A magyar néprajz tudománytörténete. Budapest. Osiris.

KUBINYI Ágoston

1869 Hazai műiparunk érdekében. Archaeologiai Értesítő, I. évf. 5. sz. 89–90.

NAGY Miklós Mihály

2003 Boldog békeidők haditengerészei. A k. u. k. hadiflotta utazástörténete. Budapest, Kornétás.

PULSZKY Ferenc

- 1852 On the Progress and Decay of Art; and on the Arrangement of National Museum. The Museum of Classical Antiquities Vol. II., No. V. March, 1–15.
- 1875 Múzeumokról. Vasárnapi Ujság, 28–31. szám 439, 454–455, 470–471, 486.

RIEDL-DORN, Christa

2001 Die Weltumsegelung der Fregatte Novara. In SEIPEL, Wilfried (Hrsg.): Die Entdeckung der Welt. Die Welt der Entdeckungen. Österreichische Forscher, Sammler, Abenteurer. Wien, Kunsthistorisches Museum, 161–187.

RÓMER Flóris

- 1868a Egy-két szó műiparunk izlési irányáról. Archaeologiai Értesítő, I. évf. 2. sz. 27–28.
- 1868b Ipar és művészet. Archaeologiai Értesítő, I. évf. 4. sz. 85.

SÁNDOR István

1970 Xántus János. Budapest, Magvető.

SÁRKÁNY Mihály

2012 Etnográfia, etnológia és az antropológiai perspektíva – fogalmak egy tudomány születésekor. In TÓTH Arnold (szerk.): Néprajz – muzeológia. Tanulmányok a múzeumi tudományok köréből a 60 éves Viga Gyula tiszteletére. Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Igazgatóság – Miskolci Egyetem BTK Történettudományi Intézet, 11–21.

SCHERZER, Karl von

- 1861–1862 Reise der Österreichischen Fregatte Novara um die Erde in den Jahren 1857–1859 unter den Befehlen des Commodore B. von Wüllerstorff-Urbair. (Physicalische und geognostische Erinnerungen von A. v. Humboldt). 3 Bände. Wien, Hof- und Staatsdruckerei.
- 1873 Die k.u.k. österreichisch-ungarische Expedition nach Indien, China, Siam und Japan 1868–1871. Stuttgart, Julius Maier.

SEIPEL, Wilfried (Hrsg.)

2001 Die Entdeckung der Welt. Die Welt der Entdeckungen. Österreichische Forscher, Sammler, Abenteurer. Wien, Kunsthistorisches Museum.

SELMECZI KOVÁCS Attila

1997 Xántus János muzeológiai tevékenysége. Néprajzi Értesítő, 79. évf. 7–18.

Sz. N.

é. n. A Magyar Természettudományi Múzeum és a Balkán-kutatás. Internetcím: www.balkan-center.hu/pdf/mtm.pdf.

The Very Beginning

How the Collection of the Museum of Ethnography Began to Take Shape

József Eötvös the minister for culture of the first Hungarian government that came to power following the Austro-Hungarian Compromise of 1867, seemingly without any preliminaries ordered János Xántus who had only recently returned from emigration in America, to join the Austrian-Hungarian East Asian expedition departing at the end of 1868 to make natural science and ethnographic observations and collect materials. The primary aim of the expedition was to establish diplomatic and trade relations with three Far Eastern countries – China, Japan and Siam – but scientific observation and collecting was also to play a role. The experts of the Hungarian Academy of Sciences and the National Museum wished to take advantage of the opportunity to expand their natural science collections and through this to increase the international recognition of the National Museum and Hungarian science. With this in mind, they marshalled all their influence to have Hungarian scholars included among the members of the expedition.

Although the collecting scope of the National Museum, the only public collection in Hungary at that time, did not extend beyond the country's borders with the exception of the natural sciences, it can be seen from the work done at that time by Eötvös who strongly urged Hungarian participation in the expedition, that he was aware of the importance of the newly emerging discipline of ethnography and also that he intended to expand the National Museum's collecting scope in this area. He wanted to make the museum able to provide a wider range of information for the Hungarian public and also to catch up to similar museums in Western Europe, thereby contributing to the cultural and scientific emancipation of Hungary that had partially regained its independence.

Intellectuals influential in the cultural life of Hungary at the time intended the development of the country's (crafts) industry to pursue similar aims, and following western examples they saw the need to set up a museum of applied arts to achieve this. It can be deduced from contemporary sources that these factors must have led the Hungarian government not only to commission Xántus to create an ethnographical collection but also to ensure all the necessary funds despite the fact that such a collection had not previously existed in the country and the discipline dealing with this field had not even been born.

Néprajz és művészettörténet senkiföldjéről: sasvári zarándokemlékek a Néprajzi Múzeum gyűjteményeiben

„Természete az embernek minden dolog eredetét kutatni. Ha tehát a boldogságos Szűz zarándoka Sasvárra jó és a díszteljes egyházat a szembe ötlő nagy épülettel, valamint a templom melletti háromszegű kápolnával s a főoltárán a Fájdalmas Istenanya kegyelemképét és más nevezetességet megpillant, akaratlanul is e gondolatok támadnak benne: e díszteljes nagy templomot a szembeötlnő zárdával vajon ki építette oly mesterileg? Ki és mi végre készítette a boldogságos Szűz szobrát? S hol állott ez, a templom fölépítése előtt? Mi az oka hogy e szobrot annyira becsülik s tisztelik, és hogy évenként 80 000-nél több bucsujáró nem csak Magyar hanem osztrák, Cseh és Morvaországból látogatja?” – kérdezi 1864-ben a sasvári kegykép történetét összefoglaló könyvecske szerzője (MATEJKA 1864. 13). A kérdéseket folytathatjuk. Milyennek látták a helyi faragók az oltár szobrát? Hogyan kerültek a pietáábrázolások a parasztházakba? Mi lett a sorsuk e képeknek, szobroknak?

A felvidéki Sasvár a történeti Magyarország egyik legjelentősebb zarándokhelye volt. Híres kegyszobra évszázadokon át nagy területéről vonzotta a bűnbocsánatra, gyógyulásra, Mária közbenjárására vágyó híveket. A sasvári Pietà ikonográfiai típusa templomi és kültéri szobrok, festmények, oromzatdíszek, könyvillusztrációk és a legkülönbözőbb kegytárgyak előképe volt szerte az országban. A trianoni békeszerződés után a nehezen elérhető kegyhely lekerült a magyarországi búcsújárók térképéről, ma jóformán ismeretlen hazánkban. A sasvári Pietà – a Szilárdfy Zoltán szerint legismertebb magyar kegyszobor (SZILÁRDFY 2003. 122) – emlékezete elhalványult¹, kultuszát a hazai kegytárgyipar sem tartotta életben. A hagyományos paraszti világ felbomlásával ábrázolásai néhány évtized alatt eltűntek a falusi otthonokból. A „sasvári pieták” – a kegyszobor fából faragott, színesre festett arasznyi másolatai – az 1960-as, 1970-es évek fordulóján váltak a régiségboltok keresett tárgyaivá. Eredeti szakrális jelentésük ekkorra átalakult, új tulajdonosaik a faragásokat az eltűnő keresztény/népi kultúra jelképeként vagy egyszerűen bájos kézművestermékként illesztették városi, értelmiségi miliőjükbe. Ebben az időben került a Néprajzi Múzeumba is több példány belőlük. A barokk populáris továbbélésének e jellegzetes tárgytípusa időről-időre feltűnik magyar és szlovák néprajzi kiállításokon, kiadványok lapjain. A tárgycsoport egy része a múzeum 2003-ban rendezett Eredeti – másolat – hamisítvány című kiállításában² fontos szerepet kapott: a néprajzi tárgyak értelmezésének egyik kulcskérdését, a másolás, sokszorosítás jelenségét példázták. Tanulmányom a múzeum sasvári Pietà-szobrait és -ábrázolásait kicsit részletesebben, más szempontokat is szem előtt tartva vizsgálja.

A műtárgyak bemutatása előtt nem kerülhetem meg, hogy beszéljek a kegyhely kultuszáról és a zarándokemlékek szerepéről. A helyi búcsújárás néprajzi vizsgálatára a szlovák nyelv ismerete nélkül természetesen nem vállalkozhattam. Mégsem voltak hiábavalóak sasvári útjaim. Ehhez az íráshoz és a múzeumi anyagból rendezett kamarakiállításomhoz³ a hely szelleme adott semmivel sem helyettesíthető inspirációt.

1 A gimnáziumi művészettörténet-oktatás számára Beke László által összeállított, 1995-től terjesztett, sok helyen máig használt reprezentatív diasorozat „Barokk Magyarországon” egységébe viszont egy sasvári Pietà-ábrázolás is bekerült, ami minden bizonnyal jelentősen segítette a tárgytípus megismerését.

2 A kiállítást Főzy Vilma, Lackner Mónika és Wilhelm Gábor rendezte

3 2013. szeptember 21-én a Szakrális Művészetek Hete keretében kamarakiállítás nyílt a Néprajzi Múzeumban *Emlék Sasvárról. Pieták síkban és térben* címmel a múzeum anyagából. A megnyitó előadást Serfőző Szabolcs tartotta a sasvári pálos kegyhely barokk kori kultuszáról.

1. kép. Bokály sasvári Pietà-ábrázolással
1870, Stomfa, Nyitra vármegye
Néprajzi Múzeum, 110667
Roboz László felvétele

Sasvár – kegyhely, zarándokok, emlékek

Sasvár/Saštín Pozsonytól hatvan kilométerre északra, a Miava folyó völgyében fekszik. Közeli több jelentős kegyhely található, melyek közül elsősorban a kora középkorban alapított Máriavölgy érdemel említést. A pár ezer lakosú mezővárosról Borovszky Samu *Magyarország vármegyéi és városai* című művének Nyitra megyéről szóló kötetében ezt olvashatjuk: „Sasvár kegyhelyéről nevezetes. Kéttornyú nagy templomát mely búcsújáró hely és a hozzá épített emeletes szép kastélyt a pálosok építették, a kiknek itt kolostoruk volt... A templomban őrzött híres kegyelemképet, melyhez évenként 80 000-nél több búcsújáró zarándokol, Bakics Angyalka, Bakics Pál hadvezér leánya és Gróf Czobor Imre felesége készítette 1564-ben.” A kegykép történetének leírását a templom és a rendház homlokzatának és hátsó nézetének képe illusztrálja (SZIKLAY-BOROV-SZKY, szerk. 1899. 149–151).

A legenda szerint a kegyszobrot 1564-ben fogadalmból faragtatta Bakics Angéla, gróf Czobor Imre nádori helytartó felesége. A házaspár lovaskocsin utazott birtokán, amikor a férj hirtelen haragjában kiszállította, majd az út szélén hagyta feleségét. Ekkor az asszony megfogadta, hogy ha a gróf iránta érzett haragja megenyhül, szobrot emel a Fájdalmas Szűzanya tiszteletére. Czobor Imre hamarosan visszafordult érte, Bakics Angéla pedig beváltotta ígérését. Az útszéli képházban elhelyezett szobornak hamarosan csodatevő híre kelt, zarándokok sokasága érkezett Sasvárra, hogy a segítségét kérje.

A legkorábbi ismert pietáábrázolások a 14. század eleji Németországból maradtak fenn, a halott fiát ölén tartó Szűzanya képe feltehetően innen terjedt el

Európa más területeire. A sasvári kegyszobor keletkezésének idejét nem ismerjük, restaurátori vizsgálat sem segíti a datálást. Analógiák alapján azonban nem zárható ki, hogy valóban a 16. század közepéről való, ahogyan azt a legenda tartja. A 106 centiméteres, kőrtéfaból faragott szobor a „horizontális” pieták feltehetően Tübingenben kialakult típusába tartozik. Többszöri átfestése miatt az arcok bábszerűek, de a testek elhelyezése és a ruha redőzete kvalitatív alkotóra vall. A koronák 19. századi, historizáló kiegészítések. Mária figurája öltöztethető, a 19. század első felében ezüstből készült „ruha” fedte (MATEJKA 1864, 39). Hasonló ikonográfiai jegyekkel rendelkezik a közeli Nagytapolcsány oltárán lévő, 1634-ből származó Hétfájdalmú Mária-kegyszobor, de annak ábrázolása naivabb, arányai, faragása tanulatlan készítő jeleznek.

A török hódoltság után újjászervezett pálos rend 1732-ben telepedett meg Sasváron. A hely kiválasztásában fontos szerepet játszhatott a háromszögletű képházban elhelyezett, faragott Pietà növekvő kultusza. A szobor körül esett csodákat a rend összegyűjtötte, kivizsgáltatta, és hivatalosan elismertette. A következő években megindult a kegytemplom tervezése és építése. A pálosok Vépi Mátét bízták meg a nehéz feladattal, hogy a talajvizes területen nagyszabású építményt emeljen, és a kegyszobrot úgy helyezze el benne, hogy azt a zarándokok jól láthassák, sőt körül is járthassák. Vépi kéttornyú, mozgalmas homlokzatú temploma a római, jezsuita Il Gesù centrális alaprajzát követi. Az uralkodópár mecénatúrájának köszönhetően a legjobb udvari mesterek dolgoztak kivételesen szép belső terének kialakításán. A kegyszobrot hatalmas, barokk pompával megrendezett ünnepség, transzláció során vitték át végleges helyére, és helyezték el a Nicolaus Pacassi tervei alapján készült főoltár kompozíciójában. Mária Terézia azonban elégedetlen volt a megvalósult látvánnyal. Udvari építészt, Franz Anton Hillebrandtot kérte fel arra, hogy a Pietának hatásosabb foglalatot tervezzen, és hogy azt a hívőknek jobban láthatóan helyezze el. Hillebrandt a szobor körül megjelenítette a passió narratíváját: háta mögött a keresztra

a halotti lepellet, mellette Mária Magdolna és Szent János evangélista figurája, és a másik kérésnek is eleget tett (SERFŐZŐ 2012).

A 18. század újjáéledő katolicizmusa Magyarországon is megerősítette a népi szakralitás régi gyakorlatát, és új formákat hívott elő. A búcsújárás is ekkor vált nagy tömegek élményévé. A pálos rend pár évtizedes sasvári jelenléte alatt a kegyhely népszerűsége egészen rendkívüli volt: évente százezer zarándok kereste fel. Fogadásukra a templom előtt nagyméretű, részint bekerített ligetet alakítottak ki. A szerzetesek minden rendelkezésükre álló eszközzel segítették a kultusz építését és fenntartását. 1751-ben egy nagyszombati nyomdában vaskos mirákulumoskönyvet adtak ki a sasvári kegyzsobor (korabeli szóhasználatnál *kép*) körül esett csodákról. Az olvasónak szóló ajánlásban a szerző így fogalmaz: „A te Szűz Máriához való ájtatosságod, ha szinte már meg-gyökerezett is benned, ujobban nevelkedne, és annál inkább vastagodna, s' öregbedne; mind pediglen azért, hogy látnád, és tapasztalnád, melly hatalmas légyen ez a Nagy Aszszony, melly kegyes és könyörületes, s egy szóval melly gazdag az irgalmaságban, mivelhogy a Sasvári Csudálatos Szűz jótéményeinek ki-folyo mértékű kegyes vólta, nemcsak igen nagynak, hanem felette soknak is tapasztaltatik.” (MAGYAR ORSZÁGNAK 1751. 3.)

II. József rendelete alapján 1786-ban a pálos rendet feloszlatták, és a többnapos zarándoklatok is tiltottá váltak. Ezzel a kegyhely pálosok által felügyelt korszaka lezárult, a Pietà azonban továbbra is vonzotta a csodákban bízó híveket. „A búcsújárás kivonulás az ott-honi környezetből, ahol minden a földi munkára, feladatokra emlékeztet, szabadulás az emberi vonatkozások kötelékéből, fölülemelkedés a megszokott minden-napokon” – így fogalmazta meg Bálint Sándor a szokás lelki indítékát (BÁLINT–BARNA 1994. 9). Sasváron nagyjából kezdődött a búcsú sora, ekkor többnyire a környező településekről érkeztek a kegyhelyre. Április végén már távolabbi vidékekről is sokan jöttek, a magyar, német, szlovák, cseh, morva, sziléziai zarándokok hétköznapi napokon is megtöltötték a templomot. A felvidéki Érsekújvár lakói minden év májusában nagy csapatban, gyalog és lovaskocsin mentek Sasvárra a városukat 1810-ben elpusztító tűzvész után tett fogadalomból.⁴ A zarándokok a 19. század végétől vasúton is megközelíthették a kegyhelyet. Többségük azonban legfeljebb Pozsonyig élt a kényelmes utazás lehetőségével, hiszen a fizikai erőfeszítés része volt zarándoklatnak, a búcsúnak. Kápolnák, útszéli keresztek, szobrok sora nyújtott igazodási pontot, lelki ráhangolódást az út során. A Sasvár alatti különösen szép természeti környezet látványát, a szakrális tájban való haladás élményét több visszaemlékezés is megörökítette. Jól érzékelhető belőlük a zarándokút kettős természete: az egyéni vallásos motiváció és a kitáruló világ közösségi élménye. A zarándokok a pozsonyi országút felől érkezve már messziről megpillanthatták, és az út utolsó szakaszában végig szemmel tarthatták a kéttornyú sasvári kegytemplomot. Megérkezve sokan a templom előtti ligetben vagy benn a templomban, a Pietà közelében imával, virrasztással töltötték az éjszakát. A zarándokok a főoltár háta mögött teheték le ajándékaikat, adományait. Ezek egy részét

2. kép. Üvegkép sasvári Pietà-ábrázolással

19. század, Árva vármegye
Néprajzi Múzeum, 108394
Winter Erzsébet felvétele

⁴ Útjuk egy hétig tartott. A búcsú sok út-iránya a következő volt: Tardoskő, Soponya, Szered, Nádasd, Nagyszombat, Sasvár. Az első éjszakát Soponyán, a másodikat Nádasdon, a harmadikat és negyediket Sasvárott, az ötödiket ismét Nádasdon, a hatodikat pedig Soponyán, magánházaknál töltötték (BÁLINT–BARNA 2004. 168).

A templomban ma márványtáblák öröklítik meg a zarándoklatok száz és százötven éves évfordulóját. Az érsekújvári zarándokok napjainkban is megteszik ezt az utat – a többség autóbusszon, de egy kisebb csapat gyalog (forrás: <http://ignisoz.webnode.sk/hu/podujatia/a-sasvari-zarandoklat-11-5-2013/>).

a kegyhely fenntartására fordították, más részük a plébánia vagyonát gyarapította. A festmények, arany és ezüst fogadalmi tárgyak, szőnyegek, terítők, drága ruhadarabok, ékszerek elborították a templom falait (MATEJKA 1864. 61–62). Egy 1743-ban készült rézmetszeten a Pietát keretbe foglaló baldachin mögött a fogadalmi tárgyak változatos gyűjteményét örökítette meg a metsző. A megszokott karok, lábak, szemek, fülek, szívek és pólyásbabák mellett két pisztoly is feltűnik (Szilárdfy 1984, 25. kép). Az adományok később a nemesfém votív tárgyakkal együtt a templom kincstárába kerültek. A kegytemplom lenyűgöző barokk pompájának élményét a zarándokok magukkal vitték, és az bizonyára szerepet játszott a hazahozott kegytárgyak, búcsús emlékek elrendezésében, a szentsarkok, szakrális tárgye gyűjtesek elrendezésében. A templomi előkép mintát adhatott az imádkozás kultikus terének megteremtésére, valamint az ünnepi mécses- és gyertyahasználatra is.

A szőgyényi Koncser János szülei az 1920-as, 1930-as években, májusban, amikor a kukorica vetése és kapálása között egy kis szünetet tarthattak a munkában, rendszeresen elmentek a sasvári búcsúba. Visszaemlékezése több érdekes apró részletet tartalmaz. A zarándokutat nyolc nap alatt tették meg. Udvardiig lovaskocsival, onnan tovább már gyalog. Éjszakánként házaknál, néha istállóknál szálltak meg. Kenyeret, diós vagy mákos kalácsot, kuglófot, szalonnát vittek magukkal az útra. Sasvárra érve a templomba mentek, és énekekkel, imával köszöntötték a Fájdalmas Szűzanya szobrát. Az ünnepi szentmisén gyóntak, áldoztak. Az idős férfi emlékeiben 2013-ban is élénken élt, hogy gyermekként a faluszéli kútnál várta a szüleit, akik fiúgét, szentjánoskeryet, henger alakú színes cukorkát, kisebb játékot hoztak neki ajándékba (KONCSER 2013. 8. 2).

A búcsújáró helyen megforduló tömeg nagy mennyiségben vásárolt emléktárgyakat: kegyképek másolatait, szentképeket, olvasót, különböző faragásokat, érméket, mézeskalácsot. A búcsúfiák egy része helyi vonatkozású volt, más tárgyak bármelyik búcsúban, vásárban feltűnhettek. De az egyes kegyhelyek emblemikus ábrázolásait másutt is árulhatták. Varga Zsuzsa egy kapuvári családtól Mariazellből hozott, csehországi faragású, Svata Hora-i típusú Madonna-szobrot vásárolt a gyűjtemény számára (VARGA 1970. 129). Györgyi Erzsébet mezőkövesdi gyűjtése során két sasvári Pietà-másolat beszerzési helyéül a kácsi, illetve az egri búcsút jegyezte fel (SZACSVAY 2011. 142, 146). A kiskunfélegyházi, sasvári típusú Pietà-szobrok ikonográfiai előképének a helyi zarándokok által gyakran felkeresett egerszalóki kegytemplom oltárképét tekinthetjük, mely a sasvári Pietà (egyik) síkbeli megfogalmazása. A „kunsági Pietàk” története így könnyen felfejtethető: kiskunsági faragók készíthették az egerszalóki kegykép nyomán. (BARNA 1993. 209)

Sasváron és környékén elsősorban faragóspecialisták dolgoztak, akik – a nyomódúcok faragásával – a mezőváros kartonnyomó manufaktúrájának kiszolgálásában is fontos szerepet játszottak, nagy gyakorlatra tettek szert (DOMONKOS 1993. 57). A tömeges kereslet természetesen elsősorban ugyancsak a kegyszobor fából faragott, „hú” másolatára irányult. A közeli Holic és Stomfa műhelyeiben a kegyképpel díszített késő habán kerámiát – bokályokat, szenteltvíztartókat, kerámiaképeket⁵ – is készítették a zarándokok számára. A 19. század második felétől ezek a műhelyek egyszerű, préselt, egyszínű mázzal borított emléktárgyakkal is ellátták a zarándokokat. Az ikonográfiai téma különféle variációit a sokszorosítás rendkívüli mértékben elterjesztette, népszerűsítette. A Pietà képét ponyvanyomtatványok, imalapok és -füzetek, szentképek, kalendáriumok, érmék, olajnyomatok, valamint öntvények formájában is árulták. Az emléktárgyakat nagy tömegben kínálták a kegyhelyen, de a Pietà ismert és kedvelt ábrázolása másutt is elérhető volt. 1864-ben, a szobor feltételezett keletkezésének háromszáz éves évfordulóján emlékérmeket bocsátottak ki és árultak.⁶ A helyszínen vásárolt tárgyaknak különös értéket kölcsönzött, ha a kegyszoborhoz érintették őket. A sasvári templom főoltárának hátában egykor lépcső vezetett a Pietához, így a zarándokok valóban elérhették a szobrot.⁷

5 Az Iparművészeti Múzeum 2358-es leltári számon a sasvári Pietà képével díszített, Holicson készült festett kerámiaképet őriz.

6 Barna Gábor és Bálint Sándor *Búcsújáró magyarok* című munkája két emlékérem fotóját is közli az esztergomi Keresztény Múzeum gyűjteményéből (BARNA-BÁLINT 2000. 134).

7 Ma már nincs lépcső, de a főoltár hátsóhoz ma is sokan odaérintik frissen vásárolt kegytárgyukat.

»»

3. kép. Sasvári Pietà-szobor

1898, Nyitra vármegye
Néprajzi Múzeum, 69.68.1
Sarnyai Krisztina felvétele

A sasvári kegyhelyet és szobrot több 19. században keletkezett templomi ének is megörökítette. Az *Oh áldott Szűz Anya* dallamára írt ének első két szakasza jól érzékelteti, hogy a zarándokok képzelete miképpen személyesítette meg, tette egyedivé és valóságossá a szobor Mária alakját.

„1. Üdvözlégy Sas Vári Bóldogságos sz. Szűz, bánatnak mélységes tengerében mit ülsz, nagy keserves zokogástól nem szűnsz, nyerd meg nekünk a mit kérünk sz. Fiadtól Sas Vári Mária!

2. Te Sas Vár városa bóldog 's szerencsés vagy, Kisded Betlehemhez merő hasonló vagy, mert szerencséd kiváltképpen nagy, régtől fogva bádgyad Annya, veled lakik Sasvári Mária!” (1840, Sasvári Máriához Énekek.)

A búcsújárás szokásának elterjedése révén az olcsó kegytárgyak, nyomatok, szentképek tömege került a paraszti otthonokba. *Egy magyar szentember* címmel Bálint Sándor 1942-ben rendezte sajtó alá Orosz István önéletírását, mely a búcsújárás 19. századi gyakorlatáról és a zarándokemlékek beszerzéséről értékes adatokat, megfigyeléseket, személyes reflexiókat közöl. A jászladányi búcsús vezető egyedül és közösségével is gyakran járt Sasváron. Beszámolóiból kirajzolódik, hogyan jutottak a helyi szobrok távoli falvakba, milyen szerepe volt a mozgékony, sokat utazó „szentembernek” a kegytárgyak népszerűsítésében. „[...] már több ízben is voltam Sasváron. Én onnat szoktam hozni eladásra fakereszteket és Mária szobrát, mivel ott olcsón meg lehetett vásárolni. Sokszor annyit hoztam a hátamon, hogy alig bírtam és mindig gyalogjába. 50-60 forint árát is összevásároltam. De mikorra már Jászladányba hazaértem, alig maradt belőle egy-két darab. Mert minden községben a szent társulatok előljárói házait kerestem fel, egyúttal ájtatosságot is tartottam nekik és sokszor annyi nép gyűlt össze, hogy még a házba se fért. S így jó árban megvették a feszületeket és szobrokat, még annyi folyt be felül rajta, amennyit kiadtam érte.” (BÁLINT 1991. 80–81.) „Az 1871-dik évben történt. Éppen 33 éves voltam, hogy elmentem negyedmagammal a szent helyeket meglátogatni. Ahol csak csudálatos képe van Szűz Máriának, utunkban azt mind összejártuk és megköszöntöttük. 222 városon, községeken jöttünk keresztül... Én Sasváron több apró szobrokat, kereszteket vásároltam, igen nagy volt a pakkom és az utas zarándokcimboráim segítettek hozni.” (BÁLINT 1991. 146.) „Az 1871-dik évben is voltam Sasváron Kisasszony-napra. Egyedül magam, szent szobrokat és kereszteket vásárolni. Mivel még akkortájt nagyon olcsón lehetett ott szobrokat kapni. De abban az utamban néha fel is ültem a vonatra és egy hét alatt megjártam. Pozsonyból pedig már Sasvárig gyalog mentem... Malackára értem, ott ismét a fogadón megháltam. Reggel elindultam és délután Sasvárra értem. Elmentem a templomba, a Fájdalmas Szűz Mária csodatevő szent képét felköszöntöttem... szentmisét hallgattam, meggyóntam, áldoztam, aztán elmentem bevásárolni annyi szent szobrot, hogy még a fejemen felül is magos volt a pakkom... gyalog jöttem és minden községben a szent társulatok vezetőjét kerestem fel, és amit szent szobrokat hoztam, mindenütt vettek belőle. Meg volt a fáradtságom díja is, mert a 30 forint másik 30 forintot hozott... még abban az időben olyan szobrokat nem lehetett kapni.” (BÁLINT 1991. 148–150.) A palásti Péterné Pásztor Erzsébet is többször vezetett búcsúsokat Sasvárra. A korán megövezgyűlt asszonyt falujában erős hitéért, jámborságáért tisztelték. A templom és a zarándoklatok előimádkozójaként, búcsús vezetőként kiemelt szerepet játszott közösségében. Halála után zarándoklataira emlékezve rokonai úgy vélték, hogy Sasvárra „jobban gyerekáldásért mentek a búcsúsok”. Pásztor Erzsébet maga is hozott a Pietà-szobrot a búcsúból (CSÁKY 2004. 121).

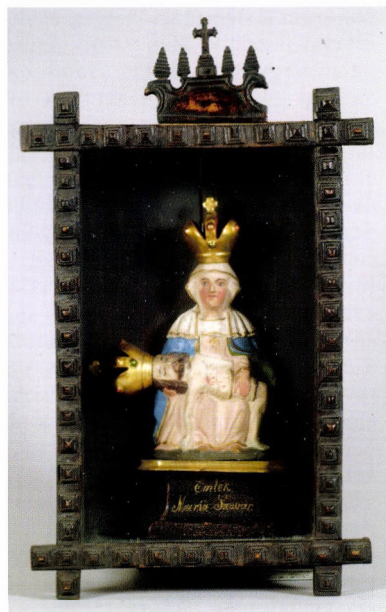
A Néprajzi Múzeum sasvári pietái

A Néprajzi Múzeum egyházi gyűjteménye formálisan 1968-ban, a hagyomány- és a bútorgyűjteményből kiemelt szakrális anyag elkülönítésével jött létre. A népi vallásosság iránti érdeklődés és a tematikába sorolható tárgyak gyűjtése azonban a múzeum legkorábbi korszakától fogva jelen volt, és erre az időre igen jelentős kollekciót eredményezett. Az új gyűjtemény vezetője a művészettörténész végzettségű, de határozott etnográfiai érdeklődésű Varga Zsuzsa lett, akinek nyolc éves múzeumi tevékenységéhez az anyag kiemelkedő gyarapodása és máig iránymutató rendszerezése kapcsolódik. A gyűjtemény nagyszabású bemutatkozása volt 1969-ben és 1970-ben a székesfehérvári Csók István Képtárban *A népművészet évszázadai* sorozat első két részeként rendezett *Festett táblák 1526–1825*, illetve a *Képek és szobrok* kiállítás.⁸ Ez utóbbi, nagy visszhangot, zajos sikert arató tárlat a „művészettörténet és néprajz senkiföldjéről” származó

8 A kiállításokat Kovács Péter, Hofer Tamás és Varga Zsuzsa rendezte.

tárgyakat Magyarországon először értelmezte népművészeti alkotásokként. A gyűjtemény gondozásának és közzétételének következő fontos periódusa Szacsvay Éva munkásságához kötődik. A Néprajzi Múzeum ezredfordulótól induló tárgykatalógus-sorozatában megjelent *Üvegképek és Szobrok* a gyűjtemény két karakteres, nagyszámú csoportját mutatja be, helyezi kontextusba. Témánk szempontjából különösen figyelemreméltó, hogy a katalógusokban nemcsak a gyűjteményben található sasvári pieták, üveg- és tükröképek leírása, fényképe szerepel, de a szerző rendkívül alapos, invenciózus tanulmányaiban elhelyezi a búcsús tárgyakat a szakrális emlékek és a paraszti otthonok rendszerében (SZACSVAY 2011). A Néprajzi Múzeum gyűjteményének történetét összefoglaló „zöld könyv” szakrális anyagot feldolgozó tanulmányában ugyancsak jelentős figyelmet kap a zarándoktárgy/ búcsús emlék tematika – tükrözve annak a gyűjteményben betöltött szerepét (SZACSVAY 2000).

A sasvári kegytemplom főoltárán lévő Pietà-szobor fából faragott, festett, arasznyi „másolata” a magyarországi szakrális népi tárgyak egyik leggyakoribb típusa. Kialakulásának korát a 18. század második felére tehetjük.⁹ A másolás – ahogyan az a kegyképek esetében szokásos – ezúttal sem jelenti egyszerűen a művészeti kompozíció átvételét (VARGA 1974. 456). A búcsújáró hely emblematisz kegytárgyát a különböző technikai tudással rendelkező specialisták nagy mennyiségben állították elő, a néprajzi/művészettörténeti kutatás ezért szériamunkáknak nevezi őket. A faragók – környékbeliek lévén – jól ismerhették a kegyszobrot. Gyöngyház-arany színezését, Mária mozgalmas ruharedőzetét nem emelték át saját megfogalmazásukba, de a testek helyzetének drámai megformálásában szorosan követték a mintát. Az előkép e legfőbb attribútuma egyértelműen megjelenik a sokszorosított változatokon. A szobrocskák ugyanakkor határozott önálló jegyekkel is rendelkeznek. A készítőik elsősorban ehhez a hagyományhoz igazodtak, a „vásárlók” pedig minden bizonnyal maguk is a megszokott, jól ismert tárgyat keresték. Sasvár legfontosabb emléktárgya, a kegyiszobor másolata voltaképpen relief, lapos, könnyű tárgy, mely jól elfért a búcsús tarisznyában. Profilozott talapzatán biztosan áll, kontúrját Mária bő köpenye adja. Az egy fából faragott szoborhoz csappal rögzített talapzat és koronák csatlakoznak. Sima hátlapján írásra, feljegyzésre való felület található. Mária ülő helyzetben ölében tartja halott fiát, Krisztus teste kissé kifelé fordul. Jobb karja mereven, hosszan lelóg, lába is a földön támaszkodik, így a végtagok és a törzs derékszögeket alkotnak. Az anya előrenéz, néhány szobron kissé fia felé fordul. A testek aránya, a ruha redőzete, a gallér és a koronák kialakítása többnyire egységes hagyományt követ. A pieták polikróm festésének színezése is ismétlődik: a talapzat palackzöld, az anya ruhája vörös, palástja a kék valamely árnyalat, a fiú teste törtefehér, a koronák aranyozottak. Nem kötött viszont az alapanyag: a készítők puha- és keményfát egyaránt felhasználtak. A szobrok faragása többnyire elnagyolt. Varga Zsuzsa a gyűjtemény egy mariazelli Madonna szobráról állapítja meg (ltsz.: 69.92.13), hogy elnagyolt, de mutatja a szériamunka során szerzett rutint. (VARGA 1974. 462). A Néprajzi Múzeum egyházi gyűjteményében található a sasvári Pietát ábrázoló szobrok legjelentősebb kollektója, huszonegy tárgy.¹⁰ Egy részüknek

4. kép. Mária-ház, sasvári Pietà-szoborral

19. század, szekrény: Sóvárad, Pietà: Nyitra vármegye

Néprajzi Múzeum, 76.85.56.1-2_b
Sarnyai Krisztina felvétele

9 A Nagyházi Galéria 2014. májusi aukciós anyagában is szerepel egy 18. századi, különösen szép, egyedi részleteket mutató sasvári Pietà-faragás.

10 A kassai Kelet-szlovákiai Múzeum és a pozsonyi Szlovák Nemzeti Múzeum gyűjteménye természetesen ugyancsak rendelkezik sasvári Pietát ábrázoló szobrokkal, ilyen nagyszámú anyag azonban sem ezekben, sem más magyarországi múzeumban nem található. Szilárdfy Zoltán pap, művészettörténész szakrális tárgyakat őrző rendkívül jelentős magángyűjteményében is több sasvári Pietà-szobor van.

pontosan ismerjük lelőhelyét, egykori tulajdonosát, néhánynak a használatára vonatkozó adattal is rendelkezünk. Más részük régiségboltból származik, vagy raktárrendezésnél előkerült, adatolatlan tárgy. Korai leltári számú darab egy sincs közöttük, de nem zárhatjuk ki, hogy ez utóbbiak régi gyűjtésűek. A szobrok többségét az 1960-as, 1970-es évek elején terepmunka során gyűjtötték az intézmény meghatározó kutatói: Györgyi Erzsébet, Csilléry Klára, Horváth Terézia. A hagyományos paraszti lakáskultúra átalakulásának ebben az időszakában a népi szakrális emlékek tömegével kerültek a régiségkereskedelembé.¹¹ A múzeum munkatársai két alkalommal éltek ezzel a lehetőséggel: mindkét tárgy különlegessége indokolta a döntést. Varga Zsuzsa népművészeti tárgyakat is forgalmazó régiségboltban vásárolta azt a szobrot, melynek hátán ceruzairás dokumentálja eredetét: „ezen örök emléket hoztam 1898-ba sasvárból sógor Erzsébett” (ltsz.: 69.68.1). Györgyi Erzsébet a Bizományi Áruház Vállalat egy kis fiókjüzletében vette a sasvári Pietának azt a palóc faragó által készített másolatát, melynek egyéni megfogalmazása élesen elűt a szokásos felvidéki szériamunkákétól. Felvidéki templom berendezésének része lehetett az a méretében és kvalitásában is kiemelkedő szobor, amely a Szépművészeti Múzeumból átadás révén került a gyűjteménybe (ltsz.: 64.65.1). Ez a tárgy ikonográfiai kapcsolatot mutat a sasvári előképpel, funkciója alapján azonban elválik az otthoni vallásos emlékektől. Szintén közösségi használatból, a Bars megyei Jánosrét (Lucky, Szlovákia) Szent György céhének ajándékaaként került a múzeum gyűjteményébe az a különleges, a sasvári Pietà ábrázolásával díszített faragott szenteltvíztartó, melyen Mária alakja mögött a keresztfa és a rávetett halotti lepel is megjelenik (ltsz.: 87970).

A pietászobrok többségének gyűjtési helye Észak-Magyarország és a Dunántúl, de van közöttük, mely a távoli Sóváradra (Sarateni, Románia) került. Túlnyomó többségük a 19. század második feléből való. Egy raktárrendezésnél előkerült, adatolatlan darabot (ltsz.: 67.208.4) azonban Györgyi Erzsébet a 18. század második felére datált. A szobrocskák méretbeli eltérést mutatnak, de arányaik lényegében azonosak. Több színézése erősen megkopott, néhánynak tulajdonosa többször is átfestett. Több szobor nyakában alkalmi díszítés – üvegyöngy, szalag, felfűzött érme – látható. A tárgy legsérülékenyebb pontja, a két csapolt korona több szobrunkról is letört, hiányzik. A gyűjtemény sasvári Pietà-szobrainak használatáról sajnos nagyon kevés információval rendelkezünk. A Mezőkövesden gyűjtött, szinte teljesen lekopott festésű darab tulajdonosától (ltsz.: 65.51.3) Györgyi Erzsébet azt jegyezte fel, hogy a szobrot a ház sarkában, „pócszerűsége” miatt állítva tartották, mivel Mária-házuk nem volt. Amíg használták, rendszeresen átfestették.

A szentsarkok, házi szakrális együttesek kiemelkedő tárgyai voltak a Mária-házak. Az asztalosmunkával készült üvegezett szekrények a 19. században váltak népszerűvé, de történetük a barokk kegyesség idejébe vezet. Többnyire búcsús tárgyat – szobrot, képet – helyeztek el bennük. Egy részük nyitható, de vannak lezárt, képként értelmezhető darabok is. Sokszor az előbbieket sem nyitották ki, a benne lévő szobrot, képet a tulajdonosok nem érintették, olykor nem is tudták, hogy a textíliák, papír- és viaszdíszek pontosan mit rejtenek (VARGA 1970. 126). Magyar nyelvterületen szinte mindig Mária-ábrázolást foglaltak keretbe, innen a tárgy neve: Mária-ház, Mária-hajlék. Belsejét színes vagy ezüstpapírral, textíliával bélelték ki, viasz- és textilvirágokkal, kisebb szentképekkel díszítették. Mária magában álló vagy a Kiséjzst kezében tartó, viaszból, fából készült figuráját gyakran házilag készült, cserélhető ruhába öltöztették. Ez a szokás is a tárgy „élő” voltát, változtathatóságát jelzi. A falra akasztott, sarokra függesztett üveges szekrényeket többnyire keretezett képek vették körül. A sublót tetején kisebb búcsús tárgyak, szentképek, szentelt gyertyák és növények rendszerének középpontjában kaptak helyet (VEREBÉLYI 2004). A Mária-házak, szobrok, szentképek, különféle búcsús emlékek elrendezésének vizsgálatára különösen értékes forrást nyújtanak az enteriőrfotók. A Néprajzi Múzeum fotógyűjteményében található a magyar falusi házbelsőkről készült képek legnagyobb kollekciója, mégis kevésnek tűnik a fellelhető példa. Olyan felvételt, melyen a sasvári Pietát ábrázoló szobor is része a szent-

sarok kompozíciójának, mindössze egyet találtam (ltsz.: 130117). A képet Hofer Tamás készítette Nógrádon 1957-ben. A szobrocska a sublót közepén, a falhoz támasztva áll, mellette mindkét oldalon családi fotók és szentképek, felette nagyméretű, faragott házioltár. Erdélyi Zoltán a sasvári Pietának egy Kemencén gyűjtött másolatával (ltsz.: 60.63.82) kapcsolatban jegyezte fel, hogy tulajdonosai nagyobb ünnepeken gyertyát égettek mellette.

11 A sasvári Pietát ábrázoló szobrok önállóan vagy Mária-házakban ma is feltűnnek a régiségboltokban. Ma már többnyire másodlagos helyszíniükről, városi értelmiségi otthonokból kerülnek a kereskedelembé, és rendszerint gyűjtők vásárolják meg őket.

A gyűjteményben a sasvári Pietà hat Mária-házban elhelyezett másolatát is őrizzük.¹² Valamennyit jellemzi a szobor látványának dominanciája, a díszítőelemként általában használatos drapériák, textil- és papírcsipkék, művirág koszorúk közül ez utóbbi túlsúlya. Az erdélyi Sóváradról származó, keményfából faragott szekrénykét – meglepően távoli gyűjtőhelyén túl – különösen értékessé teszi az „Emlék Mária Sasvár” felirat (ltsz.: 72.5.1.1–2). Arra utal, hogy tulajdonosa megjárta a sasvári zarándokutat, a búcsús emléket a helyszínről hozta. A Sóvidéken készíthetett faragott szekrénykéje, melynek „erdélyies” íze a benne lévő Nyitra vidéki szoborral különös kontrasztot ad. A tárgyat eladó leszármazott egy Mária-ruhácskát is mellékelte hozzá, melyet tévesen gondolt a szobor öltözkékének.¹³ Csilléry Klára 1972-ben az egykor Hont vármegyéhez tartozó Bernecebarátiban gyűjtötte az asztalos által készített, színesre festett, barokkos oromzatú Mária-házat. A benne elhelyezett sasvári búcsús szobrot széles művirág koszorú övezi. Krisztus testén és kezén vörös festékekkel hangsúlyosan jelölt sebek láthatók. A falu egy másik ház-tartásából származik a puha sarokszekrény, amely sarokpad fölött lóghatott (ltsz.: 72.5.13.1). Ezüstpapírral és rózsaszín selyempapírral bélelt, két falán színes szentkép látható: Mária törrel átdöfött szívére mutat, Jézus jobb kezét áldásra emeli. A sarokra állított pietà Mária-figurájának szokatlan kifejezésű arca fehérre festett, nyakában színes szalag. A szekrény felső peremén három faragott kereszt. Tolna megyében gyűjtötte Szacsavay Éva a világoskék olajfestésű, tetején kereszttel díszített Mária-házat (ltsz.: 94.69.1.1). A szekrénykében a gyűjtemény legnagyobb méretű, szériamunkával készült pietászobor található. Körülötte művirágkészítő specialista által készített széles, színes füzér. Különösen szép asztalosmunka a Györgyi Erzsébet által Mezőkövesden gyűjtött Mária-ház foglalta (ltsz.: 73.34.1). A kisméretű, lapos, ház alakú szekrény feltehetően otthoni készítésű (ltsz.: 67.208.5).

Az egyházi gyűjtemény egyik legnagyobb számú, legjelentősebb tárgycsoportja az üveg- és tükörképek. A sasvári Pietà ábrázolása két üveg- és két tükörképen jelenik meg. Az Árva megyei Jabloncáról származó két üvegek egyike Máriát Hétfájdalmú Szűzanyaként, szívét hét törrel átdöfve, a másik a nélkül, de ugyanabban a testhelyzetben, ruhában, háttérrel ábrázolja (ltsz.: 108394, 108401). A dél-csehországi műhelyből származó maratott, metszett tükörképpár Máriát ugyancsak e kétféle módon ábrázolja (ltsz.: 68.174.6, 70.13.1). Az egyik felirat is segíti az azonosítást: „Maria Sch.” (Maria Schossberg): Sasvár német nevének rövidítése. Az öntöttvasból készült plakett Leopold Förster 1820–1830 körül készült munkája alapján sokszorosított búcsús tárgy.¹⁴ A pietà fölött a metszeteken, üvegeken is megjelenő baldachin felirata: „Maria Schossberg in Hungaria”. A tárgyon későbbi olajfestés durva nyomai láthatók.

A kerámiagyűjtemény két sasvári Pietàt megjelenítő tárgyat őriz. Stomfán készült 1870-ben az ónmáz, késő habán bokály (ltsz.: 110667). Fehér felületén zöld leveles, sárga bogyós koszorúban látható jellegzetes attribútumaival a sasvári Pietà ábrázolása, alatta „Maria” felirat. A tárgy-típus rendszeresen feltűnik a régiségkereskedelemben. Közeli kerámiaműhelyben készülhetett a kis cserépszobor, a kegykép parafrázisának egyik legkülönösebb változata (ltsz.: 2007.39.23). Mária ölében halott fia nemcsak feltűnően kicsi, de alakja mintha bárányfigurát idézne: fején két hosszú fül, a vékony, lelógó kar mellső végtagként formált, festett. Krisztus az Isten báránya – közeli az asszociáció. A téma hasonlóan különös ábrázolását látjuk a textilgyűjtemény egy 18. századi, finomrajzú hímzésén (ltsz.: 93.3.1). A lenvászon kendőt Verebélyi Kincső méltán nevezi a textilgyűjtemény egyik legtalányosabb darabjának (Verebélyi 1989. 3). A kép felirata „Das Gnadenreiche Vesperbild”, de Mária ölében halott fia egészen kicsi, csecsemőméretű. A népi tárgyak megfogalmazásában, díszítésében gyakran tetten érhetjük a sokszorosított, olcsó és könnyen beszerezhető képek hatását. Mária baldachin alatt ábrázolt alakja, fejtartása, köpenyének vonala, ruhájának díszítése is pontosan megegyezik egy 1734-ben kiadott ponyvanyomtatvány címlapján látható fametszet Pietà-ábrázolásával¹⁵ A kendőn látható Fájdalmas Anya megfogalmazása tehát szokványos, ámde annál különösebb az ölében látható fiú. Vajon az alkotó gyakorlatlanságát avagy szinkretikus látásmódját sejtethetjük-e a nehezen értelmezhető figura mögött? A már említett jánosréti szenteltvíztartó meghökkentően apró Krisztusa ugyan-ezt a kérdést veti fel.

A búcsújáró helyek olcsó emléktárgyai a kegytemplo-mot, kegyképet ábrázoló szentképek. A Népajzi Múzeum

12 ltsz.: 67.208.5, 72.5.13.1, 72.55.9, 73.34.1, 76.85.56. 3, 94.69.1.1.

13 A 76.85.56.5-ös leltári számú Mária-ruha Madonna-szobor volt, amit a kiseddel öltözkékének szánt rátét mutat.

14 ltsz.: 2004.58.22. Az Iparművészeti Múzeum ötvösgyűjteménye 54.186.1. leltári számon ugyanennek a tárgy típusnak szebb öntvényét őrzi – eredeti állapotában.

15 Nová Pjzen k Milostivog Panné Marygi Bolestneg, Pri SSashtjné ... H. n., é. n. (W Presspurku, 1734, Royer)

5. kép. Šaštín (Sasvár) Szlovákia

Kegyszobor a főoltáron

16. század, Felvidék

Gebauer Hanga felvétele

három sasvári szentképe közül kettő a nógrádi Verőcéről, családi hagyatékból, (ltsz.: 94.32.158, 94.32.1639, a harmadik magángyűjteményből származik (ltsz.: 87.1. 8095). Alul a kegytemplom, felül a Pietà képe, hátoldalukon a sasvári Szűzanyához szóló magyar ill. német nyelvű ima látható rajtuk.

A Hétfájdalmú Szűzanya ünnepe, Šaštín/Sasvár, 2013. szeptember 15.

2013. szeptember 15-én, *Panna Maria Sedembolesna*, a Hétfájdalmú Szűzanya emléknapján¹⁶ a Néprajzi Múzeum munkatársai azzal a szándékkal érkeztek Šaštínba, hogy dokumentálják az egyházi szertartást és a búcsút, és emléktárgyakat gyűjtsenek. Az eseményt nyár közepe óta hirdette a szlovák média, és rendszeres előzetes tájékoztatást adott a kegyhely aktív, gondosan szerkesztett Facebook oldala is. A helyszínen a kegyzobor fotójával díszített plakátokon a nap részletes programját olvashatták az érdeklődők.

¹⁶ A Hétfájdalmú Szűzanya ünnepe a Szentkereszt felmagasztalásának ünnepét követő nap, búcsúját a rá következő vasárnap tartják. Szlovákia „patrónájának” emléknapja munkaszüneti nap. Az ünnep ebben az évben éppen vasárnapra esett.

Šaštín /Sasvár lenyűgöző szépségű kegytemplomához a zarándokok ma is spirituális élményt várva, segítséget remélve érkeznek, és ugyanolyan szívesen visznek magukkal emléktárgyakat haza, mint elődeik. A nemzeti ünnep reggelén ebben az évben is tízezrek tartottak a településre. Többnyire autóval vagy autóbusszal érkeztek a városka főtere mellett található parkolóba, innen gyalog folytatták útjukat. A templomhoz vezető patakperti sor mindkét oldalán kegy- és emlék-

6. kép. Šaštín (Sasvár), Szlovákia

A Hétfájdalmú Szűzanya búcsúja, 2013. szeptember 15-én,
háttérben a kegytemplom
Gebauer Hanga felvétele

tárgyakat, édességet kínáló árusok sátrai sorakoztak. Tíz órára hatalmas, ünneplőruhába öltözött tömeg gyűlt össze a templom körül. A szertartás a hagyományokhoz híven a templom előtt zajlott. A zarándokokat kordonokkal választották el a virágokkal díszített alkalmi oltártól, a kegy-szobor hordozható másolatától és a misét celebráló magas rangú egyházi vezetők karától.¹⁷ Több száz, sárga mellényén a Pietà képét viselő rendező ügyelt az esemény zökkenőmentes lebonyolítására. A hosszú ünnepi szertartást a résztvevők végig figyelemmel kísérték, sokan bekapcsolódtak a közös éneklésbe, imába. Az idősebbek a templom padsoraiban ülve kivetítőn követhették a kinn zajló mise részleteit. Az áldoztatás a kordon külső, hívek felőli oldalánál zajlott – egyszerre tucatnyi ponton. A szertartás utáni órákban mindenki igyekezett bejutni a kegytemplomba. Sokan letérdelve imádkoztak a Pietà előtt, többen háta mögé kerülve meg is érintették a főoltár talapzatát. A búcsús tömeg kora délutánig a helyszínen maradt: a szeptemberi enyhe időben az ünnepre felállított sörpadokon fogyasztották el az otthonról hozott ebédet, és beszélgettek. Itt, a templom mellett árulták a búcsú legnépszerűbb emléktárgyát, a kerek, töltött ostyát, a Pietà és a kegytemplom képével díszített, lapos dobozba csomagolva.

A Néprajzi Múzeum munkatársa, Gebauer Hanga közel háromszáz fényképet készített a nap folyamán. Ezek a képek az Ethnológiai Adattárba kerültek, kiegészítve a múzeum korábbi, búcsú/zarándoklat tematikájú anyagát. Hangsúlyosan van jelen rajtuk a tér – a templom és a rendház, a zarándokok pihenőhelyéül szolgáló liget, az árusok utcája, vagyis az a helyszín, mely a 18. századi zarándoklatok óta lényegében változatlan. Megörökítette a szertartás fontos pillanatait, a népviseletbe öltözött fiatalok csoportját, a templomban a Pietához járuló, imádkozó zarándokokat, majd a szét-széledő, a búcsúban nézelődő, vásároló, ételt-italt fo-

¹⁷ A prédikációt Cyril Vasil' érsek, jezsuita szerzetes tartotta.

gyasztó sokaságot és az árusok kínálatát. A többnyire műanyag, harsány színű kegytárgyak, játékok, a figurális léggömbök, posztterek, a csomagolt, „márkás” édességek gazdag választéka mutatja, hogy miként igazodik a termékek köre a változó igényekhez. De jelen voltak a búcsú hagyományos kellékei is: a sűrű sorban fellógatott olvasók, a szentképek, a kimérve árult vásári édességek halmai is.

Lehetőségünk volt néhány jelenkori kegytárgy megvásárlására a múzeum egyházi gyűjteménye számára.¹⁸ Šaštinban a templom mellett ma két, gazdag kínálattal rendelkező kegytárgybolt áll egész évben a zárandokok rendelkezésére. A Pietà és a kegytemplom képével díszített tárgyak rendkívül népszerűek, ezekből különösen széles a kínálat. A búcsúra érkező kegyszerárusok asztalain kevesebb volt a helyi vonatkozású tárgy, de a Mária-ábrázolások túlsúlya és a pietàtematika az ő kollekciójukat is jellemezte. Fából faragott, hagyományos, a sasvári Pietàt ábrázoló reliefet ma a helyszínen nem készítenek, nem árulnak. Így a gyűjtemény számára olyan tradicionális búcsús tárgyakat vásároltunk, melyeken a sasvári kegytemplom és a Pietà ábrázolása látható. A Néprajzi Múzeum rítusgyűjteményében a búcsús tárgyak – gyertyák, harangok, bögrék, tányérok, szentképek, érmék, szenteltvíztartók – gazdag együttese található, az új szerzemények ezeknek mai változatai. Az egykor porcelánból készült tárgyak alapanyaga ma többnyire kerámia, felületükön a kézi festést matrica váltotta fel. Új típusú emléktárgy a hűtőmágnes, melyen a templom különböző nézetei, belső tere, a főoltár és a Pietà képe jelenik meg. Népszerű volt a vásárlók körében a Pietà kemény műanyagból öntött, sötétre színezett ábrázolása is, ebből ugyancsak került egy példány a múzeum gyűjteményébe. A vásárolt kollekció nem keresztmetszete a šaštíni búcsú emléktárgykínálatának, egy sajátos szempont, a gyűjtemény pietàival való ikonográfiai kapcsolat okán esett rájuk a választás.

¹⁸ A tárgyakat a MaDok-program támogatásával, annak gyűjteménygyarapítási keretéből szereztük be.

Irodalom

BÁLINT Sándor

1991 Egy magyar szeptember. Orosz István önéletrajza. Szolnok, magánkiadás.

BÁLINT Sándor – BARNA Gábor

Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza. Budapest, Szent István Társulat.

BARNA GÁBOR

1993 A kiskunsági Mária-szobrok eredetéről. Néprajzi Értesítő, LXXX. évf. 207-214.

SZIKLAY János – BOROVSKY Samu (szerk.)

1899 Nyitra vármegye. Budapest „Apollo” Irodalmi Társaság „Magyarország vármegyéi és városai” szerkesztősége és kiadóhivatala. (Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben. Magyarország vármegyéi és városai.)

CSÁKY Károly

2004 „Szentasszonyok” egy faluközösség életében. Néprajzi Látóhatár, 12. évf. 1–2. sz. 115–131.

FARBÁKY Péter – SERFŐZŐ Szabolcs (szerk.)

2004 Mariazell és Magyarország. Egy zarándokhely emlékezete. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum.

GINELLI Maria – BUGANOVA Klaudia

2001 A Mária-ábrázolások a Kelet-Szlovákiai Múzeumban. In BARNA Gábor (szerk.): Boldogasszony. Szűz Mária tisztelete Magyarországon és Közép-Európában. Szeged, Néprajzi Tanszék, 249-258

KNAPP Éva – TÜSKÉS Tibor

2004 Populáris grafikák a 17–18. században. Budapest, Balassi.

KONCSER János

2013 Gyermeckori emlékeim a szőgyényiek zarándokútjairól. Dobro – ingyenes havilap, augusztus 2.

MAGYAR ORSZÁGNAK

1751 Magyar Országnak jeles tündökléssel Feltetszett Új csillaga sasvári b. Szűz Mária. Melly ugymint Fájdalmaknak és Istennek Szent anyja. Szent képenél, csuda-tévfő eredetinek első eszten-deiben, minémű csudálatos jelekkel... tündöklött légyen. Nagyszombat, Első Remete Szent Pál rendén lévő Sasvári Convent.

MATEJKA József

1864 Mária zarándoka. A magyarországi sasvári kegyelemkép története. A szent kép háromszázados ünnepélyére. Esztergom, Horák Egyed nyomdája.

SASVÁRI MÁRIÁHOZ ÉNEKEK

1830 Sasvári Máriaához Énekek. Az ünnepi Isteni szolgálatnak minden részeihez alkalmaztatott szent énekek. Buda, Landerer.

SERFŐZŐ Szabolcs

2012 A sasvári pálos kegyhely története. A zarándoktemplom kialakítása és kegyszobrának kultusza a 18. században. Budapest, Balassi.

SZACSVAY Éva

- 2000 Az Egyházi gyűjtemény. In FEJŐS Zoltán (főszerk.): A Néprajzi Múzeum gyűjteményei. Budapest, Néprajzi Múzeum, 403–432.
- 2005 Üvegképek. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai, 2.)
- 2011 Szobrok. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai, 18.)

SZILÁRDFY Zoltán

1984 Barokk szentképek Magyarországon. Budapest, Corvina.
2003 A pálos rend két kegyképe: a Czeszochovai és Sasvári Boldogasszony. In uő: Ikonográfia – kultusztörténet. Budapest, Balassi, 117–123.

TÜSKÉS Gábor – KNAPP Éva

1993 Illusztrációk a 18. századi vallásos ponyvairódalomban. Néprajzi Értesítő, LXXX. évf. 143-162.

VARGA Zsuzsa

- 1970 A Hagymány gyűjtemény gyarapodása. Néprajzi Értesítő, LII. évf. 125–129.
- 1974 Népi funkciójú képek és szobrok kutatásáról. Ethnographia, 85. évf. 2–3. sz. 454–465.

VARGA Zsuzsanna – KOVÁCS Péter

1970 A népművészet évszázadai. II. Képek és szobrok. Székesfehérvár, István Király Múzeum. (Az István Király Múzeum közleményei.)

VEREBÉLYI Kincső

- 1989 Mária a kendőn. Múzsák, 3. 3.
- 1993 A Mária-házak stílusa. Néprajzi Értesítő, LXXX. évf. 169-179.
- 2000 Korok és stílusok a magyar népművészetben. Budapest, Osiris.

The No Man's Land Between Ethnography and Art History: Pilgrim Relics of Sasvár in the Collection of the Museum of Ethnography

Sasvár in Upper Hungary was one of the main places of pilgrimage in historical Hungary. For centuries its famous cult statue attracted believers from far and wide in search of absolution, healing, and the intercession of Mary. The iconographic type of the Sasvár Pieta was found in church and outdoor statues, paintings, gable ornaments and book illustrations in many parts of the country, and it was the model for a wide variety of votive objects. After the Trianon peace treaty it became difficult for pilgrims from Hungary to reach the shrine and today it is practically unknown in the country. The memory of the Sasvár Pieta – once the best known Hungarian cult statue – has faded.

One of the striking groups in the Museum of Ethnography's Church Collection is a copy of the Pieta carved from wood with polychrome painting, and several other of the museum's collections also preserve portrayals of the shrine. Art historical and ethnographical research interpret separately the place of pilgrimage and its emblematic object, the copy of the Pieta, and there is no connection between them. This study is an attempt at such a connection. The author examines the phenomenon of how the original object becomes a copy, a mass-produced object, and how these statues found their way into peasant homes.

Sasvár is still a place of pilgrimage visited by large numbers; since 1927 the Sasvár Mary has been the "patron" of Slovakia. On 15th September 2013, the feast of Our Lady of Sorrows, associates of the Museum of Ethnography made a photographic documentation at the site and purchased contemporary votive objects. This recent collection supplements the institution's old feast day material and represents the continuity of the shrine.

Székely kapuk, fatemplomok nyomában

Szinte Gábor (1855–1914) rajztanár fotográfiái¹

Szinte Gábor rajztanár a 19. század végi, 20. század eleji alakuló néprajztudomány egyik tevékeny „terepmunkásának” tekinthető. Bár kutatási területét földrajzilag és tematikusan is szűkre szabta, hiszen rajztanárként gyűjtéseit az iskolai szünidőkben végezte, munkássága mégis jól mutatja a korszakra jellemző, a Néprajzi Múzeum által kezdeményezett és támogatott anyaggyűjtés és -feldolgozást. A század fordulóján a múzeumban vagy más „hivatásos” fórumon tevékenykedő néprajzkutatók mellett a műemlékek, a falusi építészet és a népművészet, paraszti kézművesség tanulmányozása hozzátartozott a rajztanárok, művészek és építészek képzéséhez, önképzéséhez is. A nemzeti jellegű ornamentika felgyűjtésén és eredetének kérdésén túl érdekelte őket a népi kultúra tárgyi világa, a hagyományos építészet és a hozzájuk tartozó közösségek életmódja, szokásai is. Szinte Gábor kezdetben „amatőr” régészként, majd a tárgyi etnográfia iránt elkötelezett kutatóként szakmai kapcsolatokat ápolott az oktatása helyszínéül szolgáló városok értelmiségével, a különféle szakterületekkel félhivatásként foglalkozó kollégáival, illetve az egy-egy tudományterületre szakosodott, a tanárok munkáját is igénybe vevő fővárosi intézményekkel is, így a Műemlékek Országos Bizottságával és a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályával. Írásai, rajzai, illusztrációi számtalan újságban és kiadványban megjelentek. Archeológiai tárgyú tanulmányait a *Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyvében* publikálta; néprajzi ismeretterjesztő cikket közölt az Erdélyi Kárpát Egyesület lapjában, az *Erdély* című folyóiratban (az *Erdély népei* sorozatban egy-egy megye néprajzáról, ottani gyűjtőútjáról), s kutatásainak eredményeit a *Néprajzi Értesítőben* tette közzé.

Szinte Gábor 1855-ben, Sepsikőröspatakon született, kisbirtokos nemesi, unitárius családban. Édesapja, Szinte László² Árkoson volt körjegyző. Középiskolai tanulmányait Székelykeresztúron és Kolozsváron végezte (Gy. I. 1914. 344), 1875-től pedig az Országos Mintarajztanodába járt, ahol 1879-ben kapott középiskolai rajztanári oklevelet. Pályáját a Váczi Királyi Siketnéma-Intézetben (jelenleg Siketnémák Országos Intézete) kezdte, majd az 1883–1884-es tanévben a dévai állami főreáliskolába kapott kinevezést. Az 1897–1898-as évtől saját kérésére (A DÉVAI 1899. 83) a budapesti VIII. kerületi Magyar Királyi Állami Főgimnáziumba helyeztette át magát, ahol 1914-ben bekövetkezett haláláig tanított³ (1. kép).

Szinte Gábor több tudományos társaságban, egyletben tevékenykedett. Dévai tartózkodása idején (1883-tól) a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat tagja, 1898-tól a Magyar Rajztanárok Országos Egyesületének korelnöke volt. Ő szerkesztette a *Rajztanárok Országos Egyesületének Értesítőjét*, és rendszeresen közreműködött szerzőként is. 1900-tól az Erdélyi Kárpát Egyesület székesfővárosi osztályának, valamint a Magyar Néprajzi Társaságnak is választmányi tagja volt. Az egyházi életben is aktívan részt vett az unitárius egyház tanácsosaként és a Budapesti Dávid Ferenc Egylet választmányi tagjaként.

1 Szinte Gábor munkásságának feldolgozását Tasnádi Zsuzsannával közösen végezzük, ezért az életrajzi adatokat, tanári és néprajzi tevékenységének részleteit közösen gyűjtöttük össze, melyek egyes részei jelen tanulmányban is szerepelnek. Ezúton is köszönöm évek óta tartó együttműködését. Szinte munkásságának, a Néprajzi Múzeumban őrzött anyagának bemutatását a közeljövőben, vándorkiállítás keretében tervezzük. Köszönöm Fejős Zoltánnak a jelen írással kapcsolatos észrevételeit.

2 Szinte László 1883-ban három kéziratot, egy nyomtatványt és kilenc kályhacsempét ajándékozott a Székely Nemzeti Múzeumnak (SZÉKELY NEMZETI MÚZEUM 1891. 124).

3 Szinte Gábor egyik fia, László ebben az évben kezdte meg tanulmányait a fővárosi gimnáziumban, talán ennek is szerepe lehetett abban, hogy átkérte magát Déváról. Később másik fia, János is ebbe az iskolába járt. Szinte László, aki 1912-es gyűjtőútjára is elkísérte, később építészmérőkként két unitárius templomot is tervezett, Dunapatajon és Kocsordon (bővebben lásd TASNÁDI 2013. 18). Szinte László az 1912-es út eredményét a *Néprajzi Értesítőben* publikálta (SZINTE L. 1913), és később két fotója is bekerült a fényképgyűjteménybe (ltsz.: F 270300, F 270301).

1. kép. Szinte Gábor portréja

Budapest, 1898 körül

Reprodukció: ÉRTESÍTŐ 1914. 10. p. előtt

Ismeretlen fényképész felvétele

4 SZINTE G. 1893a; 1893b; 1894; 1897a; 1897b; 1910b; 1910c.

5 Az előkészítő munkálatok során Szinte Gábor több száz rajzot készített Torma Zsófia (az első magyar régész nő) tordosi római kori régészeti leleteiről, melyeknek csak egy elemző része látható a monográfiában. Szinte, aki Torma kedvenc rajzolója volt, többször elkísérte a régész nőt a feltárásokhoz. Torma Zsófia kéziratban maradt nagy munkáját is – *Dácia a római foglalás előtt* – Szinte illusztrálta 2500 rajzzal, mely kéziratot a Kolozsvári Történelmi Múzeum őriz.

6 MOB Iratok 42/1884, 5/1886.

7 A Műemlékek Országos Bizottságához leadott jelentésében részletesen ír az általa „le-rajzolt” templomokról, és említi, hogy az útjába eső összes templomot megtekintette (MOB iratok 5/1886). Később, 1912-ben és 1913-ban a Néprajzi Múzeum megbízásából a fatemplomok felkutatását és feltérképezését végezte.

8 A társaság ülésén Téglás így számolt be az eseményről: „A felvételt is csakis Lukács Béla kereskedelemügyi ministerünk áldozatkész segédkezése és Szinte Gábor tanár önfeláldozó vállalkozása tette hozzáférhetővé. Egy gőzhajóval eresztették le a kövekkel erősen megterhelt dereglyét az örvényig. Ott ügyes hajósok kiugráván, a dereglyét kikötésekkel meg rögzítették. Akkor az előre elkészített állványt összeillesztve, a felíratot jutottak a azt letisztítva, a hely egyenetlensége miatt 12 gypsapba öntötték. Ezekről itthon Szinte Gábor gypsmásolatot készített. A felvételt Szinte Gábor fénykép másolatában be is mutatja.” (TÉGLÁS 1897. 13.)

9 Orvos Déván.

Déva – műemlékvédelem és régészet, az első fotográfiák

Szinte Gábor Dévára kerülésében szerepet játszhatott, hogy itt tanított gyerekkori barátja, a későbbi iskolaigazgató, Téglás Gábor. Ő és testvére, István már az 1885-ös országos kiállítás munkálataiban is részt vettek, és révükön Szinte már érkezésekor bekapcsolódott a városi értelmiségi körökbe. A Hunyadvármegyei Történelmi és Régészeti Társulat rendes és választmányi tagjaként a társulati üléseken, tanulmányutakon rendszeresen részt vett, előadásokat tartott. Régészeti témájú írásait több helyen publikálta.⁴ Egy 1892-es szakosztályi tervezetben az archeológiai szakosztályban szerepel tagként és előadóként (MAILAND 1893. 121). A társulat megbízásából évekig dolgozott a nagyszabásúra tervezett *Hunyad vármegye monográfiáján*, ennek kapcsán a „magyarhoni várakat, templomokat” tanulmányozta (KUUN 1897. 18). A műnek végül csak az első kötete készült el, melynek rajzmellékleteit Dömötör László és Szinte Gábor rajztanárok készítették (TÉGLÁS, szerk. 1902).⁵ A társaságban folytatott tevékenysége mellett a *Hunyad* című dévai hetilap munkatársaként is dolgozott. Szinte Téglás Gábor közvetítésével részt vett a Műemlékek Országos Bizottsága által szervezett, országos, freskókat feltáró munkálatokban is. 1883-ban és 1884-ben a sztrigyszentgyörgyi, a berek-szói és a dévai templomok felmérésére, freskóinak rajzolására kapott megbízást. A Műemlékek Országos Bizottságának leadott jelentésekből kiderül, hogy a helyszíneken nem készített fényképfelvételeket.⁶ Téglás Gábor már ekkor biztatta Szintét, hogy a megyében fellelhető templomokat és útszéli kereszteket tanulmányozza, kutassa (OROSZ 1915. 40), azonban ebből az időszakból nem ismert a témakörbe vágó, felmérés jellegű, összefoglaló anyaga.⁷

Téglás Gábor cikkeiből és a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat jegyzőkönyveiből kiderül, hogy a Téglás testvéreket számos régészeti feltáró útra elkísérte, ott rajzolt és fényképezett is. A kutatás jelenlegi állása szerint az első, Szinte Gábor nevéhez köthető fotográfiák 1893-ban készültek. Ez év nyarán Téglás Gábor al-dunai útjának kutatócsoportjához csatlakozott. Az útról készült beszámolóban publikált felvétele a Gospodin-szirtnél lévő tábla másolásának nehézségeit örökíti meg (2. kép; TÉGLÁS 1894. 13).⁸ Egy másik, ebből az évből származó felvétele Szóts Sándor református lelkész 1898-ban megjelent írásában látható (SZÓTS 1898), ahol a szerző „a dévai ref. templom régiségeiről számol be, Szinte Gábor tanár és Grünhut Jenő⁹ sikerült fényképpel is élénkítve közleményét” (SZENTGYÖRGYI 1899. 245). Az évkönyv képjegyzékéből kiderül, hogy a templomot kívülről ábrázoló fotót Szinte készítette. A kép megjelent a *Vasárnapi Ujság* 1893. szeptember 3-i számában, így ez a felvétel legalább öt évvel a Szóts-cikk megjelenése előtt készült. További adatokat is találunk arról, hogy Szinte Gábor többféle

témában fotózott Déván és Hunyad megyében. Az így készült fotók jelenlegi lelőhelye ismeretlen, csak a nyomtatásban megjelent felvételeit ismerjük. Arra vonatkozó adat nincs, hogy ekkoriban vagy később milyen típusú gépet használt. A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat 1886–1887-es évi jelentéséből kiderül, hogy ebben az időszakban vásároltak egy fényképezőgépet (KUN 1889. 148), Szinte ezt használhatta. Mintarajztanodai évei alatt lehetősége volt a fényképezés mikéntjének elsajátítására; Téglás Gábor és István rendszeresen fotózott, így a közös utak alkalmával Szinte gyakorolhatta és tökéletesíthette technikáját. 1894-ben Szilágyi Sándornak címzett levelében múzeumi műtárgyak fényképezéséről ír.¹⁰ A Társulat 1895-ös tevékenységének beszámolójában már ezt olvashatjuk: „Szinte Gábor a megye műépítészeti jellegű templomait, a magyarkori várakkal, kastélyokkal felvette fényképekben és megörökítette a millenium alkalmából.” (TÉGLÁS 1896.) Egy másik beszámolójában pedig azt írja, hogy „a megyei monographia érdekében Szinte Gábor tanár által, a társulat és a megyei monographia bizottság elnöke, a megye területén előforduló építészeti emlékeket, régiségeket és jellemző népviseleteket felvétesse.” (TÉGLÁS 1895.) Itt tehát már nem csupán a műemlékekről esik szó, hanem a népviseletekről is. Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat jegyzőkönyveiből kiderül, hogy 1897-ben a lerombolt Bethlen-kaput is lefotózta, s ezt a felvételt a dévai múzeumban helyezték el (VERESS, szerk. 1898. 150). Amikor elhagyta Dévát, a társaság még megkérte arra, hogy „a dévai várról írt, s a Hunyad-ban [SZINTE G. 1897c] nemrég megjelent cikksorozatot kiegészítve és fényképekkel ellátva az »Évkönyv« számára dolgozza fel” (VERESS, szerk. 1898. 152). Az említett írásban nem közölt fotókat, és később az évkönyvben sem jelent meg az ígért munka, de Szinte 1910-ben a várról szóló írásaiban publikálta saját fotóit; valószínű, hogy a felvételek korábban, dévai tartózkodása idején készültek (SZINTE G. 1910b; 1910c).

A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat és a dévai állami főreáliskola értesítőiben több utalást olvashatunk arról, hogy Szinte az ezredéves kiállítás előkészítésében és a megyei, kapcsolódó kutatásokban részt vett. A dévai iskolai értesítő beszámolója szerint Szinte „Hunyadmegye mezőgazdasági millenáris kiállítási csoportjába a háziipari modelleket készítette” és a megye néprajzi, tájképi, állattenyésztési fénykép felvételeit eszközölte” (A DÉVAI 1896). A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat 1895-ös tevékenységéről írott jelentésben már a munka elvégzéséről olvashatunk (TÉGLÁS 1896). A több helyen említett felvételei ez idáig még nyomtatott formában sem kerültek elő. Lehetséges, hogy ezek fel sem kerültek az ezredéves kiállításra, esetleg Déván állítottak össze a fotókból egy albumot, mely aztán elkallódott. A már idézett, Szilágyi Sándornak írt levelében ezt olvashatjuk: „Ha szolgálata lehetek kedves bátyámnak szívesen szolgálók bár-

2. kép. A zuhatag felett lévő Domitianus-tábla lemásolás céljából dereglyére helyezett állványral

Gospodin-sziirt, 1893

Reprodukció: TÉGLÁS 1894. 13

Szinte Gábor felvétele

Sarnyai Krisztina reprodukciója

10 „Igen tisztelt bátyám! Engedje meg a czímet kölcsön az öcsémnel, mellyel egykor megtisztelt. Téglás felszólítására van szerencsém 6 drb fényképet küldeni. A sok közül talán valamelyik használható lesz. A mystra félek (?) új felvételek, ezért fizettem magam is, és így, ha az Athenaeum (?) fizet valamit – melyet tetszésre bízok –, köszönettel veszem. A mi múzeumunk oly szerencsétlen világítású, hogy jobb felvételt tenni teljes[en] lehetetlen, a tárgyak pedig oly nehezek, hogy a szabadba kihordani hirtelenséggel nem mertem vállalkozni. [...]” Szinte Gábor levele Szilágyi Sándornak, OSZK Kézirattár Fond IX. Szilágyi Sándor/IX/631. Szilágyi Sándor (1827–1899) történész, *A magyar nemzet története I–X.* című kötetek főszerkesztője. Ennek előmunkálataihoz küldhette Szinte a kért fotókat. Mivel tételelesen nem írja le a tárgyakat, valószínűsíthető, hogy a *Pannonia* és *Dacia* kötetben közölt, a társaság tulajdonában lévő két műtárgyról készült rajzhoz mintául szolgáló fotókat küldhette el Szilágyinak (KUZSINSZKY 1895).

11 A modellek nyomára nem bukkanunk, azonban később, 1912-ben a magyarbikali református templom haranglábáról készített egy modellt, melynek fotóját a Néprajzi Múzeum őrzi (ltsz.: F 63419).

miféle rajzokkal megyénk területéről, mert a milleniumra úgy is összegyűjtöttem jó részt”.¹² Az egyes pavilonokban fényképeket is helyeztek a falakra, esetleg ide kerülhettek az általa készített fotók,¹³ azonban az ilyen formában kiállított képek listájáról nincs tudomásunk. Ennek ellenére feltételezhető, hogy valóban hozzájárult a milleniumi kiállítás előkészületeihez, hiszen a Szinte Gábort méltató főgimnáziumi értesítőből megtudhatjuk, hogy 1896-ban kitüntetést kapott irodalmi és tudományos munkájáért (ÉRTESÍTŐ 1914. 10).

Az eddig összegyűjtött adatok és a Néprajzi Múzeumba került fotói alapján elmondható, hogy Szinte Gábor Budapestre költözésekor nem hozta magával a Déván és Hunyad megyében készült fotográfiáit. A fellelhető igen kevés adat alapján úgy tűnik, hogy az eredeti hordozókat a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulatnak és múzeumának adta át (ma a Dák és Római Civilizáció Múzeuma). Később ezek a társulat iratanyagával együtt a Vajdahunyadi Állami Levéltárba kerülhettek, jelenlegi őrzési helyük pedig ismeretlen.

Szinte Gábor néprajzi gyűjtőútjai és fotográfiái

Szinte több szálon is szervesen illeszkedik a századfordulóra jellemző, kibontakozó tárgyinéprajz-kutatási szemléletmódhoz. Felfogásában a rajzoktatás szorosan kapcsolódik az etnográfiai tárgykörök és a nemzeti ornamentika területéhez. A nemzeti költészet, a népdalok példájára hivatkozva javasolja a népi képző- és iparművészeti alkotások felgyűjtését, hiszen „[ö]sszhang, nemzeti jelleg, stílus volt a régi magyar háztartásban a kaputól a szerűskertig, a menyasszonyi fátyoltól az utolsó törülközőig” (SZINTE G. 1898. 404). Írásaiban hangsúlyozta, hogy a magyaros képzőművészet megújítása a középiskolai nemzeti jellegű rajzoktatástól függ, melyben nagyon nagy szerepük van az abban részt vevő rajztanároknak. Arról nincsenek adataink, hogy például a saját maga által összegyűjtött háziipari mintákat, néprajzi adatokat mennyiben forgatta vissza az oktatásba, nincs tudomásunk arról sem, hogy például Huszka Józsefhez hasonlóan a rajztanításban is használatos mintalapokat készített volna. Saját munkáját és a korszak néprajzi forrásainak veszélyeztetettségét így látja: „Jelentésemet azzal a kijelentéssel zárom be, hogy itt az idő a még meglévő népi tárgyak megmentésére. Mindennap értékes tárgyak semmisülnek meg. A székely nép sajnos elszegényedett, levetkőzte hajdani egységes szervezetét, most a szétbomlás

veszedelme emésztí meg gazdasági és kulturális téren egyaránt. A mai nemzedék nem becsüli a múlt alkotásait, mert nem érti meg azokat, itt az ideje, hogy a vidéki és központi múzeumok megkezdjék a mentést. A legközelebbi 25 év alatt nemzetközi lesz minden az annyira sajátos jellegű Székelyföldön. Annyi minden van itt felhalmozva a múlt időkből, hogy ma még a Székelyföldet az egész magyar haza múzeumának tarthatjuk, és a művészi népiar pusztuló romjait még megleli a [...] kutató.”¹⁴

Szintének dévai tartózkodása idején több, néprajzzal foglalkozó tanártársa volt: Kolumbán Samu, Szabó Imre és Mailand Oszkár, akik már akkor és később is rendszeresen publikáltak a megyével kapcsolatos tárgyi és folklórgyűjtéseket, cikkeket.¹⁵ A társasági gyűléseken hallhatta beszámolóikat, eltanulhatta gyűjtési technikájukat, fogásaikat, és megismerkedhetett a korabeli néprajztudomány főbb eredményeivel, kutatási területeivel. Bár szórványos adatokból arra következtethetünk, hogy Szintét is érdekelték néprajzi témák,¹⁶ ekkoriban nem akart vagy nem tudott elmélyülni ezekben. Az ismert, tárgyi etnográfiahoz köthető fotói, rajzai és írásai Budapestre kerülése után születtek. Ebben fontos szerepet játszott az, hogy a múzeum tanítási szabadsága idejére munkával bízta meg. Az intézményesített néprajztudományra ekkoriban jellemző volt a lokális agyaggyűjtésből építkező, ebből szintetizáló munka-

12 Szinte Gábor levele Szilágyi Sándor-nak. OSZK Kézirattár Fond IX. Szilágyi Sándor/IX/631.

13 Például: „Kiállításunkon a fűrészfűrészek termelésére szolgáló berendezések fényképekben és rajzokban, tervekben és mintázatokban elég gazdagon és tanulságosan voltak bemutatva.” (ARATÓ 1898. 744.)

14 NMI 88/1910.

15 Kolumbán Samu elsősorban Lozsád szellemi néprajzát kutatta, de több írása jelent meg a megye folklóradatairól. Szabó Imre a dévai csángó-székely telepések néprajzáról publikált. Mindkettejüktől őriz fotókat a Néprajzi Múzeum fényképgyűjteménye. Mailand Oszkár a megyében és Székelyföldön végzett magyar és román népköltési gyűjtéseket.

16 Az *Ethnographiában* Téglás István halálakor megjelent rövid méltatásban ezt olvashatjuk: „Amint Szinte Gábor 1883-ban Dévára került tanárnak, azzal, mint gyermekkori barátjával kezdte a Retyezátkörnyék az Erdőhát népművészetet tanulmányozni s 1884-ben Gábor bátyjával megindított gyűjtésével vetette meg alapját annak a gazdag gyűjteménynek, mely magában is szépen illusztrálja a déli Kárpátoktól fel Beszterczéig nagy lelkesedéssel folytatott tanulmányait.” (S. R. 1915. 344.)

módszer (FEJŐS 2010. 99), illetve hangsúlyos szerephez jutottak az eredetvíták és a fejlődésemle-
letek. A Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának vezetői már az 1880-as évektől kapcsolatban áll-
tak a vidéki és budapesti rajztanárokkal, felismerve, hogy ők a helyi, terepen lévő vagy szüne-
tekben munkába állítható, pontosan dokumentáló „amatőr néprajzkutatók”, így a néprajzi témák
feltárása, megismerése szempontjából hasznos munkát végezhetnek (bővebben TASNÁDI 2006;
2013). Szinte Gábor Budapestről járt vissza szülőföldjére és más, a korszakban archaikusnak
tekintett vidékekre. Bár jól ismerhette ezt a közeget, fennmaradt írásai alapján az 1900-as évek-
ben már városi embernek tartották a helybeliek (például SZINTE G. 1901a. 7).

A múzeumi anyaggyűjtő és elemző munkába bekapcsolódó rajztanárok közül Szinte majd
másfél évtizeden keresztül folyamatos megbízatást kapott.¹⁷ A Néprajzi Osztály részéről Jankó
János a korszakban egyre hangsúlyosabbá váló tárgyi etnográfia adatainak bővítése céljából kez-
detben ornamentális és népipari motívumok felgyűjtésével bízta meg.¹⁸ Később a székely ház és
kapu, majd a népi építéset kutatása lett a fő területe. A gyűjtőútakról készült jelentései és az
ehhez kapcsolódó képjegyzékei az irattári anyagban hozzáférhetők. A leadott fotográfiák többsé-
ge jól adatolt, ez alól kivételt jelentenek az 1913-as, utolsó gyűjtőútján készített fotók, melyeket
már nem tudott feldolgozni, halála után hiányos adatokkal kerültek a gyűjteménybe. A Néprajzi
Múzeum fényképgyűjteményében 315 darab Szinte Gábor által készített fotográfia található (408
leltári tételen).¹⁹

Székely ház, székely kapu

A Néprajzi Múzeum irattári anyagai (a továbbiakban: NMI) szerint a Vallás- és Közoktatásügyi
Minisztériumtól Szinte Gábor 1899 és 1913 között tíz alkalommal kapott támogatást. Vegyük most
sorra Szinte gyűjtőútjait röviden, a célkitűzésekre és a leadott fotográfiákra helyezve a hangsúlyt!

Első útjára 1899 nyarán került sor, ekkor a megbízatása az erdélyi ornamentális és népipari
motívumok felgyűjtésére szolt, jelentését a terepen készített rajzokkal és (pozitív) fényképekkel
(azok negatívjaival) együtt kellett leadnia. A korszak
tárgyi etnográfiai kutatásainak kiemelt területe volt a
háziipari termékeknek, azok díszítési elemeinek hely-
színi dokumentálása, az ornamentika motívumaiban a
nemzeti stílus keresése és ezek eredetének kérdése.
Szinte Gábor első úti beszámolójához huszonkét fény-
képet és ugyanannyi táblarajzot mellékel, a fényké-
pekről rövid leírást is készített. 1900-as székelyföldi
útján már a székely házat és berendezését tanulmá-
nyozta; jelentéséhez négy táblán tizenhat fényképet és
öt táblán harminckét rajzot adott le, a fotókról az előző-
höz hasonló részletes leírást nem mellékel, csak kuta-
tásait összegezte röviden. A beszámolóból az is kiderül,
hogy több rajzot és fotót készített, mint amennyit lea-
dott: „szükségesnek tartom felemlíteni, hogy az ide
mellékel fényképek és rajzok nyári utazásom alatt
gyűjtött felvételeimnek csak kis részét képezik, mert az
egy évi idő ily adat halmaz feldolgozására elégtelen
volt.”²⁰ 1901 nyarán előző éves témáját folytatja: „Jelen
évi tanulmány utam tárgyát képezte a székely ház épí-
tése és annak belső berendezése. Sikertelt annak múlt-
ját 1666-ig visszamenőleg megállapítanom, s a közbe-
eső időszakban épült házakról és bútorokról részint
fényképek, részint eredeti felvételi rajzokban számolok
el.”²¹ Jelentéséhez „22 tábla rajz és festmény, 31 tábla
fotográfia és alaprajz, 32 drb. film kliche” tartozik.
Következő, 1902-es útjáról „14 drb fényképfelvételt és
negatívot, továbbá 15 táblán 75 drb részben színes raj-
zot” ad le. Itt sem adja át a terepen készült összes fel-
vételt: „[t]aláltam még régi magyar eredetű és népies

17 A tanulmány végén mellékletben átte-
kinthetők gyűjtőútjainak helyszínei, a kapcsol-
ló múzeumi iratok és leltári számok.

18 Az eddig feltárt iratanyagból nem
derül ki, hogy Jankó János hogyan került kapcsol-
latba Szinte Gáborral, miért pont őt bízta
meg a múzeum a gyűjtőmunkával. A később-
iekben a vezetőség elégedett volt az anyag-
gal, amelyet jelentéseihez csatolt, ezért folya-
matosan kérték további útjainak miniszteri
támogatását. Szinte Gábor budapesti tanártár-
sa, az 1900-tól a fővárosban tevékenykedő
Bán Aladár is folyamatos kapcsolatban állt
a múzeummal.

19 Az anyag tételes vizsgálata során
többszörös leltározásba ütköztem, számos
fotója nemcsak kétszer, hanem akár három-
szor-négyszer is nyilvántartásba került egy
újabb leltári számon, vagy ismeretlen szerző
műveként szerepelt. Ezek felfejtése sok időbe
került, de talán tanulságos lehet a múzeumi
leltározás útvesztőiben való eligazodáshoz,
s a többfelé szabdaltnak így újra egymás
mellé került. 408 darab leltári tétel köthető
Szinte Gábor nevéhez, ez ténylegesen (külön-
féle hordozókon) 315 darab „képet” jelent; öt-
venhat képről összesen 149 darab fotó van,
egyes felvételeket öt példányban is beletár-
roztak.

20 NMI 61/1901.

21 NMI 71/1902.

motívumokkal díszített oltárokat több helyen, de ezeknek fényképei[t] és rajzai[t] csak akkor terjesztem be, mikor helyesen beigazoltam találozom a nép általi készítésüket.”²² 1903-as útján célja már a „szász székely érintkezés és a kölcsönös hatás kiderítése volt a tárgyi ethnographia szempontjából”.²³ Jelentéséből kiderül, hogy több helyszínen eredménytelenül kutató, néhány adattal azonban szolgál témájával kapcsolatban. Ekkor tizenöt fényképfelvétel és öt táblarajz került a múzeum gyűjteményébe. Összehasonlító munkáját folytatta 1904-ben is, újabb területeket bejárva gyűjtött adatokat a székely-szász háziipari termékekről és építészeti megoldásokról. Jelentéséhez harminc fényképet és négy táblarajzot mellékel. A fényképek egy része azokat a tárgyakat örökíti meg, melyeket a múzeum számára megvásárlásra érdemesnek tart. A múzeum ugyanis azzal is megbízta, hogy nyitott szemmel járjon, és jegyezze fel azokat a tárgyakat, melyeknek a gyűjteményben lenne a helyük. Például: „Szárarajzán Szép Áronnál van egy régi székely tulipános tányér 1750 évszámmal. Fekete Gyula úrnál egy asztali futó, 3 párna csúcs, zsubrikált selyem hímzések. Halász Márton házában (Zsombor) igen sok háztartási cikk²⁴ a padláson hever, és ingyen megszerezhető volna. Ugyan itt sok házi bűtor, mint régi székely ház kellei, épségben vannak, és olcsó áron megszerezhetőek. Földváron a tanítónál, Kellner Pálnál sok régi bűtor 1804-ből és lakodalmi koszorú találhatóak.”²⁵ (3. kép.) Ehhez a jelentéséhez újra mellékelte a fényképek és rajzok rövid listáját is. 1905-ben Torda-Aranyos megyében kutatta előbbi témáját, s jelentéséhez huszonkét fotográfiát és hat rajzot mellékel, melyekre a kutatás eredményeit összefoglaló rövid írásban is hivatkozott, és listát is készített róluk.

Következő útjára négy év múlva, 1909-ben került sor, ekkor már a „[...] székely tárgyi ethnographia fejlődését és annak a székelység földrajzi határain való kölcsönhatásait” vizsgálta. 1909 decemberében írott jelentéséhez nem adja le az úton elkészített dokumentációt, a következővel indokolva ezt: „megjelölt utamban jegyzeteket és rajzokat készítettem, fénykép felvételeket tettem nagy számban, melyeknek rendezése és kellő alakban való előállítására nyugodt és hosszadalmas munkát igényelt, és így ezeket jelen rövid jelentésem kapcsán nem terjeszthetem be szokott formában, hanem a jövő nyárig, vagyis 1910 június végéig ígérem, hogy azokat beszállítom a magy. Kir. Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályába. Tanulmányutam eredményéről részletesebben elszámolok majd a Néprajzi Értesítő hasábjain a Székely házról megírandó cikkemben.”²⁶ A jelzett évben végül harminc fotót és két rajzot ad le részletes leírással.

A század első évtizedében gyűjtött anyagának legismertebb és a néprajztudományban legtöbbet hivatkozott hozadéka a székely házról (SZINTE G. 1900a) és a székely kapuról (SZINTE G. 1909; 1910a) a *Néprajzi Értesítő*-ben megjelent tanulmányai.²⁷ A kapuról írt sorozat megjelenése előtt már kilenc évvel jelentésében írta, hogy „[a] székely kapuk ős típusát az úgynevezett czipsterem kapuban vélem feltalálni, melyekből néhány példányt fényképekben és rajzokban mutatok be”.²⁸ Ezt követően majd tíz évig gyűjtötte a példákat, hogy alátámassza elképzelését. Jankó János a jelentéshez csatolt értékelésében reagált Szinte *Néprajzi Értesítő*-ben megjelent cikkére, melyről megjegyezte: „[...] különösen nyugodt objectivitásával s a délibábos alkalmazástól való szigorú tartózkodásával vált ki azon tanulmányok sorából, melyek az utolsó években a székely

házzal foglalkoztak”. Ezzel Huszka Józsefnek a székely kapuról és a ház fejlődéséről közölt írásaira (HUSZKA 1895) tesz utalást. Az irattári értékeléseknél, valamint a korabeli és későbbi szakirodalomban többször egymás mellé vagy egymással szembeállítják²⁹ a két rajztanárt, Szinte Gábort és Huszka Józsefet,³⁰ akik mintarajztanodái éveik óta ismerték egymást, hiszen ugyanarra az évfolyamra jártak. Mindketten a székely házat és kaput kutatták, azonban ezek kialakulásáról és fejlődéséről kétféleképpen vélekedtek, erről a *Néprajzi Értesítő* hasábjain vitát is folytattak (HUSZKA 1900; SZINTE G. 1900b). Míg Huszka a székely ház eredetét Ázsiában kereste és találta meg (HUSZKA 1895), addig Szinte helyi kialakulásának körülményeit és a ház fejlődését írta meg (SZINTE G. 1900a); Huszka Ázsiáig vezette vissza a székely kapuk formái és díszítési mintáit is (HUSZKA 1895), Szinte pedig a cinteremkapuból vezette le azt (SZINTE G. 1909; 1910a). A témával foglalkozó szakirodalom már rég eldöntötte a vitát: Huszka elméletét

22 NMI 65/1903.

23 NMI 81/1904.

24 Ltsz.: F 7270–7281.

25 NMI 45/1905.

26 NMI 88/1910.

27 A kiemelt témák mellett a székelyföldi csűröket és a temetői kopjafákat is dokumentálta, a *Néprajzi Értesítő*-ben fel is dolgozta (SZINTE G. 1901c; 1903c; 1905).

28 NMI 71/1902.

29 Az irattári jelentéshez csatolt értékelésben Jankó így ír: Huszka Józseffel ellentétben ő „tisztá szemmel és elfogulatlanul látja a dolgokat” (NMI 55/1900).

30 Huszka József munkásságát a Néprajzi Múzeum kiállítás keretében feldolgozta (FEJŐS, szerk. 2006), fotóanyagáról külön cikk is született (BATA 2007).

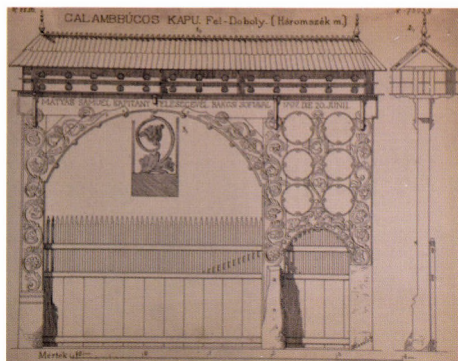

3. kép. Székely háztartási cikkek Halász Márton tulajdonában

Székelyzsombor, 1904

Néprajzi Múzeum; F 7273b

Szinte Gábor felvétele

4. kép. „Galabducós kapu”

Feldoboly, é. n.

Néprajzi Múzeum; R 2550

Szinte Gábor rajza

Sarnyai Krisztina reprodukciója

megalapozatlannak tartják, azonban forrásértékű adatait és képi ábrázolásait a mai napig használják, Szinte Gábor fejlődési elméletén is túlhaladt a tudományos világ, adatait felhasználják, rajzait azonban egyes kutatók túl sematizálnak tartják (bővebben VISKI 1929; Cs. SEBESTYÉN 1941; BARABÁS 1973; CSERGŐ 1999; BALASSA M. 2011). A két rajztanár közti szakmai vita ellenére Szinte elismerte Huszka József anyaggyűjtő és dokumentáló munkásságát, hiszen őt hozta követendő példaként, aki a galambbúgos kapuk díszítményeit, valamint az alföldi szűrszabómintákat összegyűjtötte és közzétette (SZINTE G. 1898. 404). Nemcsak Szinte, hanem a néprajztudomány és a gyűjtőhálózatba bekapcsolódó számos kortárs terepmunkás indult a székely kapuk nyomába Huszka úttörő munkáját követően.

Szintének a székely kapukról szóló írása megjelenéséig a múzeumba leadott dokumentációs anyaga majd félszáz kapu fotóját tartalmazza, tanulmányához azonban csak rajzokat mellékel, az azokon található kapuk részletes leírásával és elemzésével. A kapuk közül kilenc darabot le is fotózott a helyszínen. Ebből arra következtethetünk, hogy a kapuk szerkezeti bemutatásához a rajzokat tekintette kellőképpen tudományosnak. Korábban az *Erdély* című folyóiratban megjelent írásaihoz,³¹ illetve a csűrökről szóló értekezéséhez is használta saját fényképfelvételeit (SZINTE G. 1903c). Huszka adatokban és illusztrációkban gazdag anyagával ellentétben elsősorban nem a kapuk díszítésére, hanem azok szerkezetére koncentrált, ezért önmagát igyekezett megfelelően hitelessé tenni az egzakt, mértani, körzővel és vonalzóval készített rajzokkal. Ő maga így írt erről: „Felvételeim pontos méretek szerint készültek s maga az ábr. mértani kép – egy vagy két nézetben – a való alakot tünteti fel s az egyes ábrákhoz csatolt mérővessző által könnyen lemérhetjük bármelyik tárgyának a nagyságát. Távlati vagy axonometrikus képeket csak ott használtam, a hol a részletek vagy az egész tárgy megértése azt kívánatosá tette. Majdnem minden kapu fényképi felvételét a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya őrzi.” (SZINTE G. 1909. 46; 4. kép.) 1911-ben a *Vasárnapi Ujságban* az 1609-es építésű dálnoki székely házat és az 1751-es dálnoki galambbúgos székely kaput³² ismertette, itt már fényképeket is közölt. Szinte Gábor a Néprajzi Osztály számára megvételre ajánlott kapukról (13 darab) és kis-

31 SZINTE G. 1899; 1901a; 1901b; 1903a; 1903b.

32 Felhívta a figyelmet, hogy a legrégebbi székely házat egy szabadtéri múzeumban kellene felállítani és megmenteni. Szinte Gábor egy állami kezdeményezésű, Háromszék megye tulajdonába adott szabadtéri múzeumban gondolkodott, így neki köszönhető, hogy elkezdődtek a tárgyalások a dálnoki ház és kapu megszerzésére. Ennek eredményeképpen a dálnoki kapu a Székely Nemzeti Múzeumba került (Boér 2007. 54.; a dálnoki kapuról bővebben: BALASSA 2013).

5. kép. A ferences rendiek 1673-ban épült székelkapuja

Mikháza, 1900

Néprajzi Múzeum; F 3735

Szinte Gábor felvétele

kapukról (12 darab) listát készített, vételárral együtt³³. Ő talált rá és hívta fel a figyelmet a legrégebbi székel kapura, az 1673-ban épült mikházi ferences kolostor kapujára, amely 1913-ban a Néprajzi Múzeum gyűjteményébe került.³⁴ Erről a kapuról rajzot és fényképet is készített (ltsz.: R 6172/1, F 3735; 5. kép). A kapuról készült fotók később számos kiadványban is megjelentek.

Fatemplomok

A következő évben már új témával bízta meg a Néprajzi Osztály, mégpedig azzal, hogy fatemplomokat kutasson fel, és ezeket dokumentálja. A századfordulón a faépítészet iránti néprajzi, művészettörténeti érdeklődés fő területe Észak-Magyarországról Erdélyre tevődik át, többek között Téglás Gábor, Kós Károly, Myskovszky Ernő (nagybányai rajztanár) és Szinte László térképezik fel a terület román fatemplomait (BALOGH 1935.

6). Szinte Gábor a tervek szerint 1911-ben kezdte volna meg munkáját, azonban egy térsérülés miatt végül 1912 tavaszán, nyarán kelt útra Kolozs megyébe. Kutatóútjaira fiát, Szinte László mérnököt is magával vitte, elsőként ismerték fel, hogy a falusi templomok Erdélyben nagyon rossz állapotban vannak, ezért is fontos mielőbbi felmérésük. Útjukon hatvan települést jártak végig, és húsz fatemplomot dokumentáltak. A jelentésből kiderül, hogy hat ábrát és fotókat adott át

33 NMI 53/1919-es irat, mely régi pénzügyi aktákból került elő, dátumozva nincs.

34 A 102.915 leltári számú kapuhoz kapcsolódó iratanyag a bekerülés előtti levelezésre (NMI 67/1911) és az utalványozásra vonatkozik (NMI 59/1903). A kaput 1965-ben két másik kapuval együtt leselejtezték rossz állapota miatt (ltsz.: EAD 634/1965).

a múzeumnak, a következők szerint: „klisék 13 × 18 cm üveglapokon 18 drb klisék filmekben 15 drb összesen 33 drb. Fényképek kartonra ragasztva 33 drb.”³⁵ A helyszínen azonban több felvételt készített: „Fényképekben a gyűjteményünk meghaladja a hatvan darabot, melyből harminchárom darabot (negatív és pozitív képekben) beszolgáltattam a Nemzeti Múzeum igazgatóságának, hogy mindenki hozzáférhessen.” (SZINTE G. 1913. 8-9.) A felvételek valamilyen okból kifolyólag csak 1914-ben, Szinte Gábor halála után kerültek a hivatalos múzeumi állományba.³⁶ A leltári számok alapján látszik, hogy az eddigi gyakorlattól eltérően a képek negatívjait és pozitív képeit nem együtt leltározták be.³⁷ Kolozs megyei útján nagy hangsúlyt helyezett a fotózásra, a *Néprajzi Értesítő*ben megjelent összefoglaló tanulmányában is hosszasan ír a problémákról: „A felsőfüldi gör. kath. fatemplom Kolozs megyében a fatemplomok királya. Magasan felszökkenő toronysíksága merész alkotás, de impozáns hatása kétségtelen. Lankás domboldalon áll, a fák sűrűjéből alig látszik ki a templom tornáczos oldala, s ugyancsak körül kell nézni a helyet, a míg a fényképfelvétel számára megtaláljuk a legalkalmasabb szempontot. Kirándulásom számára a kora tavaszi időt választottam április havában, a falevelek fakadása előtt, de így sem lehetett elkerülni felvételeimről a fák ágainak zavaró hatását. Legjobban sikerült a felvétel a plébánia udvaráról, a mely a fészert és a papilak közt a háttérben adja a templom képét a keleti részen. A harmadik felvétel sem elégítheti ki a szemlélőt, mert a nagy távolság miatt a templom kicsiny. De bármilyen szempontból nézzük is e templomot, olyan lebilincselő hatást tesz reánk, a mit képen visszaadni lehetetlen.” (SZINTE G. 1913. 16.)³⁸ Ebben az összefoglaló munkájában – ellentétben a kapukról közölt írásával – alapvetően a fényképekre támaszkodik (huszonhárom fotóját és kilenc rajzát közli).

1914-ben, a fenti képekkel együtt került a gyűjteménybe negyvennyolc darab fényképe³⁹ az 1913-as, Szatmár, Máramaros, Zilah és Szolnok-Doboka megyében végzett terepmunkájáról.⁴⁰ Szinte a Néprajzi Múzeum megbízásából az ottani fatemplomokat kereste fel. A helyszínen gyűjtött adatait az úton szerzett betegsége miatt már nem tudta feldolgozni, a képeket adatokkal részben fia, Szinte László, részben a múzeum munkatársai látták el. Ezzel az útjával a néprajzi és a fatemplomok kutatását érintő írásokban sem találkozunk; igaz, nem tudta összegezni kutatásainak eredményét, az ott készült fotók mégis forrásértékűek, hiszen a rajtuk szereplő fatemplomok egy része azóta elpusztult. Ezen az útján, valószínűsíthetően Szatmár megyében készült fotóinak üvegnegatívjait 1958-ban Gönyey Sándor leltározta be,⁴¹ a múzeumi iratanyagból azonban nem derül ki, hogy a képek a nyilvántartásba vételig hol voltak.⁴² Az 1913-as utat dokumentáló fotók között feltűnően sok olyat találunk, mely a korábbi, Kolozs megyében készült anyaggal ellentétben a települések lakosságát, az ottani népviseletet is bemutatja (6. kép).

6. kép. Görög katolikus román fatemplom, előtte a falusiak

Budfalva, 1913

Néprajzi Múzeum; F 126353

Szinte Gábor felvétele

35 NMI 62/1913.

36 Az F 15310–15345 számon a gyűjtőtűt pozitív képeit, majd F 17289–17320 számon a negatívjait leltározták be. Törzskönyvi szám 2116, megszerzés ideje 1914. október 22., fotókópiák és lemezek: 105 darab (ltsz.: F 15310–15345, F 17289–17320, F 55644–55677, F 55701–55714).

37 Ennek számtalan oka lehet (például nem egyszerre adták le az anyagot, betegség miatt nem került végig leltárba, és más vette át a feladatot), azonban a múzeumi nyilvántartásban nem leltem konkrét nyomra.

38 Korábban írásaiban is utal a fotózás körülményeire, nehézségeire: „Képünk ily paja tanyát mutat, mely a híres barlang felé vezető út mentén van. Magáról a barlangról jó képet alig lehet felvenni, hanem e helyett a Vargyas vize mellett az ugynevezett Erős út egy részét mutatom be képen.” (SZINTE G. 1901b. 21.)

39 F 55644–55677 és F 55701–55714. Bár a törzskönyvi adatok alapján a képeket 1914-ben iktatták, mégis csak 1925 körül leltározták be (sok más fényképpel együtt). A későbbi adatbevitel okát nem tudtam kideríteni.

40 Utolsó, 1913-as útjáról a múzeum iratanyagában nem találtam vonatkozó adatot, ezzel kapcsolatban: ÉRTESÍTŐ 1914. 10.

41 Ltsz.: F 126317–126354.

42 Egy 1930-as raktárrendezés során került elő újabb 46 darab Szinte Gábor által készített fényképpozitív (ltsz.: F 63365–63375, 63379–63381, 63388–63394, 63398–63400, 63402–63405, 63409–63426), melyek többsége a már korábban beletárolt anyagok dupluma, végezen a székely ház és a fatemplomok témájában.

79281
F. 10665

79.281
F. 10.665

*Oláh népviselet.
Kislovgy. Hunyad m.*

7. kép. Nagy Miklós hagyatékából előkerült pozitív kép. Román népviselet

Petrozsény, 1899 előtt

Néprajzi Múzeum; F 10665

Szinte Gábor felvétele

A nevével jelzett fotókon kívül is kerültek be olyan felvételek a gyűjteménybe, melyekről csak leltározásuk után derült ki, hogy Szinte Gábor fotói (vagy azok reprodukciói). A *Vasárnapi Ujság* szerkesztőjének, Nagy Miklósnak⁴³ a hagyatékában is vannak Szinte Gábor-fotók, ezek egy része a korábban beletárolt képek dupluma. Ezek között találhatók meg Szinte petrozsényi felvételei (ltsz.: F 10662, F 10665), melyek az *Erdély* című folyóiratban is megjelentek (SZINTE G. 1899). A fotók datálása kérdéses, mindenféleképpen 1899 előtt készültek, azonban Szinte többször is járt a vidéken, ezért annyi biztos, hogy első adatolt képének születési ideje (1893) és 1898 között fotózhatta őket, így ezek legkorábbi néprajzi tematikájú fotográfiái⁴⁴ (7. kép).

Terepen

A *Néprajzi Értesítő*ben publikált, tudományos és tárgyi-lagos cikkeihez képest az *Erdély* című folyóiratban olvasható írásai mesélősek, nem csupán tudományos, ismeretterjesztő írások, hanem Szinte terepen végzett munkájáról is sokat elmondanak. Példái közül egyet választottam, mely a kutató stílusát, célkitűzéseit is jól jellemzi: „Milyen lehet az ilyen népnek hazája, házi tűzhelye, családja, boldogsága, mindig tudni vágytam. S íme megtanultam, hosszabb időt töltvén köztük. Persze nem úgy utaztam, mint a legtöbb turista, vasúton, hanem gyalog, borvizes szekereken, vagy székely

43 Nagy Miklós (1840–1907) hagyatékaként 1909 szeptemberében 338 darab fénykép, kép és rajz került a múzeumi gyűjteményekbe (SEMAYER 1909. 247).

44 Emellett a *Néprajzi Értesítő*től is „vissza-kerültek” az ott közölt, csűrkapukat bemutató fotói a fényképgyűjteménybe, ezek szerzőségének beazonosítására is csak később került sor, így újabb duplumok születtek (ltsz.: F 4531, F 4533, F 4537, F 4539–4546).

szekeren. [...] A székely szereti családját, rajong hazájáért és ragaszkodik szülőtte földjéhez utolsó lehelletéig. Családi élete idillikus, önfeláldozó, mezei munkája serény, takaros; háziipara fejlett és igen sok tekintetben megkapó. És éppen erről akarok egyet-mást elmondani, úgy a mint azt láttam, nem szépítve, nem historizálva, nem tudományoskodva, hanem a maga egyszerű valóságában. Sokszor a szó erre nem elég, hát a legtöbbet megörökítettem rajzban, festményben s csak úgy ötletszerűen olvasóim elé tárom.” (SZINTE G. 1901a. 3.) Emellett a falusiak hozzáállásáról is olvashatunk: „Nini, tulipános láda, fiókos asztal, hátasszék, kendőszeg, vetett ágy, minden a maga helyén, teljes berendezés, hisz ez ősi székely! Ezt kerestem én, ezek kellenek nekem!» Erre az atyafi is megszólalt »deinstállom, hogy ezeket mind felírja?» »Nem csak felírom hanem lerajzolom, lefestem s aztán kiteszem az ujságba – felelem én, - na hát csak tessék, de innen el nem viszik«. Ezalatt a tisztelendő úr [...] megmagyarázta, hogy ne féljenek semmit, mert ez nem afféle ur, ki a tűzkárt perli, hanem a ki megunta a városi életet s az ilyenekben találja gyönyörűségét.” (SZINTE G. 1901a. 7.)

Több fényképen beazonosítható Szinte Gábor személye, emellett más, városi ruhát viselő férfi, aki elkíserte egy-egy útjára, vagy a helyi értelmiségiek, lelkészek közül került ki. Így a fotók egy részét valójában nem Szinte készítette, azonban fiát leszámítva nincs konkrét adat feljegyzéseiben arról, hogy ki segítette, vagy ki kísérte egy-egy településen. Jó pár felvételen láthatók rajztömböt tartó férfiak, a fényképezésnek azonban nincs nyoma.

Fényképek és használatuk

Szinte fotóinak tematikája egyértelműen igazodik ahhoz, amit „megrendeltek” tőle. Bár dévai működéséről kevés ismerettel rendelkezünk, de ott is számítottak fényképezőtudására: Téglás Gábor kísérőjeként természet- és műemlékfotókat készített, a városban is fotózott. A Néprajzi Múzeumban őrzött fotóanyagában domináns székely kapuk és fatemplomok tematikában 140-140 darab fotót készített. Az arányokat jól jelzi, hogy míg a kapuk és házak anyagát 1899 és 1909 között, nyolc útján készítette, addig templomos kutatásának anyagát két év alatt fotózta (1912, 1913). Az összesűrűsödésben szerepet játszik az, hogy halála után utolsó útjainak anyaga válogatás nélkül került a múzeumba, és (korábbi témáival ellentétben) egy-egy templomról több felvételt készített, és a fénykép dokumentációs szerepét hangsúlyosabbnak tekintette, mint korábban. Szinte 127 településen fényképezett és rajzolt, 105 településről maradt fenn fotográfiája a múzeumban, ezek zömmel Erdélyben (Csík, Kolozs, Udvarhely) és Szatmár megyében készültek.⁴⁵ Feljegyzéseiből azonban kiderül, hogy ennél több helyszínen járt. A legtöbb gyűjteményi fotót, húsz darabot a már példaként hozott Székelyzsomboron készítette, főképpen a múzeum számára értékesnek gondolt, megvásárolható tárgyakról.

Szinte a helyszínen készített rajzokat otthon átdolgozta, a fotókat feliratokkal látta el. Mivel tudjuk, hogy korábban válogatott anyagot adott át a múzeumnak, ezért feltételezhető, hogy lehetek még a családnál maradt fotók, melyek később se kerültek be a múzeumba (ezek sorsa ismeretlen). A csak az *Erdély* folyóiratban megjelent, illetve a már említett, halála után bekerült szatmári felvételei alapján következtethetünk arra, milyenek lehettek ezek a felvételek. Ő maga is többször utal arra, hogy lassan halad (a feldolgozással és a válogatással), mert addig nem akar következtetéseket levonni, amíg nem talál megfelelő mennyiségű adatot. Jankó megfogalmazásában: „ő tanári elfoglaltsága mellett lassan dolgozik ugyan, de alapos, komoly és nyugodt munkát végez”.⁴⁶

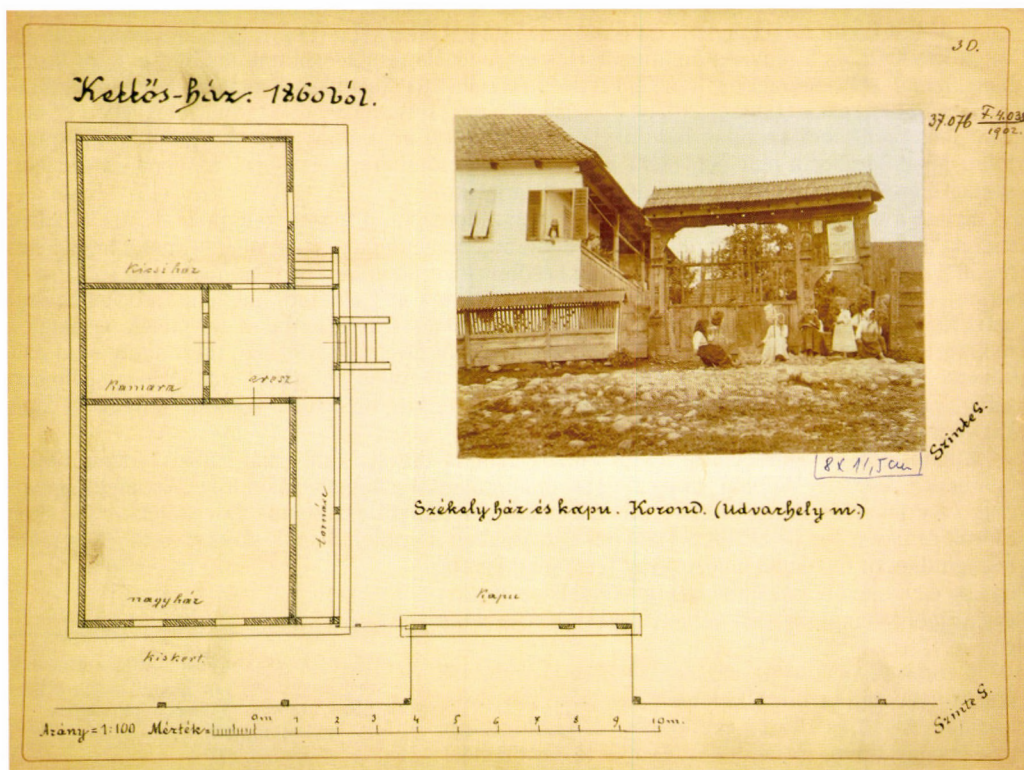
Kutatásairól, eredményeiről képes előadásokat is tartott, ahol saját rajzait, fotográfiáit is bemutatta. Semayer Vilibáld Szinte 1903-as útját értékelve a következőket írja: „Azonfelül ugyan-csak az útjának eredményeként hosszabb tanulmányt közöl osztályunk Értesítőjében a székely csűrök és egy előadást tartott a Néprajzi Társaságban a székely kapuk szerkezetéről és eredetéről, mindkettőt rajzokkal illusztrálva.”⁴⁷ A Dávid Ferenc Egylet egyik felolvasóestjén tartott előadást a Kolozs vármegyei fatemplomokról vetített képekkel (UNITÁRIUS ÉLET 1912).

A fotók technikai megoszlását illetően a negatívak között vegyesen találunk különféle méretű nitrátos celluloidot (9 × 12 és 10 × 13 centiméter) és kisebb számú üvegnegatívet (6 × 9, 9 × 12 és 13 × 18 centiméter).

45 Az 1913-as útiről számos olyan Szatmár megyei fotó van, melyek pontos helyszíneinek beazonosítása még várat magára.

46 NMI 61/1901.

47 NMI 65/1903.

««

8. kép. A felsőfüldi fatemplom bejáratánál készült fénykép, háromféle módon kasírozva és feliratozva

Felsőfüld, 1913

Néprajzi Múzeum; F 15330, F 17298, F 63417

Szinte Gábor felvétele

Sarnyai Krisztina reprodukciója

Szinte Gábor
eredeti felvétele

9. kép. Szinte Gábor egyes pozitívjain található pecsét

Sarnyai Krisztina reprodukciója

««

10. kép. Kettős ház fényképe és alaprajza egy kartonon. A fénykép alatt Szinte Gábor szignója

Korond, 1901

Néprajzi Múzeum; F 4038

Szinte Gábor felvétele és rajza

Sarnyai Krisztina reprodukciója

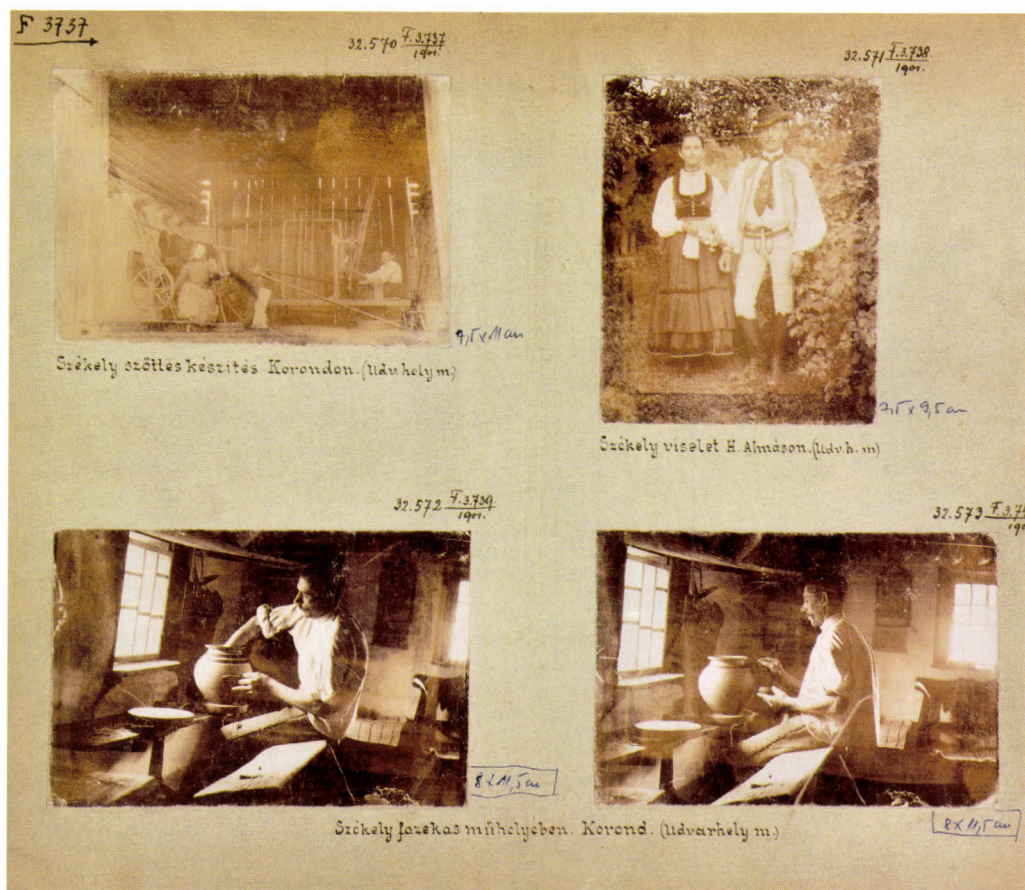
11. kép. Korondi és homoródalmási felvételek egy kartonra kasírozva

Korond, Homoródalmás, 1900

Néprajzi Múzeum; F 3737-3740

Szinte Gábor felvételei

Sarnyai Krisztina reprodukciója

a)

12. kép. Székely párról készült felvétel három változata

a) A felvétel (1900) negatívja

(vö. 11. kép)

Néprajzi Múzeum; F 3738

Szinte Gábor felvétele

b) Nyomdai előkészített példány

(1900–1901)

Néprajzi Múzeum; R 774

Szinte Gábor rajza

Sarnyai Krisztina reprodukciója

c) Képeslapváltozat (1909)

Néprajzi Múzeum; Ny 742

Divald és Monostory kiadása

Sarnyai Krisztina reprodukciója

b)

c)

1899 és 1911 között nitrátos celluloidot használ, 1912-es Kolozs megyei útján 13 × 18 centiméteres üvegnegatívra fotóz, 1913-as útján pedig üvegnegatívokat és celluloidot is használ, így erre az útvára feltételezhetően régi és új fényképezőgépét is vihette. Az elmúlt száz évben a nitrátos filmek egy része rongálódott, az emulzió lekopott a hordozófelületről, ezért szerencsés, hogy a pozitív képek is a múzeum birtokában vannak. Az általa átadott celloidin és matt celloidin pozitív képek többsége kasírozott (kartonon, nyomdai díszítéssel ellátott fotókartonon, esetenként a karton hátulján pecséttel: „Szinte Gábor eredeti felvétele”; 8–9. kép). Egyes fotóit szignózta is, első sorban azokat, melyeket házalaprajzok mellé kasírozott fel (10. kép). A jelentésekben nem említi, de feltételezem, hogy a kartonra kasírozást ő maga végezte. A duplumként bekerült felvételek díszítés nélküli kartonra kasírozottak, esetenként Szinte Gábor felirataival, de más kézírással ellátott pozitív képek is megtalálhatók közöttük. A Szinte által leadott pozitívok mérete követi a negatívok méretét, vagy annál fél centivel kisebb. A korai anyagban arra is találunk példát, hogy egy kartonra négy fotó került (ez formájában a rajzokról készített tábláihoz hasonlít; 11. kép).

Bár munkásságát nem jellemzi a viseletek megőrkítése, mégis egy székely párról készült fotója futotta be a legnagyobb karriert. A Homoródmáson készült felvételt (ltsz.: F 3787) említi Udvarhely megyéről az *Erdély* című folyóiratban megjelent cikkében: „Miről ismered meg az udvarhelymegyei székelyt? A magas tetejű kemény kalapról, szűk nadrágjáról és zsinóros kozsókjáról. És a leányt? Bársony pruszlik szorítja derekát, dagadó mellét, száz ránczu szöttes takarja kerek farát, valódi kláris (piros koráll) övezi gömbölyű nyakát.” (SZINTE G. 1901b. 18.) Közli a fényképet is, a következő magyarázattal: „Egy ily [lakodalmi] menetet lefényképeztem Farkaslakán; de fájdalom a lemez megsemmisült s így olvasóimnak nem mutathatom be. E helyett azonban álljon itt egy székely legény és leány hű képmása H-Almásról, hol úgy a viseletben, mint a háztartásban fennáll ma is az eredeti székely szokás.” (SZINTE G. 1901b. 20, 22. kép.) A fényképet felhasználva, tollal és fedőfehérrel átdolgozva készített egy változatot Az *Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen* című mű Székelyföldet tárgyaló fejezetéhez is (KOZMA 1901. 266). Ez 1907-ben került a Néprajzi Múzeumba a Magyar Történeti Képcsarnoktól, jelenleg a rajzgyűjteményben található (ltsz.: R 774).⁴⁸ Emellett képeslapként is forgalomba került Divald és Monostory kiadásában (1909), melynek egy példányát a múzeum nyomatgyűjteménye őrzi (ltsz.: Ny 742). Ez a fényképe később több összefoglaló munkában megjelent különféle formában (12. kép).

Szinte Gábor fotóit terepen készült forrásanyagként az elmúlt száz évben több kiadványban és kiállításon használták. Ezek közül technika- és tudománytörténeti szempontból is megemlíendő egy diasorozat. Az 1936-ban a Közgyűjtemények Ismeretterjesztő Irodája által kiadott, Vetített képes Ismeretterjesztő Előadások címen futó diasorozatában megjelent *Templomok és cintermek* (VÍSKY 1936) című előadáshoz a Néprajzi Múzeum gyűjteményéből válogattak felvételeket, és ezekből 8 × 8 centiméteres, felcímkézett diákat készítettek.⁴⁹ A sorozatba több Szinte-felvétel is bekerült.

Szinte Gábor dévai működését elsősorban archeológiai tárgyokban írott munkái jellemzik, az elszórt adatokból az is kiderül, hogy az 1890-es évek elején megismerkedett a fényképezéssel, és utána rendszeresen gyakorolta. Budapestre kerülve minden szabadidejét néprajzi kutatásainak szentelte, ennek nyomán több száz fényképet és rajzot készített. Leginkább a székely kapukat bemutató rajzai és leírásai, a székely házról felállított fejlődéstörténet tette őt „néprajzkutatóvá”, azonban a Néprajzi Múzeumban található fotóhagyatékát is érdemes forgatni képi és néprajzi adatokat felsorakoztató tartalma miatt. Szinte Gábor fotóséletútjának tanulmányozása egy újabb példáját tárja fel azon, a huszadik század elején dolgozó rajztanárok, terepmunkával megbízott kutatók pályájának, akiknek anyaggyűjtő és szintetizáló munkájára feltétlenül számított a pár évtizede intézményesült néprajztudomány.

48 NMI 36/1907.

49 Egy sorozat a múzeum diagyűjteményében is megtalálható, ltsz.: D 3775–3803.

ARATÓ Gyula

1898 Erdészetünk az 1896. évi ezredéves országos kiállításon. In MATLEKOVITS Sándor (szerk.): Az ezredéves kiállítás eredménye. VI. Budapest, Pesti Könyvnyomda, 8–68.

BAKI Péter

2005 A Vasárnapi Ujság és a fotográfia. Kecskemét, Magyar Fotográfiai Múzeum.

BALASSA M. Iván

- 2011 A székelykapu. Budapest, Terc.
- 2014 Dálnoki 18. századi galambbúgos kapuk. In KINDA István (főszerk.): A Székely Nemzeti Múzeum Acta Siculica 2012-2013 évkönyve. Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum, 599-624.

BALOGH Ilona

1935 Magyar fatornyok. Budapest–Karcag, Kertész Nyomda. (Néprajzi füzetek, 1.)

BARABÁS Jenő

1973 A székely ház alaprajzi fejlődéséről. Népi Kultúra – Népi Társadalom, 7. évf. 25–40.

BATA Tímea

2007 Huszka József és a fényképek. Néprajzi Értesítő, 89. évf. 127–154.

BOÉR Hunor

2007 A Székely Nemzeti Múzeum a magyar tudomány és művelődés történetében 1875–2000. Doktori disszertáció. Budapest. Internet-cím: doktori.btk.elte.hu/boer/diss.pdf.

CSERGŐ Bálint

1999 Az Udvarhely vidéki székelykapu. Csíkszereda, Pro-Print.

A DÉVAI

- 1896 Szinte Gábor éves tevékenysége. A Dévai Magyar Királyi Főreáliskola Értesítője 1895–1896, 24. évf. 62.
- 1899 A Dévai Magyar Királyi Főreáliskola Értesítője 1897–1899, 27. évf.

ÉRTESÍTŐ

1914 Értesítő a Budapesti VIII. Ker. Magyar Királyi Állami Főgymnasyumról 1913/1914 tanévben. Budapest, Deutschländer.

FEJŐS Zoltán

2010 Nemzeti diskurzus és néprajz. In KIRÁLY Erzsébet – RÓKA Enikő – VESZPRÉMI Nóra (szerk.): XIX. Nemzet és művészet: Kép és önkép. Magyar Nemzeti Galéria 2010. nov. 5.–2011. ápr. 3. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 83–111.

FEJŐS Zoltán (szerk.)

2006 Huszka József, a rajzoló gyűjtő. Kiállítás a Néprajzi Múzeumban 2005. május 14.–2006. március 5. Budapest, Néprajzi Múzeum.

FERENCZI Gyula

1887 Homeros Philosophiája. Az Iliasból és Odysseiából egybeállította s elmélkedéseivel kísérte Ferenczi Gyula dévai reáliskolai tanár. Budapest, Hornyánszky.

GY[ÖRFFY] I[stván]

1914 Szinte Gábor halála. Ethnographia, 25. évf. (új folyam 10.) 344–345.

HUSZKA József

- 1895 A székely ház. Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság.
- 1900 Újra a székely ház. Néprajzi Értesítő, 1. évf. 8. sz. 127–128.

KOZMA Ferenc

1901 A székelyek. In JÓKAI Mór (főszerk.): Az Osztrák–Magyar Monarchia Írásban és Képben. Magyarország VII. Délkelet Magyarország. Erdély és a szomszédos hegyvidékek. Budapest, Magyar Királyi Államnyomda, 261–279.

KUN Róbert

1889 A társulat 1887. és 1888. évi működésének rövid vázlata. In KUN Róbert (szerk.): A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve az 1887-ik és 1888-ik évekről. Budapest, Franklin-Társulat, 143–158.

KUUN Géza

1897 Elnöki megnyitója az 1895 június 16-iki közgyűlésen. In KUN Róbert – TÉGLÁS Gábor (szerk.): A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat VIII-ik Évkönyve az 1893–1896. évekről. Kolozsvár, Ajtai K. Albert, 11–19.

KUZSINSZKY Bálint

1895 Pannonia és Dacia. In SZILÁGYI Sándor (szerk.): A magyar nemzet története. Budapest, Athenaeum, LVII–CCXL.

MAILAND Oszkár

1893 A Társulat életéből. In MAILAND Oszkár (szerk.): A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat VII-ik évkönyve az 1891. és 1892. évekről. Kolozsvár, Ajtai K. Albert, 113–123.

OROSZ Endre

1915 Téglás István emlékezete. Erdély, 24. évf. 7–12. sz. 34–49.

Cs. SEBESTYÉN Károly

1941 A székelyház eredete. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum füzetei, 6.)

SEMAYER Vilibáld

1909 Jelentés a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának állapotáról az 1909. évi harmadik évnegyedben. Néprajzi Értesítő, 10. évf. 246–247.

S. R.

1915 Téglás István halála. Ethnographia, 26. évf. 334–335.

SZÉKELY NEMZETI MÚZEUM

1891 Kimutatás: 1879–1889-es ajándékozott tárgyak. Székely Nemzeti Múzeum Értesítője, 1. évf. 124.

SZENTGYÖRGYI Pál

1899 A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat kilenczedik Évkönyve az 1896–98. évekről. Erdélyi Múzeum, 16. évf. 4. sz. 244–247.

SZINTE Gábor

- 1893a Kolczvár romjai. Erdély, 2. évf. 295–303.
- 1893b Kolczvár. In MAILAND Oszkár (szerk.): A Hunyadvármegyei Történelmi és Régészeti Társulat VII-ik Évkönyve az 1891. és 1892. évekről. Kolozsvár, Ajtai K. Albert, 69–79.
- 1894 Kerek erdő Krivádia fölött. Archaeologiai Értesítő, 24. köt. 110–114.
- 1897a Hunyadmegye czimere. In KUN Róbert – TÉGLÁS Gábor (szerk.): A Hunyadvármegyei Történelmi és Régészeti Társulat VIII-ik Évkönyve 1893–1896 évekről. Kolozsvár, Ajtai K. Albert, 27–34.
- 1897b Ulpia Trajana. Ezelőtt Sarmizegethusa, ma Várhely amphiheatruma. In KUN Róbert – TÉGLÁS Gábor (szerk.): Történelmi és Régészeti Társulat VIII-ik Évkönyve 1893–1896 évekről. Kolozsvár, Ajtai K. Albert, 35–57.
- 1897c Déva ékessége. Hunyad, 21. évf. 24. sz., 25. sz., 27. sz., 28. sz. o. n.
- 1898 A művészeti érzék és az iskolák. Magyar Iparművészet, 1. évf. 9. sz. 400–405.
- 1899 Petrosény és vidéke. Erdély népei. A mi fürdők melléklet, 2. évf. 1. sz. 7–11.
- 1900a A székely ház. Néprajzi Értesítő, 1. évf. 7. sz. 101–112.
- 1900b Újra a székely ház. Néprajzi Értesítő, 1. évf. 10. sz. 159.
- 1901a A csikiak. Erdély. Erdély népei melléklet, 4. évf. 1. sz. 2–8.
- 1901b Udvarhely megye. Erdély. Erdély népei melléklet, 4. évf. 2. sz. 18–24.
- 1901c Kopjafák a Székelyföldön. Néprajzi Értesítő, 2. évf. 7. sz. 115–121.
- 1903a Marosszék. Erdély, 12. évf. 1–2. sz. 20–36.
- 1903b A pizstráng. Erdély, 12. évf. 4–6. sz. 72–74.
- 1903c A székely csűr. Néprajzi Értesítő, 4. évf. 1–2. sz. 1–23.
- 1905 Kopjafák a Székelyföldön. Néprajzi Értesítő, 6. évf. 2. sz. 91–102.
- 1909 A kapu Székelyföldön. Néprajzi Értesítő, 10. évf. 1. sz. 40–55; 2. sz. 97–101; 3–4. sz. 167–178.
- 1910a A kapu Székelyföldön. Néprajzi Értesítő, 11. évf. 1–2. sz. 27–31.
- 1910b Déva vára. Unitárius Közlöny, 23. köt. 8. sz. 154–162.

- 1910c Déva vára. In Dr. BOROS György (szerk.): Az unitárius vallás Dávid Ferenc korában és azután. Kolozsvár, Dávid Ferenc Egylet, 75–83.
- 1911 Egy háromszáz éves székely ház. Vasárnapi Ujság, 58. évf. 15. sz. 291–293.
- 1913 A kolozsmegyei fatemplomok. Néprajzi Értesítő, 14. évf. 1–2. sz. 1–31.

SZINTE László

1913 Erdélyi fatemplomok és haranglábak. Néprajzi Értesítő, 14. évf. 3–4. sz. 279–285.

SZÓTS Sándor

1898 A dévai ref. templom és régiségei. In VERESS Endre (szerk.): A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat kilencedik Évkönyve az 1896–98. évekről. Déva, Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat, 67–82.

TASNÁDI Zsuzsanna

- 2006 Vidéki rajztanárok a műemlékvédelem és néprajz korai történetében. In FEJŐS Zoltán (szerk.): Huszka József, a rajzoló gyűjtő. Kiállítási katalógus. Budapest, Néprajzi Múzeum, 76–80.
- 2013 Ácsolt fatornyok – védelmező templomok. Válogatás a Néprajzi Múzeum grafikáiból, fényképeiből. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum kamarakiállítása, 19.)

TÉGLÁS Gábor

- 1894 Ujabb adalékok az aldunai zuhatagok sziklafelirataihoz s az aldunai határvédelem viszonya Dacia történetéhez egészen Traianus felléptéig. Budapest, MTA.
- 1895 Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társaság. Archaeologiai Értesítő, 25. köt. 91.
- 1896 Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társaság. Archaeologiai Értesítő, 26. köt. 89.
- 1897 A Társulati gyűlések rövid krónikája 1893 januártól 1896 májusáig. In KUN Róbert – TÉGLÁS Gábor (szerk.): A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat VIII-ik Évkönyve az 1893–1896. évekről. Kolozsvár, Ajtai K. Albert, 137–145.

TÉGLÁS Gábor (szerk.)

1902 Hunyadvármegye története. Első kötet. Hunyadvármegye földjének története az őskortól a honfoglalásig. Budapest, Athenaeum.

UNITÁRIUS ÉLET

1912 Unitárius élet Budapesten. Dávid Ferencz-Egylet felolvasó estje. Unitárius Közlöny, 25. évf. 1. sz. 11.

VERESS Endre (szerk.)

1898 A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat kilencedik Évkönyve az 1896–98. évekről. Déva, Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat.

VISKI Károly

- 1929 Adatok a székelykapu történetéhez. Néprajzi Értesítő, 21. évf. 3–4. sz. 65–88.
- 1936 Templomok és cintermek. Vetített képes Ismeretterjesztő Előadások I. sor. 15. sz. Budapest, Közgyműtemények Ismeretterjesztő Irodája.

Függelék

1. FÜGGELÉK. SZINTE GÁBOR GYŰJTŐÚTJAIHOZ KAPCSOLÓDÓ NÉPRAJZI MŰZEUMI IRATANYAGOK (NMI), TÖRZSKÖNYVI SZÁMOK (TKVSZ.) ÉS FOTÓLELTÁRI SZÁMOK (F), VALAMINT MEGYÉK (AZ 1913-AS MEGYERENDSZER SZERINT)

Év	NMI	Tkvsz.	Fotóleltári szám	Vármegye
1899	117/1899, 55/1900, 56/1900	383	F 3070–3091 (22)	Csík, Háromszék, Udvarhely
1900	60/1901, 61/1901	450	F 3733–3748 (16)	Maros-Torda, Udvarhely
1901	71/1902	525	F 4009–4039 (31)	Maros-Torda, Udvarhely
1902	65/1903	743	F 4483–4486 (4)	Brassó, Fogaras, Háromszék, Kolozs
1903	81/1904	977	F 6290–56304 (15)	Brassó, Háromszék, Kis-Küküllő, Nagy- Küküllő
1904	45/1905	1136	F 7261–7290 (30)	Brassó, Háromszék, Nagy-Küküllő, Udvarhely
1905	42/1906	1219	F 7860–7881 (22)	Torda-Aranyos
1909	49/1909, 88/1910	1626	F 12048–12077 (30)	Csík, Maros-Torda
1912	62/1913	2116	F 15310–15345 (36) F 17289–17320 (32)	Kolozs
1913		2116	F 55644–55677 (34)	Szatmár, Szolnok-Doboka
			F 55701–55714 (15)	
		nincs	F 126317–126354 (38)	

Ádámos, Kis-Küküllő vármegye (Adămuș, Románia), 1902, F, R
 Almásnyíres, Kolozs vármegye (Mesteacănu, Románia), 1912, F
 Almásszentmária, Kolozs vármegye (Sânta Maria, Románia), 1912, F
 Alsófüld, Kolozs vármegye (Fildu de Jos, Románia), 1912, F
 Alsórákos, Nagy-Küküllő vármegye (Racoș, Románia), 1904, F
 Backamadaras, Maros-Torda vármegye (Păsăreni, Románia), 1901, F, R
 Bágyon, Torda-Aranyos vármegye (Bădeni, Románia), 1905, F
 Bálványosvárálja, Szolnok-Doboka vármegye (Unguraș, Románia), 1913, F
 Bánffyhunyd, Kolozs vármegye (Huedin, Románia), 1912, F
 Barót, Háromszék vármegye (Baraolt, Románia), 1904, –
 Bibarcfalva, Udvarhely vármegye (Biborțeni, Románia), 1904, R
 Bocs, Kolozs vármegye (Bociu, Románia), 1912, F
 Bolgárszeg, Brassó vármegye (Șcheii Brașovului, Románia), 1902, R
 Borszék, Csík vármegye (Borsec, Románia), 1909, –
 Böllön, Háromszék vármegye (Belin, Románia), 1904, F, R
 Brassó, Brassó vármegye (Brașov, Románia), 1902, F
 Budfalva, Máramaros vármegye (Budești, Románia), 1913, F
 Császári, Szolnok-Doboka vármegye (Cesariu, Románia), 1913, F
 Csíkbánfalva, Csík vármegye (Bancu, Románia), 1909, F
 Csíkcsekefalva, Csík vármegye (Ciucani, Románia), 1909, F
 Csíkkozmás, Csík vármegye (Cozmeni, Románia), 1909, F
 Csíkménaság, Csík vármegye (Armășeni, Románia), 1899, F, R
 Csíkpálfalva, Csík vármegye (Pauleni-Ciuc, Románia), 1899–1900, R
 Csíksomlyó, Csík vármegye (Șumuleu, Románia), 1899, F
 Csíkszentgyörgy, Csík vármegye (Ciucsângeorgiu, Románia), 1909, F, R
 Csíkszentmárton, Csík vármegye (Sânmartin, Románia), 1899, 1909, F, R
 Csíkszentsimon, Csík vármegye (Sânsimion, Románia), 1909, F, R
 Csíkszereda, Csík vármegye (Miercurea-Ciuc, Románia), 1899, F, R
 Csobotfalva, Csík vármegye (Cioboteni, Románia), 1899, R
 Csókfalva, Maros-Torda vármegye (Cioc, Románia), é. n., R
 Dálnok, Háromszék vármegye (Dalnic, Románia), 1899, 1901, F
 Dánfalva, Szatmár vármegye (Dăneștii Chioarului, Románia), 1913, F
 Déda, Maros-Torda vármegye (Deda, Románia), 1909, –
 Deresty, Brassó vármegye (Dârste, Románia), 1902, F
 Dés, Szolnok-Doboka vármegye (Dej, Románia), 1913, F
 Drág, Kolozs vármegye (Drag, Románia), 1912, F
 Előpatak, Háromszék vármegye (Văcele, Románia), 1904, F
 Erzsébetváros, Kis-Küküllő vármegye (Dumbrăveni, Románia), 1903, F
 Étfalva, Háromszék vármegye (Etfalău, Románia), 1899–1900, R
 Farkaslaka, Udvarhely vármegye (Lupeni, Románia), 1901, F, R
 Farnas, Kolozs vármegye (Sfăraș, Románia), 1912, F, R
 Fehérgyarmat, Szatmár vármegye (Magyarország), 1913, F
 Feldoboly, Háromszék vármegye (Dobolii de Sus, Románia), é. n., R
 Felsőfüld, Kolozs vármegye (Fildu de Sus, Románia), 1912, F, R
 Felsősfalva, Udvarhely vármegye (Ocna de Sus, Románia), 1901, F, R
 Fenyéd, Udvarhely vármegye (Brădești, Románia), 1899, F
 Földvár, Brassó vármegye (Feldioara, Románia), 1904, F
 Füzesmikola, Szolnok-Doboka vármegye (Nicula, Románia), 1913, F
 Gelence, Háromszék vármegye (Ghelința, Románia), 1902, F, R
 Gidófalva, Háromszék vármegye (Ghidfalău, Románia), 1902, R
 Harasztos, Torda-Aranyos vármegye (Călărași, Románia), 1905, F, R
 Hídalmás, Kolozs vármegye (Hida, Románia), 1912, F
 Homoród, Nagy-Küküllő vármegye (Homorod, Románia), 1904, F

Homoródalmás, Udvarhely vármegye (Merești, Románia), 1904, F, NY, R
 Hosszúfalu, Brassó vármegye (Satu-Lung, Románia), 1902, F, R
 Hosszúrév, Szolnok-Doboka vármegye (Răstoci, Románia), 1913, F
 Iloba, Szatmár vármegye (Ilba, Románia), 1913, F
 Kálnok, Háromszék vármegye (Calnic, Románia), 1899, F
 Kalotabikal, Kolozs vármegye (Bica, Románia), 1912, R
 Kalotaszentkirály, Kolozs vármegye (Sâncraiu, Románia), 1912, –
 Karcfalva, Csík vármegye (Cârța, Románia), 1899, F, R
 Kászonteltíz, Csík vármegye (Plăieșii de Sus, Románia), 1909, F
 Kászónújfalu, Csík vármegye (Cașinu Nou, Románia), 1909, F
 Kelemenfelke, Maros-Torda vármegye (Călimănești, Románia), 1901, F
 Keresztényfalva, Brassó vármegye (Cristian, Románia), 1902, F
 Ketesd, Kolozs vármegye (Tetișu, Románia), 1912, F
 Kézdimartonos, Háromszék vármegye (Martonos, Románia), 1899, F
 Kézdiszentkereszt, Háromszék vármegye (Kézdi-polyán, Románia), 1902, F
 Kézdiszentlélek, Háromszék vármegye (Sânzieni, Románia), 1902, F, R
 Kibéd, Maros-Torda vármegye (Chibed, Románia), 1901, F
 Kilyénfalva, Csík vármegye (Chileni, Románia), 1899, R
 Kisborosnyó, Háromszék vármegye (Boroșneu Mic, Románia), 1902, F, R
 Kisküllő, Kolozs vármegye (Așchileu Mic, Románia), 1912, F, R
 Kiskalota, Kolozs vármegye (Călățele, Románia), 1912, F
 Kóbor, Nagy-Küküllő vármegye (Cobor, Románia), 1904, –
 Kolcér, Szatmár vármegye (Colțirea, Románia), 1913, F
 Korond, Udvarhely vármegye (Corund, Románia), 1900, F, R
 Kovászna, Háromszék vármegye (Covasna, Románia), é. n., R
 Kóhalom, Nagy-Küküllő vármegye (Rupea, Románia), 1904, F, R
 Körösfő, Kolozs vármegye (Izvoru Crișului, Románia), 1912, R
 Köszvényes, Maros-Torda vármegye (Mătrici, Románia), 1900, 1901, F
 Kővágara, Szatmár vármegye (Valea Chioarului, Románia), 1913, F
 Kővárgyertyános, Szolnok-Doboka vármegye (Cărpiniș, Románia), 1913, F
 Kővárremete, Szatmár vármegye (Remetea Chioarului, Románia), 1913, F
 Középpajta, Háromszék vármegye (Aita Medie, Románia), 1902, –
 Középföld, Kolozs vármegye (Fildu de Mijloc, Románia), 1912, F
 Lacház, Szolnok-Doboka vármegye (Lăschia, Románia), 1913, F
 Lozsád, Hunyad vármegye (Jeledinți, Románia), é. n., R
 Magosfalva, Szatmár vármegye (Mogoșești, Románia), 1913, F
 Magyarbikal, Kolozs vármegye (Bicâlatu, Románia), 1912, F, R
 Magyarderzse, Szolnok-Doboka vármegye (Dârja, Románia), 1913, F
 Malomszeg, Kolozs vármegye (Brăișoru, Románia), 1912, F
 Malomszép, Kolozs vármegye (–, Románia), 1912, F
 Marosvásárhely, Maros-Torda vármegye (Țirgu Mureș, Románia), 1909, –
 Mezőcsávás, Maros-Torda vármegye (Ceuașu de Câmpie, Románia), 1909, F
 Mezőfalva, Maros-Torda vármegye (–, Románia), 1909, F
 Mikháza, Maros-Torda vármegye (Călugăreni, Románia), 1900, F, R
 Muzsna, Nagy-Küküllő vármegye (Moșna, Románia), 1901, –
 Nagyajta, Háromszék vármegye (Aita Mare, Románia), 1902, –
 Nagybacon, Háromszék vármegye (Bățanii Mari, Románia), 1904, F
 Nagyernye, Maros-Torda vármegye (Ernei, Románia), 1909, F
 Nagyesküllő, Kolozs vármegye (Așchileu Mare, Románia), 1912, F
 Nagypetri, Kolozs vármegye (Petrindu, Románia), 1912, F
 Nagyszeben, Szeben vármegye (Sibiu, Románia), 1903, F
 Nyárádszentlászló, Maros-Torda vármegye (Sânvășii, Románia), 1901, F
 Olthogát, Nagy-Küküllő vármegye (Bogata Olteană, Románia), 1904, F, R
 Olthévíz, Nagy-Küküllő vármegye (Hoghiz, Románia), 1904, R
 Oroszhegy, Udvarhely vármegye (Dealul, Románia), 1901, F, R
 Parajd, Udvarhely vármegye (Praid, Románia), 1899, 1900, 1901, F, R
 Petrozsény, Hunyad vármegye (Petroșani, Románia), 1899 vagy előtte, F

Prázsmár, Brassó vármegye (Prejmer, Románia), 1903, F
 Révkápolnok, Szolnok-Doboka vármegye (Vad, Románia), 1913, F
 Segesvár, Nagy-Küküllő vármegye (Sighișoara, Románia), 1903, F
 Sepsikőröspatak, Háromszék vármegye (Valea Crișului, Románia), 1899, F, R
 Sepsiszentgyörgy, Háromszék vármegye (Sfântu Gheorghe, Románia), é. n., R
 Sóvárád, Maros-Torda vármegye (Sărățeni, Románia), 1901, F, R
 Szabéd, Maros-Torda vármegye (Săbed, Románia), 1909, F
 Szamoskér, Szatmár vármegye (Magyarország), 1913, F
 Szamosújfalú, Szatmár vármegye (Buzăști, Románia), 1913, F
 Szárazajta, Háromszék vármegye (Aita Seacă, Románia), 1904, –
 Szárhegy, Csík vármegye (Lăzarea, Románia), 1899, F, R
 Szászrégen, Maros-Torda vármegye (Reghin, Románia), 1909, –
 Székelykeresztúr, Udvarhely vármegye (Cristuru Secuiesc, Románia), é. n., R
 Székelyszentlélek, Udvarhely vármegye (Bisericani, Románia), 1899, F
 Székelyudvarhely, Udvarhely vármegye (Odorheiu Secuiesc, Románia), é. n., R
 Székelyzsombor, Udvarhely vármegye (Jimbor, Románia), 1904, F
 Szentmihály, Maros-Torda vármegye (Sânmihaiu de Pădure, Románia), 1905, F
 Szováta, Maros-Torda vármegye (Sovata, Románia), 1899, 1900, F, R
 Szurdokkápolnok, Szolnok-Doboka vármegye (Copalnic, Románia), 1913, F
 Torda, Torda-Aranyos vármegye (Turda, Románia), 1905, F
 Torockó, Torda-Aranyos vármegye (Rimetea, Románia), 1905, F
 Tunyog, Szatmár vármegye (Magyarország), 1913, F
 Türe, Kolozs vármegye (Turea, Románia), 1912, F
 Udvarfalva, Maros-Torda vármegye (Curteni, Románia), 1900 körül, F
 Várfalva, Torda-Aranyos vármegye (Moldovenești, Románia), 1905, F
 Zálán, Háromszék vármegye (Zălan, Románia), 1899, F, R
 Zernest, Fogaras vármegye (Zărnești, Románia), 1902, F, R
 Zsilvölgy, Hunyad vármegye (Románia), 1899 vagy előtte, F

Székely Gates and Wooden Churches

Photographs by Gábor Szinte (1855–1914), drawing teacher

Gábor Szinte (1855–1914), drawing teacher, can be regarded as one of the active “fieldworkers” of ethnography, a discipline that was taking shape in the late 19th and early 20th century. Although the research field he set himself was very narrow (in both space and theme) – as a drawing teacher he did his collecting during the school holidays – his work nevertheless is a good reflection of the collecting and study initiated and supported by the Museum of Ethnography typical of the period. From 1884 he taught in Déva and it was here that he joined in the work of the Hunyad County Historical and Archaeological Society, carrying out mainly research and documentation of their archaeological objects. The whereabouts of the photographs he took at that time are at present unknown, but we can draw conclusions regarding their nature from surviving written and visual sources. In 1897 he moved to Budapest and within a few years the Museum of Ethnography commissioned him to do research in the Székelyföld region where he focused mainly on the origin of the Székely house and gate. Later he documented the wooden churches of Kolozs, Szatmár and Szolnok-Doboka counties with drawings and photographs. He worked for the museum for fifteen years and during this time he attached over 300 photographs to his reports. The study examines these photographs, placing them in the frame of the work of Gábor Szinte and the museum’s collection of photography.

W. Dobson
1871

Melka Vince ismeretlen grafikái a Néprajzi Múzeumban

2014-ben Melka Vince (szül. Vlaceslav Melka) festőművész születésének 180. évfordulója alkalomával a Néprajzi Múzeum e tanulmánnyal tiszteleg a kolozsvári festőművész előtt. A cseh származású művész, akit elsősorban Rudolf trónörökös udvari festőjeként, a vadászatok megörökítőjeként ismernek, számos alkotást készített élete folyamán erdélyi főúri kastélyokról, nemesi családok tagjairól, erdélyi tájakról, havasokról és egyszerű emberekről. Kedvelt témái közé tartozik az eldugott vidéken élő emberek archaikus viselete, foglalkozása és életmódja. A művész teljes életműve kiterjed az erdélyi nemesi, polgári portrék, a vadászati képek, a tájképek, valamint a népeletképek tematikájára.

A Néprajzi Múzeum rajz- és festménygyűjteménye alkotásaiból egy ötven darabos grafikai kollekciót őriz, amely 1910-ben került a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályára. Ezeket valószínűleg Semayer Vilibáld, a Néprajzi Osztály igazgatója szakértette, és ő javasolhatta a vásárlást a gyűjtemény részére. Az 1900-as évek elején fontos gyarapítási szempont volt a népviseleteket, népeletet ábrázoló festmények megszerzése, így kaptak helyet a múzeum gyűjteményében a 20. század elején tevékenykedő élvonalbeli festők és grafikusok közül Benyovszky István, Edvi Illés Aladár, Feszty Árpád, Wagner Sándor, Zichy István művei is. Melka Vince ceruzarajzait és akvarelljeit Richter Aladárnak, a kolozsvári egyetem botanikatanárának közvetítésével vásárolta meg a múzeum nyolcszáz koronaért.¹ A művész ekkor már idős volt, és hozzátartozók hiányában anyagilag is rászorult alkotásai értékesítésére. Ezt a gyarapodást megelőzte egy 1907-es letétbe helyezés során bekerült Melka-alkotás, amely valószínűleg a Történelmi Képcsarnokból került a Néprajzi Múzeum gyűjteményébe.²

A Néprajzi Múzeumban lévő Melka-grafikák és -akvarellek erdélyi román, cigány, magyar és százsz életképeket, viseleteket, tevékenységeket (pásztorok, vadászat, szövés, fonás, gyermeknevelés), épületeket (templom, templombelső, eszténa, eszténabelső, lakóház, lakásbelső) és tájakat mutatnak be Beszterce-Naszód, Brassó, Hunyad, Maros-Torda, Szatmár, Szolnok-Doboka, Széchenyi megyék területéről. A grafikák alapanyaga világos és barna színű, különféle vastagságú papír, rajzlap, illetve rajzkarton, amelyekre a művész színes és fekete grafitceruzával, rajzkrétával, tussal, gouache- és akvarellfestékekkel alkotott. Képein gyakran keverte a technikákat, például sokszor alkalmazta a barna rajzpapírra ceruzával felvitt formák fehér színnel történő kiemelését. Sajnos a grafikákat különböző mértékben sötét foxingfoltok³ tarkítják, a papírok bebaráncultak, és a látványra zavarólag hatnak. Szerencsére egy pályázatnak köszönhetően elkezdődött az anyag egy részének helyreállítása és teljes restaurálása.

Mivel Melkát a művészettörténészek a két világháború közt az erdélyi festőművészek élvonalába sorolták, ez a múzeumi kollekció néprajzi és képzőművészeti szempontból is fontos lehet, de jelenleg a művészettörténészek és néprajzkutatók számára ismeretlen. A Szépművészeti Múzeum és a Múcsarnok tárlatain művei rendszeresen szerepeltek (lásd MTA-BTK Művészettörténeti Intézet Lexikongyűjteménye), alkotásait össze akarták szedni, műveit be kívánták mutatni. Ezt bizonyítja, hogy Lyka Károly és Kós Károly is érdeklődött a festőművész kolozsvári tevékenysége iránt. Melka Vince életrajzáról és munkásságáról először Sas Péter készített áttekintő összefoglalót erdélyi és budapesti kutatásai alapján, de a Néprajzi Múzeum gyűjteményében lévő anyagokat nem érintette (Sas 1995; 2009). Ezért célom, hogy az ő kutatásai

1 Néprajzi Múzeum Irattára 56/1910. Pénztári utalvány Melka Vincének, Richter Aladár egyet. tanár címére. A megvásárolt grafikákat és festményeket lásd az 1910/1603 törzskönyvi számon.

2 Néprajzi Múzeum Irattára 36/1907. Jegyzéke azon rajzoknak, melyeket az osztály a M. Tört. Képcsarnok vezetésétől letétbe átvett.

3 Fém tartalmú szennyeződés.

Melka Vince

1. kép. Melka Vince portréja

Erdélyi Múzeum-Egyesület évkönyve 1911
évre. Kolozsvár 1912. (76 és 77 oldalak
között)

4 A sáromberki kastélyban lévő két Melka képről Bíró József művészettörténész adott leírást, az egyiknek fényképét is közölte még a háború előtt megjelent művében (lásd reprint kiadásban Bíró 1997 XLVI tábla). Mindkét krétarajz Teleki Samu és Rudolf trónörököst ábrázolta a híres erdélyi vadászatok alkalmával.

5 A kolozsvári adófizetéséről szóló könyvecskét lásd a Kolozsvári Egyetemi Könyvtárban Col. Doc. 163-as számon. Melka Vincenc: Carnet de plată impozitului pe anul 1873–1876.

6 Valószínűleg az a Felszeghy Jolán, aki az EMKE által bemutatott 1901-es *Régi erdélyi lakodalmak* című bemutatóján nyoszolyóleány szerepet játszott. 1916-ban (Divald és Monostory kiadásában) a Kolozsvári Vöröskereszt képes levelezőlapján Felszeghy Jolán festménye jelenik meg, melyet Melka Vince *Magyar kapu* című képe után festett. A képeslap a Nemzeti Múzeum képeslevelezőlap-gyűjteményében található K 81.35 leltári számon.

7 Biasini Mária Münchenben tanult, és később ott telepedett le. Híres portréfestő lett, magas körök megrendelésére dolgozott. Többek között megfestette Izabella és Erzsébet főhercegnőt, Stefánia trónörökösnét és leányát is (GYALUI 1937. 236–238).

8 Erről lásd Miklósi-Sikes Csaba tanulmányát, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet Adattára, MKCS-C-I-146.

segítségével, azokat kiegészítve és a különböző intézményekben fellelhető műveket és adatokat áttekintve Melka Néprajzi Múzeumban lévő alkotásait bemutat-sam és ismertessem. Melka rajzainak és akvarelljeinek értelmezéséhez a festőművész munkásságának, műveinek minél teljesebb megismerése szükséges. (1. kép)

Életrajzi adatok

Melka Vince (Nové Benátky 1834. január 10. – Kolozsvár, 1911. szeptember 25.) művészeti tanulmányait a prágai Szépművészeti Akadémián, majd Bécsben végezte. Pályája hasonlóan alakult a müncheni és a bécsi akadémián végzett művészekéhez, akik általában szalonképeket, történelmi jeleneteket festettek, és arisztokrata családok megrendeléseiből éltek.

Melka egyiptomi tanulmányútja után az erdélyi arisztokrácia körében kapott megrendeléseket, festményei közkedveltek voltak, és képei számos olyan erdélyi kastély falán függtek – Abafáján (Apalina), Boncidán (Bonțida), Branyicskán (Brănișca), Gernyeszegen (Gornești), Magyarfenesen (Vlaha), Marosillyén (Ilia) és Válaszúton (Răscruci) –, melynek képtárát a második világháború idején széthordták.⁴ Az 1870-es évektől a portréfestészet mellett Melka ezekről a kastélyokról és utazásai helyszíneiről kiváló erdélyi táj- és látképeket festett. Melkát művészetkedvelő erdélyi nemesek – a branyicskai báró Jósika Samu (Sas 2009. 8) és a széki gróf Teleki Sámuel – csábították Kolozsvárra, ahová 1868 körül telepedett át Bécsből.⁵ 1872-ben a megalakuló Ferenc József Tudományegyetem földrajz-ásványtani osztályának magántanáraként rajzolás és festészetet oktatót óradíjas magántanítóként (GAAL 2001). 1880-ban a Kolozsvári Felső Leányiskola igazgatónője, De Gerando Antónia, Teleki Blanka nővére kérte fel az iskola rajztanári állására. 1886-ig tanított, amint az a leányiskola értesítőfüzetéből (ÉRTESÍTŐ 1880; 1881; 1882; 1883; 1884; 1885) kiderül. A piktornak sok növendéke volt Kolozsváron, köztük például Felszeghy Jolán,⁶ de a legtehetségesebbnek a kereskedőcsaládból származó, később híres portréfestővé lett Biasini Máriát tartotta, akinek tizennégy éves korától magánórát adott.⁷

Melka Vincének tudomásunk szerint nem voltak gyermekei, feleségéről, Callan Izabelláról annyit információnk van, hogy angol származású volt, aki angol-magánnyelvórákat adott Kolozsváron. Melka az 1880-as évek elején a kolozsvári képzőművészeti életben is aktív szerepet vállalt, tagja volt az első kolozsvári képi kiállítást szervező bizottságnak is (MAGYAR POLGÁR 1883, NN 1883a-b). 1883 február elején nyitották Kolozsváron a római katolikus líceum dísztermében az első gyűjteményes képi kiállítást, ahol Feszty Árpád és Than Mór országos híru festőművészek mellett az erdélyi festők műveit, köztük Melka Vince alkotásait is megtekinthette a közönség.⁸ Minden bizonnyal az 1870-es és 1890-es évek közötti időszak Melka Vince munkásságá-

nak legaktívabb korszaka. A tanári feladatok, a trónörökösrel való utazás, a megrendelések, a kolozsvári művészeti közéletben való szereplés, az *Oszttrák–Magyar Monarchia írásban és képben* illusztrációs felkérése⁹ is erre az időszakra esik. 1900-tól igazgatósági tagja az Erdélyrészi Szépművészeti Társaságnak és rendes tagja az Országos Magyar Képzőművészeti Társulatnak is (OMKT 1896), de ebben az időszakban már egyre inkább elszigetelődött, idős korára egyedül maradt, és mivel nem tanult meg magyarul, és csak németül társalgott, a közélettől is visszavonult. 1911. szeptember 25-én halt meg, hetvenhét éves korában, Kolozsváron.¹⁰

1914 tavaszán az Erdélyi Múzeum-Egyesület védnöksége alatt egy időszaki kiállítást rendeztek Melka Vince munkáiból. A festő ismerősei összegyűjtötték a képeket, a szétszóródott gyűjteményt és a magángyűjtőknél lévő anyagokat. Merész Gyula, a Kolozsvári Múzeum-Egyesület képtárának őre levelezett a képtulajdonosokkal, és így kerülhetett sor az 1914. április 26-tól május 11-ig tartó kiállítás megnyitására (MURÁDIN 2009. 278). Később, 1929-ben a Múcsarnok őszi tárlatán a Magyar Akvarell és Pasztellfestők Egyesületének kiállításán, majd 1940-ben a Szépművészeti Múzeum grafikai osztályának *Erdélyi művészek, erdélyi tájak* című kiállításán is bemutatották néhány művét (lásd MTA-BTK Művészettörténeti Intézet Lexikongyűjteménye). Legutóbb a Kolozsvári Szépművészeti Múzeumban 2013 júliusában megrendezett *A festészet klasszikus témái. A tájkép* című kiállításon látható volt a *Vásár* című nagyméretű olajfestménye. Alkotásainak többsége különböző múzeumokban, képtárakban és gyűjteményekben található, emellett aukciós oldalakon¹¹ is előfordulnak, ezek valószínűleg az egykori erdélyi arisztokrata családok leszármazottaitól és a csehországi rokonoktól a műkereskedelemben került olajfestmények és megrendelésre készült portrék.

Grafikáit, rajzait legnagyobb darabszámban a Néprajzi Múzeum, a Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka, az Erdélyi Múzeum-Egyesület képtára és a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár metszetgyűjteménye őrzi. A Történelmi Képcsarnokba és a Néprajzi Múzeumba eladás és átadás során kerültek be művei 1910-ben. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület képtárának Melka Vince saját maga ajándékozta festményeit még az 1900-as évek elején. A kolozsvári Egyetemi Könyvtár metszetgyűjteményében lévő, falusi életképeket, vadászjelenségeket, vándorcigányokat és tájrajzokat tartalmazó huszonhat vázlata az Erdélyi Nemzeti Múzeum kéziratárából származik.¹² Nagyméretű olajfestményei közül egy a Nemzeti Galériában,¹³ továbbá néhány portré és tájkép a Szépművészeti Múzeumban található.¹⁴ Ezeket a műveket tanulmányozva képet kapunk arról, hogyan dolgozott, milyen elemekből állította össze nagyalakú festményeit. A Néprajzi Múzeumban lévő grafikák jórészt végigkövetik az alkotó kedvenc témáit, pályafutásának fontosabb helyszíneit. Legtöbb rajza a vadászat témaköréhez köthető, és azokat az egyszerű falusi embereket ábrázolja, akikkel utazásai során találkozott.

A vadászatok és a havasi emberek

Melka a vadászattal Teleki Samu, a leghíresebb erdélyi medvevadász révén került kapcsolatba, aki az 1870-es évektől báró Bornemissza Tivadarral együtt Hunyad megyében Malomvíz (Râu de Mori) és Nuksora (Nucșoara) között területeket bérelt, ahol korlátozta az orvvadászatot, és igyekezett megakadályozni a zergék élelemhiányból adódó pusztulását (TÉGLÁS 1888. 943). Melka valószínűleg velük jutott el ezekre a területekre, hiszen datált rajzai vannak már 1871-től például Zenoga környéki pásztorokról (ltsz.: R 5773), tehát

9 Jókai Mór levelezéséből kiderül, hogy *Az Oszttrák–Magyar Monarchia írásban és képben* szerkesztőjeként 1884-ben kérte fel Melka Vincét az illusztrálásra. Mivel címét nem ismerte, a bánffyhungyadi Gyarmathy Zsigmondot kérte meg, hogy a felkérést juttassa el a művészhez (JÓKAI 1992. 245).

10 A művész sírkövét 2008-ban a kolozsvári Házsongárdi temető lutheránus bejárathoz mentette át a Házsongárd Alapítvány és a stockholmi Egyetemes Képzőművészeti Egyesület, miután a sírhelyet megváltás híján felszámolták.

11 A kolozsvári Quadro Galériában 2012-ben a karácsonyi akción került sor a *Retyezáti táj a Zenoga tónál, 1881* című kép árverésére; kikiáltási ára 800 euró volt; a Nagyházi Galéria 2013-as decemberi árverésén a *Szénégetők* című olajfestmény került árverésre, kikiáltási ára 80 000 Ft volt. Egy fiatalkori alkotása szintén a Nagyházi Galériában került árverésre „Melka Vince Cigánylány 1854 Barta Mária grófnénak” felirattal, 120 000 Ft kikiáltási áron. A bécsi Doroteum aukciós házban is feltűnt egy korai, 1855-ös keltezésű történelmi témájú olajfestménye (http://www.dorotheum.com/en/auctions.html?no_cache=1, a letöltés: 2014. február 1-jén). Csehországi aukción is előfordulnak akvarelljei (<http://www.soga.sk/aukcio-obrazy-diel-a-umenie-starozitnosti/aukcio/29-zimna-aukcio-vytvarynych-diel/vincenz-melka-z-lovu-na-medveda-943>, letöltés: 2014. február 1-jén).

12 Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár Kolozsvár metszetgyűjteménye, ltsz.: XXV/90-102.

13 Nemzeti Galéria festészeti osztály, *Erdélyi táj, olaj, vászon, 34 × 66 cm*, ltsz.: 55.884.

14 Szépművészeti Múzeum Irattára, 1684/1910.

korábban is megfordult azokon a tájakon, ahol később a trónörökösrel járt a vadászatok alkalmával 1881-től.

Teleki a trónörökös bizalmasa és a görgényi vadászatok intézője volt, s valószínűleg ez is közrejátszott abban, hogy Melka a vadászatok udvari festője lett. Ugyanakkor a sajtó szerint, a trónörökös egy bécsi kiállításon figyelt fel Melka színvonalas munkáira, és azt követően kérte fel udvari festőnek és kísérőnek a vadászatok alkalmával, hogy a fontosabb jeleneteket megörökítse. A rendelésre készült nagyméretű festmények és szénrajzok Rudolf halála után Laxenburgba kerültek, a császári kastélyt díszítették. Ezek a művek szerepeltek az 1910-es bécsi vadászati kiállításon, ahol a királyi vadászati pavilonban állították ki őket.

A 19–20. század fordulóján általános divat volt a lovagias sportnak tekintett vadászat. Nemcsak a tehetősből földbirtokosok, valamint a köreikből kikerülő magas állami beosztású személyek vadásztak, hanem igen gyakran az előkelő családok egyes nőtagjai is hódoltak ennek a szórakozásnak. A medvevadászatok fő területei a Retyezáti-hegység és a Görgényi-havasok voltak (KEMÉNY 1869). A trónörökös is ide járt, híres vadászatairól a korabeli sajtóhírek 1881–1888 között rendszeresen tudósítottak, és a *Vasárnapi Ujság* lapjain Melka Vince festményei is megjelentek Morelli Gusztáv fametszetein.

A vadászatok alkalmával nagy mulatságokat is rendeztek. A vadnak a megszokott szertartás szerint ravatalt építettek (NN 1933), a vadászok kürtöket fújtak, majd következett a mulatság, amelyre a közeli falvak apraja-nagyja odasereglett, hiszen ilyenkor a trónörökös pénzszóttással jutalmazta őket. 1888 októberében a vadászat végeztével este fáklyák fényénél szászok, székelek és románok gyűltek össze, és cigányprímás kíséretével székely csárdást és román *călușer*¹⁵ táncot adtak elő a trónörökös tiszteletére a görgényi kastély udvarán (A TRÓNÖRÖKÖS GÖRGÉNYBEN 1888; MI ÚJSÁG? 1888). A Zenoga vidékét a 19–20. század fordulóján nemcsak a trónörökös, hanem a kiránduló turisták (DÉCHY 1882), természettudósok is olyan vezetőkkel járták, akik főleg román havasi emberek voltak. Hogy miképpen és milyen körülmények között zajlottak az utazások, arról beható képet kaphatunk Réthy Lajosnak, Hunyad vármegye tanfelügyelőjének tollából (RÉTHY 1882a; 1882b). Ebben olvashatunk a Hunyad megyei főispán kirándulásáról, aki a trónörökös oda-utazását megelőzve kipróbálta a Zenoga-tóhoz vezető utat. A Klopotíváról fogadott vezetővel, apró, hegymászáshoz szokott *mokány* lovakon délutánra értek a tóhoz. Egy juhásztanyánál kértek szállást, amely fenyőfából összerakott kunyhó volt bőrökkel letakarva. Az ágyakat zöld fenyőágból készítették, és *bálmossal*¹⁶ vendégelték meg őket. A juhászok tanyáján a vaj, a sajt, a köpülledény, a kapca, a vizes suba és a terjengő füst gyötörte a főispánt és kíséretét, ezért amint lehetett, visszaindultak, de előtte suhogó bankókat hagytak a pásztornak és feleségének, és meghagyták nekik, hogy tisztán öltözzenek fel, ha megjön a királyfi (Rudolf). Egy másik leírásból tudjuk, hogy a román havasi vezetők túrót és birkahúst vittek magukkal az útra, csak spirituszt és dohányt fogadtak el megbízóiktól, amelyet beosztottak maguknak a kíséret időtartamára.

A helyzet később, 1896-ban is hasonló volt, az odautazók rendszerint a főerdészekhez fordultak tanácsért, akik a vezetők megszervezésénél segítettek (KILENC NAP 1896). Szállást a malomvízi vendéglősnél lehetett találni. Az odaérkező elszánt turistákat, kutatókat, vadászokat ellátták tanácsokkal, megszervezték a vezetésüket, és szállásügyben is eligazították őket. Hátszeg és Malomvíz településeken szerezhetők be az utazók az utolsó élelmiszerkészleteket és a szükséges holmikat. Feljebb már csak pásztorokkal lehetett találkozni, akik kétezer méter fölött is legeltették a juhokat a nyári időszakban.

Melka rajzain ezek a helyszínek és emberek elevenednek meg, a vadászok, az erdőőrök, a vezetők és a pásztorok alakja: egy tarisznyás malomvízi kísérő (ltsz.: R 742), egy kucsmája alól kandikáló aragyesi (Radeșu Mare; ltsz.: R 5779) havasi pásztor, bőrtüszőjébe tűzött készségekkel és egy fiatal, csizmás „Oláh erdőőr” (ltsz.: R 5781).

A vadászatok alkalmával Melka számtalan helyszíni vázlatot, kompozíciós és tanulmányrajzot készített, melyeket a későbbi nagyméretű képek elkészítéséhez használt. A festő munkamódszerét jól mutatja, ha összevetjük a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban lévő kompozíciókat és az ezekhez kapcsolódó múzeumi rajzokat. Egy görgényi medvevadászatot ábrázoló nagyméretű olajfestményéhez készült vázlata a fenyő alatt az ujjongó, ünneplő vadászokat és a leterített medve mellett ülő kisfiúkat ábrázolja.¹⁷ Ennek a négyzetrácsos

15 Rituális román férfitánc, amelyet csak erre kiválasztott fiatal emberek járhattak, akik esküvel titoktartásra kötelezték magukat a rítussal kapcsolatban.

16 Savóban főzött puliszka.

17 Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár Kolozsvár metszetgyűjteménye, ltsz.: XXV99.

2. kép. Román medvevadász

Görgényi-havasok

Ceruza, fedőfehér, j. n., 30 × 23 cm

R 5783

4. kép. Medvehajtó kisiú börtüszőjébe tűzött kellékekkel

Ceruza, j. n., 27 × 13 cm

R 5778

3. kép. Pihenő vadász

Törösvár

Ceruza, fedőfehér, „V Melka”, 52 × 36 cm

R 5859

kompozíciónak egyes alakjai a Néprajzi Múzeumban található meg. Az ide kapcsolódó egyik részletrajzon a Görgényi-havasokban nagy tekintélynek örvendő medvevadászt (Vaszilt) láthatjuk régi hosszú csövű puskájával (ltsz.: R 5783, lásd 2. kép), amint sapkáját megemelve tiszteleg a megölt medve előtt.¹⁸ Az erős, nagy termetű vadászról az a hír járta, hogy egy medvével való viaskodás közben őszült meg egyik pillanatról a másikra (PI 1881). A másik rajzon egy pihenő törösvári vadászt láthatunk, mellette puskája és kalapja (ltsz.: R 5859, 3. kép). Mindkét grafika részletesen ábrázolja az embereket; finoman és karakteresen kidolgozott arcuk tükrözi személyiségüket, testtartásuk azt mutatja, hogy a rajzok a helyszínen készültek, a pihenő vadászok modellt szolgáltatottak. A medvevadászaton a hajtók között a falusi gyermekek is ott voltak, és kiabálással, sípszóval, kolompokkal, kürtökkel, ordítással igyekeztek hangoskodni, hogy a medvét a vadászok útvonalába kergessék. Egyik ceruzarajz egy ilyen medvehajtó bocskoros-kucsmás kisiút ábrázol börtüszőjébe tűzött kellékekkel (ltsz.: R 5778, 4. kép).

¹⁸ Sapkája csak a már említett kolozsvári kompozíciós rajzon látszik.

Az adatok szerint Melka antropológiai megfigyeléseket, terepkutatást is végzett grafikái és festményei megalkotásához. A korabeli újságok szerint „az összes erdélyi részekben Melka úr az egyetlen aki sokszor hónapokig egy-egy havasi kunyhóban vagy rögtönzött fasátorban élve kiaknázta a bájos országrész roppant számú tájkép szüzséit”.¹⁹ Ezek a hírek arra utalnak, hogy Melka nemcsak a trónörökösrel utazott, hanem vissza-visszatért a helyszínekre, hogy a tájról és az ott élőkről minél pontosabb helyszíni rajzokat készítsen.

Népi életképek és viseletrajzok

A vadászat mellett Melkának kedvenc témája volt a legeldugottabb tájak és az útjába kerülő egyszerű emberek életmódjának megragadása, az alakok színnel, akvarelllel és ceruzával való megörökítése. A grafikák alapján úgy tűnik, hogy elsősorban a cigány és román közösségek archaikus viseletére, valamint a székely öltözet sajátos jellemzőire csodálkozott rá. Az Osztrák–Magyar Monarchia fénykorában az életképek divatja elterjedt, és a zsánerjelenetek már a hetilapokban, folyóiratokban jelentek meg. Ebben az időszakban tűntek fel a Monarchia népeinek tipikus alakjait, nemzetiségi viseleteit (magyar, német, szlovák, román, cigány) bemutató illusztrációk, képeslapok, fotók. Az 1870-es években elterjedt zsánerképek egyik kedvenc témája, a cigányok szabad életének bemutatása Melka rajzain is megjelenik. Ebben az esetben is a különböző intézményekben levő archív rajzokból, vázlatokból tudjuk kideríteni, hogy mihez készülhettek a cigány embereket bemutató múzeumi tanulmányrajzok. Jó adatforrás ezenkívül egy korabeli kolozsvári sajtóhír, amely egy Melka műtermében tett látogatásról tudósít (NN 1900). E leírás szerint a műteremben érdekes és megnyerő kép a *Cigány család* című életkép, mely *haricskát*²⁰ főző cigány asszonyt és az ételre váró gyermekeket ábrázol. Szintén vándorcigányok láthatók két kompozíciós vázlatán,²¹ mindkettőn szerepel a cigány édesanya, a mellette fabölcsőben fekvő csecsemője, a háttérben széles karimájú kalapos cigány legény és fejkendő leánya.²² A kompozíció egyes alakjai és kisebb jelenetei a múzeumi rajzokon megtalálhatók. Az egyik kérégető cigány asszonyt látunk facsapolású bölcsőben ülő csecsemőjével (Itsz.: R 5807, 5. kép), a másikon vándor cigány legényt (Itsz.: R 5782), egy harmadikon kérégető cigány asszonyt egy fejkendő leánykával (Itsz.: R 5792). Melka ezeken a rajzokon feltételezhetően a Kolozsvár környéki vándorcigányokat, illetve a városhoz tartozó, kérégetésből élő cigányokat festette, rajzolta,²³ és ezeket használta fel a kompozíciós vázlatában, amelyet a nagyméretű festmények tervezéséhez használt. Életképein a vándor iparos üstfoltozó (Itsz.: R 5789), a földön kalapáló cigánykovácsok (Itsz.: R 5786) és a mezőségi cigánytanya is megjelenik (Itsz.: R 5808). További három grafikán valószínűleg a kolozsvári piac tipikus alakjait láthatjuk: egy koldust (Itsz.: R 5788), egy gyékényszatyros fiatalasszonyt/cseléd lányt (Itsz.: R 5790) és egy pihenő román asszonyt (Itsz.: R 6489).

Női alakokat ábrázoló képein a régi viselet táji jellemzői figyelhetők meg. Ezeket valószínűleg az 1870-es évek elején készítette, abban az időben, amikor Kolozsvárra került. Több rajza bocsorba, bőrmellesbe, katrincába és hímzett vászoningbe öltözött román asszonyokat ábrázol. A petrozsényi (Petroșani) asszony nyakában a pénzes nyakéket, a *lázsiást* (Itsz.: R 5802), a hátszegi viseletrajzán a csuklyaszerűen használt női gypajúszóttos fejviseletet (Itsz.: R 5772), a nagydebreci (Dobric) asszony bőrmellényén a hímzés és a rátét rajzolatát (Itsz.: R 5771, 6. kép) is dokumentálta. Ezeken jól látszik, hogy az alakokat nemcsak lerajzolta, hanem tanulmányozta

19 Kolozsvári Közlöny, 1883. március 1.

20 Kásaféléből főzött puliszka.

21 Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár Kolozsvár metszetgyűjteménye, Itsz.: XXV101, XXV102.

22 A kérégető cigány asszony fabölcsőben fekvő csecsemőjével Melka *Vásár* című olajfestményén is szerepel, mely a Kolozsvári Szépművészeti Múzeumban látható.

23 Az egyik grafikán helymegjelölésként a Kolozs megyei Berkenyes szerepel.

6. kép. Román asszony

Nagydebrec, Szolnok-Doboka vármegye, 1871

Ceruza, akvarell, „VM.”, 37 × 22 cm

R 5771

5. kép. Kéregető cigány asszony
gyermekével

Berkenyes, Kolozs megye

Ceruza, j. n., 28 × 33 cm

R 5807

7. kép. Debreci asszony fejviselete

Szolnok-Doboka vármegye

Ceruzarajz, j. n., 26,5 × 20 cm

R 3984

8. kép. Székely női viselet

Ceruza, akvarell, „MV.”, 26 × 26 cm

R 5757

is a viseleteket; a kendőkötés módját rögzítette a görgényszentimrei (Gurghiu) idős asszony portréján (ltsz.: R 3983). Egy klopotivai (Clopotiva) asszonyt ábrázoló rajzon a merevített csúcsos főkötőfélére kötött kendőviseletet (ltsz.: R 5449), egy másik klopotivai vázlatán pedig egy leány hajviseletét, a homlokon elkezdett fonásmódot láthatjuk (ltsz.: R 5425/b). A debreki (Dobricu) asszonyt ábrázoló ceruzarajzán a fejen hordott szőtteskendőt hátulról is lerajzolta, hogy a betűrés/hajítás módját illusztrálja (ltsz.: R 3984, 7. kép). Hasonló módon részletezte egy leány százszos jellegű ruha- és hajviseletét, melyet előlről, hátulról és oldalról is lerajzolt (ltsz.: R 5770), akárcsak a marosvásárhelyi viseletet bemutató rajzán, ahol egy rókaprémes, zsinórozott mentébe öltözött leány is látható (ltsz.: R 5757, 8. kép). A bemutatott részletező etnográfiai megfigyelések arra utalnak, hogy esetleg egy készülő viseletalbum illusztrációs anyagához készíthette ezeket a tanulmányrajzokat. A grafikákat elemezve azonban megállapíthatjuk, hogy a nagyfokú szakmai felkészültséget bizonyító finom arc- és kézkidolgozások, valamint a tulajdonságok kisugárzása fontosabb szerepet kapnak, mint maga a viselet dokumentálása. Viseletrajzai tehát az emberekről szólnak elsősorban, és megrendeléstől független tanulmányrajzok is lehetnek.

Hegyvidéki látképek, esztenák, fatemplomok

Richter Aladár Melkáról írott búcsúbeszédében hangoztatta, hogy a festőművész élete egyik legfőbb eredményének tartotta, hogy a Rudolf által kezdeményezett vállalkozás, *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen* (1885–1902) című összefoglaló mű illusztrálásában részt vehetett (RICHTER 1912. 80). A reprezentatív sorozat létrehozása érdekében a kor legjobb magyar festőművészeit, grafikusait küldték szét az országban, hogy megörökítsék a különböző tájakat, városokat, viseleteket, szokásokat stb. (HONISMERTETŐ 1902). *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen* a korabeli albumok között messze a legszínvonalasabb kiadvány volt, amelyben sajtószerű ismertető illusztrációk jelentek meg idealizálás nélkül, ahol a rajzok egyenrangúak voltak a szövegekkel. Az egyes tájegységek bemutatásánál helyi festők munkáját is igénybe vették (CENNERNÉ WILHELM 1981. 63).²⁴

A Magyarországot bemutató kötetekben Melka Vince Erdéllyel kapcsolatos illusztrációkat készített: *Havasi isztina belseje*, *A vajda-hunyadi görög-katolikus templom belseje*, *Jelenet Rudolf trónörökös görögnyi medvevadászatáról*, *Vadásztársaság a Zenoga tónál*, *Retyezáti zerge vadász* című munkáit.²⁵ Ezek közül a havasi esztina két változata, egy színes akvarell (ltsz.: R 5805) és a kiadványban megjelent eredeti szénrajz (ltsz.: R 5810, 9. kép) is megtalálható a Néprajzi Múzeum kollekciójában. A színes változaton jól kivehetők a Hátszeg vidéki esztenák fából készült laza szerkezetén és belső elrendezésén kívül a jellegzetes használati tárgyak is: a tároláshoz használt fateknők, kosarak, a vizescseber. Az esztenában a lobogó tűz mellett egy asszony főz, jobbra a deszkaágyon a gazda fekszik összekucorodva, bocskorban. A lelógó bográcsot nem vaslánc, hanem a gerendához erősített, fából készült szerkezet tartja. A gerendákra erősített faszegéken, valamint a fapalcokon az ételmezéshez használt nyersanyagokat, a gabonát, a túrót és a húst helyezték el. Ezeket lelógatva tárolják a kunyhóban szerteáramló füstben. A berendezés minden darabja szintén fából készült, az ágyak, a padok, az ajtóretesz is. Az ágyakon felhalmozott subák, gyapjútakarók biztosították az éjszakai meleget. Egy harmadik grafika szintén egy füstös konyhát mutat, melyben padkás, nyílt tűzhelyű kemence áll (ltsz.: R 10621).

A román havasi esztenák mellett két színes akvarell az 1870-es évekbeli székelyföldi konyhabelsőkbe ad bepillantást. A két kép fagerendás, padlásos konyhabelsőt ábrázol, benne a kandallós, úgynevezett *cserepes* tüzelővel, amelynek füstjét kürtő vezeti a padlásra (ltsz.: R 5787). Az egyik képre a csempé mintázata is kirajzolja (ltsz.: R 2391, 10. kép). Feltételezhető, hogy a két vázlat Melka *Székely konyha* című olajfestményéhez készült, amelyet később, 1929-ben a Múcsarnokban is kiállítottak. A rajzokon az egyszerű berendezés látható: egy háromlábú és egy festett szék, a kanalas, a tál, néhány használati tárgy, kosár, ágas seprű, valamint a cserepesen száradó szilkek és ruhaneműk. A havasi esztina és a székelyföldi konyhabelső jól mutatja a tüzelőberendezések táji jellegzetességeit, a szabadkéményes tüzelőt és a füstfogó cserepest.

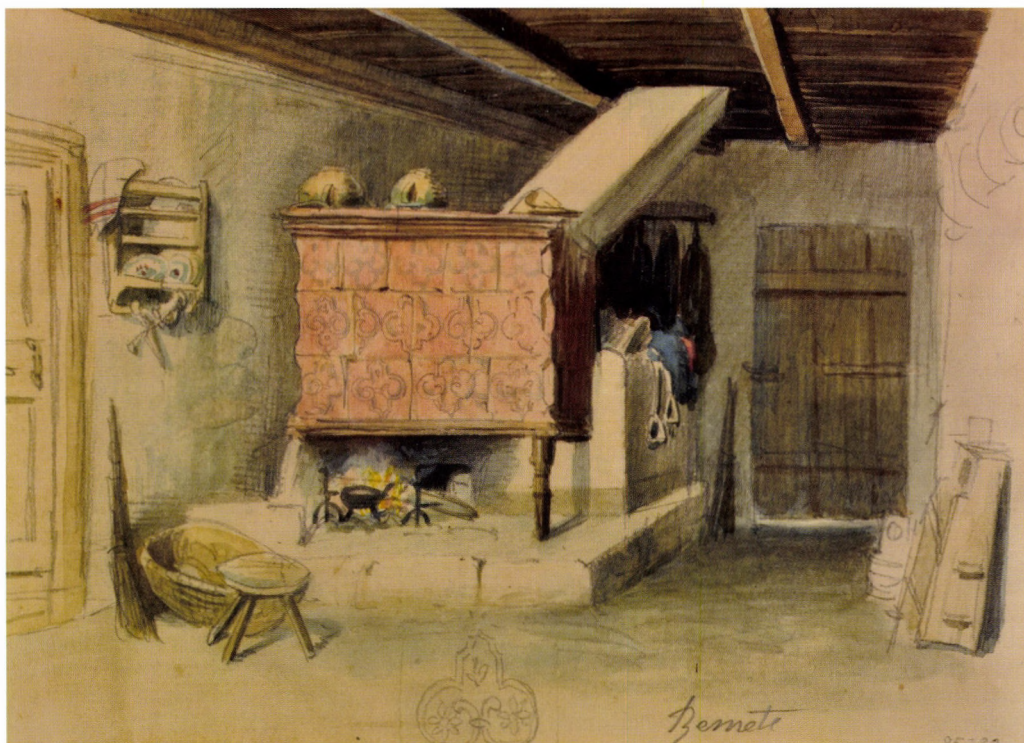
9. kép. Havasi esztina belseje

Krétarajz, „MV”, 31 × 40 cm

R 5810

²⁴ 1902-ben a Magyar Állami Nyomdából kerültek a Szépművészeti Múzeumba *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen* illusztrációi, metszetei és dűcai. A rajzok most a gyűjtemények jogutódjainál, a Nemzeti Múzeumban, a Néprajzi Múzeumban és az Iparművészeti Múzeumban találhatók, a dűcok a Nemzeti Múzeumban vannak (HESSKY 2005. 12).

²⁵ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA 1901. 87, 305, 547, 549. A nyomtatáshoz használt Morelli által készített fadűcok a Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokában találhatók (ltsz.: MTKCs 80.14, 80.292, 79.409).

10. kép. Cserepes füstfogóval

Remete

Ceruza, akvarell, j. n., 22 × 27 cm

R 2391

»»

11. kép. Görög katolikus templom belseje

Mezőnagycsány, 1874

Akvarell, „V Melka”, 33 × 50 cm

R 5866

Melka Vince alkotásai között templomábrázolásokat is láthatunk. Ezek többsége görög katolikus román fatemplomok belső és külső képeit mutatja. A Maros-Torda megyei Mezőcsányban 1874-ben járt, ekkor készítette a templom külső és belső képét ábrázoló helyszíni vázlatokat. A fatemplomot 1967-ben lebontották, és a műemléki leírások csak annyit állapítanak meg, hogy nem maradt fenn a templomról dokumentáció. Melka alkotásai viszont másról tanúskodnak. A mezőcsányi templomról készült rajzai jelenleg három intézmény gyűjteményében lelhetők fel. A Néprajzi Múzeum, a Történelmi Képcsarnok és az Erdélyi Múzeum-Egyesület Képtárában találtam meg a templomnak egy időpontban (1874-ben) készített négy rajzát. Gyűjteményünkben a templombelső berendezését mutató akvarell található (ltsz.: R 5866, 11. kép), amelyen szemben az ikonosztáz látható, előtte a szentképet tartó asztal, két oldalán hatalmas gyertyatartókkal. Az akvarell középső részén a lelógó, nagyméretű csillár, a jobb és bal sarokban a körmeneteknél használt lobogók (az egyiken Szent György-ábrázolás figyelhető meg) és a papi székek vannak. A mezőcsányi templomot dokumentálja további két Melka-akvarell, melyek a Nemzeti Múzeum

Történelmi Képcsarnokában vannak. Az egyik rajz a templom csillagos, félholdas és keresztmotívumokkal díszített faragott bejáratát, valamint a templom külső falának angyalokat és szenteket ábrázoló festményeit rögzítette. A rajz szélére Melka külön ceruzával kirajzolta a gerendák csapolásának és faragásának illesztését.²⁶ A másik akvarell a tájba elhelyezett erkélyes, négy fiatornyos, zsindelytetejű fatemplom külső képét mutatja, amelyen az eresz alatti freskók is látszanak.²⁷

²⁶ Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok, papír, vízfestmény, ceruza, 33,6 × 26,4 cm, „1756 Kirche in M. N. Csán, Melka Vincze”, ltsz.: MTKCs T 9135.

²⁷ Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok, papír, vízfestmény, 38,6 × 28,5 cm, „V. Melka. M. N. Csán”, ltsz.: MTKCs T 9140.

Ezeket egészíti ki az Erdélyi Múzeum-Egyesület Képtárában a görög katolikus templom díszítményeiről való rajzmásolat.²⁸

Szintén fatemplom külső képét ábrázolja az egyik múzeumi ceruzarajz (ltsz.: R 743), mely a jelzés szerint a Hunyad megyei Felfalu (Suseni) zömök, tornácos, kerítéssel körülvett, mára már eltűnt épülete. Más helyszíneken is rajzol templomokat és régi műemlékeket, például a demsusi (Demsus) romokat,²⁹ a felsőbajomi (Bazna) 15. századi építésű szász evangélikus erődtemplomot,³⁰ az őraljaboldogfalvi (Sântămăria) református templom középkori eredetű épületét³¹ és a magosfalui (Mogoșești) görög katolikus fatemplomot³² is megörökítette.

Vidám és világos színek jellemzik egy branyicskai utcaképet ábrázoló akvarelljét gémeskúttal, útszéli kereszttel és vesszőkerítéses házsorral (ltsz.: R 5803). Hasonló színhasználat figyelhető meg egy kendilónai (Luna de Jos) parasztudvart (ltsz.: R 5809) és régi talpas házat (ltsz.: R 7131) ábrázoló vízfestményein.³³ Ezek az akvarelleken a szabadtéri fények és árnyékok játéka, a színeken van a fő hangsúly, jelezve Melka plein air festészet iránti érdeklődését is. A fentiekben említett rajzok közül valószínűleg több készülhetett az *Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen* című kiadványhoz, de mivel sok rajzát nem datálta, további kutatások szükségesek ahhoz, hogy megállapítsuk, melyek azok.

28 Erdélyi Múzeum-Egyesület Képtára, a szerző ajándéka, 1905, ltsz.: BN. I/5220.

29 Erdélyi Múzeum-Egyesület Képtára, a szerző ajándéka, 1908, ltsz.: BN. I/7689.

30 Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok, *Felsőbajomi részlet*, papír, vízfestmény, 38,2 × 26,5 cm, „Baazen, 1867”, ltsz.: MTKcs T 9142 és *Felsőbajomi bástyrészlet*, papír, ceruzarajz, 35,5 × 25,7 cm, „Baazen”, ltsz.: MTKcs T 9143.

31 Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok, *Boldogfalvi templom*, papír, akvarell, ceruza, 31,5 × 23 cm, „Romanich Kirche in Boldogfalva”, ltsz.: MTKcs T 9139.

32 Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok, *Fatemplom látképe*, papír, akvarell, Magosfalva, 26 × 19 cm, ltsz.: MTKcs T 9137.

33 Branyicskára, a Maros partján fekvő településre báró Jósika Samu révén került, és valószínűleg a Jósika-kastély vendége volt az 1870-es években. A Szolnok-Doboka megyei Kendilónára Teleki Samuval való barátsága révén kerülhetett.

Külön egységet alkotnak Melka munkásságában a portrék, melyekről korábban már szó esett. Ezek nem találhatók meg a Néprajzi Múzeum gyűjteményében, de az újonnan feltárt adatok miatt egy kisebb összefoglalásban ismertetem őket. Az erdélyi nemesi családok megrendelése mellett kolozsvári intézmények számára is lefestette a városi értelmiség nevezetes alakjait, így például gróf Bély Ferenc és báró Jósika Lajos (NN 1887), Kanitz Ágoston, Istvánffy Gyula és Walz Lajos botanikusok, Gratz Mór evangélikus lelkész és Vajda Gyula egyetemi tanár arcképét,³⁴ ezenkívül a kolozsvári vívók portréinak megfestésében is részt vett (NN 1898). Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Képtára számára megfestette 1905-ben báró Wesselényi Béla arcképét³⁵ és Barcsay Kálmán főispán portréját (IONESCU 2013).³⁶ A megrendelésre készített portrék közül említésre méltó a Nemzeti Múzeum Történelmi Arcképcsarnokában található *Bornemissza családból származó ismeretlen férfi képmása*,³⁷ valamint a Szépművészeti Múzeumban található olajfestmény, mely szintén egy erdélyi nemesi ábrázol.³⁸ Melka saját időskori portréját is megfestette egy 1900-ban megjelent, róla szóló sajtócikk szerint, de a mű valószínűleg lappang (NN 1900).

Az adatok arra is utalnak, hogy a festőművészet mellett Melka más területeken is tevékenykedett Kolozsváron. Restaurálási munkákat végzett 1880-ban a kolozsvári katolikus Líceumban, ahol Báthori István és Kristóf arcképét javította ki (RÁCZ 2011). Az Erdélyi Múzeum-Egyesület tulajdonában lévő Batthyány Ignác-festményt is restaurálta (MURÁDIN 2009. 317). 1888 augusztusában az Erdélyi Közművelődési Egyesület brassói ünnepségére díszes albumot állítottak össze, címlapját Melka Vince díszítette (MELKA DÍSZÍTI 1888).

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy Melka életképei, alakjai és portréi a korabeli gyakorlattal szemben nem romantikus, idealizált falusi jeleneteket ábrázolnak, hanem dokumentálják a falusi embert, viseletét, foglalkozását, mozdulatait, jellegzetes épületeket, enteriőröket ragadnak meg, nagyfokú hitelességgel ábrázolva őket. A festmények, ceruza- és szénrajzok egyforma alaposágot és hitelességet mutatnak annak ellenére, hogy nagyméretű olajképei a korabeli akadémiai festészet azon tematikus vonulatába illenek bele, mely többnyire a tipikus életképeket, a vásárt, a sátorozó cigányokat, a nemesi szórakozási formát, a vadászatokat ábrázolja. Mivel az alkotások „részt vevő megfigyeléssel” ábrázolják a vidéket, a falut, az ott élő embereket, főleg a hegyvidéki parasztok hétköznapijait, valóban tekinthetjük őket „grafikailag megformált néprajzi tanulmánynak” (SAS 2009. 38). Az áttekintett művek és azok datálása azt mutatja, hogy az eldugott hegyvidékek és lakóik Melka egész munkásságára hatással voltak, fő műveinek forrását ezekből merítette. Versényi György szavaival élve valóban elmondható, hogy műtermében egy „egész megfestett Erdély lappang a képírás mindenkitől megérthető nyelvén” (VERSÉNYI 1904. 442). Népi életképeit nem az idealizáló vagy kulisszaéletképek közé sorolhatjuk, sokkal inkább a realiztikus csoportba, melyeket a vázlatok, helyszíni rajzok és olajstudiumok képviselnek.³⁹ Melka idejében a müncheni és bécsi akadémián végzett festők a neoklasszikus stílust képviselték, a paraszti életet

kívülről szemléltek, népszínmű motívumot láttak benne, Melka rajzain, grafikáin azonban ennek nyoma sincs. Visszatérő alakjai, arcai, tekintetei élettel töltik meg a jeleneteket, és tükrözik az egyének jellemét. A rajzok könnyed vonalvezetése, lágy kontúrjai elsősorban a vonal fontosságát hangsúlyozzák a színekkel szemben.

Melka Vince nemcsak a magyar, hanem a román és osztrák művészeti életnek is jelentős alakja, ezért fontos lenne a művész teljes életművének bemutatása. Egy oeuvre-kiállítás megrendezése alkalmat adhatna arra, hogy az életművet a nagyközönség megismerhesse. Mivel a halála után munkái szétszóródtak, illetve részben elpusztultak, egy alapos feltárás után a kiállítási katalógus lenne a legideálisabb műfaj az életmű összegzésére, melyben egységesen bemutatnánk a különböző országokban, gyűjteményekben őrzött festői hagyatékat. A Néprajzi Múzeum ezzel fontos szerepet vállalna egy olyan elefedett festőművész munkásságának feltárásában és bemutatásában, aki négy évtizedig volt jelen Erdély képzőművészeti életében, de mára már ismeretlenné vált.

34 Lyka Károly művészettörténész hagyatéka.

35 Melka Vince: *Br. Wesselényi Béla arcképe*, olaj, vászon, 100,4 × 67 cm, 1905, ltsz.: BN. I/5550; fényképfelvételét lásd <http://www.npg.hu/index.php/component/jcollection/item/622-wesselényi-bela> (letöltés: 2014. január 31-én).

36 Barcsay Kálmán Hunyad vármegye főispánja volt 1902 és 1903 között. Portréja: olaj, vászon, 144 × 93 cm, a Dévai Múzeum képtárában található, ltsz.: 41677.

37 Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok, ltsz.: MTKCs T 70.13. Ovális kivágatú mellkép, férfi képmása fekete mentében, vászon, olaj, 83 × 58 cm, 1970-es vásárlás.

38 Szépművészeti Múzeum 1800 utáni gyűjtemény, ltsz.: 79.2.B. Férfiarckép, 1862, 117 × 90 cm, olaj, vászon, 1979-es vásárlás.

39 A népi életképekről lásd Fejős Zoltán tanulmányát (FEJŐS 2000. 804–821).

Irodalom

BEU, CONSTANTIN

1944 România în arta pictorului Venceslav Melka. Sibiu, Tipografia Cartea Românească din Cluj.

BÍRÓ JÓZSEF

Erdélyi kastélyok, Új Idők Irodalmi Intézet (Singer és Wolfner) kiadása Budapest, 1943 Magyar Heraldika Kiadó 1997.

CENNERNÉ WILHELM B. GIZELLA

1981 Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen illusztrációi és illusztrátorai. Folia Historica, 9. sz. 59–71.

DÉCHY MÓR

1882 A Retyezátból. Vasárnapi Ujság, 29. évf. 32. sz. (aug. 6.) 502–503.

ÉRTESTŐ

- 1881 Értesítő a Kolozsvár-városi államilag segélyezett felsőbb leányiskola 1880–1881-iki iskolai évről. Kolozsvár, a Felügyelő bizottság.
- 1882 Értesítő a Kolozsvár-városi államilag segélyezett felsőbb leányiskola 1881–1882-iki iskolai évről. Kolozsvár, a Felügyelő bizottság.
- 1883 Értesítő a Kolozsvár városi államilag segélyezett felsőbb leányiskola 1882–1883-iki iskolai évről. Kolozsvár, a Felügyelő bizottság.
- 1884 Értesítő a Kolozsvár városi államilag segélyezett felsőbb leányiskola 1883–1884-iki iskolai évről. Kolozsvár, a Felügyelő bizottság.
- 1885 Értesítő a Kolozsvár városi államilag segélyezett felsőbb leányiskola 1884–1885-iki iskolai évről. Kolozsvár, a Felügyelő bizottság.

FEJŐS ZOLTÁN

2000 Jegyzet a 19. századi népeletképről. In Balázs Géza, Csoma Zsigmond, Jung Károly, Nagy Ilona, Verebélyi Kincső szerk. biz.: Folklorisztika 2000-ben. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára II. Budapest, Universitas Kulturális Alapítvány, 804–821.

GAAL GYÖRGY

2001 Egyetem a Farkas utcában. Kolozsvár, Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság. Internetcím: <http://mek.oszk.hu/01800/01864/01864.htm#3>.

GYALUI FARKAS

1937 Kibédi Biasini Mari festőművésznő. Pásztorház, jún. 11–12. sz. 236–238.

HESSKY ORSOLYA

2005 Magyarország az Osztrák–Magyar Monarchia idején. Rajzok és grafikák. Budapest, Kossuth – Magyar Nemzeti Galéria.

HONISMERTETŐ

1902 Egy nagy honismertető munka befejezése. Az Osztrák–Magyar Monarchia Írásban és Képen: Magyarország kötetéből. Vasárnapi Ujság, 49. évf. 3. sz. (jan. 19.) 41–42.

IONESCU, DOINA

2013 Portretul unui comite hunedorean atribuit pictorului bohemian Venceslav Melka. Sargetia, Ser. 32. 695–699. Internetcím: <http://www.anuarulsargetia.ro/portretul-unui-comite-hunedorean-atribuit-pictorului-bohemian-venceslav-melka>.

JÓKAI MÓR

1992 Jókai Mór összes művei. Levelezés. III. Összeállította és sajtó alá rendezte GYÖRFFY Miklós. Budapest, Argumentum – Akadémiai Kiadó.

KEMÉNY Endre

1869 Görgényi medvevadászok. Képek a hazai népeletből. Vasárnapi Ujság, 16. évf. 5. sz. (jan. 31.) 61–62.

KILENC NAP

1896 Kilenc nap a Retyezát hegységben. Turisták Lapja, VIII. évf. 3–4. sz. 56.

LYKA KÁROLY

Lyka Károly művészettörténész hagyatéka. Kézirat. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, MDK-C-I-17, Melka Vincére vonatkozó cédulagyűjtemény 16. doboz.

MAGYAR POLGÁR

1883 Kolozsvár. 17. évf. 8. sz. (jan. 11) 5.

MELKA DÍSZÍTI

1888 Melka díszíti az Emke albumot. Kolozsvár, 124. sz. Július 1.

MIKLÓSI-SIKES CSABA

é. n. Az első kolozsvári csoportos képiállítás története. Gépirat. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet Adattára. MKCS-C-I-146.

MI ÚJSÁG?

1888 Mi újság? A trónörökös görgényi vadászatai. Vasárnapi Ujság, 35. évf. 42. sz. (okt. 14.) 693–694.

MURÁDIN JENŐ

2009 Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Képtára. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményei. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület.

MTA-BTK Művészettörténeti Intézet Lexikongyűjteménye Melka Vincére vonatkozó cédulaanyag

NÉMET Lajos (szerk.)

1981 Magyar Művészet 1890–1919. II. Budapest, Akadémiai Kiadó.

NN

- 1883a A Képkiallításról. Kolozsvári Közlöny, jan. 12.
- 1883b A Képkiallításról. (A vezércikk folytatása.) Kolozsvári Közlöny, márc. 1.
- 1887 Kolozs vármegye ülésterme. Ellenzék, 32. sz. (febr. 10.) 127.
- 1898 Kilenc arckép. Kolozsvár, 41. sz. (febr. 19.)
- 1900 [H. E.]: Atelier látogatás. Melka Vince. Kolozsvár, 52. sz. (febr. 22.)
- 1933 Vlăceslav Melka. Carpați, num. 7. (júl. 1.) 21.

OMKT

1896 Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat Közleményei, 23. szám. Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat tagjainak névsora 1896. dec. 31. Budapest.

OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA

1901 Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen. Magyarország VII. Délkeleti Magyarországa. Budapest, Magyar Királyi Állami Nyomda.

PI

1881 Görgény. Vasárnapi Újság, 28. évf. 50. sz. (dec. 11.) 790., 795.

RÁCZ Emőke

2011 Az Erdélyi Római Katolikus Státus igazgatótanácsának az 1880. március 16-a és június 4-e között megtartott rendes és rendkívüli gyűléseinek jegyzőkönyvei. Kolozsvár, Római Katolikus Státus Szakkollégium, Babes-Bolyai Tudományegyetem, Római Katolikus Teológia, 1–11. Internetcím: <http://www.kmei.ro/site/joomla/images/stories/dolgozatok/2011/Dolgozatok/Status/Racz%20Emoke%201880.03.16.-06.04.pdf>.

RÉTHY Lajos

- 1882a Retyezáti fajdvadász. Vasárnapi Újság, 29. évf. 31. sz. (júl. 30.) 491–492.
- 1882b Kirándulás a Retyezátba. Vasárnapi Újság, 29. évf. 30. sz. (júl. 23.) 469–471.

RICHTER ALADÁR, DR.

1912 Az Erdélyi Múzeum-Egyesület évkönyve 1911 évre. 77–80.

SAS PÉTER

- 1995 Melka Vince festőművészről. Művelődés, 4–5. sz. 17–18.
- 2009 Melka Vince. Kolozsvár, Művelődés.

TÉGLÁS Gábor

1888 A Retyezát erdőgazdasági jelentősége. Erdészeti Lapok, október. Internetcím: <http://erdeszetilapok.oszk.hu/01315/pdf/942-952.pdf>.

A TRÓNÖRÖKÖS GÖRGÉNYBEN

1888 A trónörökös Görgényben. Vasárnapi Újság, 35. évf. 42. sz. (okt. 14.) 681–682.

VERSÉNYI György

1904 Jókai emlékezete. Erdélyi Múzeum, 8. sz. 442.

Unknown Graphic Art by Vince Melka in the Museum of Ethnography

Vince Melka, the Czech-born artist, known principally as the court painter of Crown Prince Rudolf and recorder of hunts, produced many works in the course of his life depicting castles of the aristocracy in Transylvania, members of noble families, Transylvanian landscapes, snowy mountains and ordinary people. He was also fond of portraying the archaic costumes, occupations and way of life of people living in remote areas. The artist's entire oeuvre comprises portraits of Transylvanian nobles and members of the bourgeoisie, hunting pictures, folk genre scenes and landscapes.

The Museum of Ethnography's Collection of Drawings and Paintings preserves 50 of his works of graphic art on themes that include Transylvanian Romanian, Gypsy, Hungarian and Saxon genre scenes, costumes, activities (shepherding, hunting, weaving, child raising), buildings (church, church interior, estena, estena interior, dwelling house, dwelling interior) and landscapes from areas of Beszterce-Naszód, Brassó, Hunyad, Maros-Torda, Szatmár, Szolnok-Doboka and Szeben counties. On the evidence of these pieces, it would seem that the artist stressed mainly the archaic way of life and dress of the nomadic Gypsies and the Romanian mountain communities, and the distinctive characteristics of Székely costume. They clearly show that he not only drew the figures but also studied the people, their way of life, the clothing they wore and especially their headwear and hairdos. During hunts Melka made countless sketches on the spot, composition outlines and studies that he used later for his large paintings. The painter did illustrations on Transylvania for *Az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képen* [*The Austro-Hungarian Monarchy in Words and Images*] (1885-1902), a major project initiated by Crown Prince Rudolf. His sketches and studies in the Museum of Ethnography can be examined and interpreted by comparing them with works to be found in archive collections and galleries in Budapest and Kolozsvár/Cluj, as well as in the art trade. Our aim is to gather information on the graphic art in the museum and place it in the history of the artist's oeuvre, to obtain the fullest possible picture of an artist who was part of the artistic life of Transylvania for four centuries but is now practically unknown.

Csergősök, hintások

Vándorhintások tárgyai a Néprajzi Múzeumban

Mutatványosok

A népi szórakozás romantikus képzeteket keltő, egykor színes, szerteágazó világából utolsó hírmondóként a vándorló hintások¹ és cirkuszosok maradtak fenn.

A mutatványosok, másképpen „vágánsok, csavargók, csepürágók: azaz különböző bűvészek, szemfényvesztők, kötéltrancsok, műlovarok, állatszélidítők, medvetáncoltatók, bohócok és akrobaták, varázslók, képmutogatók, jövőmondók, kintornások, panorámatulajdonosok, vándorkomédiások és vándorbábjátékosok” tartoztak közéjük (BELITSKA-SCHOLTZ 1974. 5). Hivatásuk a vásárok, sokadalmak népének szórakoztatása volt. Egyik helyről vándoroltak a másikra szerével, olykor gyalog. Útjukat követve nagy területeket jártak be. Többségük külföldi volt, elsősorban német nyelvű területekről érkeztek Magyarországra, de olaszok, franciák és más nációbeli is volt közöttük. Megjelenésük egy-egy településen alkalomhoz kötött volt, a templombúcsúval összefonódó vásárok és más sokadalmak idejére esett (BÁLINT-BARNA 1994. 267–270; ZOLTÁN 1975. 3–107). A modern városi életforma alakította ki a szórakoztatásra elkülönített helyeket, ahol a mutatványosok megtelepedhettek bódéikkal (CZIPPÁN 2000; GRANASZTÓI 1997). A vándormutatványosok csoportjai azonban még sokáig, egészen a második világháborúig jelen voltak a nagyvárosokban is, a hagyományőrző negyedekben továbbra is megjelentek egy-egy nevesebb búcsú alkalmával (KRÚDY 2013. 40–44; KÖVES 2002). Működésük vidéken reneszánszát élte egészen az utóbbi évtizedekig (SZUHAY 2003), bár jelentőségük a tömegszórakoztatásban mára nagymértékben csökkent, különösen a rendszerváltozást követően (LATOR 2013. 179–180).

A vásári mutatványosokról a reformkortól tudósítottak rendszeresebben a hírlapok és a képes újságok. Legtöbbet a fővárosba érkezett csoportjaikról tudunk. Az újságok beszámolóí a mutatványosok felbukkanását neveztes eseményként közvetítették. A híradásokból kiderül, hogy a vásári mulattatók honnan jöttek, hová tartottak, milyen nációhoz tartoztak, és milyen tevékenységet űztek (ZOLTÁN 1975. 25–56).

A sokadalmak népszerű szereplői voltak a bábjátékosok.² A műsor nyelve ekkor még a német volt, de olasz árnyjátékos is felbukkant soraikban. A bábosok sokszor együtt léptek fel a vándorszínházakkal, összefonódásuk a mutatványosság más képviselőivel, bűvészekkel, panorámásokkal gyakori volt. A generációkon keresztül Magyarországon működő legismertebb marionett-színház Hincz család német, a Korngut/Kemény család sziléziai eredetűnek vallotta magát (BELITSKA-SCHOLTZ 1974. 31–47).

Sokszor a bábosokkal együtt szerepeltek a panorámások is, akik különböző optikai eszközök segítségével mutatták be idegen tájakról, városokról és történelmi eseményekről készült panoráma képeiket (ZOLTÁN 1975. 46–49). A vásári tevékenységek ezen ága is német területről érkezett hozzánk, a fényképezés, illetve a mozi szorította ki a mutatványosok köréből (KOLTA 2013), bár alakjuk a vidéki helyeken még a 20. század első évtizedeiben is fel-felbukkant (SILLING 2009. 87). A vásári mutatványosok egy másik jellegzetes figurája volt a képmutogató, aki festett képsorozatok segítségével borzongató rémhistóriákat adott elő. Ha magyar nyelven szóltak meg, németes kiejtésük akkor is elárulta idegen eredetüket (BELITSKA-SCHOLTZ 1974. 14, 15).

A mutatványos szereplők külföldi származása és magyar nyelvű közönsége közti kapcsolatra Jókai Mór

1 A hintások elnevezése tájanként változott. Volt, ahol *csergősöknek*, másutt *pergősöknek*, *sergősöknek*, *hinnásoknak*, megint másutt *búcsúsnak* hívták őket.

2 Kemény Henrik bábművész, a tradicionális vásári bábozás utolsó képviselője 2011-ben hunyt el. Néhány évvel ezelőtt még *utazott*, a Pest környéki falvakban vállalt szereplést, igaz, már csak felkérésre.

a vásári kikiáltók jellemzésével mutatott rá a Népligetről szóló leírásában: „a vásári bódék előtt álló impressariok”, „töbnyire olaszok”, de a 19. század végén annyira „akklimatálva vannak már, hogy magyar programbeszédekkel hódolnak a nemzeti közérzületnek” (JÓKAI 1893. 138).

A példák érzékeltetik, hogy a mutatványosság különböző ágait képviselő szereplők legtöbbször ugyan külföldről érkeztek hozzánk, de megpróbáltak alkalmazkodni a helyi viszonyokhoz.

Ugyanakkor bizonyos szaktudás, a mutatványos-felszerelés előállításához szükséges háttértevékenységek mégsem tudtak gyökeret verni nálunk. Ilyen volt például a panoptikum, ahol neves emberek, történelmi személyek, aktualitások szereplőinek viaszból megformált alakját, nemritkán elhíresült gyilkosok, bűnözők képmását lehetett látni. A „viaszalakok tára”, amelynek egy korai jelentkezője valószínűleg Bécsből érkezett Pestre a 19. század első felében, de megfordult itt más, „némely olasz szomszéd” is mutatványos galériájával. Később a Vurstliban lehetett panoptikumot látni, és éppen a városligeti *Plasztikon* esete példázza, hogy a hosszú működése során még 1929-ben is, amikor a viaszbabok készítője elhunyt, pótlására Németországból kellett szobrászt hozatni (CZIPPÁN 2000. 24).

Hinták, hintások

A bohémvilág színes, nemzetközi mutatványos-forratagába tartoztak a hintások is.

A hintázás tevékenysége maga és a fogalom, amelyen a köztudat a játszás és a szórakozás egy voltaképpen közönséges formáját érti, a népi, falusi tradíciókban mégis megkülönböztetett játéknak számított alkalomhoz kötöttsége, ünnepi cselekvésnek számító volta miatt. A magyar falvakban legtöbbször húsvétvasárnap, illetve nagypéntek volt a hintázás kitüntetett alkalma. Ilyenkor a legények hintáztatták meg a leányokat a maguk eszkábálta, erre a napra felállított pörgő fahintán. Az európai folklór is tavaszünnepi szokás részeként tartja számon a hintázást. A balkáni és az északi népek az állatokkal kapcsolatos hiedelmekben és a rituális cselekvésekben gazdag tavaszkezdő jeles napon, Szent Györgykor tartották a hintázás szokását (KRISTON Vízi 2005. 45–50).

Nem véletlen tehát, hogy a városiak körében is gyakran a tavaszi napokon üzték a hintázást, mint ahogy erre számos utalás történik a 19. század első feléből. A tavaszi hintázás egy ilyen említése 1834-ből, a pünkösdhétfői svábhegyi népiünnepély kapcsán történt. A pest-budai lakosok ezen a napon szokásuk szerint a környező, hegyvidék övezte zöld területeket keresték fel, ahol a túrázást evéssel-ivással és mulatozással kötötték össze. A sokféle program és játék mellett a fiatalok hintáztak is. Erre egyszerű, ideiglenesen összeállított, faágra kötéllel felfüggesztett hinták szolgáltak: „[...] az ifjabbak futós, veregetős, ütögetős, szembekötős, s ki tudja minő játékot játszanak. – Itt egy hinta olly hevenyében – mint valamely vándorszínészek színháza – két fa közt felállítva, – a tereh alatt hajladozva, s a hintát körülállók szemétől kísérve, recsege jár fel s alá.” (ZOLTÁN 1975. 72.)

A jeles napokon rendezett szabadtéri szórakozások helyein, az alkalmilag összeállított hinták mellett megjelent a körhinta is. A hinta, amelyről a mutatványosság egyik önálló műfaját elnevezték, nem áll közvetlen kapcsolatban az egyszerű népi hintákkal. Azoknál kimódoltabb és bonyolultabb felépítésű: középponti tengely körül láncon vagy rúdon függeszkedő különféle figurák és hintaülések forognak; ha a szerkezetet pódiummal látják el, akkor a figurák azon helyezkednek el. Körbehajtása eredetileg állati vagy emberi erővel történt, amit később gőz-, majd árammeghajtású motor váltott fel. A forgó mozgást végző, függeszkedő figurákkal felszerelt szerkezet eredetéről megoszlanak a vélemények, abban azonban megegyeznek, hogy egy középkori, harcra felkészítő lovagi játékból alakult ki. Különböző átmenetekkel jutott el a harci játék odáig, hogy a lovasoknak egy oszlop tetejéről lecsüngő labdát/karikát kellett vágatni hátsukról át-döfni/leemelni. Később szokássá vált, hogy a részt vevő lovasok kör alakban sorakoztak fel,

és egymás után haladva vitték véghez a mutatványt. Ez a könnyűlovasság gyakorlatozó, karusszelnek³ nevezett harci játéka volt. Ez a körmozgásos katonai játék lett az alapja a későbbi körhintaszerkezetnek. A forgómechanika, amelynek fából faragott lófiguráin és változatos alakú ülésein helyezkedtek el az utasok, a 18. században vált a kertek, közparkok kedvelt szórakoztatóeszközévé, és terjedt vásárról vásárra Franciaországban,

3 A francia *carousel* szó etimológiájához és a játék eredetéhez közelebb visz olasz/spanyol *garosello/carusella* megfelelője, amelyből származtatják (internetes forrás: <http://en.wikipedia.org/wiki/Carousel>).

1. kép. Lovas körhinta a védettséget élvező festett lemezborítással
Budapest, a Millenáris Park *Nemzedékek napja* című tavaszi rendezvénye, 2012
Szojka Emese felvétele

Itáliában, Angliában és másutt is Európában. A 19. század eleji körhinta-ábrázolásokon még látható a szerkezet tetejéről lecsüngő, már funkcióját veszített karika (ENDREI-ZOLNAY 1986. 134–139).

Magyarországon a körhintát német nevén ringlispiálnak (*Ringelspiel*) nevezik. Ajánlott korabeli magyar fordítása a „*hinta-gépely*” volt, amely bár szerkezetjellegét jól kifejezte, mégsem terjedt el a köznyelvben. Az emberek inkább a nagy múltra visszatekintő, a falusi környezetben sokáig meg is őrzött egyszerű, fából készült forgóhinták a köznyelvben is széles körben elterjedt változatos megnevezéseit – *ördögmalom*, *bolondmalom* (vö. Császai 2011) – ragasztották rá (vö. JÓKAI 1893. 138).

A körhinta a 19. század közepén mint „hinta gyanánt szolgáló gépszerű készülék” már nálunk is jól ismert szórakoztató eszköz volt, és használata a „nagyobb városok mulatóhelyein” felállítva terjedt (CZUCZOR–FOGARASI 1862. 967). A fővárosban elsőként a budai részek zöldterületén, a kirándulóhelyeken jelent meg a körhinta, ott ahol korábban a tavaszi ünnepek alkalmával az egyszerű hintákat is használták. Erre alkalmas tér volt a budai Városmajor, „Buda-Pest promenádja”, ahol május elsején a tömeg ünnepelni szokott, s ahol „muzsika zengzetek”, „enyelgő társalkodás”, tánc és „báb-alakok” közepette 1834-ben állították fel a ringlispiált, azaz „keringcsét” (ZOLTÁN 1975. 96). Jókai Mór írásaiban többször is megemlékezik a körhintáról. A főváros egyesítése után, a modernizálódó, gyorsan fejlődő és átalakuló Budapest kapcsán idézi fel a különböző városrészek egykori életét, jellegzetességeit. A Svábhegy és Zugliget – ahogy a tavasszal szokásos hintázásnál már utaltunk rá – a pünkösdhétfői mulatságok emlékei miatt maradt számára is különösen emlékezetes. A színes leírás érzékletes képet nyújt arról, hogy a körhintázás a szórakozás milyen más formáival együtt jelent meg a 19. század közepe táján: „[...] e napon, mintha az egész város kimozdult volna a helyéből, úgy tódultak föl a hegyi utakon már hajnalhasadtakor a mulató csapatok... Az érkező csoportok nem keresnek házat, ereszt, vendégfogadót, hanem árnyékos fát, bokrot. Ott állítják fel a bográcsot [...] főzik a paprikás gulyást... A mézes-kalácsos sátorok körül tolong a gyermeksereg; szerelmes legények választottaiknak cifra szíveket vásárolnak... És közben vagy ötven kintorna gyakorolja a zeneművészetet, versenyezve

hat cigánybandával, meg a budakeszi sváb paraszt kapella trombitáival és öreg dobjával... A zöld gyepen egész szérűk vannak már taposva a polka- és csárdás-táncról... Ott van az élvezetek Eldorádója: zenekar, népénekes-társaság, hinta, kerengőjáték (Ringelspiel); közbe döng a fagolyó a tekepályán; izmos legények ütik magasra ököllel a „balmot” (léggel tölt óriási lapda). Van ott célbalövés, birkózás, karomzás; csörög a kocka a krajcáros Monte-Carlónál, hol vándor kucséber adja a bankot – fügekoszorú nyereménnyel...” Jókai saját fiatalkori emlékeivel átszőtt leírása az 1850–1860-as évekre, fiatalságának korára vonatkoztatható (JÓKAI 1893. 128).

A körhinta térhódításáról és arról, hogy hozzánk az osztrák/német területekről érkezett, a legtöbb említés a Városligetről szóló leírásokban található. Az egyik legkorábbi adat a körhinta fővárosi megjelenéséről éppen a Liget területéhez köthető. Egy 1810-ben kelt szerződés szerint bizonyos Grossinger Leopold nevű „korcsmáros és trettor” vállalkozó bormérési jogot kért a Városliget területén. A fővárossal kötött szerződésben a bérlőt egyebek mellett még arra is kötelezték, hogy saját költségén egy körhintát állítson fel, tekintettel arra, hogy a helynek a nagyközönség szórakoztatását kell szolgálnia. A kocsmáros valószínűleg fel is állította a körhintát, és „nem ő maga forgatta a ringlispilt a létra tetejéről, hanem valahonnan szülőhelyéről, Bécsből hozatott hozzáértő szakembert” (CZIPPÁN 2000. 8). Az eset jelzi, hogy a körhinta működtetése nem volt olyan egyszerű feladat, forgatása élő erővel, emberrel vagy lóval szervezést és felügyeletet igényelt.

A Városligetben a mutatványosok térfoglalásával arányosan növekedett az ott működő körhinták száma. A cirkuszok és egyéb mutatványosok, valamint a különböző hinták (óriáskerék) között már „szédületes sebességgel forogtak a ringlispilek”. A 19. század végén már öt-hat körhinta is működött a Vurstliban, és megjelentek a körhintaelven működő különleges hintaváltozatok: a fából készített „biciklikörhinta” vagy *Linek úr emeles körhintája*. Híres volt a Kreinzféle körhinta, melyet egy fehér ló forgatott lent a pincében, s csak később alakították át emberhajtásúvá⁴. A hintát forgató emberek, a „hintatolók” napi bére egy hordó sör volt⁵. A körhintát az 1870-es években már a legfontosabb mutatványos műfajok között találjuk. Amikor a Ligetért felelős városi szervek 1878-ban áthelyezték a mutatványosokat a terület egy másik részére – voltaképpen a mai Vidám Park környékére –, akkor az alapítók között már két körhintás volt, közülük az egyik a már említett Kreinz, a másik egy Kühn nevezetű vállalkozó. Az első világháború idején mindkét körhinta működött még a régi tulajdonosok utódainak üzemeltetésében, igaz, már modernizálva: „nem néhány »hatos« napszámért hajtják a legények, hanem masinával” és „modern villanyfényes, modern gépezettel hajtott formában, empire hintókkal, csodalovakkal és tündér-fogatokkal felszerelve” szórakoztatta a látogatókat (TÁBORI É. n. [1915]. 81–82).

A körhinták meghatározó szerepét a Vurstli képeinek alakításában és a különböző hinták sorában alátámasztja, hogy az 1907–1908-ban átrendezett mutatványostelep bejáratának mindkét oldalán, egymással szemben egy-egy szépen tervezett, tekintélyes körhintapavilon fogadta az ide látogatókat. A terület mutatványos-utcasoráról készült korabeli fénykép bal oldalán felismerhető a Vidám Parkban ma is álló, tornyán „GEBAUT IM JAHRE 1906” kovácsoltvas felirattal ellátott pavilon, vagyis a Scheffner-féle körhinta épülete (PERCZEL 2103. 2. kép). A másik, a Klupáti-féle szerkezet a vele átellenes oldal sarkán lévő kisebb méretű épületben kapott helyet⁶. A bejáratnál álló két körhintán kívül volt még egy harmadik is, a telepet alapító Kühn leszármazottjának, Kühn Antal vállalkozónak *tornyos épületben* felállított körhintája. Az új mutatványostelep helyszínrajzán a huszonnyolc mutatványosépület, cirkusz, bábszínház, lövölde, hajóhinta, kávézó, cukrászda, gyorsfényképész, mozi stb. között három körhinta is működött (PERCZEL 2013). Érzékelhető tehát, hogy a Vurstli fénykorában a körhinták számuk, reprezentatív elhelyezkedésük, modern technikai felszereltségük és tradícióban gazdag múltjuk miatt a mutatványostelep leg-

rangosabb szórakoztatóeszközei voltak. A körhintának a többi hinta között elfoglalt előkelő helye használatában is megmutatkozott. Míg a hajóhintán „csak olyan bokorugrós szoknyás, tízvigánós cselédeket lehet látni”, addig a „ringlispil élvezetéhez [...] bizonyos fokú városi kultúra kell”, és „lovain, zebráin, kocsjain, oroszlánjain, sőt aeroplánjain más sokkal finomabb társaság is kékül-zöldül, de azért élvez a sebes forgatagban. Uri dámás ruhákat is lehet itt már látni” (TÁBORI É. n. 65–66). S hogy a régi nagyméretű, díszes körhinták közönségét egykor elsősorban a fiatal felnőtt korosztály alkotta, megerősíti Jókai Városligetről készült, humor-

4 Ennek a bizonyos Kreinz bácsinak cél-lövöldéje is volt (CZIPPÁN 2000. 11).

5 Czippán György adatai szerint a körhinta történetében 1885-ben jelent meg gőzerős mozgatásuk, 1909-től a villanymotor-meghajtás (CZIPPÁN 2000. 11, 12).

6 Ezt a hintát 1950-ben, a Vurstli államosításakor leszerelték, és szétszedett darabjait utazó hintások szállították vidékre (saját gyűjtés Greznár Ottótól).

ral átszótt leírása: „Kimagaslanak mind e multság színhelyei közül az igazi lovagias sportnak az amphitheatrumai: magyarul »keringék«, »ördögmalmok« (»Ringelspiel«-ek). Itt látni azután, kinek van igazi bátor szíve! Mert felülni a szilaj paripára, ahhoz minden paraszt tud: de fölkapni arra az ágaskodó festett ménre, s annak a hátán, szivarra gyújtva, vágatni a választott hölgy után, ki maga részéről kényelmesen hátradűlt helyzetben foglalja el a festett hintó hátulsó ülését, vagy pedig épséggel egy szomszéd paripa hölgynyergében ülve, kéz kézben, lovagol hű szeladonja mellett: ehhez a mindennapinál erősebb elhatározás kell. Csupa gyönyörűség elnézni a nyeregbe fölkapott bakát, csípőre tett kézzel, agyarára fogott verginiával, vágatni a maga szakácsnéja mellett, a ki feszített veres parazoljával sorompóba hívja a fél világot” (JÓKAI 1893. 138).

A körhinta mint ipartörténeti múlttal rendelkező szórakoztatóeszköz ma megkülönböztetett figyelemben részesül, elsősorban azokban az országokban, ahol bár a köznépi/populáris kultúra része volt, a figurák faragása és festése mégis az igényes, olykor művészi alkotások szintjére emelkedett, és ahol a régi példányok közül sok meg is maradt. Párizsban több működő régi körhinta van, ezek közparkokban, játszótereken állnak a gyerekek és szülei használatára; díszként is lehet látni belőlük a város nevezetes pontján felállított egy-egy szépséges alkotást, de múzeumokban is sokat őriznek a régi vásárok idővel értékke nemesedett mutatványos hintájából. Az USA-ban, ahova a 19. század végén, a bevándorlók révén került a körhinta kultúrája, ma valószínű kultusza van. A legszebbeket számon tartják, katalogizálják, gyűjtők és múzeumok vigyáznak rájuk, de parkokban is lehet látni belőlük számos szép példányt, ahol fenntartásukról alapítványok gondoskodnak.⁷

A múzeumi gyűjtés előzménye

Tárgygyűjtésünkkel a hintás mutatványosok 20. század második felében még prosperáló, részleteiben azonban alig ismert vándorló ágának eredtünk a nyomába.

A múzeumi gyűjtések közvetlen mozgatórugója sokszor megfogalmazatlan. Esetünkben azonban az indíttatásnak története van.

A tömegszórakozás egyik alaptárgyáról, a körhintáról és a vándorló mutatványosok világáról Tari János néprajzos kollégám, operatőr két filmet készített. A *Bolondmalom* című részt 2005-ben, folytatását, az *Ördögmalom. A hinták ma már nem építenek házakat* című alkotást pedig 2006-ban mutatták be. A tárgyak gyűjtését is valójában ő indította.

A Néprajzi Múzeum *'műanyag/plastic'* című kiállítása kapcsán került a szokásgyűjteménybe két gyermekkörhintára való lófigura. Az egyik még a régi világ maradványa, házilag készített, fából faragott, kézzel festett, a modernebb változat már műanyagból öntött forma.

Mindkét tárgy ugyanattól a vándorhintás családtól, a Soroksáron élő Greznáréktól származik, akik nemcsak szereplői voltak a filmnek, de a rendező legfontosabb munkatársai is. Komoly segítséget nyújtottak avval, hogy e sajátos keretek között élő, zárt foglalkozási ág társadalmát kapcsolathálójuk segítségével megnyitották számára. A családnál Tari János több régi tárgyat is felfedezett, amelyek megőrzését fontosnak tartotta. Ekkor kért meg arra, hogy látogassak el én is Greznárékhoz, s nézzem meg, mi az, ami a gyűjteményi tár számára fontos lehet.

Ilyen előzményekkel vette kezdetét egy évek óta tartó gyűjtés, amelynek célja az egykor búcsúban működő mutatványosok tárgykészletének múzeumi módszerrel történő megőrkítése volt.⁸

Pályázat

Az első figyelemfelkeltő tárgycsoport a régi lovas gyermekkörhintához tartozó festett mesejelenetes és tájképes bádoglemezeken felfedezése volt. A huszonnégy pannelből álló körhinta-dekoráció egyik sorozata a hinta-

7 Internetes forrás: <http://en.wikipedia.org/wiki/Carousel>; <http://untappedcities.com/2013/01/24/six-beautiful-carousels-of-paris/>.

8 A tárgygyűjtés és a rekonstrukció munkák megszervezése a két ikerfivérnek, Greznár Tamásnak és Greznár Antalnak köszönhető. Sokat segített Antal felesége, a herceg-szántói származású Gengela Mónika és édesanyja, Gengela Ferencné született Hovai Anna (1930 – 2013). A fivérek a család nyomon követhető történetében a negyedik nemzedék. Az apáról fiúra szálló mutatványos szakma alapjait a nagyapa, Greznár Antal (1913–1995) vetette meg, amit fia, Greznár Ottó (1940–2013) folytatott, és adott tovább utódainak. A család mutatványos eredetét az emlékezet még további két felmenő generációra vezet vissza, a ma is működő vállalkozás gazdasági alapjai, tárgyi maradványai és szaktudásbeli tőkje azonban három nemzedéket ölel fel.

szerkezet belső merevítő részeinek eltakarását szolgálja. Másik részük a hinta felső peremén helyezkedik el, itt az egyes elemek formája kimunkáltabb, és pusztán csak díszítő feladatot látnak el. A ma még működő körhinták között ritkán láthatunk ehhez hasonló felépítésű szerkezetet, illetve díszítésbeli megoldást. Kimentek a divatból. Ezek még az 1960-es évekből származnak, és a vidéki rokonság hercegszántói ágának használata őrizte meg őket.

Megszerzésüket több gyakorlati körülmény gátolta (használatban vannak, a raktári elhelyezés gondja stb.), ezért megtartásuk biztosítására műtárgyvédelmi eljárást indítottam meg.⁹

A Greznárékkal folytatott beszélgetések helyszíne a nagycsalád befogadására alkalmas, négyzetes soroksári ház és udvara volt, melyet lakókocsik, beépített hintákat rejtő vontatók népesítenek be. A régi hintásfelszerelés megmaradt, többnyire romos állapotú tárgyait az alagsori műhelyben és az udvaron szétszórva lehetett látni. A lehetőségeket felmérve fogalmazódott meg, hogy ebből a tárgyi világból nem érdemes csupán egy-egy megmaradt tárgyat, olykor csak fragmentumot begyűjteni, hanem inkább e foglalkozási ág, tradicionális szórakoztatási forma egyfajta reprezentációjára kellene törekedni. Annál is inkább, mivel a vásári/búcsús népi sokadalmak tárgyi világa, felszerelésük strukturáltsága kevésbé kutatott, létezésük alkalmi és perifériális megjelenése csak esetleges nyomokban követhető. A foglalkozási ág működéséről nyert alapvető ismeretek birtokában körvonalazódott a múzeumi tárggyűjtés megvalósítható célja. A hagyományos felszerelés három jellemző egységének, „üzletének” összeállítása valósítható meg: lovas gyermekkörhinta és két nyereséyes felszerelés, azaz céllovó bódé és dobáló sátor teljes enteriőrje. Sok tárgy és sokféle tárgytípus, ami a régi darabok felújításával és sok régi elem újrakészítésével valósítható csak meg.

A költségvetés összeállításában az egyes elemek beárazása az ebben a szakmában érvényes árak figyelembevételével történt. A felújításra és elkészítésre váró tárgyak sokaságának időigénye és jelentős költsége több lépésben megvalósítható ütemezést igényelt. Az elkészült javaslat négyéves futamidőt tervezett, amelyet a múzeum vezetése elfogadott, és a költségek előteremtéséhez a Nemzeti Kulturális Alap pályázati rendszerét javasolta. 2007-ben nyújtottuk be az első pályázatot, amelyet azután még további négy követett. Befejező gyűjtésünk nyertes pályázatának megvalósítása 2014-ben várható¹⁰.

Nem kevés vívódással járt egy módszerében és kitolódó ideje miatt rendkívül összetett gyűjtési folyamat megindítása, amelynek egyes elemeit előre kevésbé lehetett belátni. Mégis melyek voltak az okok, amelyek szinte kényszerítő erővel hatottak, hogy belevágujunk e vállalkozásba? – vetődik fel a kérdés ezek után.

A döntés hátterében több motívum sorakoztatható fel. Mindenekelőtt az elsőként gyűjtéménybe került két tárgy, a körhintalovak jelentettek egyfajta alapot, belépőt a gyűjtés folytatásához. A lovak, jóllehet tradíció és modernitás ellentétéként, mint az ebben a tárgykörben végbement kultúraváltás jelképes értéket hordozó példái kaphatnak értelmet, mégis önmagukban keveset árulnak el e szórakoztatási forma tárgyi világának sokrétűségéből.

A vállalkozás fő biztosítékát a család birtokában fellelhető lovas körhinta meglévő teljes felszerelése, illetve a kiterjedt családi kapcsolat, a több generáció jelenléte, valamint a két fivér, a negyvenes éveiben járó Tamás és Antal szakmai tapasztalata, tettekrekészése és a terv kivitelezéséhez szükséges elszántsága jelentette.

Ugyanakkor érzékelhető volt a búcsús mutatóványosság körül megindult erjedési folyamat és a szakma szereplőinek küzdelme a fennmaradásért, a szakmai anakronizmus ellen tett folyamatos lépések, melyek a régi hintásfelszerelések megújítását, modern hintákra való lecserélését eredményezték. Úgy tűnik, hogy Magyarországon most a tömegszórakoztatás akár mozgó, akár állandó telephellyel rendelkező vidámparki formája válságát éli a megmaradás, eltűnés és gyökeres átalakulás dilemmái között. Ebben az elhúzódnó válságban Greznárék tradicionális alapokon nyugvó szakmaisága és történetmesélő képessége,

amelynek legfőbb tárgya e foglalkozási ág múltjának és jelenének felidézése, boncolgatása, jelentős meggyőzőerőt képviselt. Hozzáadódott mindehhez a múzeummal már korábban kiépített jó kapcsolatuk és a gyűjtés szempontjából nem elhanyagolható Budapest közeli lakóhely, Soroksár. Ösztönzőerőt jelentett még az is, hogy a múzeumban előtérbe került az állandó kiállítás megújításának terve, időkereteinek kitágítása. Elképzelesem szerint itt lehetett volna bemutatni a tradicioná-

9 A festett körhinta díszborítását 2008-ban védetté nyilvánította a KÖH Felügyeleti Igazgatóság Műtárgyfelügyeleti Iroda (ügyiratsz.: 401/0010/2008).

10 Ezúton mondunk köszönetet az NKA Igazgatóságának, hogy komoly összegekkel támogatta a gyűjtés megvalósítását.

lis falusi szórakozás alkalmát, a templombúcsút, a szorosan hozzá tartozó mutatványos vándorhintások szerepeltetésével.

A tárgygyűjtés koncepciója

A tárgyakkal bemutatni kívánt idő az 1960-as évek második fele, az 1970-es évek eleje, számos utalással a megelőző évtizedekre. Társadalomtörténeti szempontból ez egyfajta átmeneti, a fogyasztási modernizációt megelőző időszak, amikor a korábbi évtizedekre visszautaló életmódbeli jelenségek – mint a tradíciók és az önellátás bizonyos formáinak továbbélése – nyomokban még fellelhetők. A Kádár-korszak megszilárdulásának évtizede, amikor a tömeges életformaváltás pályája bár már sejthető, kibontakozása azonban valamivel később következik be a gazdaság területén végbement változások eredményeként (ROMSICS 1999. 399; VALUCH 2001. 262, 281). Ekkor még nem vagy csak csírájában mutatkozott a vásári (és vidámparki) hintáknál a ma tapasztalható technikai fejlődés, amely majd lehetővé teszi az alig korlátozott megoldásokra képes nagyméretű fémszerkezetek megjelenését és a velük előidézhető extrém élményeket. A mutatványosok tárgykészlete ekkor jobbára még otthon végzett munkával előállított. A hintaszerkezethez alkalmazott fémek még nem szorították teljesen háttérbe a hagyományos anyagot, a fát. A felszerelések mérete is még a háború előtti léptékek őrzője, így szekérrel, vonattal, pótkocsival lehetett szállítani. A hintások maguk jószerével sátrakban háltak, az első lakókocsik majd ezt követően jelennek meg köreikben.

A hintások ebben a korszakban használt tárgyi felszerelése méreteinél fogva tehát alkalmasnak mutatkozott arra, hogy a múzeumi raktártérben elhelyezhessük; ez a gyűjtésnél a tradicionális jellemzőkre való odafigyelés mellett fontos gyakorlati szempont volt.

A gyűjtött tárgyak

Az utazó hintások mutatványos készletének három együtteséről, lovas körhintáról és a nyeregyes sportjátékok közül a céllövöldéről és a labdás dobozdobáló sátorról van szó.¹¹ Az üzletágak felhalmozása egy mutatványos tulajdonában nem a korszak újdonsága, megfigyelhető a vidámparki vállalkozóknál már a 19. század második felében is. Gyakorlati megfontolás állt mögötte, s nemcsak a több lábon állás elve, hanem elsősorban az, hogy amíg a hinták nem üzemeltek, addig hétköznapi legyen hol lakni. A lövölde sátra volt ugyanis az utazó hintások szálláshelye.

A nyeregyes sátrakban kirakott tárgysorozatok jól érzékeltetik a bazárúri hintások kínálatában megjelenő változatait, amelyek jelentősebb része belső fejlődés eredményeként alakult ki.

Lovas körhinta

A begyűjtött három búcsús *üzlet* közül a lovas körhinta jelenti a legfontosabb és legértékesebb együttest. A hintára került figurák egymástól eltérő készítésű és korú tárgyak. Bár a mutatványosok lovakból garnitúrák beszerzésére törekedtek, ez nem mindig sikerült.¹² A maga idején is már sokszor alkalmi összeállítást a szükség vezérelte. Esetünkben a körhinta faragott lovainak vegyes, többféle forrásból származó összetétele viszont a gyűjtés a hintás mutatványosság késői periódusában meginduló bekapcsolódásával hozható összefüggésbe, amikor már a tulajdonosok birtokában sem volt egységes figura készlet.

A tizenkét rudas körhinta vázszerkezete a 20. század elején készült Mohácson vagy Hercegszántón. Annyi bizonyos, hogy az utóbbi helyről került Greznárék tulajdonába.¹³ Eredetileg Gengela Ferencé (1934–1984), Greznár Antal odaváló apósáé volt. Ő Mohácsról átköltözött szüleitől örökölte, akik az első

11 Lásd a gyűjtött tárgyak táblázatos összefoglalását.

12 A vidámparki körhinta lovai sem egykorúak; internetes forrás: <http://epulettar.hu/cikk/100-eves-a-budapesti-vidamparkban-a-korhinta>.

13 Azért esett a választás erre a körhintára, mert ennek maradt meg a jelenetes lemezdekorációja, amelyet levédettünk. A család tulajdonában egyébként több körhintaváz is található.

világháborút követően települtek át Bácskába. A körhintát nőüléskor, 1963-ban kapta meg. Ekkor újította fel a ma is használható hintát. Bizonyos részeit kicserélte, és emberi erővel történő működtetését elektromos meghajtására alakította át. A felújítást maga végezte, a vasmunkához egy helybeli kovácsot fogadott fel. A hintavázat díszítő régi, elvásott gyöngyös drapériát vasból készült borítás váltotta fel. A lemezek mese- és tájképes jeleneteit egyik rokon, Hovai/Holzward János festette. A felújított hintát Németországból hozott használt lófigurákkal szerelte fel.

A Gengela család ebben az időben még lovaskocsival járta a falvakat. Rendszerint a templombúcsú napján állították fel a hintákat, a *lovast* és a *lánckörhintát*. Hétközben ahol éppen megálltak faluhelyen, ott működtették *üzleteiket*. Húsvétkor keltek útra, vándoroltak faluról falura egészen novemberig. Erzsébet-napkor mentek haza, *kötöttek be*. Vándorlási útvonaluk elsősorban a Baja környéki falvakon át vezetett, és Szeged környékéig mentek el, a legtávolabbi hely Lajosmizse, Kunfehértó volt. A hintát a tulajdonos halála után fia örökölte, aki kölcsönadta más családtagoknak is. Utoljára Greznár Antal felesége, Gengela Mónika unokatestvérénél, Hercegszántón használták, innen került Soroksárra.

A felállított körhinta képét a tizenkét rúdról *csüngő figurák*, hintaülések határozzák meg.

Közülük a mutatványos-értékrend szerint a legfontosabbak a fából faragott lovak, amelyek „húzzák” a mögöttük felsorakozó, különböző formájú üléseket. A vándorló hintások körében a lovak értékesebbek voltak mint a hinták, hiszen az utóbbiakat többnyire ők maguk állították elő házilag.¹⁴ A lovak kézi faragása azonban már bonyolultabb feladat volt. Az idők során tönkrement eredeti, külföldön készült lovak pótlását korszakunkban hasonlókkal igyekeztek pótolni. Vagy Németországból, kéz alatt szerezték be a háború előtti időkből megmaradt, kimustrált régi falovakat, vagy erre szakosodott faragóktól. A múzeumi körhinta tíz darab lófigurája házilagos készítésű, a régi, művészi megmunkálású példányok mintái után faragták őket.

Greznárék régi készletéből egyetlen példány maradt meg, amelyet a fivérek nagyapja, Greznár Antal készített a háború után, amikor vállalkozását újra elindította. A háborús veszteségeket pótolva egészítette ki körhintája megmaradt részeit. Szinte mindent maga ügyeskedett össze, s mivel jól tudott bánni a fával, a lovakat is ő faragta.

A készlet többi példányát Greznárék több helyről, különböző hintásoktól vásárolták össze. Évtizedek óta gyűjtik a régi felszerelésekből megmaradt tárgyakat. A múzeumi körhintára került lovak egy része a Tisza mentén működő Horog nevezetű hintáscsaládtól, mások a Dunakanyarban, Esztergom környékén vándorló lábatlani Januska-Stróbl régi mutatványos família készletéből valók. Az ismeretek szerint ezeket egy Sopron vagy Szombathely környéki cigány ember faragta az 1940-es években. Végül hasonló korúak a Hercegszántóról származóak, amelyek az emlékezet szerint egy Vidák nevezetű mutatványos használatában voltak, ezeket ott is faragták.

A múzeumi körhintához tartozó tíz darab ló négy rúdon függeszkedik egymás mellett, 2×2 és 2×3 elosztású fogatolásban. Ideális esetben a körhintához tizenkét ló tartozik 4×3 -as elrendezésben. A hintások háromféle lóméretet különböztetnek meg: kicsi, nagy és közepes nagyságú. Alapszínük szerint feketét, fehérét, sárgát és almásderest. Szabály szerint az egy sorban függesztett példányok mindig azonos színűek, méretük belülről kifelé haladva fokozatosan növekvő. Minden lónak más és más, a paraszti hagyományokat tükröző neve van, ezek a nyakrésze felfestve olvashatók. A faragott nyergeken a „GA” monogram Greznár Antalnak, a családi vállalkozás alapítójának nevét örökíti meg.

A hintán függeszkedő lovak között nyolc darab hintaülés váltakozik, *hintók*, egy *hajóhint*a, *pörgők* és *autók*. Ezeket úgy válogattuk össze, hogy mindegyikük valamely korszakra vagy valamilyen fontos összefüggésre mutasson rá. Az elemek közül a régies formákat a *hintónak* nevezett kétféle tárgyvariáns képviseli. A régebbi forma, bár neve *hintó*, rácsos oldalaival inkább székerderékra emlékeztet. A hercegszántói rokonoktól került Greznárékhoz. A 20. század első felében készülhetett, korszakunk elején még használatban volt. A másik hintó alakú ülés formája inkább megközelíti az igazit. Az 1950-es években készült akkor, amikor a második generációhoz tartozó Greznár Ottó és fivére, László a vasas szakmában dolgozott, s ott tanultak meg hegeszteni. Ez a konstrukció az ő tervezésük. A hegesztett gömbvasak a meghatározó szerkezeti és látványelemek a tárgyon. A hinta megalkotásánál lényeges

14 Az 1950–1960-as években a falusi búcsúban felállított körhintákon sok esetben a lovak mellett ülések nem is voltak, hanem a pódiumos hintákra bakot tettek, azokra álltak a hintázók (Császai 2011. 342, 343, 7., 8. kép).

szempont volt az ülések minél több személyt befogadó nagy mérete: nyolc gyermekre tervezett. A hajó alakú ülés az idős Greznár Antal egykori gyermekméretű hajóhintájáról maradt meg. A 20. század közepén készült. A virágkehely alakú, *pörgőnek* nevezett ülés a régiak mintájára az 1950-es években készült. Greznárék saját előállítású darabja. Mindhárom ülésforma mintául szolgáló előképe a Vidám Park pavilonos körhintáján ma is látható, bár ezek mérete nagyobb, színviláguk is más.¹⁵ Az autó formájú ülések is házilag készültek. Az 1950–1960-as évek fordulójának voltak új divatú figurái, ekkor terjedtek el szélesebb körben, jóllehet már a háború előtt is voltak a korabeli autódívat mintájára készült ülések. Greznárék legtovább ezeket használták, egészen az 1990-es évekig.

Céllövölde

A múzeum számára készült *lövölde* az eredeti hétméteres hosszúságú bódé méretarányos kicsinyítése. Vaslemezekből állították össze. Belül pultos, hámosoros *virágléc* szolgál a nyeremények tartására, homlokzatán feliratok céger, *firma* található. A hámoszárnyú, elől nyitott bódét Greznár Antal készítette a 2000-es évek elején saját mutatványos vállalkozása számára horgászó-, *pecázóbódénak*, amelyet a múzeumi használatra egy újabb hátfalelemmel toldott ki. A festett, tóparti tájat ábrázoló céger az 1970-es évekből származik. Vidéki búcsúban, a Jászságban vették egy éppen ott árusító festőtől.

A lövőbódé alaptárgya a sörétes puska. Keletnémet, Haewel Suhl 310-es, tárral működő gyártmány. A típus sorozatgyártása az 1960 és 1989 közötti időszakra tehető. A család használatából került ki. Egy lövedéktároló faládika tartozik hozzá. Mindkét tárgy felszerelésük régebbi rétegéből származik. Az 1970-es években hozott rendelet szerint csak a hintásszemélyzet töltheti fel a puskát; a lövedéktáras példány akkor került ki a forgalomból.

A lövöldei nyeremények tárgykészletének java részét házilag állították elő: papírhajtogatással készült tárgy-sorozatok, illetve saját maguk öltöztette műanyag testű babák. A másik csoport, a bizsu nyakláncok régi bazárúru készletéből maradtak meg.

A felpálcikázott hajtogatott papírvirágok, -legyezők és a krinolinszkonyás, kalapos babák tárgyrekonstrukciók. Greznár Antal Hercegszántón élő anyósa, Gengela Ferencné a múzeum felkérésére segítette újrakészítésüket. Ezek a tárgyak az 1950–1960-as években jöttek divatba. A papírtárgyak hajtogatását Gengeláné édesanyjától, Vidák Rozáliától (1918–1993) tanulta, aki virágokat kezdetben a temetői sírokra készített a falusiak megrendelésére. A szokás a háború után alakult ki. Ekkor a papírvirág képezte a lövöldei nyeremények régebbi rétegét. Majd valamivel később követte ezeket a legyező és a szélforgó. A szivacs- és függönyruhás *menyasszonybabák* az 1960-as években jöttek divatba. A műanyag babatesteket fröccsöntő kisiparostól szereztek be. A Greznár fivérek édesanyjának (Pál Margit, 1944–1993) mutatványos kellékeket árusító kereskedése volt, a bizsu nyakláncok és a babatestek az egykori üzlet elfekvő készletéből maradtak meg.

2. kép. Céllövölde nyereményei

Budapest, Néprajzi Múzeum,
Új szerzemények kiállítás, 2012
Nagymarosy Ádám felvétele

¹⁵ A vidámparki körhinta készítése nem ismert; pavilonjának tervezését is csak feltételezen tudták meghatározni. Internetes forrás: <http://epeuletta.hu/cikk/100-eves-a-budapesti-vidamparkban-a-korhinta>.

3. kép. Kiállítási céllövő sátor a Néprajzi Múzeumnak megszerzett régi tárgyakkal és a Greznárék tulajdonában lévő régi céllövöldés figurákkal

Vigántpetend, Völgy Fesztivál, 2010

Földessy Edina felvétele

Célbadobó játék

A lövölde mellett a másik nyereményes játék a dobozdobáló. A sátor és a nyeremények rekonstrukcióval készülnek/készültek. Az előbbi megvalósítását ebben az évben terveztük. A sátrat lécekből szegelt váz alkotja, amelyet majd ponyva borít. Faszervezetével a dobálósátor képviseli a nyereményes üzletágak régiesebb formáját a fémpaneles, modernebb konstrukcióval szemben. Belül a két garnitúra dobófelszerelés (2×10 darab színesre mázolt fadoboz, 2×3 darab rongylabda) számára pult és állványok készülnek, illetve öt sor polc a már elkészült és megvásárolt nyereményeknek. A dobófelszerelés a mai használatból kerül majd ki. A sátor mérete a lövöldéével megegyező.

A nyeremények: similabda, színes papírduda, festett gipszfigurák, falpra ragasztott képeslapok, zsebtükrök sorozata, valamint használati/dísz üveg- és porcelántárgyak.

A nyereményeket készítésük módja, illetve beszerzésük forrása szerint több osztályba sorolhatjuk. Készítésükben még érvényesül az önellátás mechanizmusa, a házilag barkácsolt megoldások (similabda, zsebtükrök, képként használt képeslap). Ezek egy részét a Greznár család, illetve Gengela néni készítette. Az 1960–1970-es évekből származó Budapest-panorámás és húsvéti témájú képeslapokat az Ecséri piacon, illetve egy antikváriumban vettük. A készítés köztes szintet képviselő tárgyai a gipszfigurák (állat- és emberalakok, népszerű tárgyakat utánozó nippek), melyeket a hintások a korszak végén már erre szakosodott gipszöntő kisiparostól szereztek be.

A natur, festetlen állapotban megvett gipszfigurákat azután saját ízlésük szerint maguk festették ki. Erre rendszerint a két búcsús hétvége közötti napokban került sor. Greznárék most elvállalták a gipszfigurák kiöntését és festését is. Az ehhez szükséges horganyzott lemezből készült formákat egy, akkortájt a Húvösvölgyben működő, Hauzer nevezetű mutatványostól kérték kölcsön. A nyeremények egy másik csoportját olyan utazó hintásoktól szokták beszerezni, akik bizonyos tárgyílésegek előállítására szakosodtak. Ha a hintások maguk már nem akartak ezek készítésével babrálni, vagy elfogyott saját előállítású készletük, akkor tőlük megvehették (similabda, színes papírduda). Esetünkben a similabdát a család készítette, a síp, *anyósnyelv* viszont az utóbbi körből származik.

A mutatványosok sátraiban ezekben az évtizedekben jelentek meg a gyári termékek, elsőként a kommersz üveg- és porcelánáru (italospoharak, korsók, vázák, kávésgarnitúrák). Ezekből néhány darab még megmaradt a családnál, a többit az Ecseri piacról pótolták.

Az összetartozó együtteseken és tárgysorozatokon felül sikerült még néhány további fontos tárgyat is megszerezni.

Ilyen egy balerinát ábrázoló rézsobor, amely eredetileg hajóhinta orrdíszke volt. A hajóhintát Greznárék az 1950-es években eladták, a szobrocska valahogy megmaradt. Az orrdíszke a hajóhinta felső kereszttrúdjára felszerelt harangot kongatta meg, amikor a hintázó elérte a kritikus magasságot. A rézbalerina a 20. század elejéről származhat.

A következő tárgy egy figurális céltábla a háború előtti évekből. A tárgy a felpalcikázott nyereményeket megelőző kor szüleménye. A lövő, ha eltalálta a lemezfigura célgömbjét, akkor ez működésbe hozta a mögötte elhelyezett mechanikát, és a figura megmozdult. A nagyobb hatás kedvéért a korong alá magnézium- vagy puskaport szórtak, amely találat esetén durranó hangot adott ki. A múzeumba került tárgy – *pengőszaró, aranyzaró, durranófigura* – a nevével jelzett mozgást végezte találat esetén. Greznár Antal saját maga készítette. Lövöldéjében több ilyen típusú figurális céltábla volt, az 1960-as években még használták őket. A Vidám Parkban a máig megmaradt a régi céllövölde hátfala, amelyen a mienkhez hasonló mechanikus figurák vannak; ma védett műemlék (MZS é. n.). Az 1970-es években még működött. A 20. század elején a Vurstliban is működött már figurás céltábla Pörtl Károly-féle svájci stílusú lövöldés pavilonjában¹⁶. A mutatványos-céllövöldék időről időre változó technikai megoldásaira jó példa a 19. század végi városligeti „lövősátrak, a melyekben vízszög táncoltatta tojásokat” lehetett célpontként lőni (JÓKAI 1893. 136).

Greznárék régi lövöldés pavilonjának belvilágához tartozott egy festett papírfigura, a *virágáruslány*. A bódé hátlapjára volt feltéve, ahol a papírvirágok között díszítőelemként szolgált. A nyomtatott utánzó papírfigura házilag készült. Az 1970-es évekig volt használatban.

Végül a vándorló életmód gépesítés előtti korszakából származik a megőrzött *eleséges láda*. Greznár Ottó Albertirsán készítette ismerős asztalossal. A ládában a főzéshez használt edényeket tartották: halpucoló tál, krumplinyomó, nagyfazék, illetve a kisebb lábasok, melyekből az ötfős család evett. Viaszosvászon bélését újjal pótolták. Az 1950–1960-as évekig használták.

Összegzés

A múzeumi tárggyűjtéssel egy, a modern társadalmak perifériáján elhelyezkedő tevékenység és a hozzá kapcsolódó (időszakos) vándorló (SZUHAY 2003) életmód rejtelmibe tekinthetünk be¹⁷. Olyan világ sajátosságairól szerezhetünk információkat, amelyek részletei kevésbé ismertek. A tradícióra, ugyanakkor rögtönzésre alapozott és belső fejlődést is felmutató tevékenység jelentős megtartó- és túlélőerővel rendelkezett, amely képes volt nagy történelmi szakaszokat, politikai fordulatokat, gazdasági kríziseket túlélni a múlt homályába vesző kezdetektől a belátható két évszázadig visszamenően. A folyamatból kiragadott korszak tárgyai a hintás mutatványosok eszközparkjában az 1970–1980-as évtizedekben végbement ugrásszerű modernizációt¹⁸ megelőző két-három évtized tárgykészletét ölelik fel.

16 MZS é. n. A népligeti céllövöldében is volt mechanikus céltábla. Ez vízi erővel működött. Kemény Henrik bábművész gyermekként még láthatta ezt a szerkezetet (Balázs é. n.).

17 A tárggyűjtést a család történetére, szakmai működésére vonatkozó, még lezáratlan interjúk egészítik ki. Az összegzésben leírtakhoz a családtagokkal folytatott beszélgetések, a tőlük kapott ismeretek segítettek hozzá.

18 A hintások közösségéből üzleti sikerei miatt kiemelkedő Dohány család rövid életútját felrajzoló riportban elhangzott korszakértékelés is megerősíti a hintástársadalom felendülésének rövid korszakát, az 1980-as évtizedet (SZABÓ M. 2005).

A búcsús hintások megjelenése ekkor még a tömegszórakoztatás meghatározó formáját képviselte vidéken. Az egypártrendszer a mutatványosok önálló gazdasági tevékenységet folytató csoportját az állami foglalkoztatottság dominanciájával szemben a „húzd meg, ereszd meg” elve alapján (VALUCH 2006. 148), de politikailag mégiscsak támogatta, hiszen jó eszközként szolgált a falusi lakosság szekularizációjához. A falvakban a templombúcsúk szakrális megnyilvánulása- it erősen visszaszorították, ám meghagyták az egykor köré szervezett vásáris mulatságot.

A Greznár család generációkon át követhető életútja és szakmai működése ebben a folyamatban több szempontból is modellértékű. Családtörténetük egyrészt a felvidéki szlovák és zsidó (valamint magyar) felmenőkkel alátámasztja azt, hogy a mutatványosok között a hintások is idegen eredetűek voltak Magyarországon. Másrészt azt is, hogy a vándorló szakmák a házasságok révén egymással összefonódtak. Greznárnéknál a köszörűs és zenész szintű cigányokkal, akik a 20. század közepétől kezdődően a hintás mutatványos tevékenység meghatározó tényezőivé váltak nálunk (MÉSZÁROS 1980. 4; LATOR 2013. 180).

A családtól gyűjtött tárgyak a hozzájuk kapcsolódó adatokkal arról szólnak, hogy egy, a korabeli foglalkozási skálán éppen csak megkapaszkodó kis csoport milyen technikákkal volt képes fennmaradni a korszakban, amelyet a szűkös lehetőségek jellemeztek.

Tárgyi világuk egyik rétege még őrizte a 20. század elejére visszautaló tradíciókat. Üzleteik presztízsértékű, tökéletesen kezelt ága a lovas körhinta volt, amelyet még sokáig megtartottak, működését felújítással tették biztonságosabbá a megnövekedett műszaki követelmények miatt. Hiányossá vált felszerelését a régi minták alapján próbálták házilag megoldásokkal pótolni, vagy külföldről, Németországból az ott már divatjamúlt darabokkal kiegészíteni¹⁹. A körhintákon tovább pörögtek a régi hintaülések is. Az új készítésűek között is még felbukkannak a régi formák és a Vidám Park műemlékké vált körhintájának egyes részletei. A populáris ábrázoló műfaj is tartotta még magát, s a körhinta 1960-as években készült jelenetes *dekorációján* visszaköszönnek az egykori képmutogatók és panorámások vásári látványosságot nyújtó stílusbeli elemei.

Az üzletágban megjelenő tárgyak java részét tehát még maguk a hintások készítették, mivel a mutatványosok szórakoztatóeszközeit gyártó háttérpar nem fejlődött ki az országban²⁰. A külföldhöz erősen kötődő múltbeli örökség kísértett tovább. A hintások köreiből elharapódzó barakcsolás következtében születtek különös tárgyféleségek, amelyek az egyéni és esetleges, sokszor parodisztikus megoldások jellemzőit viselték magukon. A szakma lassú belső fejlődése, a körökben terjedő szakmunkásképzettség eredményezte a fémszerkezetes modernebb hintaféleségek (például a hernyó/kanyargó) megjelenését az 1960-as években, amelyek lényegében a Vidám Park új létesítményeit utánozták. Ám ezek legtöbbször saját erővel, heroikus munkabefektetéssel létrehozott eszközök voltak.

Bár fő profilként továbbra is a hinták maradtak meg, a vállalkozások köre egyre inkább kiterjedt a céllövöldé és az ezek mintájára kialakított dobozos sportjátékok üzemeltetésére is. A hintások törekvése a biztosabb megélhetést nyújtó több lábon állásra már a háború előtt kez-

detét vette, amikor a hinta mellett egyidejűleg erőgépet, nyereményes bódét üzemeltettek, és a bazáráruval való kereskedés sem állt távol tőlük²¹ (vö. SZUHAY 2003).

Az üzletek halmozását megindító folyamat azonban követendő mintaként csak ebben a korszakban vált a foglalkozási csoportra általánosan jellemző törekvéssé.

Az üzletágban új fordulatot jelentett a céllövöldékben tapasztalható változás, a céltábla és a nyeremény összeolvadása a hurkapálcára tűzött ajándéktárgyak új típusának megjelenésével.

Ennek, illetve a rugalmas kisipar hiányának, továbbá a gazdasági kényszer alatt fenntartott önellátó mechanizmusnak köszönhetően a hintások egyre több bazárárut készítettek házilag üzleteik számára.

A nyereményes bódékban felhalmozott tárgyféleségek mutatják igazán a korszak vásári tárgykultúráját alakító szereplők tágas körét. A mutatványos nagy szériában, házilag előállított tárgyait nem az időtállóság jellemezte²². A gyorsan és hevenyészetten összezsapott, olcsó anyagokból készült ajándékok a múltó vásári for-

19 Amikor a gyűjtők egy évtizeddel később Németországban és másutt felfedezték a vásári tárgyakban rejlő értékeket, akkor az itthoniak a maradék gyári készítésű, színvonalas tárgyakat, főként a faragott lovakat valutáért eladták külföldre.

20 Az államosítás utáni évtizedekben a Vidám Parkban még felbukkant egy-egy hazai készítésű hinta, ám ez nem jellemző. Egyre inkább, különösen az 1970–1980-as évektől a külföldi hinták bérlése vagy vásárlása válik gyakorlattá (CZIPPAN 2000. 38–59).

21 A Greznár fivérek édesanyjának is volt bazáráru-kereskedése, illetve az egyik nagyszülő is a vásári kereskedés révén olvadt be a mutatványosok közé.

22 A múzeumba került rekonstrukciós tárgyak egy részének (például a szivacsruhás babák) megmaradása hosszú távra kérdéses.

4. kép. A ma is használatos lovas körhinta újralfestett állapotban

Győr, a Media Wave *Újrahasznosított hagyomány* című rendezvényén, 2013

Joó Emese felvétele

gatat közönségének szóltak, és sokszor már ott helyben elenyésztek²³. Ugyanakkor a korszak végén megfigyelhető a kisiparosok fejlődésnek induló rétege is, akik sokszorosított eljárással műanyagból és fémből készült tárgyaikkal látták el a bazárosok mellett a mutatóanyagosokat is. Az ipar és a kereskedelem köztes állapotú szereplőiként jelentek meg a búcsúsok holdudvarában azok a viszonteladó árusok, olykor maguk is készítőik, akik az állami szférában dolgozva olcsó alapanyagokhoz jutottak hozzá, és az abból fabrikált tárgyakkal kapcsolódtak be a hintások közvetítette kínálatba. A mutatóanyagos tárgyak sorának végén a szocialista nagyipar áruai álltak, amelyek a korszak utolsó éveiben kerültek a sátrak nyereményes polcaira. A hintásoknak jelentős szerepe volt a fővárosi nagyáruházak olcsó tömegárujának vidéki terjesztésében²⁴.

A nyereményes tárgyak között ugyanakkor fellelhető egy régi, korszakunkat megelőző réteg is. A gipszfigurák öntőformáinak egy része még a háború előtti készletekből maradt meg, és ezeket továbbra is használták. Így a régi (*magyar lány*, a mangalica disznó, a szegedi papucs, gólya), főként népies témákat ábrázoló formák keveredtek az újabb, nippesített figurákkal (ülő mackó, macska, törpe). A céllövöldék *menyasszonyruha*s babái legtöbbször szerelmi ajándékok voltak, legény lőtte leánynak, férj a feleségnek. A hozzájuk fűződő képzetek a házasság és a termékenység körül foroghattak. A babák, különösen a megfelelően öltöztetettek (menyasszonyi ruha) mágikus tartalmat hordozó jelentése ekkor még közel állt a régi falusi hagyományok sok helyütt eleven szokásgyakorlatához is (SZOJKA 2009. 40, 41).

23 Az interjúban erre számos utalás történik. Szélsőséges példája a bodzafa ágából készült gémeskút, melyet egy idős, vak házaspár készített nagy szériában.

24 A Skála Áruház polcain megjelenő különféle, éppen divatos konyhai eszközöket is lehetett nyerni a lövősátrakban.

A hintások mutatványos-eszköztárában fellelhető tradicionális elemek, amelyek a gazdasági kényszerrel, a falusiak világához való alkalmazkodással és nem utolsósorban a saját közösségeiket meghatározó mentalitásbeli jellemzőkkel hozhatók összefüggésbe, nagyfokú rugalmassággal is párosultak. Ez nem csupán az utazó életmóddal együtt járó, változó helyszínekhez és helyzetekhez történő folyamatos alkalmazkodásban mérhető, hanem a mutatványos eszközök használatára is jellemző volt.

A bűcsúsok életvitelének megvolt a maga rendszere, időszakaszokban és tevékenységben mérhető rendszeressége. Így a vándorlások szünetében, a téli hónapokban javították hintáikat, csinosították és előkészítették őket a következő szezonnra. Ilyenkor gyártották le a bazáráru nagy részét is. Hintásfelszerelésüket, üzleteiket azonban igen gyakran váltogatták, egymás között cserélték, adták-vették. A tranzakciókat, a gyorsan változó készleteket alig lehetett nyomon követni a foglalkozási endogámia következtében rendkívül kiterjedt rokonsági körben, amelyet még átszőtt a szakmai baráti-ismerősi kapcsolatok sűrű hálója is. Ennek hátterében voltaképpen egy folyamatos küzdelem húzódott meg a talpon maradásért, és a megfelelés kényszere a gyakran változó állami szabályozásoknak. Mindez az üzletek egymás közötti gyakori felosztását és újrarendezését eredményezte.

A tárgygyűjtéssel megcélzott korszak átmenet a háborút követő, régi alapokon meginduló, lassú belső fejlődéssel változó hintás eszközpark teljes átalakulása felé. A bonyolult elektronikával felszerelt és számítógépes szimulátorral működő óriási hinták a hozzájuk tartozó hatalmas szállítóeszközökkel, a lakókocsival összeépült lövöldék már egy újabb korszak származékai, amelyben az utazó életmód is kényelmesebb lett. A szórakozni vágyó közönség is átalakult, eltűntek a tradíciókon nevelkedett falusi és városi rétegek. Helyüket a ma különleges élményekre vágyó, a sci-fi és a fantasyfilmek látványán és a globalizált kultúra sokrétű alternatívát kínáló világában nevelkedett fiatalok és szüleik vették át, akik az egymástól tudatosan eltérő irányba fejlesztett, lehetőleg szép természeti környezetben felépített szórakoztató- és élményparkokba vágnak, ahol akár több napot is eltölthetnek. Ehhez azonban külföldre kell utazniuk²⁵.

Az évekre elhúzódó gyűjtés során betekinthessem egy utazó család életébe, ismereteket szerezhettem egy különleges tevékenységi/szakmai kör és életmód mindennapjairól. Részleteket tudhattam meg a Greznár család történetéből s általa a mutatványos világ múltjáról, jelenéről. Tanúja lehettem körükben a szakma műveléséhez válságos időkben is erőt adó hagyománytisztelőnek, a rokoni, baráti emberi kapcsolatok biztonságot nyújtó szoros kötelékének. Mindennapos gyakorlat náluk a szakmai hagyomány szóbeliségen alapuló átörökítése, melynek alapeleme a hintás történetek és a régi események újra- és újraidézése.

Elmondható az is, hogy a múzeumi kapcsolat – beleértve a filmes megjelenés hatását is – Greznárék szakmai működésén erős nyomot hagyott. Felértékelődött számukra és megerősödött bennük a vásári hintásság művelésének tradicionális vonala, amely csírájában, a régi tárgyak őrzésében már korábban megmutakozott.

Utazó hintás körökben egyre nyilvánvalóbb, hogy Magyarországon ma ők a régi hintáshagyományok őrzői. Őket hívják oda, ahol a múltat idéző közösségi rendezvényeket, fesztiválokat tartják a városokban, budapesti kerületekben, és megjelenésük rendszeres a szentendrei skanzen programjain s nem utolsósorban a Néprajzi Múzeum rendezvényein.

Mindehhez keresik régi/új arculatukat, eszközeik a mostaninál kiforrottabb, karakteresebb megjelenítését.

A 2013-ban Győrben megrendezett „Újrahasznosított” hagyományok című TÁMOP-projektben Joó Emese múzeumpedagógus a helyi tánc- és képzőművészeti szakközépiskola, valamint waldorfo diákok közreműködésével próbált egyféle megoldást mutatni útkeresésükhöz²⁶.

Meghívta ide Greznárékát régi körhintájukkal és felszerelésük néhány emblematisztikus tárgyával. Felkérte őket a hagyományos hintáskereső bementatására. Az ismeretek birtokában fiatalokra bízta rá a körhintaváz régi lovainak és hintáinak újrafestését. A végeredmény az lett, hogy a hinta a korábbinál sokkal egységesebb, mégis figyelemfelkeltő, kicsit meghökkentő látványt nyert. A fiatalok bátran alkalmazták a karusszal műfaj régi hagyományait, a díszítés káprázatos színeit és csodás figuráinak képét.

Reméljük, hogy a körhinták ezután is tovább forognak!

25 A ma korszerűnek számító német vidámparkokról készült összefoglaló tájékoztat a mutatványos/vidámparki szórakozás új helyeiről és lehetőségeiről (MAZE 2013).

26 A Mediawave Ifjúsági Film, Fotó és Képzőművészeti Műhely volt a program gazdája.

Irodalom

BALÁZS Bálint

é. n. A Népliget története, avagy hogyan lett az új városligetből a főváros legelhanyagoltabb közparkja. Internetcím: <http://tavfutomuvek.extra.hu/nepligetott.pdf>.

BÁLINT Sándor – BARNÁ Gábor

1994 Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza. Budapest, Szent István Társulat.

BELITSKA-SCHOLTZ Hedvig

1974 Vásári és művészi bábjátás Magyarországon 1945-ig. Tihany, Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága.

CZIPPÁN György

2000 A Budapesti Vidám Park története. Budapest, Noguchi & Peters Kommunikációs Kft.

CZUCZOR Gergely – FOGARASSI János

1862 A Magyar nyelv szótára. 1. Pest, Emich Gusztáv.

CSÁSZI Irén

2011 Népi játék, mint kulturális hagyomány. „Kutyasatu, ördögsekér, sürgőkalla, perenge”. A forghinta hagyományos változatai. Agria, XLVII. évf. 327–355.

ENDREI Walter – ZOLNAY László

1986 Társasjátékok és szórakozás a régi Európában. Budapest, Corvina.

GRANASZTÓI Péter

1997 Tömegszórakozás a Városligetben. A Vurstli. Budapesti Negyed, 5. évf. 2–3. sz. Internetcím: <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00014/granaszt.htm>.

JÓKAI Mór

1893 Budapesti élet. In Jókai Mór főszerk.: Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen. IX. Magyarország III. Budapest, Magyar Királyi Államnyomda, 119–168.

KOLTA Magdolna

2013 Képmutogatók. A fotográfiai látás kultúrtörténete. Budapest, Magyar Fotográfiai Múzeum.

KÖVES József

2002 Erzsébetvárosi búcsú. In uő: Ha jól emlékszem... Budapest, Papírusz Book Kiadó. Internetcím: <http://megminden.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=1114306>.

KRISTON Vízi József

2005 Hintaformák és a hintázás szokásai Közép-Kelet-Európában. In uő: Homo Ludens Hungaricus. Néprajzi játéktanulmányok. Budapest, Pont, 45–50.

KRÚDY Gyula

2013 [1926] A terézvárosi búcsú. In: uő: Pest-budai hangulatok. Budapest, Alinea, 40–44.

LATOR Anna

2013 „Akik szívből is rendesen csinálják”. In SZUHAY Péter (szerk.): Távolodó világaink. A „cigány-magyar együttélés” változatai. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság, 179–187. (Cigány néprajzi tanulmányok, 16.)

MAZE

2013 Adrenalinbomba a legjobb német vidámparkokban. Dívány online, 2013. június 30. Internetcím: http://divany.hu/2013/nemetor-szag/nemet_vidamparkok/.

MÉSZÁROS György

1980 A magyarországi szinto cigányok. (Történetük és nyelvük.) Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai, 153.)

MZS

é. n. A Vurstli nyomai a megszűnt Vidámparkban. Városliget blog. Internetcím: <http://ujjelaligetben.blog.hu/api/trackback/id/5750122>.

PERCZEL Olivér

2013 A Mutatványos-telep, avagy a Vurstli születése. Budapest, Új folyam, X. évf. Internetcím: <http://www.budapestfolyoirat.hu/legfrissebb-szam/407-mutatvanyos-telep-avagy-a-vurstli-szuletese>.

ROMSICS Ignác

1999 Magyarország története a XX. században. Budapest, Osiris.

SILLING Léda

2009 Képek a bácskai vásárok és piacok életéből. Létünk, XXXIX. évf. 4. sz. 84–92.

SZABÓ M. Iván

2005 Utazó vidámparkok: Körhintakaraván alkonatban. Magyar Narancs Online, (1. sz.:01.06). Internetcím: http://magyarnarancs.hu/belpol/utazo_vidamparkok_korhintakaravan_alkonyatban-53320.

SZOJKA Emese

2009 Babákról múzeumi nézetben. In FEJŐS Zoltán (szerk.): Babáink könyve. A kortárs tárgykultúra egy metszete. Budapest, Néprajzi Múzeum, 32–50. (MaDok-füzetek, 6.)

SZUHAY Péter

2003 „Ez egy eredeti cigányélet”. Ozorai és tamási szintő cigányok. Beszélő, 8. évf. 5. sz. Internetcím: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/ez-egy-eredeti-ciganyelet>”.

TÁBORI Kornél

é. n. [1915] Pesti specialitások. Budapest, Deák Manó.

VALUCH Tibor

- 2001 Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Budapest, Osiris.
- 2006 Magánkisiparosok Magyarországon a második világháború utáni évtizedekben. In uő: Metszetek. Válogatott tanulmányok. Budapest, Argumentum –1956-os Intézet, 143–157.

ZOLTÁN József

1975 Népi szórakozások a reformkori Pest-Budán. Budapest, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár.

SZOJKA, EMESE

Csergősök, Fair Operators The Objects of Itinerant Fair Operators in the Museum of Ethnography

We have been collecting for years in the Museum of Ethnography the stock of objects of the itinerant fair operators, from a single source, the Gereznár family of Soroksár.

The study presents the project that is now reaching an end. It sets out the reasons why the collecting started, the policy pursued and the objects acquired. It mentions as a background factor the film of János Tari about the itinerant fair operators; he was the one who collected the first objects for the museum from the family. The purchases began with objects that were used in the 1960s and 1970s, that originated from the old fair traditions. We acquired typical units of the itinerant fair operators: an old-style merry-go-round with horses and two tents used for target-shooting games, with all the prizes.

Besides reporting on the collecting, the article briefly discusses the groups of showmen in 19th century Hungary, where the fair operators also appeared in the early years of the century. It notes that the representatives of this specialised activity generally came from abroad and draws on historical data to trace the appearance and spread of the most important object, the merry-go-round.

GYŰJTÖTT TÁRGYAK

Tari János gyűjtése

2006.18.1	körhintaló		fa
2006.18.2	körhintaló		poliészter

Saját gyűjtés

Körhinta

Lovas körhinta vázszerkezete

„12 rudas lovas körhinta”

2009.26.1.1	tengely	„oszlop”	
2009.26.1.2–4	talpfa (3 db)	„talpfa”	
2009.26.1.5	rúdtartó	„dobozó”	
2009.26.1.6	tengely feje	„korona”	
2009.26.1.7–10	tengelymerevítők (4 db)	„támasz”	
2009.26.1.11–22	figuratartó rudak (12 db)		
2009.26.1.23–26	rúdtartó elemek (4 db)	„pálcák”	
2009.26.1.27–50	rúdtartó elemek (24 db)	„szálvasak”	
2009.26.1.51–62	körlécek (12 db)		
2009.26.1.63	villanymotor		
2009.26.1.64–67	differenciálmű	tárcsa, ékszíj, indítókar	
2009.26.1.68	vizes indító		
2009.26.1.69	kapcsolószekrény		
2009.26.1.70–71	ponyvaborítás (2 db)	„ponyva caknival”	újonnan készült
2009.26.1.72	szerszámosláda		

Lófigura

2008.13.1.1–2	körhintaló	„Bogár”	fekete; nagy méretű
2008.13.2.1–2	körhintaló	„Rigó”	fekete; kisméretű
2011.1.1	körhintaló	„Sári”	fekete; közepes méretű
2011.1.2	körhintaló	„Lepke”	fehér; közepes méretű
2011.1.3	körhintaló	„Pajkos”	sárga; közepes méretű
2012.28.1.1–2	körhintaló	„Vezér”	sárga

2012.28.2.1-2	körhintaló	„Csinos”	sárga
2012.28.3.1-2	körhintaló	„Baba”	fehér

Hintaülés

2008.13.3.1-3	körhintaülés	„hintó”	zöld, sárga
2008.13.4.1-3	körhintaülés	„hajóhinta”	piros, fehér, kék
2008.13.5.1-3	körhintaülés	„pörgő”	piros, sárga, kék
2011.1.4	körhintaülés	„kisautó”	kék, sárga
2012.29.1.1-5	körhintaülés	„hintó”	bordó, kék
2012.29.2.1-3	körhintaülés	„kisautó”	piros, zöld, barna
2008.13.6	hajóhintaorrdísz	„balerina”	réz

Céllövő bódé

„lövölde”

2009.26.2.1-2 1.	céllövő bódé fala (2 db)		
2009.26.2.3	céllövő bódé hátlapja		
2009.26.2.4	céllövő bódé bejárata	„képráma”	tárgyrekonstrukció
2009.26.2.5-6	céllövő bódé pultja (2 db)		tárgyrekonstrukció
2009.26.2.7-8	céllövő bódé pultlába (2 db)		tárgyrekonstrukció
2009.26.2.9-11	céllövő bódé cégére		tárgyrekonstrukció
2009.26.2.12	céllövő bódé nyereményrácsa	„virágléc”	tárgyrekonstrukció
2009.26.2.13	céllövő bódé ponyvája	„ponyva”	tárgyrekonstrukció
2009.26.2.14	szerelődoboz		
2008.13.7	céllövő puska	„táras puska”	
2008.13.8	céllövő sörétesláda	„golyósláda”	
2008.13.9	céltábla	„pengőszaró”; „aranyszaró”; „durranófigura”	
2008.13.10	céllövő sátor dísze	„virágáruzlány”	

Céllövőnyeremények

2011.2.1-8	céllövő sátor nyereménye	„szivacs-baba”	tárgyrekonstrukció
2011.2.9-16	céllövő sátor nyereménye	„menyasszonybaba”	tárgyrekonstrukció
2011.2.17-41	céllövő sátor nyereménye	„papírvirág, bimbó”	tárgyrekonstrukció
2011.2.42-60	céllövő sátor nyereménye	„papírlégyező virággal” (45-60)	tárgyrekonstrukció

2012.17.1–57	céllövő-nyereménytárgy	„nyaklánc”	
--------------	------------------------	------------	--

Dobozdobáló-nyeremények

2012.30.1–46	mutatványos-nyereménytárgy	gipszfigura (46 db)	tárgyrekonstrukció
2012.30.47–68	mutatványos-nyereménytárgy	üveg- és porcelántárgy (22 db)	tárgyrekonstrukció
2012.30.69–78	mutatványos-nyereménytárgy (10 db)	„anyósnyelv”	tárgyrekonstrukció
2012.30.79–88	mutatványos-nyereménytárgy (10 db)	similabda	tárgyrekonstrukció
2012.30.89–98	mutatványos-nyereménytárgy (10 db)	„zsebtükör”	tárgyrekonstrukció
2012.30.99–102	mutatványos-nyereménytárgy (10 db)	„képkeret”	tárgyrekonstrukció

A vándorló életmód tárgyai

2008.13.11	láda	„edényesláda”	
------------	------	---------------	--

2014-ben megszerzendő tárgyak

Körhintaelemek

	körhintaló	„Vezér”	közepes méretű
		„Zebra”	kisméretű
	körhintaülés	„pörgő”	
	körhintaülés	„kisautó”	

Dobozdobáló sátor

	dobálósátor (faváz, pult, állvány, 5 sor nyereményes-polc, cégér)		tárgyrekonstrukció
	2 garnitúra dobálókészlet (2 × 3 db rongylabda; 2 × 10 db fakocka)		
	sátorponyva		tárgyrekonstrukció

Emlékezet és anyagi kultúra hmong menekülteknél egy tárgytypus kapcsán

Ebben a tanulmányban egy díszes hmong faliszőnyeg értelmezését kísérlem meg.¹ E célból megpróbálok belehelyezni részben abba a történelmi folyamatba, melynek során a hmong nép egyes csoportjai (hosszú vándorlás után) végül menekülttáborokba kényszerültek, és ott találkoztak először a modern világ megkerülhetetlen hatásaival. Részben azt a ma erős változásban lévő, mégis belülről irányított világot vázolom fel, melyhez a faliszőnyeg témái és készítői annyira kötődnek.² Ehhez végig kell követnünk a hmongok hosszú vándorlását, és bele kell illesztenünk a szőnyegen látható narratívákat, jeleneteket, motívumokat, technikákat a hmongok korábbi és mai világába, valamint érdemes megnéznünk e viszonylag új műfaj létrejöttének körülményeit is. A hmong „történetes” faliszőnyegek témái három nagyobb csoportba sorolhatók. Az egyikben a hagyományos életmód egyes elemeit örökítik meg, a másik típusban mitológiai jeleneteket mutatnak be, a harmadik csoportba tartozó darabokon pedig a hmong történelemből a 20. század második felében megélt szenvedések ábrázolják. Az itt ismertetett faliszőnyeg az első csoportba tartozik.

Aki először találkozik hmongokkal, pontosabban fogalmazva hmong nőkkel, nem tud szabadulni viseletük látványától. Ez természetesen önmagában nem teljesen egyedülálló jelenség a délkelet-ázsiai térségben, a hegyi népek színes öltözte rendkívül feltűnő, és nem csak az ünnepek alkalmával. A hmong nők ékszerei, szoknyái és ruházatuk hímzett, batikolt díszítései azonban mindehhez képest is kiemelkedően díszesek és összetéveszthetetlenek. Egy nő viseletére pillantva jó eséllyel meg tudjuk állapítani, hogy az illető melyik földrajzi területről származik, és melyik nyelvjáráshoz vagy nagyobb rokonsági csoporthoz tartozik.

A hmongok (mongok, miaók, meók) Délkelet-Ázsia egyik jellegzetes „hegyi népe”. Viseletük sajátossága, nyelvük, vallásuk, rokonsági és szokásrendszerük jól megkülönbözteti őket mindenkori környezetüktől³. Életmódjuk régóta a hegyvidéki területek irtásos-égetéses művelésén és az ezzel szorosan összefüggő állandó vándorlason alapul. Központi lakóterületeik Kína déli és délnyugati részén fekszenek, ahol számuk mára megközelíti a hútmillió főt (azaz Kínán belül a legnagyobb számú etnikumok közé tartoznak), az utóbbi évszázadok során azonban jelentős számban kirajzottak innen dél és kelet felé, időnként több ezer kilométer távolságra eljutva délre és délnyugatra. E vándorlások és újabban migrációk következtében a Kína határán kívül élő hmongok létszáma ma már több százezer főre tehető. A legnagyobb számban (350 ezer fő) Vietnam északi részén laknak, nagyjából 250 ezren Laoszban, százezeren Észak-Thaiföldön. Nagyjából százezer hmong települt át az utóbbi évtizedekben az amerikai kontinensre és Ausztráliába.

A hmongok többsége Kínán belül Kujcsou és Hunan tartományban él, de számos csoportjuk vándorolt az utóbbi néhány száz évben a kínai Jünnanba, illetve Laoszba, Vietnamba és Thaiföldre, valamint újabban az USA-ba, Kanadába, Ausztráliába és Európába. Zenei hangsúlyokban bővelkedő, egy szótagos nyelvüket hol a sino-tibeti, hol a thai-kadai nyelvcsaládba sorolják. A szétvándorlás újabb voltára utal, hogy a hmong nyelv bármely változatát beszélők megértik egymást.

A hmongok kultúráját és identitását kétfajta kontextus segítségével lehet jobban megérteni. Részben a hegyi voltak, azaz a többi délkelet-ázsiai hegyi néppel való kapcsolatukat érdemes közelebbről megvizsgálnunk, részben pedig az alföldi, azaz nem hegyi népekkel való viszonyukat kell tisztáznunk.

1 Az ismertető a *Bevándorló közösségek tárgykultúrájának vizsgálata Budapestén* (K 84286) című OTKA-kutatás keretében készült el.

2 Ehhez igyekeztem felhasználni azokat az ismereteimet, melyeket 1988-ban és 1990-ben Jünnanban végzett terepmunkáim során szereztem meg, részben hmongokkal kapcsolatban.

3 A hmongokkal kapcsolatban elég sok szakirodalomra, etnográfiaira lehet találni az 1980-es évektől kezdve. Lásd például Tapp 1989; Nompus Thao 1993; Quincy 1995; Symonds 2004).

Délkelet-Ázsiának azokon a hegyvidéki területein, melyek Kína, Burma, Laosz és Thaiföld találkozásánál találhatók, a 20. század folyamán jelentős folyamatok játszódtak le. A terület északnyugati és északkeleti részéből kiindulva nagymértékű népmozgásoknak lehettünk tanúi, melyeknek végállomása a legtöbb esetben Észak-Thaiföld, Laosz és Vietnam akkor még ritkán lakott, sűrű esőerdős hegyvidéke volt. Az ideérkező – részben politikai függetlenséget, részben megfelelő termőföldet kereső – „hegyi” népcsoportok létfenntartásának alapját a száraz rizs és a más égetéses-irtásos és igen eltérő arányú termesztése jelentette (TAPP 1989). Ez utóbbi terménynek az elterjesztése jelentős mértékben a hmongokhoz fűződik. A vándorlásnak volt egy korábbi, legalább 19. századi előzménye, ám a mai népesség megoszlása arra utal, hogy ez a folyamat legfeljebb kétszáz éves múltra tekint vissza. A benne részt vevő népek újabb termőterületek után néztek, igyekeztek minél messzebbre kerülni a központi hatalmaktól, illetve esetenként új piacok után néztek. A hmongok esetében e két utóbbi ok volt a legmeghatározóbb. Ők viszonylag későn (utolsóként) érkeztek ezekbe az újonnan talált térségekbe, a megélhetésükben a kereskedelem és ennek kapcsán a máktermesztés jóval fontosabb volt, mint a szomszédaiknál, és éppen emiatt ebben a régióban gazdagoknak számítottak.

A 20. század második felében azonban dél felől is egyre erősebb népességmozgás figyelhető meg e területen belül. Részben a népességnek a déli térségben való nagyarányú növekedése és az ennek következtében létrejövő földhiány, részben a modernizáció hatására thai, lao és vietnami csoportok érkeztek a régió alacsonyabban fekvő vidékeire. Bár ők elsősorban nedves rizst termesztettek, az árasztásos műveléshez megfelelő földterületnek itt szintén végbemenő egyre nagyobb mértékű csökkenése miatt több esetben ők is áttértek a száraz rizs irtásos termesztésére, egyre magasabbra szorítva vissza a „hegyi” népek csoportjait. Ebben a helyzetben a hmongok előnyben voltak, mivel eleve a legmagasabb pontokon laktak és mozogtak, valamint a kereskedelmi termékek számára fontos piac ily módon megnövekedett, és közelebb is jött.

A délkelet-ázsiai hegyi és alföldi népek kapcsolata a 19. és 20. század során rendkívül sokrétű és dinamikus volt. Az itt élő népek életmódjának nagyon sok vonása függ attól, és változik aszerint, hogy e kapcsolatrendszerben éppen hol foglalnak helyet, hol tudnak számukra legkedvezőbben elhelyezkedni. A hétköznapi életnek szinte az összes jellemzője, eszköze nagyon rövid idő alatt módosulhat a gazdasági életben bekövetkező döntések, változások következményeként. Ezek a változások ugyanakkor ritkán véglegesek és egyirányúak. A 19. század végén és a 20. század során a hmongok e régió belől sajátos helyzetbe kerültek, és ennek hátterében nem kis szerepet játszott a máktermesztés.

Rizstermesztők

Délkelet-Ázsia hegyvidéki népeinek fő táplálékát a rizs jelenti más délkelet-ázsiai társadalmakhoz hasonlóan. E népcsoportok egy része önellátó – elsősorban az alacsonyabb tenger feletti szinteken élő thaiok, karenek és sanok –, a magasabban lakó „hegyi” népek azonban gyakran termelnek kereskedelmi növényt a rizs mellett (mákokat vagy újabban csilit, dohányt, teát, kávé, gyümölcsöt), és az így szerzett pénzből vásárolnak azután rossz termés esetén rizst. Az itt élő népek rizstermesztése két nagyobb típusba sorolható: az öntözéses és az égetéses-irtásos művelésbe (LEWIS 1984; DAVIS 1990).

Az égetéses-irtásos termesztés elsősorban, bár korántsem kizárólag a hegyi népek fő művelési módja. Jellemzője a termesztésre szánt terület növényzetének szinte teljes kivágása, kiszáritása és felégetése. A hamuval borított talajba gödröket vájnak ültetőfával, és ebbe helyezik bele a rizsszemeket. Az égetéses-irtásos rizstermesztés ciklikus változatában az egyes földdarabokat igen rövid ideig használják fel (általában egy-két évig), majd hosszú ideig (10-12 évig) műveletlenül hagyják, újabb területeket tisztítva meg. Ilyenkor maga a település nem feltétlenül költözik. Bizonyos ciklikus művelést folytató falvak akár száz évnél is tovább egy helyben maradhatnak, ilyenkor a termőföldeket a falu körül alakítják ki. Az alacsonyabb helyeken lakó karenek és luák égetéses-irtásos rizstermesztése jellegzetesen ilyen ciklikus.

A később érkező, magasabban élő hegyi népek (akhák, lahuk, liszuk, hmongok és mienek) száraz rizstermesztése költöző, nem ciklikus. Az észak-thaiföldi sanok és thaiok irtásos rizsművelése ciklikus ugyan, de erre a rövid művelési idő mellett a rövid pihentetés (öt-hat év) a jellemző, olykor pedig a vetésforgó.

A 20. században Laoszba, Vietnamba és Észak-Thaiföldre érkező akhák, lahuk, liszúk, hmongok és a velük rokon mienek (jaók) rizstermesztése nem ciklikus, és állandó dinamikus kapcsolatban áll a különböző mértékben termesztett mák (és az ebből előállított ópium) arányával. Három alapvető növényük a rizs, a kukorica és a mák. Ezek közül a rizst külön területen vetik el (ezerméteres tengerszint feletti magasság alatt), a hideget, nedvességet és tápanyagban gazdag, savas talajt kedvelő mákot pedig a kukoricával együtt (ezer méter fölött). Erre a művelési módra a termőföld hosszú használata és nagyon hosszú ugarolása a jellemző.

A rizstermesztéshez elengedhetetlen – bozótvágó késekkel és fejszékkel végzett – erdőirtás a száraz évszak közepén (január–februárban) kezdődik, a kivágott növényzetet a száraz évszak végéig (májusig) helyben szárítják, majd elégetik. A nedves évszak elején, közvetlenül a kukorica után vetik el a rizst. A mák a kukorica aratásakor kerül a talajba. Mivel a mákot a magasabban fekvő és ebben a térségben termékeny, vulkanikus talajba szórják, a mákföldek igen hosszú ideig termőképesek, bár egyre több és intenzívebb előkészítést, mély kapálást és éves égetést, gyomlálást igényelnek. A rizst a nedves évszak végén (novemberben–decemberben) aratják, a mákot két hónappal később.

Ez a nem ciklikus égetéses-irtásos művelési mód a talaj erős igénybevételével megakadályozza az eredeti erdős növénytakaró újraképződését, és szavannásodáshoz vezet. Mivel az így kialakult terület alkalmatlan a művelésre, a rizs- és máktermesztő népcsoportok gyakori költözésre kényszerülnek. A talaj állapotát tovább rontja, és ily módon a költözések számát megnöveli a mák intenzív termesztése is. A költözések már a talaj kimerülésének első jeleire megkezdődnek. Önálló háztartások válnak ki időnként a falvakból, és vonulnak el különböző távoli vidékekre, hogy más háztartásokkal azután új falvakat alakítsanak ki.

„Törzsek” és „parasztok”

A Délkelet-Ázsia szárazföldi területein élő népcsoportokat két nagyobb kategóriába szokták sorolni: a „hegyi” vagy az „alföldi” népek közé (DAVIS 1990; LEWIS 1984). Bár e népek kultúrájában számos közös vonás fedezhető fel (például a munkaeszközök, a háztípusok, a rokonsági rendszerek vagy a mítoszok területén), a hegyi népeket alapvetően úgy jellemzik, mint amelyek tagjai irtásos-égetéses rizs- és máktermesztést folytatnak, északról vagy északkeletről érkeztek viszonylag újonnan (egy-kétszáz éven belül), kis és mobil falvakban élnek, melyek egyszersmind társadalmi szervezetük legnagyobb egységei, a hatalmi központoktól távol laknak, gyakran és messzire költöznek, animisták, nincs saját írásuk, és a hegyvidék magasabb részein vannak a falvaik. Az alföldiek ezzel szemben öntözött, teraszos rizstermesztést folytatnak, nem termesztnek mákot, délről vagy nyugatról érkeztek (bizonyos esetekben több száz éve), nagyobb és állandóbb falvakban laknak, melyek régóta egy-egy államszervezetbe tagolódnak be, valamelyik nagyobb vallás követői, rendelkeznek saját írással, és folyóvölgyekben vagy más alacsonyban fekvő vidéken laknak.

A valós kép azonban ennél sokkal árnyaltabb, és szinte állandóan változik. Az irtásos-égetéses és az öntözéses rizstermesztési mód a legritkább esetekben vezethető vissza csupán a természeti környezet adottságaira és köthető kizárólag egyes etnikumokhoz. Általában számos szempontot figyelembe vevő választás eredménye egy-egy népcsoport vagy akár falu részéről. Sok úgynevezett hegyi nép részesíti (vagy részesítené) előnyben az öntözéses rizstermesztést, ha megvan (vagy megvolna) a lehetőségük rá. Nem kevés akha, lahu, karen falu művel ilyen teraszokat, a hmongok körében ellenben alig fordul elő, alapvetően a máktermesztés fontossága miatt. A legtöbbjük azonban szinte soha nincs olyan pozícióban, hogy az ilyenfajta érdekeinek érvényt tudjon szerezni az erősebb, délről érkező és terjeszkedő népesség hullámokkal szemben. Az is megfigyelhető, hogy a piaci kapásnövényeket (akár mákot, akár egyéb növényeket) termesztő csoportok sokkal kevésbé hajlanak az öntözéses rizstermesztésre. A déli, tipikusan „alföldi” csoportok viszont sok esetben a kényszer, a túlnépesedés hatására maguk is gyakran a rizs száraz művelésére kénytelenek áttérni.

A hegyi népek vallási hovatartozása sem mutat egységes képet. Bár az animista vallás alapvetően jellemző rájuk, bizonyos helyeken, időben megfigyelhető a tételes vallások hatása és terjedése, részben a buddhizmus, részben a misszionáriusok által terjesztett protestáns vallás. A hmongok körében az animizmus aránya eléri a kilencven százalékot, ezzel szinte egyedülállóak a hegyi népek körében. Az egyik fő oka annak, hogy kitartanak a hagyományos vallás mellett az, hogy a halottak túlvilágra kísérése számukra csak a sámán közreműködésével történhet meg, minden külső vallás átvétele viszont ezt megnehezíti vagy lehetetlenné teszi.

Máktermesztők

A délkelet-ázsiai falvak, háztartások nagysága és mobilitása nagymértékben összefügg a termesztett növények jellegével, arányával. Ezek között találunk kapásnövényeket, fűszereket, teát, de a legfontosabb ilyen jellegű termény a mák (és az ebből nyert ópium). Ebben a tekintetben a hmongok kitüntetett helyet foglalnak el a többi délkelet-ázsiai hegyi nép között, és ez a pozíció legalább százötven évre tekint vissza (LEWIS 1984).

Mivel a mák Délkelet-Ázsiában csak igen magasán fekvő földterületeken terem meg, ráadásul nagyon munkaigényes növény, mely azután eléggé gyorsan tönkreteszi a termőtalajt, a termesztésével foglalkozó, főképp hmong háztartások szükségszerűen nagy létszámúak, mozgékonyak, és állandóan szűz erdőterületeket keresnek, ily módon falvaik szinte mindig alkalmi társulások eredményei, és gyakran változó összetételűek (COOPER 1998). A máktermesztőknek ezenkívül szinte folyamatosan bémunkásokra is szükségük van, akik leginkább az alföldről érkeznek hozzájuk, ugyanakkor megfelelő felvevőpiac nélkül nem tudják eladni a megtermelt árut. Ily módon az alföldiektől túlságosan eltávolodni sem tudnak. Abban a pillanatban azonban, ahogy áttérnek az öntözéses rizstermesztésre (szabad döntés vagy kényszer eredményeként), vagy valamilyen kertművelésre, az ő falvaik is állandóbbak lesznek, és ilyenkor házaikkal lejjebb költöznek.

A hmongok sajátos helyzete

A hmong társadalom alapja a rokonság és a(z) animista) vallás. A rokonsági szervezet patrilineáris klánstruktúrán és patrilaterális házasságon alapul. Egy adott őstől való valamennyi leszármazott egy klánt képvisel (TAPP 2002). A legidősebb élő klántag a klán feje, aki kitüntetett szerepet tölt be a klán életében. A házasságok a klánok tekintetében exogámok. Ez biztosítja a klánok közötti kapcsolathálót. A klánok, melyek száma tizenkettő és húsz között lehet, további ágazatokra tagolódnak. A hmongok között az ősök számontartása sokkal kevésbé alapos, mint számos hegyi szomszédunknál (például az akháknál). Ez azt jelenti, hogy négy-öt nemzedéknél tovább nem tartják nyilván ősiket, ily módon adott ágazatba tartozás nagyjából egybeesik a nagycsaláddal. Az ágazatok nagysága és rokonsági köre így kisebb, száma ellenben nagyobb, mint szomszédaiknál. A klán jelentősége a hmongoknál jóval nagyobb, mint az egyéb, például falubeli vagy regionális kapcsolatoké.

A klánszerkezetből és a hmongok létfenntartásából, gyakori vándorlásából adódik, hogy falvaik ideiglenesek és strukturálatlanok, valójában néhány ház halmazából állnak, melyek sokszor cserélődnek. A falu maga a hmongok számára jóval kisebb jelentőséggel bír, mint a szomszédaiknál. A lakók általában rokonok ugyan, azaz azonos klán tagjai, de ez sokkal inkább adottság, mint szabály. A ház egyben a család védőszellemének lakhelye, melynek a bejáráttal szemben lévő falnál elhelyezett oltáron áldoznak rendszeresen.

A hmongok világának másik sarkalatos pontja a vallás, azaz a szellemvilággal való állandó és szoros kapcsolat (NOMPUS THAO 1993; SYMONDS 2004). A szellemek a hmong világ valamennyi részletében jelen vannak, a velük való kapcsolat fenntartása és irányítása a sámán feladata. A hmongok világában a legfőbb erény az egyensúly: az élőkkel, a holtakkal, a környezet szellemeivel.

A hmongok legkorábban ismert települései valószínűleg Középnnyugat-Kínában voltak. A kínai népesség növekedése és folyamatos terjeszkedése, valamint a központi hatalom adóztatásai miatt a hmongok minden bizonnyal évszázadokkal ezelőtt dél felé kezdtek visszaszorulni, először a kínai térség alacsonyabb hegyekkel tarkított vidékeire, majd a 19. század során a délkelet-ázsiai hegyvidék északi (Laosban és Vietnamban fekvő) vonulatai közé. Az okok között szerepelt az is, hogy az ópiumháború után, a 19. század közepén a máktermesztés jelentős része a hmongok kezébe került. Az érte kapott ezüst a rendkívül gazdag hmong ékszerkultúra alapjául szolgált.

A 19. század legvégén Indokína francia fennhatóság és adóztatás alá került, aminek a hmongok több hullámban ellenálltak a 19. század végétől a 20. század húszas éveig. A felkelések, harcok sikerrel végződtek, a franciák egészen az 1940-es évekig békén hagyták a hmongokat hegyi falvaikban (DONNELLY 1994).

A 20. század közepén a hmongok részben a japánok, részben a franciák szövetségeseiként vettek részt a történelemben. A vietnami harcok során az amerikaiakat támogatták fegyveresen az észak-vietnami és a laoszi kommunisták ellen. A háború befejeztével a hmongok magukra maradtak mind Vietnamban, mind Laoszban. Egy részük az őserdőben keresett menedéket, egy

1. kép. Hímzett terítő,
geometrikus mintával.

Hmong, Laosz, 1990-es évek,
2012.51.1.

Kerék Eszter felvétele

másik (ott maradó) részük az üldöztetés áldozata lett, sokan pedig (1975-től kezdődően) elhagyták a két ország területét, és Thaiföldre menekültek (DONNELLY 1994).

Akik elérték a határt, megpróbálták átkelni a Mekongon. A hosszú út és az átkelés gyötrelmei gyakran jelennek meg a történeteket elmesélő faliszőnyegek témájaként. Egyes becslések szerint az útra kelt hmongok fele élte csak túl a menekülést.

Thaiföldön az 1970-es és az 1990-es évek között húsznál több menekülttábor működött. Ezekben a többséget a hmongok alkották. A thai kormány nem akarta befogadni a menekülteket, ezért vagy Laoszba igyekezett visszaküldeni őket, vagy egy harmadik országba (alapvetően az USA-ba) áttelepíteni.

Hmong textíliák és viseletek

A textíliák (*paj ntaub*) a hmong anyagi kultúrán belül és általában a saját világuk egészében kitüntetett szerepet töltenek be, és alapvetően viselet formájában jelennek meg.⁴ Rendkívül gazdag díszítettségük mint képi nyelv a hmong identitás, társadalmi és rokonsági helyzet egyik legfontosabb megtestesítője, hordozója, mely nemzedékeket, családokat és csoportokat köt össze évszázadok óta. Emellett a hmongok animisztikus világában szintén nem elhanyagolható szerepet vállalnak a rossz szellemek elleni védelemben, a különböző naptári vagy gyógyító-, születési vagy a halálhoz kapcsolódó szertartások során. A díszített textíliák a hmongok függetlenségét testesítik meg a hétköznapi, az ünnepi

4 A Néprajzi Múzeum a bemutatott „történetes” faliszőnyegen (ltsz.: 2012.51.2) és egy hímzett terítőn (ltsz.: 2012.51.1) kívül hat hmong viseleti darabot is őriz, melyek 1981-ben kerültek a múzeum gyűjteményébe, és amelyeket 2000. június 29. és december 31. között a Néprajzi Múzeum Ünnepi viseletek a kínai Jünnan tartományból című kiállításán lehetett látni. Ezek a következők: női kabátka (ltsz.: 81.125.58), szoknya (ltsz.: 81.125.59), kötény (ltsz.: 81.125.60), női öv (ltsz.: 81.125.61), illetve férfikabát (ltsz.: 81.125.63). Lásd VARGYAS-WILHELM 2000.

2. kép. „Történetes” faliszőnyeg.

Hmong, Laosz, 1990-es évek, 2012.51.2.

Kerék Eszter felvétele

3. kép. „Történetes” faliszőnyeg részlete (hátikosaras férfiak és nők).

Hmong, Laosz, 1990-es évek, 2012.51.2.

Kerék Eszter felvétele

és a szellemvilágban egyaránt, megjelenítve egyben azt a tágabb kört, melyben a hmongok erre a függetlenségre folyamatosan törekednek.

A hmong motívumkincs és a textíliák mint ezek kizárólagos hordozói különleges helyet kapnak a mitológiájukban is. Valamennyi délkelet-ázsiai hegyi nép ismer és őriz történeteket arról, hogy valamikor régen mindegyik népnek megvolt a maga saját írása. Ezek a mítoszok alapján mutatják be azt a kapcsolatrendszert, melyben a hegyi és az alföldi, a „törzsi” és a nemzetekbe tagolt népek, csoportok egymáshoz képest határozzák meg a saját helyüket e régió belül. A különböző történetek azután arról szólnak, hogy miként veszítették el ezt a kincset. A hmong mítosz szerint a kínaiak tiltották be az írásukat, ettől kezdve azonban hmong nők a szoknyájuk redőibe rejtve őrizték tovább az írott nyelvet (CRAIG 2010. 5). Talán éppen e gazdag hagyomány megléte miatt olyan izgalmas az úgynevezett „történetes textíliák” hirtelen megjelenése az 1980-as években, melyek egy más jellegű, újfajta, képi reprezentációval rendelkeztek.

A hmong viselet hármass szerepet tölt be: egyrészt azonosítja hordozóját (ezen belül az adott nem, klán, vidék, nyelvjárás tagjaként), másrészt megjeleníti a család vagyoni állapotát a különböző ünnepek és szertartások, de elsősorban az újév ünnepe során, harmadrészt védelmet nyújt a szellemek ellen, illetve segít a halott lelkének az ősök földjére való eljutásban (SYMONDS 2004). Mindez ideális esetben a férfi- és a női viseletre egyaránt vonatkozik, az utóbbi évtizedekben azonban a férfiviselet több szerepét is elvesztette. Ma általános a hmong férfiak körében, hogy nem tulajdonítanak jelentőséget a hétköznapi vagy akár az ünnepi viselet hagyományos voltának (CRAIG 2010. 22). Ezzel szemben a női viselet továbbra is a legfontosabb jellemzője a lányoknak és asszonyoknak – a férfiak szemében is. Feleségválasztáskor a szóba jöhető nők hagyományos viselete és annak gazdagsága alapvető kritérium.

A hagyományos viselet alapkészlete az összes hmong csoportnál hasonló, ám a színek, a motívumok, a díszítések helyenként különbözőek, melyek általában a női viselet sajátosságai alapján kapják nevüket. A női viselet kétféle forrásból táplálkozik. Részben a hozomány adja a rendkívül gazdag ékszerkészlet alapját, mely egyben a család gazdagságát hivatott közszemlére tenni, részben a lányok és asszonyok saját munkájának eredménye. Hagyományosan a díszes hmong női viselet valamennyi darabja házilag készül. Éppen ezért a viseletnek ez a része a család szor-

galmát és gazdagságát tükrözi. Egy-egy hímezett szoknya és kabát elkészítése akár fél évig is eltarthat. A nők ezért szabad idejükben állandóan hímeznek. A legértékesebb hímezett ünnepi ruhájakat az újévi ünnepek, házasságkötés, születés alkalmaira veszik fel. Az ezüst ékszerek kivételével, melyek súlya szélsőséges esetben a 20 kilót is eléri, az öltözet minden darabját a nők maguk készítik. Jelenleg az alapanyagok és a fonalak egy részét már vásárolják, de számos helyen maguk szőnek és fonnak, batikolnak, indigóval színeznak, hímeznek vagy rátétes technikával díszítenek a nők. Bár már az esküvő előtt a nők számos ruhadarabot elkészítenek, ezek a család tulajdonát képezik. A fiatal lányok ötéves korukban elkezdik a kereszt-szemes hímezés tanulását és gyakorlását, majd fokozatosan sajátítják el a bonyolultabb technikákat: a szövést, a rátétes technikákat, a lapos és láncöltést, a batikolást, az indigós színezést. Egy-egy lány hímezési, varrási, szövési ismerete és ügyessége az ezen a területen megmutatkozó szorgalmával együtt a legfontosabb szempontként merül fel a feleségek kiválasztásakor.

A rendkívül díszes „virágos ruhaként” (*paj ntaub*) ismert hmong ünnepi női viselet részei: a felül összehúzott, redőzött, térdig vagy térdközépig érő szoknya, melyet indigóval színeznek, batikolnak, tucatnyi fajta hímméssel, szőtt mintákkal és rátétes technikával díszítenek, valamint a keskeny és hosszú kötény, a kabátka, illetve az ezüst ékszerek sokasága és a vidékenként eltérő fejdísz, turbán. Az egyes díszítések egy összetett motívumrendszer részei, melyek között egyaránt szerepelnek kitüntetett, régi motívumok, melyeket az értékes ruhadarabokra hímeznek vagy varrnak, és hétköznapiak, melyek a mindennapokban viselt ruhák díszai. Ezek a motívumok a készítő, viselő közelebbi hovatartozásáról is szólnak.

A nők viselete híres az úgynevezett „százredőjű”, térdig érő rakott szoknyáról. Több mint 130 változatát ismerjük, ezek díszítése, színe a különböző nagyobb nyelvjárási csoportok szerint változik, ám a jellegzetes mintákon és szerkezeten belül az egyes családok és nők nagyfokú szabadsággal élnek. A szoknya hossza általában térdig érő, de egyes hmong csoportoknál ismeretes ennél jóval hosszabb és rövidebb változata egyaránt. A hagyományosan kézzel szőtt pamutvászonból (ma már egyre inkább vásárolt műszál textíliából) szabott és varrott szoknya minden esetben gazdagon hímezett, gyakran batikolt és indigóval színezett – ez utóbbi alapvetően a „zöld” hmongokra jellemző. A szoknyát derékban többféleképpen hímezett és részben selyemből varrt öv fogja át. Egyes hmong csoportoknál a nők az ünnepek alkalmával valamennyi szoknyájukat felveszik, ezzel is megmutatva szorgalmukat és gazdagságukat.

A nagyon keskeny és hosszú, csaknem földig érő kötény tudatosan hagyja érvényesülni a díszes szoknyát. Lánc- és lapos öltéses, valamint kereszt-szemes hímezést egyaránt találunk ezen a kis ruhadarabon.

A hmong viselet hímezésmotívumai túlnyomó részben geometrikusak, időnként azonban figuratív elemek is felbukkannak erősen stilizált formában. Ezek egy-egy mitikus vagy történelmi eseményt jelenítenek meg, illetve védelmi funkciót látnak el a szellemvilág lakóival szemben.

A hagyományos hmong női viselet szerepe az utóbbi évtizedek változásai során maga is átalakulóban, illetve bővülőben van, és ez a folyamat a legintenzívebben a menekülttáborokban élőkön figyelhető meg (DONNELLY 1994). Míg korábban a viseletbeli különbségeknek sokkal inkább a belső vetülete állt előtérben – az egyes családok, nők mintái között –, most a hagyományos viselet a másoktól való eltérés elsődrendű kifejezőjévé vált. Ennek révén egy korábbi adottság most már tudatos választás kérdésévé alakult át (lásd DUDLEY 2010. 101 is thaiföldi karen menekültekkel kapcsolatban).

4. kép. „Történetes” faliszőnyeg részlete (rizsörlés).

Hmong, Laosz, 1990-es évek, 2012.51.2.

Kerék Eszter felvétele

A „történetes textíliák”

A hímezett hmong „történetes” faliszőnyeg (*paj ntaub tib neeg*), mely már az új haza, a menekült-táborok látogatói, valamint a kivándorolt hmong rokonok számára készült, sajátos visszaemlékezés a közelmúltbeli, kényszerűen feladott életmódra és hagyományokra (HASSEL 1984). Az elmenekült, majd thaiföldi és laoszi táborokban élő és várakozó hmongok számára – saját írás híján – a szóbeli átadás, hagyományozás volt az egyetlen lehetőség a múltra való emlékezésre. Azonban félték attól, hogy az idősebbek távozásával nem lesz, aki továbbadja ezeket a történeteket, ezért kezdték el megrajzolni őket (MACDOWELL 1991). Ez a műfaj és stílus a thaiföldi és a laoszi menekülttáborokban alakult ki, és az alkalmazott technikák kivételével alapvetően eltér a korábbi hmong textilmunkáktól. A férfiak először megrajzolták a közösségi emlékezet fontos és megőrzésre ítélt jeleneteit, a nők pedig kihímezték őket. E faliszőnyegek váltak azután a külvilággal való kommunikáció egyik formájává is, amellett hogy a menekülttáborokban élő hmongoknak a legtöbb esetben a turistáknak eladott textíliákból származó pénz volt az egyetlen jövedelmük. Ennek során azután a korábban hangsúlyos, erős színek fokozatosan halványultak el, alkalmazkodva új környezetük ízléséhez. E faliszőnyegek hímezési technikái ezzel párhuzamosan a hmong női viseleteken alkalmazottakhoz képest nagy mértékben leegyszerűsödtek.

Az ilyen típusú faliszőnyegek közül a kivándorolt, főképp Amerikában élő hmong rokonoknak is küldtek a menekülttáborok lakói, szintén az emlékezés tárgyaiként. Az Amerikában lakó hmong asszonyok azután átvették és továbbfejlesztették a műfajt, az amerikai quilt technikával kombinálva azt.

Bár e jellegzetes „történetes” faliszőnyeg mint műfaj elsősorban a hmongok között alakult ki és terjedt el, jelenleg számos lao falusi asszony is készít hasonló darabokat. Ezek alapvetően a tematika részleteiben térnek el a hmong faliszőnyegektől. A lao darabok ugyanis jellegzetes lao falusi jeleneteket ábrázolnak.

A hmong viseletek esetében láttuk, mennyire fontos szerepet játszottak maguk a ruhadarabok, de főképp a díszítéseik abban a képnyelvben, melynek bonyolult szimbolikáját annyira jól ismerik a sokszor egymástól egészen távol élő hmongok, és melyek az etnikai és a rokonságon belüli identitás hangsúlyos kifejezéseként működnek. E motívumok emellett számos rituális szerepet is játszanak, így segítenek megvédeni az újszülötteket és a frissen házasodottakat a rossz szellemek támadásaitól. A menekülttáborokban élő hmongok emellett létrehoztak egy olyan képi nyelvet, mely sokkal egyetemesebb szerkezetű, mint a korábban kizárólag alkalmazott absztrakt mintarendszer. E folyamat háttérében nem kis részben az az új kapcsolatrendszer áll, mely a menekült hmongok számára új világként jelentkezett. A hmongok egész történelmük során igye-

««

5. kép. „Történetes” faliszőnyeg részlete (rizscséplés és szelelés).

Hmong, Laosz, 1990-es évek,
2012.51.2.

Kerek Eszter felvétele

6. kép. „Történetes” faliszőnyeg részlete (rizsszemek zúzás).

Hmong, Laosz, 1990-es évek,
2012.51.2.

Kerek Eszter felvétele

keztek szabadok, függetlenek maradni a külvilágtól, és csak a legszükségesebb kapcsolatokat tartották fenn vele. A menekült státus ebben radikális változásokat hozott. A hmongok kénytelenek voltak kapcsolatokat kialakítani idegenekkel, és ehhez az új viszonyrendszerhez alkalmazkodott díszítőművészetük képi nyelvezete is.

A faliszőnyeg tehát technikájában részben követi a hmongokra annyira jellemző textíliák elkészítését, ám tematikájában és ábrázolásmódjában teljesen újszerűvé vált. A naturalisztikusan hímezett jelenetek, életképek az egymásba kapcsolódó részletek összefüggő folyamatává rendeződnek össze, bemutatva a hagyományos, azaz a hegyvidéki hmong mindennapok csaknem összes aspektusát, szinte képregényszerűen ábrázolva annak jeleneteit. Minden egyes hímezett faliszőnyeg eltérő részletekkel és elrendezéssel ábrázolja a hmongok életmódját.

A hmongok által korábban is alkalmazott absztrakt hímezés- és díszítőrendszer megmaradt a saját maguknak készített ruhadarabokon. Úgy látszik, hogy a kétfajta képi nyelv párhuzamosan létezik egymás mellett, eltérő közönségnek szánva. Ám azt is észrevehetjük, hogy ez a komplex absztrakt motívumrendszer maga is változik: a szimbolikus minták elkezdtek lassan képi reprezentációvá átalakulni.

A hmong textíliák díszítőművészetét minden bizonnyal befolyásolta évszázadok óta a kínai motívumkincs. A hmongok maguk is kínai eredetűnek tartják a legbecsebb mintákat. Jól követhetően az 1950-es évektől kezdve érik külső hatások ezt a területet. Ekkor érkeztek meg az első turisták Délkelet-Ázsiába, akik közül sokan vásároltak hmong hímezéseket. Ezek a hímezések még a hagyományos absztrakt rendszert folytatták, és egy maguk között is használt csere-, ajándék-tárgyat követtek formailag. Az igazi váltás azonban, mint láttuk, az 1970-es években kezdődött meg, amikor a hmongok addigi életmódja drámaian megváltozott, és ezzel párhuzamosan egy addig ismeretlen, új vizuális nyelv bukkant fel a hmong textíliákon.

A hmongok számára a hegyek egyet jelentenek az otthonnal. Az összes délkelet-ázsiai hegyi nép közül, mint láttuk, ők laknak minden esetben a legmagasabban fekvő falvakban, ők művelik meg a legmagasabban fekvő területeket. Az itt bemutatott faliszőnyeg jelenetei egy hosszú és jobbra-balra kanyargó hegyi ösvény köré rendeződnek. Az egyes életképek a hegyvidéki életmód legfontosabb pillanatait rögzítik: a rizstermesztéstől és -feldolgozástól a bambuszvágáson és gyűjtögetésen át az állattartásig csaknem félszáz jelenet elevenedik meg.

A faliszőnyegeg alapszíne változó, de alapvetően kék, zöld és barna. Erre az alapra hímezik rá az asszonyok az egyes jelenetek szereplőit, eszközeit és közvetlen környezetét. A faliszőnyegeg tematikája a hmong szóbeli hagyományoknak egyfajta válogatása és lefordítása a textília képi nyelvére. A készítő ráadásul minden egyes esetben valamilyen új történetet hímeznek bele az anyagba, sosem ismételt alkotó sem.

A hmong „történetes” textíliák esetében teljesen világos, hogy ez a műfaj a laoszi és thaiföldi menekülttáborokban keletkezett. Az előzményeiről beszéltünk már. Néhány kérdés azonban marad még. A hmong textíliák elkészítése a legelső lépéstől az utolsóig egyértelműen mindig is női munka volt. A férfiak hasonló módon értékék az ott megjelenített szimbólumokat, absztrakt nyelvezetet, de a létrehozásában sosem vettek részt. A turistáknak szánt hímzésmintákat ezeknek az absztrakt mintáknak megfelelően készítették el – még mindig a nők. Ezek eladásában azonban már a férfiak játszották – a hagyományoknak megfelelően – a fő szerepet. A „történetes” faliszőnyegek létrehozásában azonban bizonyos fókig a férfiak voltak a kezdeményezők. Ők voltak azok, akik elkezdtek történeteket, jeleneteket rajzolni először papírra, majd textíliára. Azt is láttuk, hogy ez akkor történt, amikor a legnagyobb esélye volt a hagyományos életmód és a féltve őrzött szabadság elvesztésének. Valószínűleg a drámai változás, az elvesztéstől való félelem közepette a férfiak kevésnek találták az oralitást mint kulturális médiumot, illetve nem találták a célnak megfelelőnek azt az absztrakt képi nyelvezetet, melyet a nők kezeltek. Szükségük volt valami kézzelfoghatóbbra és maradandóbbra. Erre a célra azonban a nők által létrehozott és hagyományozott absztrakt képi nyelv nem volt elég vagy talán eléggé kezelhető, ismert. Ehhez társult, hogy a hmongok világa eközben kényszerűen átalakult és kitágult. A korábbinál jóval szorosabb és tartósabb kapcsolatba kerültek idegenekkel.

Erik COHEN (2000. 136) a maga részéről azt feltételezi, hogy a képi nyelv ilyen jellegű váltása, pontosabban többértévé válása szorosan összefügg azzal, hogy a menekülttáborokban a hmongok számos lao, thai és nyugati nyomtatott anyaggal kerültek kapcsolatba, olyan mértékben, ami korábban teljesen elképzelhetetlen volt. Ez a hatás fedezhető fel COHEN (2000) szerint az újfajta motívumkincs formai és tartalmi részében egyaránt. Megfigyelhető, hogy egyes „történetes” faliszőnyegek jeleneteit aláírásokkal egészítik ki készítőik (lao, ritkán latin betűs hmong nyelven) – ennek révén ezek a darabok kísértetiesen emlékeztetnek a képregényekre.

Az tagadhatatlan, hogy a hmong menekültek a különböző táborokban kapcsolatba kerültek és kerülnek képeskönyvekkel, újságokkal. Mindez azonban önmagában kevés lett volna az új műfaj és képi nyelv kialakulásához (CRAIG 2010. 9). A „történetes” faliszőnyegek létrejötte alapvetően függött a hmong férfiak kezdeményezésétől, melynek során arra tettek kísérletet, hogy megörökítsék sorsuk legújabb állomásait, ennek révén tekintsenek vissza korábbi életmódjukra, és értékeljék újra mitológiájukat. E folyamatban meghatározó elem volt a közlési vágy, a külvilággal való kommunikáció igénye. Mivel a menekülttáborokban a férfiak szinte semmivel sem tudtak foglalkozni, ráadásul égetően szükség volt a pénzre a család fenntartására, mindez szinte rákényszerítette őket a turistáknak szánt termékek készítésére. A férfiak maguk azonban csak az új műfaj révén tudtak ebben részt venni. A hmong nők ugyanakkor ezeknek az új termékeknek a létrehozásában már nem mint főszereplők, hanem mint a megrajzolt jelenetek kidolgozói kaptak helyet. Megfigyelhető továbbá, hogy a hmongok által készített „történetes” faliszőnyegeknek ők maguk nem használják otthonaikban, ezek, úgy látszik, kizárólag turistáknak készülnek manapság (CRAIG 2010. 47).

A „történetes” faliszőnyegek kialakulásának megfigyeltéhez érdemes azt is figyelembe venni, honnan terjedt el ez az új műfaj, illetve hol és milyen mértékben készítenek ilyen jellegű textíliákat jelenleg is. A szakirodalom is egyetért abban, hogy ezeket a „történetes” faliszőnyegek először thaiföldi és laoszi menekülttáborok hmong lakói készítették. Kínában élő hmongok köréből nem ismerünk ilyen faliszőnyegek vagy ilyen képi nyelvet. A műfaj elterjedt az Amerikába kivándorolt hmongok körében is, számos család készített eladásra ilyen termékeket. Ezek száma azonban az utóbbi tizenöt évben csökkenni látszik (CRAIG 2010). Jelenleg alapvetően Laoszban találhatunk „történetes” faliszőnyegek, a turisták által sokat látogatott körzetekben nagy számban is. Az ezekhez közel eső hmong falvakban továbbra is rajzolnak és hímeznek ilyen jellegű faliszőnyegek. A központoktól távol eső falvakban azonban máig hiányzik ez a műfaj. Talán azt sem szabad elfelejteni, hogy manapság lao falusiak is készítenek ugyanilyen jellegű darabokat, melyek teljesen azonos módon, eszközökkel és struktúrában a lao falu életét mutatják be. Noha ezek valószínűleg hmong mintára készültek, mivel a hmongok műfaji palettája e téren jóval szélesebb a laókénál, ráadásul az alkalmazott technikák jobban visszakövethetők a hagyományos hmong előzményekre, a laoszi Luang Prabangban lévő buddhista templomban már az 1950-es években megtalálható üvegmozaikon látható képes jelenetek rendkívül szoros kapcsolatot mutatnak a hasonló hmong darabokkal (CRAIG 2010. 32).

Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása még gyerekcipőben jár. Az azonban már most jól látható, hogy a vizsgált faliszőnyeghez hasonló tárgyak mennyire összetett kontextusokat hívnak elő akkor, ha megkíséréljük értelmezni.

Irodalom

- COHEN, Erik
2000 The commercialized crafts of Thailand: hill tribes and lowland villages. Honolulu, University of Hawaii Press.
- Cooper, Robert
1998 The Hmong. A guide to traditional lifestyles. Singapore, Times Editions.
- CRAIG, Geraldine
2010 Patterns of change. Transition in Hmong textile language. Hmong Studies Journal, no. 11. 1-48.
- Davis, John R.
1990 The hill tribes of Northern Thailand. Footloose Books.
- DONNELLY, Nancy D.
1994 Changing lives of Hmong refugee women. Seattle-London, University of Washington Press.
- DUDLEY, Sandra H.
2010 Materialising exile. Material culture and embodied experience among Karenni refugees in Thailand. New York - Oxford, Berghahn Books. (Studies in Forced Migration, 27.)
- HASSEL, Carla J.
1984 Creating pa ndau applique: a new approach to an ancient art form. New York, Wallace - Homestead Book.
- Lewis, Paul & Elaine
1984 Peoples of the Golden Triangle, Six tribes in Thailand. London, Thames and Hudson.
- MACDOWELL, Marsha
1991 Stories in thread: Hmong pictorial embroideries. East Lansing, Michigan State University Museum.
- NOMPUS Thao, Philipe
1993 Between two worlds: Hmong ethnography, spirituality and ceremony for the deceased. Mankato, Minnesota State University Press.
- QUINCY, Keith
1995 Hmong: History of a people. Cheney, WA, Eastern Washington University Press.
- SYMONDS, Patricia V.
2004 Calling in the soul: gender and the cycle of life in a Hmong village. Seattle-London, University of Washington Press.
- Tapp, Nicholas
1989 Sovereignty and rebellion. The White Hmong of Northern Thailand. New York: Oxford University Press.
2002 Cultural accommodations in Southwest China. The "Han Miao" and problems in the ethnography of the Hmong. Asian Folklore Studies 61(1): 77-104.
- VARGYAS GÁBOR - WILHELM GÁBOR
2000 Ünnepi viseletek a kínai Jünnan tartományból. Budapest, Néprajzi Múzeum.

Memory and Material Culture of the Hmong in Connection with an Object Type

The Hmong (Miao, Meo) are one of the characteristic “mountain peoples” of Southeast Asia. Their core territories lie in the south of China but over the centuries they spread out from here towards the south-west and south-east, into Laos, Thailand and Vietnam. Their distinctive, colourful costume, their language, kinship system and customs always distinguish them from their environment. Their way of life has long been based on slash-and-burn cultivation of mountainous regions and the constant migration closely associated with this. During the Vietnam war – because they supported the Americans – many Hmong had to leave their birthplaces in Laos and Vietnam. Many went to Thailand and later moved to the US where they settled. For centuries the dress of Hmong women has reflected the skills and motifs of its makers. One of its most recent variants, the embroidered “story-telling” wall hanging is a special way of remembering the recent past, the way of life and traditions they have been forced to abandon. This genre and style arose in the refugee camps in Thailand and Laos immediately after the Vietnam war. These “story cloths” became a form of communication with the outside world. In the course of their emergence the earlier strong colours grew gradually paler as they adapted to the taste of the new environment. In their technique the story cloths partly follow the Hmong textile traditions but they are entirely innovative in their subject matter and the manner of portrayal. The interlinking details of the scenes embroidered naturalistically form a continuous process, presenting almost all aspects of the everyday lives of the mountain-dwelling Hmong in a way that resembles comics. Each embroidered wall hanging shows the most important moments in their way of life with different details and arrangement: from the growing and processing of rice, through cutting and collecting bamboo to animal husbandry, in close to fifty scenes. The study attempts to interpret a concrete “happening” in the context of the Hmong culture and history.

Gyűjtőúton a mordvinoknál

2013. július 19–28. között tíznapos tanulmányi expedícióban vettem részt a Mordvin Köztársaságban, amelyet a Mordvin Állami Egyetem Mordvin Kultúra Intézetének Finnugor Laboratóriuma szervezett. A kutatóút előtt a Néprajzi Múzeum és a mordvin fél együttműködési szerződést kötött, ez volt kiutazásom jogi háttere. Utazásom célja a Néprajzi Múzeum alapvetően 19. századi mordvin anyagának kiegészítése volt olyan területekről származó műtárgyakkal, ahol magyar kutatók előttem még nem gyűjtöttek.

A mordvinok rövid néprajzi ismertetése

Finnugor nyelvrokainak lakóhelyei közül a Mordvin Köztársaság a legdélibb fekvésű, Közép-Lengyelországgal fekszik egy magasságban. Területe 26,2 ezer négyzetkilométer. A mordvinok a mariktól és udmurtoktól délre, a Volga keleti és nyugati oldalán élnek. Kisebb csoportjaik Ukrajnától a távol-keleti Szahalin szigetig megtalálhatók. Mégis legnagyobb létszámban a kelet-európai síkság közepén, a Mordvin Köztársaságban laknak. A mordvin nyelv a finnugor nyelvcsalád finn-volgai ágához tartozik. A mordvin nép két néprajzi csoportból áll, melyeket a jelentős nyelvi különbségek miatt egyes kutatók külön népeknek tekintenek. A mordvinok kétharmad részét alkotó erzák a Mordvinföld keleti részén, a Szura folyó környékén élnek. A mordvinok egyharmad részét képviselő moksák a köztársaság nyugati vidékein, a Moksza folyó völgyében laknak.

A mordvinok a termékeny feketeföld-övezetben élnek, nem véletlen, hogy a hagyományos mordvin életmód a földművelésen alapul. Kitűnő termőföldjeiken valamennyi gabonafajta megterem. A 19. században főleg őszi rozst, tavaszi és őszi búzát, hajdinát, kölest és lent termesztettek, és ekkor vált ez a vidék Oroszország egyik legfontosabb gabonatermő területévé (KEREZSI 2009. 178). A hagyományos mordvin mezőgazdaságban az állattenyésztés a földművelés kiegészítő ágazata volt, lovon kívül elsősorban szarvasmarhát, juhot és sertést tenyésztettek. A házi szárnyasok tartása nem volt széles körű. Állattartásuk a legeltető-istállózó rendszeren alapult.

A mordvin települések folyók, patakok mellé épültek. Bokros és halmazfalvaikat csak a 19. században váltotta fel az utcás, szalagtelkes elrendezés. A 19. századig a gazdasági épületek szét-szórva helyezkedtek el az udvaron belül, később a házzal párhuzamosan helyezték el őket, vagy U alakzatban, a középső teret szabadon hagyva. Mára inkább az egysoros udvar az elterjedt. A lakóház mögött, kis távolságra tőle sorakoznak az istálló, a kamra és egyéb gazdasági épületek.

Az első lakóépületek ezen a tájon a földkunyhók, majd a félig földbe ástott kunyhók, utána a rönkökből épült faházak voltak. Ezek közül a legegyszerűbbek az egy helyiségből álló lakóépületek, melyekhez később fűtetlen pitvart ragasztottak. Így alakult ki a kétosztatú mordvin lakóház. Ezt váltották fel a 19. század végén a háromosztatú épületek. Hagyományosan az erdei fenyőt tartják a házépítésre a legmegfelelőbbnek. Napjainkban is ez a legelterjedtebb építőanyag, csak a tehetősebb embereknel állnak többszobás téglalapú épületek.

A lakóház belső elrendezése a többi finnugor néphez hasonlóan északi-középorosz típusú, ahol a kemence a bejárat mellett áll, szájával a frontális fal vagy a bejárat felé néz, és a szentsarok vele átellenben, a szemközti oldalon található. Ma is csaknem minden falusi házban megtalálható a szentsarok, ikonnal és füstölővel a polcán.

A mordvin lakóházak bútorzata még a 19–20. század fordulóján is széles, elmozdíthatatlan, falhoz erősített padokból állt, melyek különböző típusúak voltak. Volt közöttük konyhai, alvó-, illetve a bejárat mellett lófejjel díszített pad is. A mordvin lakásbelső sajátos darabjainak számítottak a kanáltartó kosarak, a fatörzsből kivájt fedeles edények vagy ácsolt ládák, amelyekben a vásznat, a ruhát és az ékszereket tárolták. Mára a régi berendezést mindenhol felváltották a gyári bútorok, egyedül az ácsolt ládák maradtak meg az idősebb asszonyoknál. Sok esetben azokból kerültek elő a Néprajzi Múzeumnak ajándékozott régi viseletdarabok.

A mordvin női viseletre jellemző az egyenes fazonú, hosszú ing, a világos szín, a bonyolult fejviselet és az ékszerek sokasága. A moksa és erza ruházat azonban sok részletben különbözik egymástól. Az ingek (*panar*) általában fehér vászonnából, a moksáknál kettő, az erzáknál három szélből készültek (ARSZENTJEV 2012. 202). Mivel lábszárközépig értek, és viszonylag szűkek voltak, elől az alsó szélükön gyakori a rövid hasíték. A varrások, összeillesztések mentén, a mell- és nyakkivágásnál, az alsó szélén és a kézelőn dús hímzés díszítette őket. A gyapjúfonalakat régen természetes festékekkel színezték, melyeket például a galajfű gyökeréből, nyírfarügyből, az égerfa kérgéből és más, fűfélékből készült főzetekből nyertek (ARSZENTJEV 2012. 202). A hímzések legkedveltebb színe a piros, a fekete és a kék, melyekhez időnként sárga és zöld társul. Hímzésük elsősorban geometrikus, illetve stilizált növény-, madár- és állatmotívumokból áll, melyeknek a nevét már csak a legidősebbek ismerik.

Az erza asszonyok felsőviselete a köpeny, a moksáké az ing szabásával megegyező ruhadarab. A moksa asszonyok régen az ingük alatt hosszú, fehér vászonnadrágot is hordtak, az erzák nem. Az erza asszonyok jellegzetes ruhadarabja a farkendő vagy hátsó kötény, az a hátulról derekukra kötött négyszögletes textília, amely nemcsak korukat, de társadalmi helyzetüket is híven tükrözte. A legnagyobbakat és legdíszesebbeket az eladórsorban lévő lányok viselték. Gazdag hímzésüket gyakran gyöngykidrárral, kagylódíszítéssel, színes flitterekkel tették még díszesebbé. A farkendők mérete a nők korával egyenes arányban csökkent, idős asszonyok nem hordhatták. Ennek a hátsó köténynek *pulagaj* a neve, és párhuzamait a balkáni népeknél találhatjuk meg. A moksáknál helyette oldalt lecsüngő derekdíszet viseltek, amely kaoricsigákból, gombokból, csüngőkől, gyapjúrojtokból készült. Ez az öv az ünnepi viseletnek ma is fontos alkotóeleme. Derekukra erősítve ezenkívül speciális hímzett díszítőrukkolókat is hordtak, melyek száma a hatot is elérhette. Bonyolult, körzetenként változó fejviseletüket a szállal varrt hímzés mellett gyöngykidrárral, kaorikagylókkal, pénzérmékkel díszítették. A moksa viseletet értékesé tette a női ékszerek sokasága. Ékszerként alkalmazták a dróthuzalra fűzött gyöngysorból kialakított melltit. Errefelé is széles körben elterjedt és nagy múltú a lőfejdíszítésű rézfésű. Tatár hatásra a melldíszeken nagy mennyiségben alkalmaztak ezüstpénzt, melyeket ma inkább a fehér színű fémrubelekkel helyettesítenek.

Nyáron sajátos, mordvin típusú bocskort viseltek, az erzák fehér színű kapcával, a moksák fekete-fehér színűvel. A 20. században a gyári cipők terjedtek el.

A férfinépviseletet már a 18. században az orosz típusú ruházat váltotta fel, amely napjainkban sem különbözik az orosz parasztokétól, és teljes egészében bolti ruhadarabokból áll.

A 2010-es oroszországi népszámlálási adatok alapján a mordvinok száma 744 237 fő, ez 11,75 százalékkal kevesebb, mint 2002-ben volt. Ugyanakkor, amíg 2002-ben 283 861 mordvin élt a köztársaságban, 2010-ben már 333 112, és közel százezerrel kevesebben vallották magukat orosznak 2010-ben, mint 2002-ben (540 ezer helyett 443 ezer fő). Ennek következtében Mordóvia etnikai arányai a következőképpen módosultak: 2002: 32 százalék mordvin, 61 százalék orosz, 5 százalék tatár; 2010: 40 százalék mordvin, 53 százalék orosz, 5 százalék tatár (NYELVROKONAINK 2011).

Ilyen rövid idő alatt ilyen nagyarányú etnikai változás leginkább azzal magyarázható, hogy sokan a 2010-es népszámlálásnál mordvinnak vallották magukat orosz helyett. Ebben a nemzetiségeknek nyújtott kedvezményeken kívül az is közrejátszik, hogy Szaranszk az oroszországi finnugor mozgalom központjának szerepét vállalja fel, tehát itt bátrabban merik etnikai hovatartozásukat vállalni az emberek, mint máshol.

A múzeumi előzmények és a korai tárggyűjtés

Az első mordvin tárggyűjtés Reguly Antal nevéhez fűződik, akinek mordvin anyaga (Itsz.: 2154–2159, 2189–2193) két területről származik, a Nyizsnij Novgorod közelében lakó mordvin-erzáktól, illetve a Penzai kormányzóságban élő mordvin-moksáktól. Ezek elsősorban női viselet-darabok, például főkötők, női ingek, ékszerek.

Reguly 1845. július közepén érkezett Nyizsnij Novgorodba, és innen folytatta útját a kormányzóság belsejében élő mordvinokhoz. Nyelvészeti kutatásai mellett mind az erzák, mind a moksák körében végzett néprajzi gyűjtéseket is (KEREZSI 2008. 193) a Nyizsnij Novgorod közelében található Pocsinkiben, ahol a nyelvileg és kulturálisan az erzák északi csoportjához tartozó mordvinoktól vásárolt két inget (Itsz.: 2154, 2157) és egy főkötőt (Itsz.: 2158).

A moksák között Krasznoszlobodszkban és – mint a 2013-as utam során kiderült – Tyemnyikóban járt Reguly, 1845. július utolsó napjaiban végzett náluk tárggyűjtést. A három moksa

tárgy közül az első egy díszesen hímzett női ing (ltsz.: 2155). Válla, alja és ujjá olyan gazdagon hímzett, hogy minden bizonnyal ünnepi viselet, esetleg menyasszonyi öltözet lehetett. Érdekessége a kézelőjén és az alján látható, piros fonálból készült bojt, mely azt a célt szolgálta, hogy megvédje viselőjét az ártó erőktől. Elhelyezése nem véletlen, a kézelőn viselője munkaerejét, alján a termékenységet kellett védelmeznie. Mordvin-moksa a 2159 leltári számú női főkötő is, mely ugyancsak fehér vászonból készült, elején piros, fekete, kék, fehér és zöld hímzéssel. A harmadik tárgy (ltsz.: 2162) pedig egy szőttesöv, melyet többszörösen a derekukra tekertek, és téglalap alakú végei oldalt, hosszan derék alatt végződtek.

A Reguly-féle moksa viseletdarabok fotóit megmutatva a 2013-as expedíció viseletkutatóinak, Alekszandr Gavrilovics Burnajevnek és Vera Vasziljevna Kovaljova, a mordvin egyetem oktatóinak, sikerült a minták alapján beazonosítaniuk, hogy azokat a Tambovi kormányzóság Krasznozlodszk és Tyemnyikov nevű településein élő moksáktól gyűjthette Reguly.

Vannak azonban olyan mordvin tárgyakunk is Regulytól, amelyek pontos származási helye ismeretlen. Ilyen például a 2156 leltári számú mordvin vászonköpeny, amely szabása és díszítése szerint az erzák északi csoportjának viseletéhez sorolható. Meghatározásomat a mordvin kolégák a tárgy fényképe alapján megerősítették.

Ugyancsak az északi erza viselet része az a tévesen finn nyakékességnek leltározott mordvin övdísz (ltsz.: 2195), amellyel az erza nők a ruhájukat összefogó övet szokták díszíteni. Ezenkívül tíz olyan mordvin ékszer található a Reguly-gyűjteményben, amelyeket tévesen finn nyakékességként leltároztak be annak idején.

Reguly a moksa tárgyakat ugyanabban a Tambovi kormányzóságban gyűjtötte, ahova a 19. században Zubovo Poljana megye is tartozott, ahol a 2013-as gyűjtésem is folyt. Reguly gyűjtőhelye nagy valószínűséggel Tyemnyikov járási központ volt, amely északra fekszik Zubova Poljanától. A két gyűjtés aprólékos elemzése reményeim szerint nemcsak a két vidék motívumkincsének különbségeire, de általában a viselet fejlődésében végbement folyamatokra is rávilághat. Ami már most megállapítható, az az, hogy az ingek szabása gyakorlatilag alig változott, a házivászon használata is megmaradt egészen az 1950-es évekig, a legnagyobb változás a ruházat díszítettségében mutatkozik. Ahogy napjaink felé haladunk, csökken a hímzett felületek nagysága, leegyszerűsödik a hímzések technikája és mintakincse, de elhelyezkedésük még mindig a váll, a kar és a mell környékén található. A minták elhelyezkedése nem azzal magyarázható, hogy még tudják, az ornamens valamikor mágikus, védő szerepet töltött be, hanem egyszerűen így tanulták el az előző generációktól.

Időben a következő gyűjtő Jankó János volt, aki a harmadik Zichy-expedíció tagjaként 1898 márciusában jutott el a mordvinok közé. Kétnapos kirándulást tett Kazanla csuvas, valamint a Szaratovi kormányzósághoz tartozó Oszanovka mordvin községbe (KODOLÁNYI 1997. 51). Ez a Jankó János által felkeresett terület az általam bejárt Zubova Poljana-i megyéhez képest jóval keletebbre található, a Volgához közelebbi vidéken. Jankó a rendelkezésére álló rövid idő alatt nyolcvan tárgyat gyűjtött vásárlással, melyek többsége csuvas darab. A huszonhárom oszanovkai mordvin tárgy között egy női ing, egy pár kötött harisnya, övek, ékszerek, kéregbocskor, munkaeszközök szerepelnek. Jankó János még egy értékes mordvin tárgyegyütteshez jutott 1898-as kutatóútja végén Tomszkban, ahol sikerült megvásárolnia a Volga menti népek néprajzával, hitvilágával foglalkozó Sztjepan Kirovics Kuznyecov professzor gyűjteményének egy részét (KEREZSI 2000. 450). A kiváló, 19. század közepéről származó gyűjteményben többek között tizenkilenc mordvin tárgy is szerepelt, túlnyomórészt viseleti darabok, tizenhat hímzett kendő és három női ing. A Kuznyecov professzortól megszerzett mordvin kendők többsége menyasszonyi kendő, ilyenekkel takarták le a menyasszony arcát az esküvői szertartás alkalmával. A tárgyaknak sajnos nincs pontos helymeghatározásuk. Vagy csupán „Mordva-föld”, vagy „Mordovszkije Karataji” szerepel a törzskönyvben helymeghatározásként. Ez utóbbi település a 19. században a Kazanyi kormányzósághoz tartozott, és Kazanytól 140 kilométerre délre található.

A 19. század végi kutatóutakat sokáig nem követhették a Szovjetunió területén élő finnugor népek körében végzett újabb terepkutatások. Az 1990-es évekig a Szovjetunió területén élő népektől általában nagy nehézségek árán, de a „gulag” zónába tartozó finnugoroktól gyakorlatilag egyáltalán nem lehetett gyűjteni, mert külföldieket nem engedtek be ezekbe a köztársaságokba. Ezért a finnugor népektől csak nagyon ritkán, ajándékként vagy vásárlás útján került be újabb anyag a gyűjteménybe. Az 1990-es évek enyhülésének köszönhetően 1992-ben Birinyi József eljutott a mordvinokhoz, kutatóútja során Sztaraja Tyerizmorga faluban huszonnégy mordvin tárgyat gyűjtött, melyek elsősorban textíliák, női ingek, harisnyák, háziszőttesminták, ékszerek,

de van a tárgyak között lábbeli is (ltsz.: 92.77.1–92.77.24). A falu közel van ahhoz a Pocsinki nevű erza településhez, ahol Reguly Antal is járt, és három tárgyat gyűjtött, de Sztaraja Tyerizmorga moksa falu, 830 lakossal. Sajnos a gyűjtés részleteiről, a válogatás szempontjairól nem rendelkezünk információval.

Legutóbb 2013-ban gyarapodott mordvin gyűjteményünk, amikor egy gyerekjátékot kapott a múzeum Jelena Lomsinától, attól a Magyarországon járt kutatónőtől, aki a 2013-as nyári expedíciót szervezte.

Ahogy a fentiekből is kitűnik, a Néprajzi Múzeum mordvin tárgyainak száma elég kevés, összesen kilencvenhárom tárgy, ezért a 2013-as gyűjtési lehetőség kihagyhatatlan volt.

A 2013-as moksa tárggyűjtés, Zubovo Poljana megye

A terepmunka helyszíne a Mordvin Köztársaság legnagyobb megyeközpontja, Zubova Poljana település és környéke volt, ahol a magyar kutatók közül még senki nem járt.

A falu a köztársaság délnyugati részén található, a Parca folyó partján, amely a Vada folyó mellékfolyója, ez az Oka vízgyűjtő területén található. A település Moszkvától 440 kilométerre, a fővárostól, Szaranszktól 201 kilométerre található. Első írásos említése 1679-ből származik. 1923-ig a település és a róla elnevezett megye a Tambovi kormányzóság Szpasszki járásához, 1923 és 1928 között a Penzai kormányzósághoz, 1930-tól a Mordvin Autonóm Területhez, majd 1934. december 20-tól a Mordvin Autonóm Szovjet Szocialista Köztársasághoz tartozott. Zubovo Poljana megyét 1928-ban hozták létre, több közigazgatási elnevezése volt, végül az 1994. január 25-én, az Orosz Föderáció részeként megalakult Mordvin Köztársaság, szó szerint: Mordóvia(i) Köztársaság egyik, területileg legnagyobb megyéje lett.

A vidéket eredetileg is a moksák lakták, és ma is itt élnek a legnagyobb népsűrűségben a köztársaságban. Számuk több, mint a megyében élő oroszoké, amit kevés mordvin megye mondhat el magáról. Zubovo Poljana megye lakossága a 2011-es adatok szerint 46 206 fő, ebből 52,7 százalék nyugdíjas, ami jól mutatja a megye elöregedését. Az itt élők között magas a munkanélküliség, a munkaképes lakosság száma 25 346 fő, ebből mindössze 19 ezer ember dolgozik, közülük is sokan a megye határain kívül.¹ A 2001-es adatok szerint még 64,9 ezer fő lakott a megyében, tehát csaknem húszezerrel többen, mint tíz évvel később, ami nemcsak az elöregedésnek és az elhalálozásnak, hanem az elvándorlásnak is következménye. A falvakban mára nagyon kevés fiatal maradt, aki teheti, elutazik Szaranszkba vagy egyéb nagyvárosokba.

Zubova Poljana megyei központ, rangja szerint városi típusú település, lakóinak száma körülbelül tízezer fő. Itt található a megye adminisztratív központja, a helytörténeti múzeum, több általános és középiskola, technikum, tejipari és fafeldolgozó üzemek. Zubovo Poljana megye 58 százalékát ma is erdő borítja. Itt a lombos fák közül tölgy, nyír- és hársfa nő, a tűlevelű fák közül a luc és az erdei fenyő a leggyakoribb. Ezzel magyarázható, hogy a vidék gazdasági életében jelenleg a fafeldolgozás a vezető szerep. Egyes vállalkozások furnérlemezeket, mások fűrészárut gyártanak a helyi fából, de egyre több az olyan vállalkozások száma, ahol kész faházakat állítanak össze a moszkvai és Moszkva környéki megrendelők számára. Utazásom során többször láttam egy-egy fakitermelés szélén a már kész boronaházakat, melyek oldalgerendáit gondosan beszámotzták, hogy a szállításhoz szétszedve a helyszínen újra összerakhassák őket. Az iparág nagyon jól prosperál, a gond csak az, hogy a kivágott fákat nem vagy ritkán pótolják, ezért fennáll annak a veszélye, hogy egész erdősegek fognak kipusztulni. Ahogy adatközlőim elmondták, a föld és az erdő állami tulajdon. Egy-egy erdődarabot a hozzá járó kitermelési joggal csak bizonyos időre kapnak bérbe az emberek, de a kivágott erdő pótlását a hatóságok nem vagy alig ellenőrzik.

2013-ban Zubovo Poljana megyében rengeteg megmunkálatlan földet, elhagyott házat, kihalt települést, elöregedett falut láttam. A falvakban főleg idős vagy középkorú asszonyok laknak, mivel a vidék férfilakossága a termelősövetkezetek és kolhozok felszámolása után munka nélkül maradt, és kénytelen volt munkát keresve messzi földre menni. Közülük sokan Moszkvában, Moszkva környékén dolgoznak építkezéseken, gyárakban, olyan időbeosztásban, hogy két-három hetente hazajönnék, elvégzik a legszükségesebb munkát, hagynak valamennyi pénzt a családnak, és mennek vissza a nagyvárosokba dolgozni. Ez az ingázás viszonylag könnyen megoldható, mert Zubova Poljana közlekedési csomópont, rajta keresztül vezet a Moszkvát Irkutszkkal össze-

¹ Forrás: <http://www.e-mordovia.ru/combo/view/93>.

kötő vasútvonal, és az Urál nevű M5-ös autópálya. A magukra hagyott asszonyok, bár többek visszaigényelték földjeiket a széthullott termelőszövetkezetektől, nem tudják egyedül megművelni őket. Sok a bevetetlen földterület, és a megmunkált földeken is főleg konyhakerti növényeket, burgonyát, káposztát, hagymát, céklát termelnek, elsősorban saját szükségletre.

Napjainkban nagyon alacsony az állatokat tartó családok száma. Falvanként, ahogy az adatközlőim elmondták, mindössze egy-két tehenet, öt-hat birkát, kecskét tartanak, főleg a középkorú emberek. Szármányasokat nem sokat láttam.

Expedíciónk öt egyetemi, egy általános iskolai tanárból, hat mordvin hallgatóból, egy PhD-s magyar egyetemistából és belőlem állt. A Mordvin Állami Egyetem égisze alatt működő Mordvin Kultúra Intézete Finnugor Laboratóriumának sikeres pályázata tette lehetővé az expedíció megszervezését, valamint a szállítás és a szállás költségeinek finanszírozását.

Utazásomat azért a július végi időszakra időzítettem, mert július 21-én ünnepelte a megye megalakulásának 85. évfordulóját. Ennek tiszteletére nagy ünnepséget rendeztek Zubova Poljana hatalmas, fákkal szegélyezett parkjában. Volt ott saslikstűtés, kirakodóvásár, ugrálóvár a gyerekeknek, de ami minket érdekelt, hogy találkozhattunk a falvak legaktívabb képviselőivel, akik nemzeti viseletbe öltözve felvonultak, és külön műsorszámmal készültek az ünnep tiszteletére. Nemcsak a különböző falvak műsorait és népviseleteit láthattuk egy helyen, hanem a fellépőkkel időpontot is egyeztetthettünk, hogy mikor tudjuk meglátogatni a falujukat. A falvak képviselői autentikus, az ő falujukra jellemző népdalokkal, egy-egy népszokástörődék bemutatásával készültek az évfordulóra. A programjaikon kívül hoztak magukkal tipikus mordvin ételeket is, például palacsintát, pácolt gombát, mordvin gyógynövényalapú pálinkát és a kvaszhoz hasonló italt is. Ezzel kínálgatták a standjuknál megálló közönséget. Mindezt a megyei önkormányzat finanszírozta. Egyes szertartások, ünnepek, minták felfedezése és újrakonstruálása Oroszországban nemcsak az öntevékeny etnikai mozgalmak terméke, hanem annak a többségi elvárásnak is, mellyel azt akarják kifejezni, hogy az orosz többség tiszteletben tartja a kis népek jogait, kultúráját, hogy a többség és a kisebbség között nincsenek konfliktusok, békében, barátságban élnek egymással. Ezért van az, hogy sok esetben a többségi elvárás generálja az őslakos-identitást, elvárja és előírja annak demonstrálását a felülről szervezett ünnepeken. A résztvevők etnikai összetétele vegyes, és számuk a több száz főt is meghaladja. Mindezek régen elképzelhetetlenek voltak a szigorúan szűk körben megrendezett családi vagy közösségi szertartásokon, amelyek az oroszországi finnugor népek mindegyikére, így a mordvinokra is jellemzőek voltak. Ezek az új népiünnepek azonban véleményem szerint nem érik el eredeti céljukat, éppen ellenkezőleg, további elidegenedéshez vezetnek mind a finnugor népek, mind az oroszok részéről. Az utóbbiak sokszor szörnyülködve vagy megmosolyogva nézik a régi finnugor szertartásokat felelevenítő előadásokat, magyarázat hiányában, kiragadva a kultúra egészéből nem értik meg azok lényegét, és ugyanolyan idegenek maradnak nekik, mint a szereplők, akikről ismét bebizonyosodik számukra, hogy messze állnak még az orosz kultúrától. A kisebbséget képviselő őslakosok pedig nem örülnek az ilyen kényszer szülte előadásoknak, külső beavatkozásként értékelik mindezt, amely megfosztja őket a hagyomány tisztességes bemutatásától.

Több helyen és több alkalommal is tapasztaltam, hogy egy felülről szervezett ünnep megrendezéséhez kéttípusú előzmény adhatta az apropót: vagy Oroszország és a helyi közösség közötti fontos esemény volt az előzménye az ünneplésnek, vagy valamilyen marginális unikum megtalálásával és felemelésével érték el az ünnep megrendezését. Zubova Poljanában az előbbi szolgáltatott okot a nagyszabású, jelentős költségvetésű ünnep megrendezéséhez. E menedzselte önkép a moksza kultúra mára eltűnt vagy eltűnőben lévő elemeiből épült fel, de találkoztam meglévő szokások, identitáselemek rituális formába öntésével is. Például ezen az ünnepen Zarubkino falu lakói mordvin dalokat énekelve a tipikus, mára eltűnt női munkákat imitálták, guzsalyon történő fonalkészítést és kártyaszövést. Közöttük végeztem az első gyűjtésemet. Itt kaptam többek között egy adag birkagyapjút a tavaszi nyírásból. A kapott gyapjút, mint ajándékozója elmondta, harisnyák és zoknik kötésére alkalmas.

A megyei ünnepen egy másik falu, Mordovszkaja Poljana lakói esküvői szertartást adtak elő, pontosabban azt a részét, amikor megérkezik a vőlegény a menyasszonyért, elkezd alkudozni a két nászsnép, hogy mennyiért kapható meg a menyasszony. A vőlegényt játszó fiatalember és nászsnépe Zsukovka faluból érkezett. Régen a fiatalokat attól kezdve tartották házastársaknak, hogy a menyasszonyt átvitték a vőlegény házába. 2013 júliusában Mordovszkaja Poljana és Zsukovka lakói a nászsnép megérkezésétől a menyasszony elviteléig tartó énekeket és szertartásokat adtak elő rövidített formában.

1. kép. Mordovszkij Pimbur asszonyai táncolnak a megyei ünnepen
Zubova Poljana, Zubovo Poljana megye, Mordvin Köztársaság, Oroszország, 2013
Kerecsi Ágnes felvétele

Zubovo Poljana megye ünnepén a rekonstruált szertartások közül érdekes volt megfigyelni egy harmadik falu, Mordovszkij Pimbur műsorát is. Az idevalósi asszonyok egy korábban széles körben elterjedt aratóünnepi szertartást mutattak be. Az aratás befejezésének megünneplésére az utolsó kalászból elkészítették az aratókoszorút, majd az ekkor szokásos énekeket énekelve körtáncot adtak elő (1. kép). A 20. század elején még szokás volt, hogy az aratás végén minden család egy marék kalászt a mezőn hagyott. Ezeket összekötötték, aratókoszorút készítettek belőlük, középebe az új termésből sült kenyeret helyeztek, köré pedig néhány kéve zabot, kölest vagy rozst tettek. Ezzel a szertartással próbálták biztosítani a következő évi bő termést. Az aratás befejezését végezetül táncmulatsággal ünnepelték meg. Ezt a szokást 2013-ban a megyei ünnep kedvéért elevenítették fel, napjainkban ez a hagyomány már nincs gyakorlatban. Felajánlották nekem az elkészített aratókoszorút, de törekeny volta miatt sajnos nem mertem Magyarországra szállítását megkockáztatni.

Ezen a megyei ünnepen modernizálódtek a régi hagyományok, és olyan új elemekkel egészültek ki, mint például a moksa népművészeti tárgyak kiállítása és vására, ételkóstolás, folklóregyüttesek fellépése. A megyeközpont vezetői felismerték, hogy az ilyen ünnepeknek több haszna is van. Egyrészt erősítik a lakosság érzelmi kötődését, növelik az etnikai öntudatot, másrészt kívülről nézve vonzhatják a helyi sajátosságokra és a „bennszülöttekre” rácsodálkozó turistákat. A turizmusra, ahogy a helyi adminisztráció vezetője elmondta, a fejlődés fontos lehetőségeként tekintenek. Az erőforráshiányos helyi közösségek számára a kívülről jött látogató, a turista potenciális bevételi forrásként jelenik meg. A turista a pénzéért valami szép, autentikus népzene, néptáncot és finom helyi ételeket kap.

Nemcsak Zubovo Poljana megyében, hanem a mordvinoknál általában a turizmus feltételeinek megteremtése egyre több kihalófélben lévő település fejlesztési stratégiájába kerül bele, és az idegenforgalom fellendítésére mint a kihalástól való megmenekülés egyik járható útjára tekintenek.

2. kép. A Mordvin Köztársaság térképe

A megyei ünnepség befejeztével a megyeközpontból észak, kelet, dél és nyugat felé tettünk utazásokat, összesen nyolc, kizárólag mordvin települést látogattunk meg, melyek a következők: Zubova Poljana, Zarubkino, Pokrovszkije Szelicsi, Kargal, Zsukovka, Jasznaia Poljana, Vadovo Szelicsi és Mordovszkij Pimbur (2. kép). Ezenkívül elutazásom előtt még Szaranszkban, a fővárosban jártam.

Minden faluban, ahol csak az expedíció megfordult, népviseletbe öltözött asszonyok vártak minket, akik tiszteletünkre vagy a régi, családi örökségként megmaradt ruhákat viselték, vagy a maguk által készített újabb darabokat. Sokszor tapasztaltam, hogy a hagyományos fazonú és díszítésű női ruhák olyan ruhaanyagból készültek, melyet egy generációval ezelőtt készítettek. Ma már nem szőnek, a háziszőttek készítése a 20. század hatvanas éveire általában kiment a gyakorlatból. Hímzés elsősorban a hosszú ingek vállán, az összeillesztésnél és az ing szélein található, és manapság sokkal kisebb felületet borít, valamint a minták kevésbé változatosak, mint a Néprajzi Múzeumban található 100-150 éves darabokon. Mivel a minták eredeti nevét már nem tudják, ezért azok Zubovo Poljana megyében az elhelyezkedés szerinti nevet kapták. Például hosszanti, ujj- vagy vállminta a nevük. A mai ünnepi ruhák gyakori kiegészítője a kötény, annak is a melles változata, amely korábban nem volt a vidék moksza női viseletének része. A kötény a 20. század elején terjedt el munkaruhaként a moksák délnyugati csoportjainál, és nem volt díszített (PROPKINA–SZURINA 1990. 259). Ma a kötény a délnyugati moksza csoport ünnepi viseletének elengedhetetlen része, és gyakran oroszos virágmintás kasmírból készül. Ezeket is otthon szabják ki és varrják meg, de anyaguk vásárolt gyári textil. Utazásom során nyilvánvalóvá vált, és adatközlőim is ezt erősítették meg, hogy hétköznap faluhelyen már a legidősebb asszonyok is gyári ruhákban járnak, a régi népviselet csak ünnepeken, fellépések idején kerül elő a ládafiából. Hétköznap boltban vásárolt ruhákat hordanak (3. kép).

A falvakban a hagyományos mordvin ételekkel vártak minket. Ha az ember lemaradt a többiekől, azonnal beinvitálták otthonukba. A hagyományos ételek közül mi leginkább a kelt tésztából készült palacsintával (*pasca*) találkoztunk, amelyet búza- és zabliszt összekeverésével készítettek, és az ünnepek kötelező ennivalójának számított. Mivel kör alakú, hitük szerint a napot szimbolizálja, és szerencsét hoz készítőjének és fogyasztóinak egyaránt. Ezt a vastag aransárga palacsintát kaptuk házi vajjal, mézzel és lekvárral.

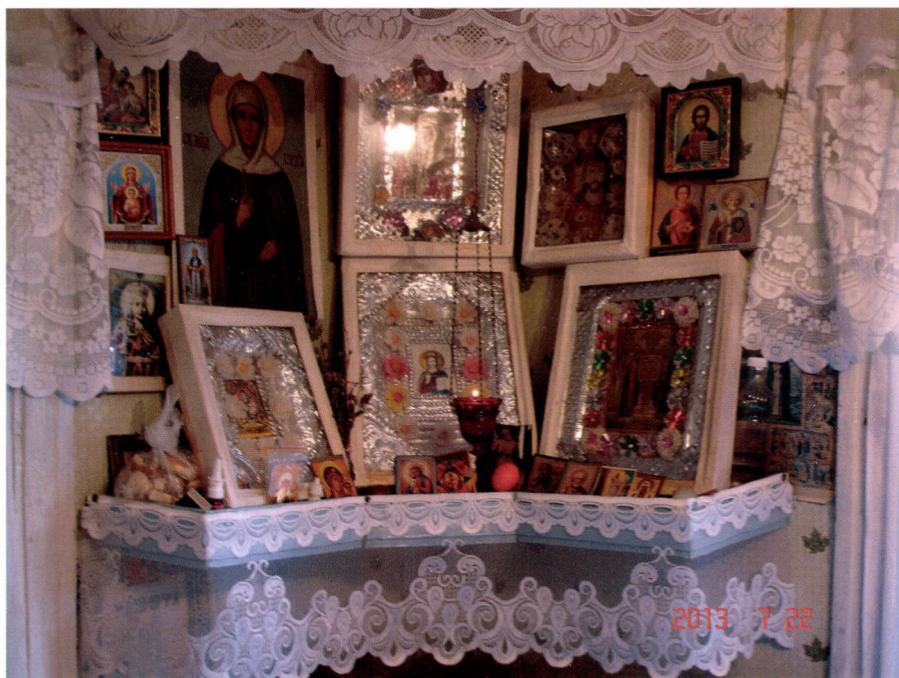
Az ünnepen való ismerkedésnek köszönhetően július 22-én abba a Zarubkino faluba látogattunk el, melynek képviselői a szövést, a fonást és a kísérőénekeket adták elő a Zubova Poljanában megrendezett ünnepségen. A 267 lakosú faluban általános iskola, könyvtár, kultúrház és vegyesbolt működik, itt van az a központi körzeti hivatal, amelyik még másik három közeli falu – Pokrovszkije Szelicsi (484 fő), argal (397 fő) és Kraszovka (13 fő) – közigazgatásáért is felelős.

3. kép. Munkába menő moksa asszonyok

Pokrovszkije Szeliscsi, Zubovo Poljana megye, Mordvin Köztársaság, Oroszország, 2013
Kerecsi Ágnes felvétele

Az összevont falvak hivatalvezetője nem várt minket, az asszonyok fáradtak voltak az előző napi fellépés után, ezért nem egész nap tartózkodtunk a faluban. Az ünnepen is fellépő asszonyok a tanárokkal és a diákokkal dolgoztak, a Szaranszkban összeállított kérdőíveket töltötték ki a többi helybeli asszony segítségével. Én a tárgygyűjtésre koncentráltam. Összesen kilenc tárgyat gyűjtöttem a faluban, többek között egy női inget, egy kötényt, egy férfibocskort, egy terítőt, egy szentképkendőt és egy házivásznat. Az itt gyűjtött tárgyak közül az egyik legrégebbi és legértékesebb darab egy nyírkéreg szeletekből készült kosár, amelynek *keptéré* a mordvin neve. Ezt az ajándékozó asszony dédanyja készítette, nyírkéreg csikokból fonta az 1920–1930-as évek táján. A tárgyat keveset használták, évente három alkalommal, amikor kimentek a temetőbe, hogy megemlékezzenek a halottaikról, az ennivalót ilyen kosárkába pakolták. A három nagy emlékünnap húsvét, pünkösöd és Nagyboldogasszony napja volt, ez utóbbi a mordvinoknál augusztus 28-ra esik. Ilyenkor palacsintát, lepényt és tojást tettek a kosárba, kivitték a temetőbe, és sorban minden rokonuk sírjára tettek az ennivalóból egy keveset. Kis darabkákat csipegettek az ételből, és a fejfa közelében helyezték el. Általános elképzelés a mordvinoknál, hogy a holtak lelke madár alakú, így könnyebben fel tudják csipegetni az apró darabokban sírokon hagyott ételt. Miután minden ős kapott az ételből, maguk is ettek belőle egy keveset, így téve közössé az elhunytakkal való étkezést az emlékünnapen. A szokás háttere az ősök kultusza, amely máig megtalálható az esküvői, illetve a temetkezési szokásokban. A túlvilági életet a földi élet pontos másaként képelték el, ahol az elhunytak rokonaik körében ugyanúgy élnek tovább a mindennapjaikat, mint itt a Földön. Ugyanúgy szükségük van ennivalóra, ruházkodásra, mint az élőknek. Ezzel a hittel magyarázható temetkezési szertartásuk számos eleme, így az ételnek a sírra tevése is (KERECSI 2009. 190). Az ilyen nyírkéreg kosarak hamar tönkrementek, alig maradt napjainkra belőlük, és ritkaságnak számítanak. Az, hogy Irina Ivanovna Tyuzsaeva a Néprajzi Múzeumnak ajándékozta a tárgyat, azzal magyarázható, hogy jobban szerette volna a családi relikviát egy neves múzeumban tudni, mint hagyni, hogy otthon lassacskán tönkremenjen.

4. kép. Szentsarok

Pokrovskijye Szelicsi, Zubovo Poljana megye, Mordvin Köztársaság, Oroszország, 2013
Kerecsi Ágnes felvétele

Ugyanitt kaptam egy férfibocskort, melyet egy másik falubeli asszony, az ötvenöt éves Raisza Alekszeevna Mjalina ajándékozott nekem. A bocskor a nagyapjáé volt, nyáron viselte, valamikor az 1930-as években a nagymamája készítette a férje részére. Bocskort férfiak és nők is fontak. Az ajándékozó elmondta, hogy a nyírháncs bocskor előnye, hogy a nedvesség hatására megduzzad, és vízhatlanná válik. Mivel a cipő sokáig luxuscikknek számított, a bocskort aratáskor, szénakaszáláskor, de ünnepeken is viselték. A férfibocskor feje szélesebb, mint a nőié, csak ez közöttük a különbség. A régi holmikat, ahogy Mjalina elmondta, egy nagy ládában tartja a fészerben, de ezt a bocskort egy szögre akasztva tárolta, mert így jobban szellőzött, nem penészedett be.

Zarubkinóból még egy tárgyról szeretnék részletesebb említést tenni, az pedig egy hímezett szentképkendő, mely az 1980-as években készült házi fehérített pamutvászonból. Mintája kereszt-szemes öltéssel készült kereszt és gyertyatartó. A textília a szentsarok polcát szegélyezte. A tárgy egyfelől a szentsarok tiszteletének, funkciójának a szocialista rendszerben való fennmaradásáról, másrésztől arról is tanúskodik, hogy ezen a vidéken gyári fonalból házivásznat az idősebb asszonyok még a 20. század végén is készítettek, ha nem is annyian, mint pár évtizeddel korábban.

Ennek a napnak egy szomorú látványossága volt az a kihalás szélén álló falu, amelyet Lomsina asszonnyal kettesben kerestünk fel. A falunak 1940 után a Május 1. nevet adták, de a környék lakói máig a régi nevén, Szvinolugokvának (Disznólegelő) ismerik. Ebben a kis faluban már csak egyetlen idős nő lakott. Se bolt, se posta nincs már itt. Az asszony gyerekei Zubova Poljanából hoznak rendszeresen ennivalót, háztartási cikkeket édesanyjuknak, aki – dacolva mindennel – tehenet, pulykát, csirkéket tart, hogy ezzel segíthesse a gyermekeit. Sajnos a falucska sorsa tipikusnak mondható. Az egész megyében nagyon sok elhagyott házat láttam, lakói kihaltak, a fiatalok pedig a nagyobb településekre, városokba költöztek. Ennek alapvető oka, hogy a kolhozok, szovhozok megszűnése után a falvakban alig maradt munkalehetőség. Először a férfiak mentek el, leggyakrabban fakitermelésekre, a városokba építkezésekre, éjjeliőrnek, segédmunkásnak. Sok faluban a nők még kitartanak, egyedül próbálják megművelni a földjeiket,

de ez a negyven-ötven közötti korosztály. A húsz-harminc év közötti fiatalok száma elenyésző. Alacsony a gyerekek száma, sorban zárnak be az iskolák is, ezzel újabb állások szűnnek meg a falusiak számára.

A délután folyamán ellátogattunk a közigazgatásilag Zarubkino faluhoz tartozó Pokrovszkije Szeliscsibe és Kargalba. Pokrovszkije Szeliscsi azért nevezetes hely, mert itt található egy ma is működő pravoszláv női kolostor, amelyet a 18. században alapítottak, 1934-ben bezártak, és 1996-ban újra megnyitottak. Az apácák földműveléssel, állattartással, méhészettel foglalkoznak, és ötven-hatvanan vannak. A falu lakói büszkéek kolostorukra, itt jóval erőteljesebb a mindennapi vallásosság, mint a többi faluban. Díszesebbek a szentsarkok (4. kép), több kegytárgy található a házakban, és nem ritka az az eset sem, hogy a falu leányai apácának állnak. Itt kaptam meg a második női inget, amelyet az 1936-ban született háziasszony maga készített 1950-ben, tizennégy éves korában. Az idős asszony még a minták nevére is pontosan emlékezett. A vállon lévő minta neve például *täšťä*, azaz 'csillag'. Az itteni ingek érdekessége, hogy a hónaljpálha mindig más színű, mint maga az ing. Neve *ickom*, és ezen az ingen piros színű, mert a piros szín óvó, védő szerepet játszott a viseleteken. Megvédte használója karját a rontástól. Később ez a magyarázat feledésbe merült, sokan már csak annyit tudtak mondani nekem, hogy divat volt hónaljban piros vagy más színű toldást használni. Azt már nem tudták megmondani, miért.

A gyűjtésem egyik legszebb, legrégebbi, de legnehezebben hazahozható darabja, amelynek szállításáért külön köszönet az expedíció másik magyar tagjának, Hatvani Flórának, egy faragott guzsalylapát. A lapátot vésett, faragott rozetta, napszimbólum díszíti, és Valentyina Pavlovna Szalamatnyikova (sz. 1960) ajándékozta nekem Kargal faluban, aki a nagymamájától kapta. A tárgy 1920 körül készült, és valószínűleg a nagymama jegyajándéka lehetett. Az ajándékozó maga soha nem használta, a padlásról hozta le. A falucska lakóinak száma a 2010-es népszámlálási adatok szerint 347 fő volt. Nevét a *kargal* ('daru') szóból kapta. Régen a falun átfolyó patak meredek partja a darvak kedvelt pihenőhelye volt (KARGAL é. n.).

Másnap, július 23-án egész nap Zsukovka faluban voltunk, elsősorban a falu iskolájában, ahol a falu adminisztrátora és az iskola tanárai, nyugdíjasai vártak minket.

A faluban 260 ház van, de csak 126 lakott, a lakosok száma 450 fő, és egy-két kivétellel mindenki moksa. A falusi hivatal vezetője korábban az iskolában alsós tanítónő volt. Az iskolában már vártak minket azok az asszonyok, akikkel már a megyei ünnepen, amikor a völgyényi nász-népet játszották, megismerkedtem. Zsukovkán öt tárgyat gyűjtöttem, többek között egy homlok-pántot gyöngyből, *askorks* a neve, és egy fardíszet, amelynek *pulo* a moksa neve, és szó szerinti jelentése: 'farok'. Az előbbi viseletdarabok ajándékozója a gyöngyöt Moszkvából hozatja, megrendeli az ismerősöktől. Akárcsak a többi oroszországi finnugor népnél, itt is az a tendencia, hogy a gyöngyhímzés, amely korábban nem volt ennyire elterjedt, lassacskán kiszorítja a fonállal készült hímzéseket. Sokszínűbb, kisebb felületen is alkalmazzák, készítése gyorsabb, kevésbé fárasztó, de ugyanakkor látványosabb, mint az apró öltéses hímzések.

Én az iskolából egy idős nénihez, Anna Artyonovna Maszkajevához (sz. 1935) mentem át, aki megmutatta a régi, még a szüleitől kapott ruhásládáját, amelyben a régi moksa viseletét és a halotti ruháit őrzí. A temetési viseletébe papucs, harisnya, fehérnemű, hosszú ing, kötény, kendő tartozott, de ott volt a ruházat mellett a szappan is, amellyel majd megmosdatják. A ládában voltak a temetésen részt vevőknek szánt ajándékok is, kasmírkendők a nőknek, frottírtörülközők a férfiaknak, mindez nagy mennyiségben. Az idős asszony elmondta, hogy a faluban az a szokás, hogy mindenki, aki részt vesz a temetésen, kap az elhunytól egy búcsúajándékot. Ezt már éveken keresztül a haláluk előtt megveszik az idős emberek. A következő nagyon érdekes tárgyat az iskola múzeumából kaptam meg, amikor arról beszélgettünk az iskola mordvin nyelvtanárával, aki az iskola mordvin tárgyakat gyűjtő múzeumának is a vezetője, hogy nem tudom, mit viseltek régen alsóneműként a moksa nők. Erre a tanárnő, Nyina Nyikolajevna Kinjakina (sz. 1943) megmutatott egy hosszú szárú, fehér vászonzól készült női alsónadrágot (*ponkst*), amely a 20. század elején készült. Elmondta, hogy viselője, a falu valamikori lakója már nem él, a menyé hozta be a ruhadarabot a múzeumba. Tőle tudja, hogy az idős asszony élete végéig ragaszkodott a maga készítette alsóneműhöz, még akkor is, amikor már a boltban is lehetett női fehérneműt kapni. Kényelmesebbnek, melegebbnek tartotta, mint a gyári fehérneműt.

Július 24-én Vadovo Szeliscsibe, egy ötszáz lelkes faluba látogattunk el, amely a Vad partján fekszik. A falunak iskolája, könyvtára, kultúrháza és vegyesboltja van. Lakói szerint Zubovo Poljana megyében itt maradt fenn a legrégebbi népviselet (5. kép). Azt nem merem biztosan állítani, hogy a legrégebbi viseletet láttam itt, de az biztos, hogy az itteni női viselet jelentősen eltér

a környező falvak öltöztetésétől. Az alapvető különbség, hogy az ingükre, amely ugyanolyan három szélből összeállított, egyenes szabású darab, mint a többi faluban, egy rövid felsőinget (*zapon*) húznak, az eleje csípő alatt végződik, a háta pedig csak a lapockáig ér. Alja és az ujjja széle általában himézett, és rövid háta miatt jól látszik a derekat ékesítő bojtos, csüngős övek és derékdíszek sokasága. A falu lelke a Milakina család, pontosabban két középkorú asszony és az édesanyjuk. Energikusak, rengeteg szertartást tudnak, énekelnek, táncolnak. Ők tartják életben az asszonykórust is a faluban. A lányok közül az idősebb, Valentyina Petrovna Maszkajeva (Milakina) (sz. 1970) odaajándékozta nekem a dédanya viseletét, a hosszú ingét, *mokšer šam* a neve, ez alulra került, a *zapon* alá. Megkaptam a dédanya rövid *zapon*ját is. Mindkét darab házivászonból készült az 1920-as években. Maszkajeva elmesélte, hogy a pálhát gyakran cserélgették mind a két ruhadarabon, amikor elkoszolódt, lefejtették, mindig más anyagot használtak hozzá, mint az ingekhez, és ezért más a pálya színe is. Az ingen lévő mintákat is ismerte, az alsó szegély himzésének a neve *elžirė*, azaz erza, valószínűleg az erzáktól vették át a motívumot. Ugyanez a neve a ruha ujján lévő mintának is. A három anyag összevarrásánál fekete, apró minta van, hosszanti minta a neve. A ruhán lévő többi minta neve ugyancsak az elhelyezkedésükre utal, válldísznek és lapockadísznek hívják őket.

A falu női fejviselete is különbözik a szomszédos településektől. Bonyolult megkötésű, hosszú sál-szerű kendőjükre fehér sapkaszerű darabot húznak, amelybe merevítő kerül, ezért a fejviselet jóval magasabban végződik, mint a többi falu kendős fejviselete. Ezt a múzeumban akár rekonstruálni is tudjuk, mert megkaptam a legfontosabb darabjait. Egy törülközőkendőt (*nardamo pača*), amelyről az ajándékozó Valentyina Petrovna elmondta, hogy csak férjes asszony viselhette, soha nem vette le még éjszakára sem, mert a mordvinoknál a fiatalasszony apósa nem láthatta menyé haját². Az első gyermek megszületése után csökkent a szigor, akkortól kezdve már más fejviseletet hordott a nő, tehát ezen öltözetdarab nemcsak a nő korát és társadalmi státusát, de azt is megmutatta, van-e gyermeke a viselőjének. Ez is, akárcsak a hosszú és rövid ingek, régi darab, 1920–1930-ból származik, és az ajándékozó édesanyja készítette. A törülközőkendőre húzott sapkát merevítővel (*sävn'ä*) nem tudták odaadni, mert csak az volt, amit maguk is viseltek, ezért az egyik helybeli asszony gyorsan készített egyet egy régi lepedőből és egy furnérdarabból, hogy legyen egy ilyen is a múzeumban.

Az expedíció során több esküvői szertartáshoz köthető tárgyat sikerült gyűjtenem, például egy esküvői törülközőt (*utiral'nik*) Vadovo-Szeliscsiben, amely az 1960-as években készült. Az adatközlő szerint ilyen hosszú dísz törülközővel egyesítették szimbolikusan a fiatalokat, amikor az esküvői szertartáson a vállukra terítették azt. A faluban összesen hét tárgyat gyűjtöttem: a felsoroltakon kívül még egy 1920-as években készült női inget és egy férfiövet, ugyanattól a Milakina családtól.

A nap érdekessége volt még az a többórás beszélgetés, amelyet Valentyina Petrovnával folytattam, akinek az édesanyja is és ő is különleges képességű gyógyító, akihez az egész faluból, sőt távolabbi helyekről is járnak a különféle bajokkal küszködő emberek. A beszélgetést – akárcsak a többi interjút – a közeljövőben dolgozzuk fel.

Az utolsó Zubovo Poljana megyei falu, ahol jártam, Mordovszkij Pimbur volt, mely 555 lelkes, 180 házasság település. Itt is, ahogy a többi faluban, a lakosság mok-

5. kép. Vadovo Szeliscsi ünnepi viselete a megyei ünnepen

Vadovo Szeliscsi, Zubovo Poljana megye, Mordvin Köztársaság, Oroszország, 2013
Kerezsi Ágnes felvétele

2 A mordvinoknál sokáig fennmaradt a nagycsaládi szerkezet, és a családtagok közös helyiségben éltek és aludtak.

6. kép. Az expedíció nőtagjai Mordovszkij Pimburban a vendégház előtt
 Mordovszkij Pimbur, Zubovo Poljana megye, Mordvin Köztársaság, Oroszország, 2013
 Natalja Ucsajkina felvétele

sákból áll, oroszok nem élnek a községben. Itt hét tárgyat sikerült gyűjtenem, ingeket, kötényt, esküvői törülközőt és két ékszermodellt, amelyek az iskola moksza múzeumában kiállított népviseletbe öltöztetett baba nyakából kerültek le. A faluban egy olyan hagyományt élesztettek fel, amely a 20. század első évtizedeiben még általános gyakorlat volt a moksák között. Ez pedig a közösségi házban, magyar párhuzammal élve a fonóban való gyülekezés szokása. Az 1900-as évek elején, ahogy elmesélték, általában egy özvegyasszony házáat használták erre a célra, akinek annak fejében, hogy a téli szezonra beeresztette a fiatalokat, fát vágtak, vizet hoztak, a házimunkában segítettek a bekéredzkedők. Ma erre a célra egy olyan ház szolgál, ahol a lakók már nem élnek, és a rokonuk, Nagyecsda Alekszejevna Puggyina (Ratykina), a helyi asszonykórus vezetője alakította ki az épület új funkcióját. Minden olyan a házban, mint régen volt. Minden bútort, képet, tárgyat eredeti állapotában megőriztek. Nem szőni, fonni járnak ide, hanem itt tartják a népdalkórus próbáit, itt készülnek fel egy-egy fellépésre. Szükség esetén a régi ház vendégházként is szolgál, a népes tanulmányi expedíciót is itt fogadták, itt került sor a beszélgetésekre, kérdőívek kitöltésére, tárggyűjtésre (6. kép). Legérdekesebb egy esküvői törülköző, *nadama* a neve, amelyet kicsit másképp használtak, mint a Vadovo-Szeliscsiben gyűjtött darabot, de a jelentése ugyanaz volt: a fiatalok egyesülése, egy párrá válása. A tárgyat Anna Framovna Cipljakova (sz. 1934) készítette az 1950-es években, a saját esküvőjére. Az esküvői törülközőt a menyasszony ujjaira csomózták, így várta a vőlegényt, utána a vőlegény ujjaira is rácsomózták. Így mentek összekötött ujjakkal a templomba, majd onnan haza. A személyes tárgy a két fiatal összetartozását, egyesítését jelképezte, melyet tulajdonosa esküvői ereklyeként őrzött.

A falu nevezetessége a Kazanyi Szűz Mária nevű forrás pár kilométerre a falutól. Azért Kazanyi Szűz Máriáról nevezték el, mert ő jelent meg a pimburinak sok évvel ezelőtt a forrás vizében. Ma a forrás zárandokhely, templomot építettek köré, gyógyereje van, és két kabint is kialakítottak a templom mellett, ahova csöveken bevezették a forrás vizét. Egyikben a nők, másikban a férfiak mártózhatnak meg az egészséget visszaállító vízben. Évről évre egyre többen

zarándokolnak el a forráshoz, amiben a pimburiak jó üzleti lehetőséget látnak, egyfajta falusi turizmus kiépítésén fáradoznak.

Másnap, július 26-án elbúcsúztunk a megyeközpont vezetőitől, és elindultunk Szaranszkba, ahova négyórás utazás után érkezünk meg. Itt, Hatvani Flórának köszönhetően, aki már többször járt erza nyelvészeti kutatásai kapcsán mordvin földön, sikerült megismerkednem a mordvin rádió egy fiatal munkatársával, aki elmondta, hogy minden nap van erza és moksa adás a rádióban, de csak 16 és 19 óra között. A mordvin nyelvű műsor mind a két nyelvjáráson hallgatható, fél óra erza, fél óra moksa híradás után egy óra erza, egy óra moksa kulturális vagy riportműsor következik, mindig ugyanabban az időpontban. Célközönségük, az idősek emberek ugyanis már várják az adást, hogy a megszokott időpontban meghallgathassák. Nem rövidhullámon sugároznak, ezért csak a régi rádiókkal fogható a műsor. Mindennap új riport van, és aktuális kérdésekről beszélgetnek moksa és erza nyelven. Sokszor mennek a mordvin rádió munkatársai falura is, riportalányokat keresni, akikkel elbeszélgetnek a helyi problémákról, de gyakran sugároznak mordvin népdalokat is.

Szaranszk belvárosában mindenhol építkezés folyik, gomba módra emelkednek ki a földből az üvegpaloták, a modern építészeti csodák. Ilyen például az egyetem új épülete, amely a Lomo-noszov Egyetem mintájára épült felhőkarcoló vasbetonból és üvegből, de ilyen a főposta üvegpalotája is, melynek csúcsa minden építészeti szabályt felborítva a városi székesegyház kupolájánál is magasabb. A város főutcája egy parkba torkollik, ennek a végén áll az újonnan épült székesegyház, amelyet sok más épülettel együtt Mordóvia oroszokhoz való csatlakozásának 1000. évfordulójára emeltek 2012-ben. A nevezetes esemény megünneplésekor a köztársaság vezetését nem zavarta, hogy alig húsz éve ugyanennek az eseménynek még csak az 500. évfordulóját ünnepelték. Hiába tiltakoztak a történészek, néprajzosok és régészek, olyan sok pénz dőlt a városba a központi orosz költségvetésből, hogy az a legszkeptikusabb hangokat is elhallgattatta. A főutca végén, a székesegyház mögött áll a második világháborúban elesett hősök emlékműve az örök tűzzel, ahova orosz szobásokat követte a mordvin fiatalok is fényképezkedni járnak az esküvő idején. Séta közben több lakodalmas menetbe is belebotlottunk, és az egyikben nemzeti viseletbe öltözött mordvin asszonyokat pillantottam meg. Megkértem őket, hogy készíthessek róluk néhány felvételt. Amikor megtudták, hogy Magyarországról érkeztem, hogy tárgyakat gyűjtek a Néprajzi Múzeum számára, az egyik nemzeti viseletbe öltözött asszony szólt, hogy várjak egy kicsit, mindjárt jön. Odament a kisbuszhoz, amellyel a vőlegény rokonsága Atyurjevo faluból a fővárosba érkezett, és kivett belőle egy szép piros ruhát, amely aznap reggelre készült el. Kiderült, hogy az asszony, akit megcsófolítottam, a vőlegény édesanyja, a ruhát a városi menyasszony édesanyjának szánta, de ennek ellenére gondolkodás nélkül odaajándékozta nekem a piros brokátból készült, díszes ruhát. Neki csinálhatok még másikat, magának nem – mondta Anna Petrovna Aljoskina – és átnyújtotta a hagyományos szabású női ruhadarabot (7. kép). Nem maradt más hátra, mint hogy megköszönjem az ajándékot, és sok boldogságot kívánjak a valahol éppen fényképezkedő ifjú párnak. Így lett a mordvinok között gyűjtött tárgyak száma kerekken negyven.

Ez a szám végül még négy tárggyal bővült, melyeket hazautazásom után Hatvani Flóra gyűjtött az erzák között, ezek egy lepedő, egy párnahuzat és egy ágytakaró Szabajevo vagy erzál Szurevlje faluból, valamint egy kéreg hajcsat karcolt mordvin mintával, amely jól mutatja, hogy

7. kép. Ajándék egy szaranszki lakodalmas menettől

Szaranszk, Mordvin Köztársaság, Oroszország, 2013
Kerecsi Ágnes felvétele

válnak etnicitást szimbolizáló ajándékokká az olyan hétköznapi tárgyak, amelyeknek a mordvin mintán kívül semmi közük a hagyományokhoz. Ilyen tárgy egy mordvin mintás textil díszszaccsó is, amelyet a pályaudvaron kaptam, és amelyet a mordvin gyomorkeserű üvegére húznak rá, ezzel is emelve az ital nemzeti jellegét. A gyorsan szaporodó népi tárgyakat árusító ajándékboltok azonos hívoszavakat használnak tárgyaik eladásához: eredeti, autentikus, ősi, népi, hagyományos. És hogy ez egykor létezett kulturális elemek, motívumok átemelésével, újrafogalmazásával, új funkcióban való felhasználással vagy újak teremtésével történik, igazából nem érdekli sem az eladókat, sem a turistákat. A turisták számára sokkal fontosabb, hogy az élmény, amelyet egy tárgy, egy esemény, egy ünnep nyújt, autentikus hatást keltsen. Ez pedig úgy is elérhető, hogy az eredeti helyett csak ahhoz igazodunk, mit képzel eredetinek a fogyasztó. Az élmények elképzelésekhez igazodó felépülése dönti el egy-egy látogató, turista számára azok eredetiségét – lett légyen maga a tárgy bármennyire is hamis (PUSZTAI 2007. 226).

Általánosan elmondható, hogy a különbség az interetnikus város és etnikus falvak között Mordóviában is tovább nőtt. Nőtt a különbség gazdasági téren, hiszen a moksá falvak elszegényedése, a munkalehetőségek beszűkülése lassan, de biztosan az előregedéshez, kihaláshoz vezet a falvakban. Különösen nagy a kontraszt a pazarlóan építkező főváros és a vidék között. Nőttek a különbségek társadalmi téren is. Míg az egészséges mordvin társadalom még harminc évvel ezelőtt is a patrilokális kiscsaládokból állt, addig mára az általam meglátogatott falvakban ez az egység a kényszerítő munkanélküliség következtében felbomlani látszik. A falvak nemcsak előregednek, de el is „férfiatlanodnak”, azaz hiányzik belőlük a munkaképes férfilakosság, aminek beláthatatlan szociális következményei lehetnek.

A mordvinok a köztársaság politikai életében nem játszanak meghatározó szerepet, s helyzetüket még súlyosbítja a moksák és az erzák között fennálló nemzeti torzsalkodás. Több új mozgalom és alapítvány kizárólag az erza népcsoport érdekeit tartja szem előtt, a moksák helyzetével, sorsával nem törődik. Ez a nyelvi megosztottság rendkívül káros, mert e kettősség egyfelől gátolja az egységes nemzettudat megerősödését, másfelől csökkenti a mordvin nép érdekérvényesítő esélyeit. Mordvin nyelvet csak az általános iskolában tanítanak, de már a középiskolák tizedik, tizenegyedik osztályában nem. A szaranszki egyetemen is csupán a mordvin, illetve finnugor szakos hallgatók számára van mordvin nyelvoktatás, sajnos az is kettéválasztva, az erza és a moksá tanszékeken folyik. A mordvin népi kultúra a maga természetes módján egyre inkább háttérbe szorul. Mára az emberek mordvinságukat elsősorban az éneklésben, a táncolásban és a népviselet bizonyos ünnepeken való viselésében demonstrálják, de a lelkükben sokkal mélyebben élnek meg. Ezeknek a folyamatoknak a vizsgálata olyan téma, amellyel még adós a mordvin és a nemzetközi néprajztudomány.

Összességében elmondható, hogy a 2013 júliusában Zubovo Poljana megyében gyűjtött néprajzi anyag jól kiegészíti a Néprajzi Múzeum meglévő mordvin gyűjteményét. A területi fehér folton kívül a gyűjtött tárgyak koruk miatt is hiánypótlóak, mert ezek nagy része a 20. század első felében készült, amikor a Szovjetunió területén külföldieknek lehetetlen volt a gyűjtés. Mordvin műtárgyaink eddig elsősorban a 19. századból származnak, a 2013-ban gyűjtött anyag legalább fél évszázaddal később készült, így a két tárgye gyűjtést összehasonlítva az idő távlatából jól láthatók a népviselet változásának főbb lépései, jellegzetes tendenciái, amelyek elvezettek a hagyományos öltözet elhagyásához, etnikai szimbólummá alakulásához. Mindez meggyőzően igazolja, hogy a jelenkor néprajzi kutatása során – figyelembe véve korunk új követelményeit és kihívásait – a terepmunka jelentősége nemhogy csökkent, ellenkezőleg: megnövekedett.

ARSZENTJEV, Nyikolaj Mihajlovics

2012 Mordovija v isztorii Rosszii. Szaranszk, Izdatyelszkij Centr Isztoriko-szociologicseszkogo Insztituta MGU im. N. P. Ogareva.

BARNA Ferdinánd

1887 A mordva nép házassági szokásai. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. (Értekezések a nyelv- és a széptudományok köréből, XIV. 3.)

GJEVJATKINA, Tatjana Petrovna

1992 Moksanszkie szvagyebnye obrjady i peszni. Szaranszk, Mordovszkoje knyizsnoe izdatyelsztvo.

KARGAL

é. n. Kargal. (Térkép.) Internetcím: <http://wiki.mapia.org/8645566/ru/%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BB>.

KEREZSI Ágnes

- 2000 Európa-gyűjtemény. In FEJŐS Zoltán (főszerk.): A Néprajzi Múzeum gyűjteményei. Néprajzi Múzeum, Budapest, 447–479.
- 2008 Reguly Antal gyűjteménye a Néprajzi Múzeumban. Néprajzi Értesítő, LXXXIX. évf. 183–201.
- 2009 Az uráli népek néprajza. Piliscsaba, PPKEBTK Finnugor Tanszék. (Fenna-Ugrica Pázmániensa, II.)

KODOLÁNYI, János

1997 Gróf Zichy Jenő harmadik ázsiai expedíciója és Jankó János. Néprajzi Értesítő, LIIIX. évf. 47–56.

MOKSIN, Nyikolaj Fjodorovics

1998 Religioznije verovanyija mordvi. Szaranszk, Mordovszkoje Knyizsnoe Izdatyelsztvo.

NYELVROKONAINK

2011 Nyelvrokonaik Oroszországban. Kevés jó, sok rossz fejlemény. Internetcím: <http://www.oroszvilag.hu/?t1=tortenelem&hid=2771>.

PROPKINA, Tatjana Petrovna – SZURINA, Margarita Ivanovna

1990 Mordovszkij narodnij kosztjum. Szaranszk, Mordovszkoje Knyizsnoe Izdatyelsztvo.

PUSZTAI Bertalan

2007 Autentikusság, rivalizálás, „márkázás”. In WILHELM Gábor (szerk.): Hagyomány és eredetiség. Néprajzi Múzeum, Budapest, 226–237. (Tabula könyvek, 8.)

ZUBOVO-POLJANSZKIJ RAJON

é. n. Zubovo-Poljanszkij rajon Reszpubliki Mordovija. Obscsaja informacija o rajone. Internetcím: <http://www.e-mordovia.ru/combo/view/93>.

A Collecting Trip Among the Mordvins

From 19th to 28th July 2013 I took part in a ten-day study expedition in the Republic of Mordovia, organised by the Finno-Ugrian Laboratory of the Institute for Mordvin Culture at the Mordvin State University. The study involved Mordvin students conducting a survey by questionnaire under the supervision of teachers; in the evenings the accompanying teachers gave talks for the members of the expedition on their research in their areas of specialisation linked to Zubova Polyana. I gave a talk on the history of Finno-Ugrian studies in Hungary and on the Mordvin material in the Museum of Ethnography.

The aim of my trip was to supplement the Museum of Ethnography's largely 19th century material with objects from areas where Hungarian researchers had not previously collected. The Museum of Ethnography has relatively few Mordvin objects, 93 in all, so this was a collecting opportunity not to be missed.

The location of the fieldwork was Zubova Polyana, the largest county centre in the Republic of Mordovia, and its vicinity, an area that had not yet been visited by Hungarian researchers. The region was originally inhabited by the Moksha and the largest concentration of this ethnic group is still found here. They outnumber the Russians in the county, something that few Mordvin counties can claim. According to figures for 2011 Zubova Polyana county has a population of 46,206, of which 52.7% are pensioners, a clear indication of the ageing of the county. The level of unemployment is high: out of a working-age population of 25,346 only 19,000 are in employment, many of them in places outside the county. There are now very few young people left in the villages, those who are able move to Saransk or other big towns.

We visited a total of eight, exclusively Moksha Mordvin settlements, namely: Zubova Polyana, Zarubkino, Pokrovskiye Selishchi, Kargal, Zhukovka, Jasnaya Polyana, Vadovo Selishchi and Mordovskiy Pimbur. In addition, before my departure I spent time in the capital, Saransk.

I collected a total of 41 objects among the Moksha Mordvins, mostly household textiles, items of clothing and implements used by women. Before my departure a further four items were added, collected by Flóra Hatvani, an ELTE PhD student, among the Erzya, the other Mordvin ethnic group.

On the whole it can be said that the ethnographical material collected in Zubova Polyana county, Mordovia in July 2013 is a good addition to the Museum of Ethnography's existing Mordvin collection. Besides filling a blank space on our map, the objects collected also fill a gap because of their age as most were made in the first half of the 20th century when it was impossible for foreigners to collect in the territory of the Soviet Union. Previously most of our Mordvin objects dated from the 19th century, while the material collected in 2013 was made at least half a century later. A comparison of the two groups of objects from this distance in time reveals the main changes and characteristic trends that have led to the abandonment of folk costume and its transformation into an ethnic symbol.

Budai fuvarozás (1900–1950)

Adatközlés

Előszó

Amit az olvasó most kézbevesz, az első hosszabb szakmai teljesítményem, amelyet szakdolgozatommal egy időben – mint ötödéves hallgató – írtam egy pályázatra 1954-ben. (A tanulmány kéziratát a hozzá tartozó fényképekkel együtt átadtam a Néprajzi Múzeum adattárának.) Az adatgyűjtést ez év első felében végeztem. Akkor már hátam mögött volt egy többéves néprajzi gyűjtőmunka tapasztalata, valamint Tálasi István professzorom előadásai és a vele való konzultációk, útmutatások és rendszeres beszélgetések során szerzett inspirációk. Az alábbi – még kevésbé igényesen megfogalmazott – tanulmány (amely lényegében műfaja szerint csupán adatközlés) az ő irányításával készült. A több mint fél évszázaddal korábban írt szövegen némi stiláris fogyatékoság kijavításán kívül semmit nem változtattam: *így írtam akkor*, mikor már szilárdan hittem néprajzi tennivalóink fontosságában, de még nem voltam valamennyi szükséges eszköz birtokában. Azt is éreztem, hogy a néprajz számtalan tennivalója között fontos helyet foglal el a városnéprajz. Már 1952-ben létrejött a Nagy-Budapesti Néprajzi Munkaközösség, de a lényegi munka csak 1954-ben indult el, elsősorban néprajzi hallgatók részvételével.¹ A munkaközösség tagjaként határoztam el abban az évben a jelen téma kutatását. Ez a háttere a jelen közlemény születésének. A pályázatra kiírt témaválasztás (fuvarozás) természetes volt számomra, hiszen apám fuvaros volt, így e mesterség több részletével, fortélyával gyermekkoromtól fogva megismerkedhettem, sőt a munkában olykor magam is részt vettem, így ezzel a „fuvaroskultúra” szerény részese lehettem.

A lófogatú fuvarozás a tárgyalt időszakban Budapest képének, utcáinak, tereinek elengedhetetlen tartozéka, a ló erejét felváltó gépi szállítmányozás pedig akkor még jelentéktelen volt. Egy emlékkép: a második világháború után az elpusztított Duna-hidak hiánya a főváros két részét sokáig elválasztotta egymástól, és mikor elkészült az ideiglenes Kossuth híd, a fuvarozásra nagyobb szükség volt, mint valaha. De a hídon való átjutás sok gondot jelentett: a hídfőknél sorba kellett állni, ami kilométer hosszú lófogatú karavánt eredményezett. Egy másik korábbi emlékkép a háború utáni fuvarozás szükségességéről és egyben veszélyességéről: a háború során szétszórót és löszerek (gránátok, ágyúlövedékek, kisebb bombák stb.) szállítása – ebben a munkában tizenhárom évesen magam is részt vettem – minden óvintézkedés nélkül történt az erre kijelölt helyekre (esetünkben az Andor út mellé, közel a Dunához). Főleg a lövedékek lerakása volt rendkívül veszélyes: mindent le kellett ejteni a kocsiról a katonák által megadott szempontok szerint. Elfogultság nélkül állíthatom, hogy a jelen tanulmány/adatközlés teljesen elfelejtett téma és ma már rekonstruálhatatlan jelenség.

A továbbiakban kiderül, hogy a fuvarosközösség a maga népes táborával, lovaival és eszköz-kultúrájával írásom elkészültekor szinte megszűnőben volt, különösen közjogi tekintetben (államosítás). A megelőző néhány évben vesztette el a talajt lába alól, és egy évtized múlva szinte teljesen megszűnt. Így a tanulmány emléket állít a fuvarozóiparban dolgozók egykori népes táborának.

A tanulmányban közölt fényképeket az interjúkkal egy időben, 1954 tavaszán és nyarán készítettem. A fényképek a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumának fényképgyűjteményében találhatók.

Simrishamn, Svédország, 2013 nyara

¹ A Nagy-Budapesti Néprajzi Munkaközösség történetét Létay Miklós dolgozta fel egy tanulmányában (LÉTAY é. n.).

Bevezető

Dolgozatomban átfogó képet szeretnék adni a budai oldal és elsősorban a XI. kerület fuvarosairól és a köréjük tömörülő, a szállításban közvetlenül (kocsis, kordés, kubikos, rakodó, lehordó) és közvetve (kovács, bognár, szíjgyártó, lónyíró és egyéb alkalmi munkát végző) részt vevők néprajzáról (beleértve a szociális vonatkozásokat, valamint a szakmai szókincset) a közelmúlt (nagyjából a 20. század első fele) dokumentumainak segítségével. Különösen a régi fuvarozásra vonatkozó adatok összegzése volt nehéz, így a századforduló előtti állapotok dokumentálása nem volt teljes mértékben lehetséges. Ebből adódik, hogy talán azok a részek aránytalanul kidolgozottabbak, amelyekről kiskoromtól fogva szerzett személyes tapasztalatok alapján tudtam átfogóbb képet nyújtani, így például szerszámok, kocsik, rakodások stb. Kevésbé részletesen mutattam be mindazon jelenségeket, amelyeknél huzamosabb megfigyelésre lett volna szükség. Munkámat még nem fejeztem be: a lehetőségekhez mérten a főváros egész területére vonatkozó hasonló célkitűzésű, részletesebb kutatást a későbbiekben is szeretnék folytatni. (Rengeteg időt igényelne a fuvarosok származásának és migrációs útvonalainak követése, valamint a statisztikai adatok összegzése.) Sajnos nem állt rendelkezésemre számomra is elérhető olyan nyomtatásban megjelent munka, amelyet használni tudtam volna dolgozatomhoz, így magamnak kellett a témával kapcsolatos adatfelvételt elvégezni. A szállítómunkások bérezésének kérdéseiben is csak az adatközlők vallomásaira támaszkodhattam. A dolgozat – ugyancsak adatok hiányában minden előzmény nélkül – a századforduló körüli állapotok leírásával kezdődik. Főleg a két világháború közötti állapotokat – és kiemelten a 1940–1950-es éveket – tárgyalom.

A XI. kerület a régi kerületi beosztások szerint értelmeződik a munkámban: beletartozik a Vár, a Tabán és környéke. Kapcsolataim a XI. kerület déli részén részletesebbek, mivel a régi Kelenföld fuvarosai, kocsisai szolgáltatták a legtöbb anyagot, és belevontam vizsgálódásaimba budafoki adatközlőket is. Valamennyien (körülbelül húsz személy) kitűnő információkat szolgáltatnak, tájékoztatva más térségek állapotairól is, hiszen munkájukból adódóan nem voltak helyhez kötve.

A fuvarosok származása és rétegződése

Kerületünk fuvarosait három csoportba lehetett osztani származásuk és szociális helyzetük szerint. Az *első csoportba* tartoztak a legnagyobb fuvarosok, akik főleg sváb és zsidó származásúak voltak, és tizenöt-húsz pár lóval dolgoztak. Ilyen nem sok volt a kerületben, három-négy lehetett egyszerre, hol több, hol kevesebb a konjunktúrák és a munkaalkalmak függvényében. Az idetartozók leginkább polgári származású óslakos fővárosiak voltak, akiknek már elődeik is fuvarozással vagy kereskedelemmel foglalkoztak. Vidékről felkerült parasztok sohasem emelkedtek ezek közé, így nem foglalkozom velük részletesebben. Hatásuk mindenesetre volt a többi fuvarosra, mivel egy nagyobb fuvarosudvar olyan volt, mint egy uradalom, ahol sokan megfordultak, így szakmabeliek is. Ez a csoport vállalta fel a legnagyobb munkákat, amelyekből olykor kiadtak kisebb fuvarosoknak is. Tanulságosabb volt a köréjük tömörülők sorsa, például a kocsisoké, akik között szinte katonai fegyelem uralkodott. Ezek a nagyobb fuvarosok tértek át az 1930-as években a teherautókra, de arányuk nem volt számottevő. Munkaalkalmuk, fuvarozási módjuk nem tért el a kisebb fuvarosokétól.

A *második csoportba* a kevesebb erővel dolgozók tartoztak, akik többnyire három-öt pár lovat tartottak. Egy részük vidékről jött, és kocsisként kezdte pályafutását. Soraikból került ki a legtöbb fuvarosgeneráció. A minket legjobban érdeklő, vidékről felkerült paraszti elemek alkották a *harmadik* kategóriát. Nem tisztán fuvarosok voltak, a szakma mellett még gazdálkodtak, földet műveltek, tehenészkedtek, vagy olykor az építőiparba is bekerültek, kevesebben gyári munkásnak. A feleségek takarításból segítették a megélhetést.

A felsoroltak mellett volt még néhány speciális csoport, amelyek „szakosodtak”: a bűtorszállítók és a gyári fuvarosok, akik az ottani termelés technikai adottságai szerint működtek. A fenti megkülönböztetés azért is fontos, mert nemcsak a fuvarozásban elfoglalt helyük szerint tértek el egymástól az egyes csoportok tagjai, de például más és más lovakat és kocsikat használtak, és szerszámkészletük is variálódott. A dolgozatban minden esetben feltüntetem, hogy milyen kategóriával van dolgunk.

Az első világháború előtt Sámuel és Hanszmann Károly voltak a legnagyobb fuvarosok Budán. Istállójuk az Árok és a Kékgyolgy utcában volt, mivel akkoriban a Tabán volt a fuvarosok

központja. Ősrégi fuvarosok voltak, szakmájukat halálukig folytatták. Más nagyobb fuvaroscsalád a Fried volt, amelynek fogatait az első világháború után Heller, majd Baier vette át. Leginkább építkezésnél dolgoztak, de kapcsolatuk volt a bútorszállítókkal is. Jó összeköttetések révén minden nagyobb munka a kezükön ment keresztül. Nagyméretű istállójukban időnként helyet kaptak a kisebb fuvarosok lovai is. Az üzleti ügyeket maguk intézték, nem tartottak adminisztrációs munkaerőt maguk mellett, mint például a pestiek. Megbecsült emberek voltak mind ügyfeleik, mind alkalmazottaik körében. Alkalmazottaik között a kocsisokon kívül tartottak külön lóápolókat, akik a munkaidő után átvették az állatok etetését, gondozását. Rendszerint alkalmaztak külön kovácsokat és bognárokat, és néhány hónapra még szíjgyártókat is. Alkalmazottaikkal jobban bántak, mint a kisebb fuvarosok, így egy-egy ember hosszú ideig dolgozott náluk.

A három-öt fogattal dolgozó középfuvarosok bonyolították a kerületben adódó munka nagyobb részét, körülöttük tömörült a legtöbb szállításban foglalkoztatott munkaerő. Ez heterogén kategória volt származásukat és fuvarossá válásukat tekintve. Egy részük kocsiként kezdte, mások vidékről kerültek fel a fővárosba, vagy iparosokból, alkalmi munkásokból vedlettek át fuvarossá. A legtöbb kocsiból lett fuvaros a századforduló körül jött a fővárosba. A Buda környéki falvakból özönlöttek be Budapestre, leginkább a dunántúli részekről, így Fejér és Tolna megyéből. A városhoz közel eső, különösen a német ajkú községek kocsisaiból igen sok fuvaros lett: Zsámbék, Tarján, Mátyás, Ercsi, Sósút sok fuvarost adott mind a kerületnek, mind Budának. Német származású volt Rádl Péter, a Fejér megyei Gántról, aki kocsiként kezdte, majd a nagyok közé verekedte fel magát. Tíz év alatt több fogatra tett szert. Ezek a fuvarosok istállójukat a város peremére, lehetőleg a falujukhoz közeli helyre igyekeztek telepíteni. Igen csekély azoknak a száma, akik a pesti oldalhoz közeli falvakból származtak. Az óbuda fuvarosok, kocsisok sem húzódtak le a XI. kerületbe. Ezek a kocsiból lett fuvarosok értettek legjobban a szakmához, hiszen kitanulták ennek minden fogását. Közülük egyik-másik, így Kluber Ferenc, időnként nyolc-tíz fogattal űzte mesterségét. Egyik sem tagadta múltját, sőt szívesen hangoztatták, hogy maguk is kocsisok voltak valamikor. Több alkalmazottjuk dacára olykor maguk is kocsira ültek, például amikor valamelyik kocsisuk nem jött időben munkába. A kocsiból fuvarossá válás csak az 1920–1930-as évekig fordult elő, később már nem lehetett hallani arról, hogy valamelyik kocsis önállósította volna magát.

A kisebb fuvarosok különböző módon kerültek Budára más-más falvakból. Számuk a teljes fuvarosszakmához viszonyítva viszonylag csekély volt. E csoport java része a külterületeken helyezkedett el, ahol tudtak gazdálkodni, kertészkedni, és alkalmi munkát is vállalhattak. Néhányuk tehenészkedéssel kezdte, majd a tejellátás megváltozásával tehenüket lóra cserélték, és fuvarozni kezdtek. Sokakat a nyomorúság hajtotta fel vidékről, ahol kevés földjük nem volt elég a megélhetéshez. Felözönlésük az 1940-es évekig tartott. Az ő helyzetük volt a legnehezebb, mivel nem volt összeköttetésük, ismeretségi körük. Ezért is foglalkoztak eleinte a biztonságosabbnak látszó tehenészettel. Felkerülésük első szakaszában megosztott életet éltek, főleg építkezéseknél kerestek munkát kis gazdaságuk mellett. Ha nem sikerült sem a tehenészet, sem a fuvarozás, akkor eladták állataikat, és gyárba mentek dolgozni, vagy kubikosok, utcaseprők lettek. Akiknek jobb összeköttetések voltak, házmesterek vagy altisztek lehettek. A következőkben már ők csalogatták és kalauzolták a falujukból felkerülő szegényeket.

Fuvaroskapcsolatok

„A fuvaros iparos”, ezt tartották a régi fővárosi fuvarosok. Az ipar űzéséhez pedig iparigazolvány kellett, ennek ellenére a kisebbek nem mindig rendelkeztek vele. A nagyobb fuvaros olykor szinte hatósági szerepet „játszott”, főleg amikor kevés volt a munka, és akadályozták az ipar nélküliek munkavállalását. A XI. kerületi fuvarosoknak volt egy közös irodájuk, hivatalos ügyek intézésekor itt találkoztak, munkabékekről tárgyaltak, és itt fogadtak kocsisokat is. A takarmány és az abrak beszerzését is megvitatták. Szorosabb kapcsolat csak az 1930-as évek elejétől alakult ki közöttük munkavállalási kérdésekben. Kocsit, lovat, szerszámot, oldalas- és nyújtott kocsit, ketőskereket (melyek használatára ritkán került sor) rendszeresen kölcsönöztek és viszontkölcsönöztek egymásnak. Az ilyesmit gondosan számon tartották, és olykor csak egy év múlva került sor a honorálásra. Ennek ellenére előfordult, hogy aláírással rontották egymás üzletét. Nagyobb kelemetlenségek a kocsisok körül adódtak leginkább amiatt, hogy az elismerten jó kocsisokat elcsábították egymástól. Az összetartás legjobban munka közben mutatkozott meg – főleg húzatás kise-

gítésével. Meglepőnek hangzik, hogy sokkal jobb kapcsolatot tartottak a mesterekkel (kováccsal, szíjgyártóval stb.). A munka megkövetelte egymás tisztelőtét, becsülését. Egymás otthonát nem látogatták, inkább munkahelyen, műhelyben és a kocsmákban került sor közelebbi beszélgetésre. A kerületi kocsmárosok kiemelt törzsvendégei voltak a fuvarosok, és a vasárnap délelőtti találkozások rendszeresen előfordultak. Ilyenkor beszélgettek a következő heti munkalehetőségekről.

Kocsisok

Az ebben a fejezetben tárgyalt témák annak ellenére, hogy a *Kocsisok* címet viselik, nagy részben azokra a személyekre (így kisebb –a kocsisokkal egyenértékűen dolgozó – fuvarosokra) vonatkoznak, akik a fuvarozás főszereplői voltak, függetlenül attól, hogy munkaadók vagy munkavállalók voltak-e. Ezért használok a következőkben a *hajtó* kifejezést is, amely jelölhet kocsist vagy tulajdonos fuvarost.

A fővárosi kocsisok vagy helyi születésűek voltak, vagy – nagyobb részben – vidékről kerültek fel, főleg dunántúli, a városhoz közel eső helységekből ugyanúgy, mint maguk a fuvaros vállalkozók. Ilyen helyek voltak például Vértesboglár, Budaörs, Budafoke, Pesthidegkút, Tárnok, Zsámbék, Perbál, Tarján, Kajászószentpéter, Etyek, Martonvásár, Jászkarajenő. Ezekre a helyekre a közelség miatt sürűbben tudtak a kocsisok hazalátogatni. A századforduló körül többen jöttek bányavidékről is. Az alföldi kocsisokat azért nem szerették, mert a nyári hónapokra sokszor elhagyták helyüket. Ha ez benne volt a foglalkoztatási kikötésben, a gazdának ilyenkor körülményes volt kisegítő kocsisra szert tenni. A távolabbról származó kocsisok egész évben dolgoztak. Kedveltek voltak a sváb kocsisok, némely nagyobb fuvaros csak őket alkalmazta. Ilyen helyen a sváb kocsisok nem túrtak meg más maguk között. A vidéki kocsisokat a gazdák azért kedvelték – annak ellenére, hogy nem értékelték úgy a fuvarozás fortélyait, mint a pestiek –, mert jobban szerették és gondozták lovaikat, és megbízhatóak voltak. Velük nem fordult elő, hogy hétfő reggel cserbenhagyták a gazdát.

A pesti kocsisok inkább a pesti oldalon dolgoztak a város belsejében, Budára keveset jártak, ellentétben a budai fuvarosokkal. Fontosabb munkahelyeik a gyárak voltak, és ők szállították a jeget, a szikvizet, míg mások a vasútnál, a dunai kikötőknél működtek. A budai fuvarosok óvakodtak a pesti „vagányoktól”, mert kicsapongó szokásaikkal elrontották a budai kocsisokat. A vidéki kocsisok a fuvarosok istállóiban aludtak, mivel lakásuk nem volt a városban. Ezt a gazdák szívesen vették, mert mindig volt valaki az állatok mellett éjszaka, és egyben nem késtek el a reggeli tennivalókkal. Ez különösen akkor volt fontos, ha éjjeli munkára kellett őket befogni, például vagonkirakodáshoz. Ezzel ellentétben a pesti kocsisok otthon laktak, többnyire az istálló közelében.

Kocsis-munkaközvetítő csupán az utolsó időszakban létesült. Azelőtt a kocsisokat többnyire a kocsmákban fogadták fel vasárnap délelőtt. Nagyobb fuvarosoknak volt saját közvetítőjük, aki a régi kocsisok segítségével új alkalmazottakat hívott fel vidékről. Olykor hirdetést tettek az újságba. Jó kocsisok kerültek ki a kubikosok közül is, akiket a gazda útépitésnél és rakodóhelyeken ismert meg közelebbiről, és szemelt ki magának. Felmondási idő nem jött számításba. Ha valakinek nem tetszett a hely, még munka közben is otthagyhatta. A gazda sem volt köteles megtartani valakit, ha megvolt az indok az eltávolításra. A kocsisokat hetenként – mindig szombaton – fizették. Kisebb helyen előfordult, hogy a kocsis kosztja, rendszerint a vacsora, benne volt az egyezségben. Ha egy kocsis meg volt elégedve a helyével, évekig megmaradt ugyanannál a gazdánál. Ez megegyezett a gazda számításával is, hogy egy pár lovat ugyanaz a kocsis hajtson: a hajtónak össze kellett szoknia a lovakkal. Régebben nagyobb gazdánál, ahol nehezebb munkára nem jártak a fogatok, kocsisgyereket is alkalmaztak, tizennégy év körüli fiút, aki egy ideig be volt osztva egy idősebb kocsis mellé. A kocsisgyerek már el tudta hajtani a lovakat, de mellette más fizikai munkát nem végzett. A gazdák azért is szerették a fiatalokat, mert nem ittak, és nem mesterkedtek „feketefuvarral”, ami gyakran előfordult tapasztalt kocsisok között.

A kocsisok egymás közötti érintkezése hasonlított a fuvarosokéhoz, azzal a különbséggel, hogy közöttük szorosabb kapcsolat is kialakulhatott. Az 1920-as években ezeket a kapcsolatokat a szakszervezetek is elősegítették. Némely nagyobb gazdánál csak szakszervezeti tag kocsisok dolgoztak, akik nem engedtek be más maguk közé. Így egymás érdekeit jobban védték, mint a fuvarosok. Ha két egymást nem ismerő kocsis találkozott munka közben, az ostorral integetve üdvözölték egymást. Az ismerősök keresztnevükön szólítva tegezték egymást, különben „szakinak” vagy „mesternek” tisztelték társukat. Ragadványneveket – például Ricsi, Kopó, Rongyos, Pipás – inkább csak a fiatalok használtak. Az új kocsisok között előfordult egy egyszerűbb ismer-

kedési szokás, a „belépő”, amikor az új alkalmazott meghívta társait néhány pohár borra. Ha ez kimaradt, akkor apró kellemetlenkedéssel (például valamelyik szerszám összecsomózásával, a rúd hegyének „farkaszírral” való bekenésével) tudatták ezt az illetővel. A szólás – „káromkodik mint egy kocsis” – nem volt alaptalan. A kocsisok híresek voltak káromkodásukról, legtöbbször azonban csak munka közben, főleg mikor lovaikat szidták, de beszélgetés közben nem volt szokásuk ocsmány szavak használata.

A kocsisok érintkezési helye mindenütt a kocsmá volt, amelyek közül néhányat csak kocsisok látogattak. Ilyen helyen még vasárnap is találkoztak, és külön szobában beszélgettek, énekeltek. Kocsisnóták is előfordultak:

*„Van énnékem két lovam,
Mind a kettő kehes,
mind a kettő az asszonyra keres.”*

*„Esik eső, fújdogál a szél,
Ázik-fázik a kocsislegény,
Egész éjjel a kocsmába jár,
Nappal meg a kocsin szundikál.”*

*„A kocsisnak azért nincsen háza,
amit keres a kocsmára szánja.”*

Az idősebb kocsisok szívesen meséltek a régi fuvarozásról, kalandos vidéki fuvarokról. A következő történeteket egy kelenvölgyi öreg mesélte, aki egész életében kocsis volt, és sokat fuvarozott vidékre. „Sokat jártunk Tolna megyébe akkor, Sárbogárd körül. Az egyik kalaposnak ellopták egy láda kalapját. Sárbogárdon a vásáron egy másik kalapos mellé került, és egymás mellett árultak. Hogy jobban keljen az áru, olcsóbban kezdtek kereskedni. A végén a meglopott megkérdezi társát: »Hogyan tud mindig olcsóbban eladni, mit én, mikor már olyan olcsón adom a magam kalapjait, mintha ingyenben volna az anyag?» Erre a másik azt válaszolta: »Azért tudom ilyen olcsón adni, mert nekem az egész kalap ingyenbe van.« Így tudta meg a társa, hogy az ő lopott kalapját árulja.”

Egy másik öreg kocsis sokszor mesélt Rózsa Sándor-történeteket, melyeket gyermekkorában ponyvakiadványokban olvasott. Jellemző volt történeteire, hogy mindent a főváros köré lokalizált. „Rózsa Sándor egyszer a kerületben járt, majd bement a vásárcsarnokba, ahol valaki felismerte. Erre felugrott Rózsa Sándor egy soroksári paraszt szekere mellé kötött lóra, és elvágatott. Ezért mutat a Batthyány-szobor Soroksár felé. Arra vágat.”

Régebben a munkából kiöregedett kocsisokat megtartották lóápolónak. Ennek is annyi maradt a fizetése, mint a többieknek. Ahol öt-hat pár ló volt, ott már hasznát vették egy lóápolónak. Az ő dolguk volt a lovak éjjeli etetése, az istálló és az udvar rendben tartása. Ha valamelyik kocsis kimaradt a munkából, a lóápoló helyettesítette néhány napig.

Öltözködés, táplálkozás

A kocsisokat fehér kötényükről lehetett megismerni. Ez egy bokáig érő széles vászonkötény volt, amely akkor is rajtuk volt, összecsavarva a derekuk köré, mikor nem dolgoztak. A későbbiekben inkább kék vagy bőrkötényt használtak. A régebbi fuvarosok a sváb kocsisok példájára bársonynadrágot viseltek, különben úgy öltözködtek, mint a munkások. Télen leginkább a rövid télikabátot kedvelték, vagy még inkább a vasutasoktól használtan vásárolt, esetleg kopott városi bundát, vattázott kabátot. Nyáron ingben vagy anélkül dolgoztak, noha a város belső részein nem volt szabad fedetlen felsőtesttel hajtani. Ekkor terjedt el – főleg a fiatal kocsisok között – a kék trikó használata. Minden hajtónak volt esőköpenye, néha ők varrattak maguknak ilyen ponyvadarabokból. A vasútnál dolgozók széles bőrkötényt viseltek. A legtöbb fuvaros, kocsis kalapot viselt télen-nyáron, nagyobb hidegben fülvédővel kiegészítve. A kalap viselésében voltak eltérések: ugyanazt a kalapot másképpen hordták. A kocsisok a kalapot egészen begyűrték, mint a köcsöskalapot, míg a fuvarosok kicsit behajtották a tetejét. A szemellenzős sapkák már korábban elterjedtek, de nem használták annyira, mint a kalapot. A fiatalabb kocsisok és a lehordók nyílt kalapból kis sapkát kreáltak, amely inkább hajuk leszorítására szolgált.

Régebben mind a fuvarosok, mind a kocsisok között általános volt a csizma viselése, a kocsisoké rövidebb szárú és ráncos volt. A bakancsok később lettek általánosak, ezek használata a lábfejet védte. A bútorszállítók és a lehordók többet adtak öltözködésükre, mint a többiek. A lehordók például leginkább, még télen is, kiskabátban dolgoztak, vastag sállal a nyakukban. Fekete félcipőjük állandóan ragyogott. Azok a fuvarosok és kocsisok, akik sokat lapátoltak, csuklójukra széles bőrszíjat kötöttek, hogy az erük ne dagadjon, és így nem fájt annyira a kezük sem.

Munka közben csupán hideg ételeket ettek. Az ennivalót vagy otthonról vitték magukkal, vagy egy hentesnél vettek főtt fejhúst, tepertőt vagy oldalast. Munka közben nem volt alkalmuk meleg ételt enni, mert nem tudták, hol lesznek éppen ebéidőben. Legtöbbször csak a reggeli befogás után érkeztek, előtte, míg le nem öblítették a „lóport”, nem volt étvágyuk. Meleg ételt csak az esti kifogás után ettek, ki-ki odahaza. A vidékről jött kocsisok, akiknek a telepen nem volt senki, aki főzött volna, kocsmákban előre megrendelt ételt vacsoráztak. A hajtók körében a vízi-vás nem volt divatban, nyáron sört, télen bort ittak. A rendetlen táplálkozással, valamint a sok borivással egyesek tönkretették a gyomrukat.

Lehordók (trógerék)

A lehordók állandóan a fuvarosok közelében dolgoztak, és a tüzelő lehordása mellett mindenféle munkát elvállaltak, például a bútorszállításba is besegítettek. Ha kellett, lapátoltak is, főleg ha a törmeléklerakodó közel volt az építkezéshez. Így két ember egy kocsival több fuvar tudott tenni. Legfontosabb tennivalójuk a tüzelő – fa, szén és brikett – kocsiról való lehordása volt a pincébe. Ez a munkakör fizikailag az egyik legnehezebb volt, ezért a kereset is itt volt a legnagyobb. Vagy a fuvaros alkalmazta őket, vagy a tüzelőanyag-kereskedő szerződéses alkalmazottjai voltak. Egy-egy kocsinál két lehordó dolgozott (1. kép). A lehordás feltételei változóak voltak, minden szállításhoz speciális körülményekkel kellett számolni. Ezért a vevővel való megegyezés alapos helyszíni megismerés alapján történt: milyen messze volt a pince, nemcsak felfelé, hanem lefelé is kellett cipelni. A szemet szívesebben hordták, mint a fát, mert ha kellemetlenebb is volt vele a munka, jobban lehetett haladni, és így többet kereshettek. Fahordáskor külön kellett fizetni a pincében való összerakásért. A tüzelőt mindig kosárban hordták, amelyet régebben tengeri nádból fontak erre a célra. Kosárfonóktól szereztek be, és mindig a fuvaros tulajdona volt. A fáskosarak nagyobbak voltak, mint a szenesek. Egy kosárba körülbelül ötven kilót raktak. Ha fáskosárban hordták a szemet, hetven kilót nyomott. Mivel a fáskosarak hamar koptak, vékony bádoglemezzel bélelték ki őket, sőt még vékony lécet is szegeztek a kosárhoz. A megrakott kosarat „háttal” vitték. A hát egy hosszúka, lapos, alsó részén peremes, két hordhevederrel ellátott deszkalap, amely jobban illeszkedett a lehordó hátához, mint a kosár. Egyesek vastagabb rongyot tettek a hátukra, hogy ezzel valamelyest védjék a feldörzöléstől. Olykor mázsával mérték a kocsiról lehordott tüzelőt, és minden kosár után egy darab fát tettek a koci szélére. Egy lehordó egy nap száz mázsát is tudott teljesíteni. A borralaló és az egyéb apró, a tüzelőszállítással kapcsolatos üzletek néha annyit hoztak, mint maga a lehordás.

Sokkal tisztább és könnyebb munka volt a bútorszállítás, ami szintén kemény fizikai erőnléti igényelt. Itt szívesen dolgozott mindenki, mert ez hozta a legmagasabb borralalót, és két-három nap alatt annyit lehetett keresni, mint más lehordással egy hét alatt. Ez a testi erő mellett tapasztalatot és ügyességet is igényelt. Ha karcolás esett a bútoron, odalett a borralaló. A nagyobb bútorokat „gurtis kötéllel” vitték. Ez négy-öt méter hosszú volt, mindkét végén hurokkal. Ezt helyezték például a szekrény alá, és a vállukon cipelték.

Egyéb alkalmazottak

A fuvarozásban alkalmi munkásokra mindig szükség volt. Ezeket leginkább az istálló körül és a gazdálkodásban foglalkoztatták. Ilyen „mindenes ember” volt a kerületben például egy öreg sváb, akit mindenki ismert. Még fiatalkorában került fel a városba, és itt ragadt. Családjá, rokona nem volt, a falujába nem akart visszatérni. Lakása sem volt, hol egyik, hol másik fuvaros istállójában aludt, ahol éppen dolgozott. Ismerte a fuvarosok állatait, és olykor közvetített, információkkal látta el jötevőit. Ő adta el a henteseknek a kiöregedett lovakat, teheneket. Ha valakinek sürgősen takarmányra volt szüksége, hozzá fordultak. Ehhez hasonló volt egy másik öreg, aki hosszú időn keresztül takarmányt közvetített, nyáron szénát kaszált, és nemcsak az istállóban,

hanem a háztartásokban is segédkezett. Rendszerint ott kosztolt, ahol dolgozott. Ha valamelyik fuvaros megszorult kocsisokkal, beállt néhány napra segíteni.

A fuvarosokból élt a *lónyíró* is. Valamikor kettő volt, később csak egy. A fuvarosok minden évben egyszer lenyírátták lovaikat, kéthavonta pedig a lovak lábát. Egy kézi hajtású lónyíró géppel dolgozott, amelynek hajtásához külön ember vagy gyerek kellett, és ha jól ment neki, ő vitt magával segítséget. Naponta öt-hat lovat nyírt meg. Ezenkívül kereskedett lószőrrel és a lófarokszőrrel. Nyírás után óvni kellett a lovat a hidegtől pokróccal letakarva, hogy meg ne fázzon. A pata fölött, valamint a lábakat és a sörényt gyakrabban kellett nyírni. Ez a kocsis munkája volt, ha a lónyíró nem jött.

Külön téma a *kubikusok* és a *kordésok* kérdése. Itt csak annyiban említem meg őket, amennyiben kapcsolatuk volt a fuvariparhoz. Néha ugyanabból a faluból jöttek, és összedolgoztak, leginkább építkezéseknél, útépitésnél, valamint homok- és kavicsbányákban. Bizonyos munkáknál nélkülözhetetlenek voltak a fuvarosok számára. Ahol stráfkocsival nem lehetett mozogni, megfordulni, oda kordésok kellettek. Rendszerint egy nagyobb fuvaros istállójában aludtak a lovakkal együtt. Csak addig voltak ugyanazon a helyen, ameddig a munka tartott, majd összes holmijukat kordéba rakva továbbálltak. A kordésok munkatempója más volt, mint a fuvarosoké. Mindig lassan jártak, és megfontoltan dolgoztak. Egy kordés néha három-négy kordét kezelte.

Az érzékenyebb pesti lovakra ügyelni kellett hidegben, melegben egyaránt. Nyáron a kifulladás tüdőgyulladást kaphatott a hideg ivóvíztől. Az álldogáló lovak a nagy meleg veszélyeinek voltak kitéve: gutaütést kaphatott még a legegészségesebb ló is. Ilyenkor árnyékba kellett a lovakat állítani. Menet közben ezek a problémák nem jelentkeztek. A kihevült lovakat óvatosan körülmosták, legalábbis a fejét ledörzsölték vizes ruhával. Téli hidegben a lovakat pokróccal takargatni kellett, ha csak egy percre is megálltak. Rakodás közben, ha a hajtó levette nyakbátját vagy bundáját, azt is a lóra terítette. Különösen a ló elejét kellett védeni a hidegtől. Gondosabb fuvarosok a lóra terített pokrócot elől szíjjal összecsatolták, nedves időben pedig ponyvát tettek a pokrócra.

1. kép. Úgynevezett „köpködő”, a kézikocsisok, lehordók, kocsisok gyülekezőhelye a Vámház téren Budapest
Néprajzi Múzeum; F 111820
Szabó Mátyás felvétele

Az állatorvosok a fuvaroslovakkal jó kapcsolatban voltak, noha nem sok dolguk volt velük. Ha valami baj adódott, állatorvoshoz fordultak, mert az állatgyógyításhoz nem értettek a fuvaroslovakkal foglalkozók úgy, mint a vidékiek. A „bezabálást” megpróbálták erősebb hajtással orvosolni, vagy a lovat fokhagymás ecettel itatták meg. A vidéki kocsisok otthoni tapasztalatok alapján „erelni” szokták a lovakat, amit a gazda nem kedvelt. Az öregedő, rossz fogú, nehezen evő ló fogait a gazda ráspollal reszelte. Olykor rühes vagy kehes lóval fordultak állatorvoshoz, aki leginkább a balesetekből származó sérüléseket kezelte, és a sebeket varrta össze. A ló legnagyobb baja a tüdőgyulladás volt. A kisebb bajok közé számított például a penészes takarmány okozta betegségek könnyen gyógyítható esete.

Istállók

A kisebb és középfuvarosok istállója túlnyomórészt a külterületeken volt, ahol az utak még rendezetlenek voltak. Így esős, sáros időben nehezen tudták istállójukat megközelíteni, ezért olykor kocsijukat kinn hagyták a köves út mellett, és csak a lovakkal mentek haza. A lakóház legtöbb esetben külön épült az istállótól. Akiknek erre nem teltet, összeépítette a lakóházat az istállóval, úgy mint vidéken tették. Az istállók elhelyezése olykor problematikus volt. Mikor az utcák kezdtek kiépülni, a szomszédok követelték az elkülönítést. A hatóságok intézkedéseit is figyelembe kellett venni. Ahol ez nem történt meg, ott teljesen körül kellett építeni a gazdasági udvart épületekkel. A takarmány tárolása is nehézséget jelentett: a szűk udvarokon nem lehetett szabadon boglyákat rakni, a padlásokon pedig nem volt elég hely az évi takarmány tárolására. Így csak a költségesebb bálás takarmánnyal tudta a fuvaros állatait etetni.

A házak, istállók esetében nem volt semmi egyöntetűség: mindenki úgy építkezett, ahogy gazdasági lehetőségei engedték. A módosabbak az istállót magas kerítéssel választották el a lakóháztól. De a Mészáros utcában például más volt a helyzet. Itt nem mindig számított a hatóságok kellemetlenkedése. Errefelé gazdagabb fuvarosok működtek, akik el tudták intézni a kihágásokat a tisztiorvossal, akinek joga volt beleszólni az istállóépítés rendjébe. Az is előfordult, hogy az istálló fölé emeletet építettek lakóház céljára.

Az istállók berendezése a körülményekhez igazodott. A legtöbben lehetőleg betonjárdát és -játszót építettek, deszkahídlást a lovak alá nem használtak (mint vidéken), mert e nehéz lovak sarokvasait hamar kikoptatták volna a fát. Legtöbb istálló egyoldalas volt, és a lovak „strájfával” voltak egymástól elválasztva. Az aljazás szalmával történt, sokkal bővebben, mint vidéken, különben a lovak lába megfájdult volna a kemény alapon. A herélt lovak alá jobban kellett aljazni, mert maguk alá vizeltek, és hamar nedves lett alattuk az alj. A jászol fölött minden istállóban volt etetőrács. A takarmány számára lehetőleg elkülönítettek egy istállósarkot, vagy a padláson tárolták. Ha az udvar megfelelően tágas volt, ott is lehetett takarmányt tartani. Takarmánytároló építményről nincs adatunk. Milyen volt a vízellátás? Ásott kút csak régen volt szokásban a külterületen. Lehetőség szerint minden fuvaros igyekezett bevezetni a vizet az istállóba, hamarabb, mint a lakásba. A régi tabáni fuvarosok sokat fizettek a vízért. Itt sokáig számárháton kellett a vizet felhordani az istállókhoz. A nagy testű fuvaroslovak sok vizet ittak. Itt még akkor sem volt csatornás kútvíz, mikor a környéken már normálisan működött a vízellátás.

A lovak vizeletét emésztőgödörbe vezették, ott ahol nem volt csatorna. Ezt a tisztiorvos gyakran ellenőrizte. Sok veszélyesség volt a trágyával, főleg ott, ahol közel voltak a szomszédok. A külső részekben közönséges trágyadombokat létesítettek, amit beljebb a városban nem lehetett megtenni. Itt kibetonozott trágyagödröket kellett építeni közvetlenül az istálló mellett. A trágyát ide hordták ki talicskával minden reggel. Ezt a gödröt rendszeresen, többnyire szombatonként, ki kellett üríteni, ami az egyik fogat napi feladata volt. A trágyát többnyire jól lehetett hasznosítani, főleg a Buda környéki sváb parasztok vagy bolgárkertészek vették meg. A kocsiknak nem volt sehol fedett színjük, egy sorban álltak az udvaron, feltámasztott kocsirúddal. Az eső nem ártott a kocsiknak, sőt inkább használt a kiszáradás ellen.

Fogatolás

Egy pár ló a kocsival és valamennyi hozzá való kellékkel (pokrócok, ponyvák, kötelek, láncok, bizonyos szerszámok) volt a „cájg”. A fogat szót nem használták, azt mondták, két pár ló vagy

két cájg. Budán párban járt a legtöbb ló, csak azoknál nem, ahol csak egy ló volt, de itt gyakran összefogtak egy másik egylovással. A budai fuvarozás sokkal nehezebb volt, mint a pesti, mert állandóan „hegyre” kellett járni. A pesti oldalon, ahol nincsenek dombok, és az utak is sokkal jobbak, már többen fuvaroztak egy lóval. Itt egy ló csaknem annyit húzott, mind Budán kettő. Tűzelőszállításkor olykor egy pár lovat széjjelfogtak, főleg, ha kis tételekben ment a szállítás.

A lovak összefogásánál az első szempont az, hogy azok egyforma erősek és egyforma „járásúak” legyenek. A nagy léptű ló mellett a másiknak „kocognia” kellett. Ha az egyik ló valamivel kisebb, azt a kocsiútától bal felé kell fogni, ott magasabb az út, így a lovak egyformának látszanak. Egy másik szempont az összefogásnál az, hogy a lustább ló kerüljön jobbra „kéz alá”, mivel a hajtó általában a kocsitul, a „bak” jobb szélén ül. Bizonyos idő után kiderül, hogy melyik ló melyik oldalra való, amit leginkább az indítás dönt el. A nagyon megrakott laposkocsit ugyanis úgy kell elindítani, hogy az elejét a rúddal erősen elcsavartatják, rendszerint balra, mert arra van inkább hely. Az indítás így könnyebb, mert először csak a kocsi első felét kell mozgásba hozni. Ha már gördül a kocsi eleje, úgy könnyebben húzzák a lovak az egész kocsit. Jobb oldalra így rendszerint az a ló kerül, amelyik tud indítani álló helyzetből is, balra pedig az, amelyik csak „rúdra csavarva” tud elindulni.

A hidegvérű, nagy testű budai fuvaroslovak hajtásához nagyobb erő és jártasság kellett, mint a vidékiekhez. A magyar lovak egy szóra indítottak, és az ostorsuhintásra már növelték a tempót. A kocsis nem lehet jó hajtó, ha nincs erős, öblös hangja, melyet nemcsak saját lovai, hanem más, velük együtt dolgozó lovak is megismernek. Az is előfordul, hogy egy másik fogat indul el az öblös hangra. Az indítás „ha” szóra történik, egyidejűleg erősen meg kell húzni a hajtószárat, a gyeplőt. Ha menet közben erősíteni akarja a kocsis a tempót, ugyancsak „háá”-t kiált, de már erősebben, emelt hangon. Ha emelkedőn vagy rossz úton kell biztatni a lovakat, akkor hangos „gyija-hiját” kiált a hajtó. Ez a szólítás nagyobb terhek indításánál is használandó. Ilyenkor mindegyik lovat nevének szólítja a hajtó aszerint, hogy merre kell csavarni a rudat. A budai fuvarosok használták a „huót” vezényszót is, rendszerint akkor, ha nem ültek fenn a kocsin, és rakodás közben pár méterrel előbbre akartak jutni. A „hiszt” a jobb, a „huót” a bal oldali lónak szólt, ilyenkor az kifelé, a másik pedig a rúdra húz. A megállás egyszerű, ami egy hangos, hosszan tartó „hó”-ra történik. Visszatolatáskor legáltalánosabb a „síip-curikk” vagy a később használatos „hűűk”. Ritkábban használták a „vissza” szót is. Rossz utakon, rakodókon, ahol több fogat dolgozik, állandó a kiabálás, némelyik lovat szóval jobban lehet irányítani, mint ostorral. Figyelemmel kell lenni a lovak szükségleteire, amikor a tempót lassítani kell. A herélt lovak menet közben vizelnek, de a kancák vizelésre ilyenkor megállnak. Ez különösen fontos, ha a lovak ki vannak hevülve, a hajtó ilyenkor szagattottan, hol erősödve, hol halkulva fütyülni szokott, ezzel nyugtatva a vizelő kancát.

Hajtás közben állandóan használták az ostort, akkor is, ha csak legyezgetik vele a lovakat. Az ostor a hajtók szerint a „slusszkulcs”, de használták a „gulyás” szót is, amivel be kell „takarni” a lovat, ha nem húz rendesen. Ha a fuvaros/kocsis bemegy a kocsmába, az ostort mindig viszi magával, mivel igen sok veszekedés, sőt verekedés is előfordult a kocsirol elemelt és később felismert ostor miatt. Olykor az ostort eltulajdonítani nem volt nagy vétek, ezzel ugratták egymást. A legjobb ostorok a fonott nyelűek voltak, a nyél Olaszországból származott. Erre csináltattak a hajtó a szíjgyártónál ostorszíjat. Vigyázni kellett, hogy a szíj vége ne legyen görcsös, mert akkor minden ütés meglátszott a lovon. Régen a lovat csak a hasa alatt volt szabad megütni. Erre a rendőrök is figyeltek. A kocsisok szerint a jó ló, ha rendőrt látott, megállt, mert tudta, hogy a rendőr előtt nem ajánlatos az ostort használni. A ló legérzékenyebb testrésze a lágyéka, ha már nem boldogultak a makacs lóval, itt szokták ütni. Több kocsisnak kellett helyét elhagynia, mert nagyon látszott a lovon az ostor nyoma. Olykor a ló nyakát ütötték meg a sörénye alatt, mivel az nem hagyott látható nyomot.

Mint említettük, a megterhelt kocsi elindítása a legnehezebb hajtási feladat, különösen, ha nincs elég hely a „csavart” indításhoz. Ha a lovak sima kövön állnak, akkor még arra is vigyázni kell, hogy el ne csússzanak, ezért keményen „szárba” kell őket a gyeplővel tartani. Ha nem vigyáz a hajtó, „elejti” a lovat, amivel az megsérti a térdét. Ezek a hajtási „fineszek” örök témát jelentettek a tulajdonos és a kocsis között.

A jól betanított, erős lovak tudtak helyből is indítani csavarás nélkül, még egy vagon is el tudtak indítani nekifeszülve. A normális hajtásnak leginkább bátor lépésekben kellett történnie. Teherrel nem volt szabad „trappolni”. Ha „trappba” mentek, a hajtó állandóan húzogatta a gyeplővel a zablát, ami sértette a lovak száját. Minden fővárosi lónak volt egy nagy erőpróbája: a Duna hídjain keresztül húzni a terhet. Nehéz volt a hídmérlegre felállni, mert a híd mindig magasan volt a föld színétől.

A pesti lovak a kövezett úthoz szoktak hozzá, és ha lekerültek puha alapra, akkor azonnal megálltak. A kocsisok legjobban a kockakövel kirakott utat kedvelték, mert ezen könnyebben halad a kocsi, jobban, mint a sima betonúton. A lófogatú fuvarozás a közlekedésben régen nem volt kitéve nagyobb veszélyeknek. Kisebb volt a forgalom kevés autóval, teherautóval. Hajtási igazolvány akkor még nem kellett senkinek. Ezt csak 1925-től vezették be a kocsisok számára. Aki saját lovait hajtotta, annak nem volt kötelező a hajtási igazolvány. A közlekedési szabályokat igen jól ismerte minden hajtó. Ha forgalmasabb helyen utcát változtatott, ezt kitartott ostonnal mutatta, és ha meg akart állni, magasra emelte az ostort anélkül, hogy hátranézett volna. A két világháború között kevesebb volt a közlekedési rendőr a kocsisok szerint. Albertfalvától a Nyugati pályaudvarig nyolc rendőrt számoltak meg. A rendőrök rendszerint azokat a hajtókat írták fel, akik szórták a szállított kavicsot, törmeléket. Sötétben lámpát (kocsira való petróleumlámpát) kötelező volt használni, amelynek hiánya sokszor okozott problémát.

Fuvaroslovak

Ha a legrégebben használt lovak után érdeklődünk fuvarosoknál, minden esetben azt a választ kapjuk, hogy csak magyar lovakat használtak. Magyar lovon itt nem a vidéken használt parlagi fajt kell érteni, hanem általában a könnyű testű lipicai keveréket. Ezek magasságban elérték a muraközi, csak könnyebbek voltak, igaz, kevesebb terhet bírtak. De régebben nem közlekedtek olyan nagy teherrel, mint később. Aki már harminc mázsát is szállított, azt megcsodálták. Rosszabb utakon a nagy kerekű oldalaskocsikkal jobban boldogultak. Azért kellett a könnyebb testű magyar ló, mert abban az időben nagyobb távolságra történt a fuvarozás, és a takarmányt is messziről hozták. Minden fuvaros lejárt vidékre többnapos útra. Még a legutóbbi időkben is sokan ezért jobban kedvelték a kisebb étkű, szívósabb magyar lovakat. A muraközi lovakat nem lehetett használni, ha a köves útról letértek. Az elmúlt években a lófogatot használó kristályvizet jártak ilyen nagy, de könnyű testű lovakkal. Régebben ezeket a lovakat a Dunántúlról: Tolna megyéből, Székesfehérvárról hozták. Az Alföldről ritkán vettek magyar lovakat, de néha az 1930-as években Debrecenbe mentek kisebb magyar lovakért. Bár a fuvarosok egy része már áttért a muraközi lovak használatára, de sokaknak a kedvence továbbra is a könnyű, de erős csontú keverék ló maradt.

A muraközi lovakat a pesti oldalon kezdték először használni, név szerint még ma is tudják, kinek volt korán ilyen lóva. Így Schön Istvánnak meg Tausz Zsigmondnak, akik ebben az időben – a századforduló táján – gyakran kazánokat szállítottak nagyobb üzemekbe, így például a Röck-gyárba. A város belső részéről, a sima flaszterről fokozatosan húzódott ki a muraközi ló a város szélére. Ez a lassú térhódítás a kocsi típusok megváltozása mellett az utak megjavításával is kapcsolatos. Budán csak 1905 körül használt először muraközi lovat egy tabáni fuvaros, Bosnyákovics. A fajta elterjedése az első világháború után lett általános. Beszerzésük már ebben az időben is közvetlenül Vas és Baranya megyéből történt. Szinte minden fuvaros lejárt a vidéki vásárookra. A szegényebbek bejárták a fél Dunántúlt, hogy megfelelő lovat találjanak. A vételnél az állat ereje, teherbírása és kora volt a legfontosabb szempont. Külsőre, például színre nem sokat adtak, de olykor ezt is szem előtt tartották, például egy időben nagyon szerették a feketével kevert almásderest, amiből divat lett. A kocsisok ellenben nem szerették ezt a színt, mert nehezen lehetett tisztán tartani, akárhogy kefélték ezeket az állatokat, mindig maradt por rajtuk, inkább csak a ló bőre kopott ki a sok kefélestől. Később a vércsederest kapták fel, nem lehet tudni, miért. Valaki elkezdte, a többi meg folytatta. Tanulságos, hogy egy fél szemére vak lovat nem értékelték le, mert azt tartották róla a fuvarosok, hogy húzásban vakult meg, tehát igen jól dolgozó ló. A budai fuvarozásban, ahol a lovak állandóan szem előtt voltak, jól lehetett az ilyen lovat használni. Jellemző, hogy egy új kocsi csak hetek után tudta meg, hogy egyik lóva vak a fél szemére. Egyesbe már nem lehetett ilyen lovat használni. Sokat lehetett hallani kehes lovakról, ami nem jelentett sokat egyes fuvarosok számára.

Akik nem jártak vidékre, azok a Haller téri vásáron vettek lovat. A kupecedésnek nem volt nagy jelentősége, ahol ilyen előfordult, az inkább a gazdák között közvetített. Ha a vidéki lóvétel messze történt, úgy vagonban szállították, de közelebről, Székesfehérvárról, Martonvásárról alkalmi hajtóval lábon jutatták haza a lovat. A fiatal állatot előnyben részesítették, melyet soha nem cseréltek le, nem adtak el addig, míg ki nem öregedett. A fuvarosok soha nem kereskedtek a lovakkal. A bevált új ló sokáig beszédtéma volt a hajtók között. Egy új fogattal a gazda járt először néhány napig. Kerületi kocsisaink igen jól, sőt név szerint ismerték egymás lovait, és azt is tudták, ki merre

dolgozik. Ha valaki elakadt a teherrel, tudták, melyik másik fogat van a közelben, aki segíteni tud. Az erősebb, jó kiállítású fogatokat más kerületekben is ismerték és értékelték. A kövér lovakat nem szerették. A lovak közül a herélteket erősebbnek, szívósabbnak tartották. Egy-egy pár ló hat-nyolc évig szokott megmaradni egy fuvarosnál. A kiöregedett lovakat vidékre adták el, ahol valamelyik paraszt tudta még az állatot könnyebb munkára használni. Olykor szegényebb fuvaros vett meg félig kimustrált lovakat. Az általános vélemény az volt, hogy egy lovat addig kell használni, míg bírja a munkát. Sok múlt az etetésen, öregebb lovaktól nem volt szabad az abrakot sajnálni. Lenézettek voltak azok a fuvarosok, akik állomásra fuvaroztak, ahol éjjel-nappal ment a munka, vagy a csarnokosok, akik a kora hajnali csarnokozás után egész nap dolgoztatták lovaikat. Sajátos, hogy a kisebb fuvarosok jobban szerették és becsülték lovaikat, mint a nagyok.

A budai fuvarosok nem neveltek csikókat, még azok sem, akik a fuvarozás mellett gazdálkodtak. A tenyésztést nem tartották célszerűnek, mert a csikó az adott feltételek mellett nem tudott fejlődni, nem lehetett a kocsi után kötni, mint vidéken. Ezzel ellentétben a gazdálkodó fuvarosok neveltek még eladásra is csikót.

Takarmányozás-etetés

A budai fuvarosok takarmányozását a vidékiekkel szemben az jellemezte, hogy sokkal több abrakot etettek. A nagyobb méretű abrakolást nemcsak az magyarázza, hogy ennek nagyobb a tápértéke, hanem az is, hogy a szálastakarmány etetése sok időt vett igénybe, amire nem volt lehetőség. Az öreg ló lassan evett kopott fogaival. Az otthoni szálastakarmány széna vagy lucerna volt, az abrak pedig zab, olykor más hasznos kellekkel keverve. Régebben általános volt, hogy a fuvaros maga szállította haza a szénát vidékről. A fontosabb takarmánybeszerző helyek mind a Dunántúlon voltak: Baracska, Martonvásár, Gyurcs, Tordas, Páty. A nagyobb fuvarosoknak volt állandó beszerzési helyük, ahol a szénát lábon vették meg. Például Fried Adonyba járt takarmányért. Az említett helyeken a parasztok kereskedtek a szénával. Régebben – akkor is csak ritkán – a Duna másik oldalára is jártak takarmányért: Bugyira, Ócsára, Sáriba. Az innen hozott takarmány sásossága miatt nem volt népszerű. A sásos szénától olykor megbetegedtek a lovak. A Martonvásárhely melletti széna is lehetett „csátás”, de ezt szívesen megették az állatok. Tanulságos, hogy az olyan lovak, amelyek nem szoktak az abrakhoz, nem ették az ilyen szénát. Néhány ismerettséggel rendelkező fuvaros lejárt Vas és Zala megyébe, leginkább lucernáért. 1943-ban, a háborús viszonyok között kevés volt a Buda környéki takarmány, elmentek a Hany szélébe is szénáért – főleg Mosonszentmiklósról –, amelyet vagonokban szállítottak haza. A Buda közeli falvakból a szálastakarmányt is lapokocsival szállították, amelyből húsz mázsát is felraktak, a kocsikat négy-öt hosszú rúddal megnyújtva. Ha volt elég hely egy fuvarostelepen, úgy az egész évi takarmánymennyiséget már a nyáron biztosították.

A másik nagyobb szénabeszerző hely maga a város volt. A főváros minden évben tartott kaszálóárverést. A XI. kerület hagyományos árverési helye egy külterületi kocsmá volt. A csőszök ide meghívtak minden számba vehető fuvarost, amit ki is plakátoltak. Az árverésen többnyire csak a kisebb fuvarosok jelentek meg, akiknek kevés tárolási lehetőségük volt. A jelen lévők bizonyos szolidaritást mutattak azok felé, akiknek a közelben volt az istállójuk, és ezekre nem ígértek rá. Időnként megjelentek az árverésen olyanok is, akiknek nem volt jószáguk, ennek ellenére kivették az olcsó kaszálókat, amelyekre más nem pályázott, és ezeken maguk takarították be a szénát, amelyet később eladtak rászoruló kisuvarosoknak, tehenészeknek, kecskéseknek. Az egyes elárverezett kaszálók helyét pontosan meghatározták, a nagyobbak a várostól messzebb voltak. Az innen származó takarmány mennyisége nem volt jelentéktelen, különösen nagy kiterjedésű kerületünkben, idetartozott a budaörsi repülőtérig minden kaszálható útszakasz, tér, árokpart.

Külön árverést tartottak a kelenvölgyi keserűvízforrások melletti lapos helyekre. Az itt kaszált szénát a lovak nem szerették, de a tehenek szívesen ették. A tehenesek a nem kaszálható helyeket legeltették, noha ezt a hatóságok tiltották. Ugyanígy lehetett szénához jutni a Szabadság-hegyen, ahol valamikor még huszárok is kaszáltak. Ugyanilyen volt régebben a Rózsadomb környéke is, valamint a nagyobb temetők melletti utak, árkok.

Bár a legtöbb fuvaros élt ezekkel a takarmánybeszerző lehetőségekkel, a szükséges takarmánymennyiség nagyobb részét mégis takarmánykereskedőktől szereztek be. A XI. kerületben két kereskedő volt: Sinkós és Vadász, akik évtizedeken keresztül takarmánnyal látták el a kerületi fuvarosokat. De ők csak bálázott szénát árultak, amit maguk is nagykereskedőktől vettek.

Üzletük a Szent János és a Széna téren volt, ahol több fogattal szállították a takarmányt vevőiknek. Vadász kereskedő részletre adott takarmányt mindenkinek, és a vételárát vasárnaponként szedte össze a vevőktől, házhoz kiszállva. Ilyen feltételek mellett szívesen jártak hozzá vásárolni. A Haller vásártéren is lehetett kapni takarmányt hetenként. Ez a beszerzési megoldás mindig az utolsó volt, mikor már mindenkiből kifogytak, mert itt minden drágább volt, mint máshol. A vidékről felkerült takarmányt mindig a fuvaros szállította haza, nem a termelő paraszt. Szénán kívül normális körülmények között némi szalmát is etettek éjszakánként. Kukoricaszár is volt olykor a lovak menüjében azoknál, akik kukoricát is termeltek.

Az abrak beszerzése sokkal egyszerűbb volt, amelyet legtöbb esetben a takarmánykereskedőtől vettek. Szinte kizárólag zab volt, kukorica csak akkor, ha fel akarták hizlalni a lovaikat. Abrakért nem volt érdemes vidékre menni, mert az út hosszú volt. Takarmánylisztet – mivel ez nem volt olcsóbb a zabnál – nem etettek, és más abrakpótló „kompaktokat” (korpából, napraforgó darájából készült keverék) sem.

Minden fuvaros nagy gonddal etette lovait, sem az abrakot, sem a szalastakarmányt nem sajnálták. Sok kocsist azért küldtek el, mert nem etette rendszeresen lovait. Elrettentő példának hoztak fel fuvarosok olyan kocsist, aki lovai déli abrakját eladta, ennek árát pedig elitta. Hogy az állatok erőnlétét ellenőrizték, nagyobb helyeken tapasztalt lóápolót tartottak, rendszerint lelkiismeretes öreget, aki ellenőrizte az etetést. A vidéki kocsisokat azért is szerették a fuvarosok, mert ők gondosabban ügyeltek lovaikra. A fuvarosló etetése reggel a befogás előtt körülbelül két órával kezdődött a rácsba tett ropogós szalastakarmánnyal. Ha a ló ezzel végzett, akkor kapta az abrakot. Abrak után következett az itatás, és ismét szalastakarmány, egészen a befogásig. Normális körülmények között egy etetésre egy ló mintegy három-három kiló zabot kapott, délben négyet, mert ez a legfontosabb etetés. Az abrak mellett egy ló körülbelül tizenöt kiló szénát evett naponként. Szecskát inkább „mohós” lovaknak szoktak adni. A déli abrakot a ló fejére akasztott tarisznyába kapta (2. kép). Az abrakostarisznyát az ülés korlátvasára szokták akasztani. Mikor megett

2. kép. Abrakoló lovak levett kantárral

Budapest XI. kerület

Néprajzi Múzeum; F 111770

Szabó Mátyás felvétele

te a ló az abrakot, a tarisznnyát a kocsi szélére akasztották. Igen fontos az állatok pontos déli etetése. Ha a dél útközben érte a kocsit, akkor meg kellett ott állni, és legalább egy fél órára abrakolni. Ilyenkor a kantárt le kellett venni a ló fejéről, amelyet a gyeplőkarikába kötöttek, vagy a rúd hegyére akasztottak. Ha olyan helyen dolgoztak, ahol volt hely a hosszabb megállásra, akkor délbén még egy köteg szénát is tettek a ló elé. Ezt a szénát vagy egy kötegben, vagy zsákban szokták magukkal vinni. A zsákot a kocsi alá kötötték. A déli etetés a közös munkán, a „placcon”, a rakodóhelyeken, kocsmák előtt a többi hajtó kollektív ellenőrzése alatt történt: mindenki figyelte, hogy a másik gondosan eteti-e állatait. Az itatásra hasonlóképpen nagy gondot kellett fordítani: nyáron kétóránként vagy minden adódó alkalommal itatni kellett, ezt minden hajtó lelkiismeretesen elvégezte. Olykor egymást is szokták a hajtók figyelmeztetni az itatásra. A város több pontján lóitató helyek voltak még abból az időből, mikor még a konflisok rendszeresen működtek a városban. Később a kocsmák előtt rendszeresítettek itatókutakat, amelyek egyszerű vezetéki kutak voltak, s amelyek mellett többnyire egy öregember szokott üldögélni, aki segített az itatásban. Olykor ő adta a vedreket, és meleg időben lemosta a lovakat, egy forinttal hálálták meg munkáját. Még kisebb forgalom idején is több kocsi szokott álldogálni az ilyen helyen. A felhevült lovat óvatosan kellett itatni, zablával a szájában, máskor az egész kantárt is levették a ló fejéről. Az említett itatókon kívül a közutakon, rakodók mellett, piacokon is általános volt az itatás. A pesti lovak a pesti vízhez szoktak, a vidéki víztől rossz tapasztalatok miatt óvakodtak a fuvarosok.

A lovak gondozása

A budapesti fuvarosok számára a tiszta ló szinte üzleti érdek volt. A munkára váró placcon az ott álldogáló kocsik közül a munkaadó a tiszta lovakat választotta. A ló rendszeres tisztán tartása a kocsisok tesztelése volt. Egy pár lóra átlagban egy órát szántak erre mindennap. Először szalmacsutakkal kellett a lovat végigdörzsölni, főleg azokat, amelyek éjszaka lefeküdtek. Utána a vakaróval megdolgozni, főleg a lábakat és a sörényt. A legfontosabb teendő a „reisz”-kefével (gyökérkefe) történi, amellyel gondosan végig kellett kefélni az egész lovat, mert ezzel kiszedhettek minden piszkot. Utána egy puha ronggyal végigdörzsölték a lovat, különösen a hátát, hogy fényes legyen. Némelyik hajtó ezt a rongyot petróleumba mártotta, hogy ragyogóbb legyen a ló szőre. Nagyobb istállókban a tulajdonos a tisztítószerszámokat külön helyen tartotta a kocsis rákarcolt nevével. A lovak lábán kinőtt „békákat” (elkeményedett bőr) késsel levágták, majd kenőccsel bekenték. Ugyancsak kenőccsel kenték a lovak patáját is, különösen esős időben. A sörényt olykor befonták, vagy rövidre vágták, és időnként ollóval egyenesre igazították.

Vasalás, sarkalás

A lóra irányuló gondoskodás leginkább a vasalásban (patkolásban) és a sarkalásban mutatkozott meg legjobban. A fővárosi lovaknak leghamarabb a lábuk ment tönkre, amire nagyon kellett figyelni. A jó vasalással és sarkalással meg lehetett hosszabbítani a lovak használatát. Az állandóan kövön járó, nagy terhet vontató lovaknál a vasalás sokkal nagyobb jelentőségű, mint a vidékieknél. Sok jó lovat tettek tönkre hanyag hajtók a gondatlan vasalással. Egy rendes fuvaros nem indult munkába, ha lova patkója nem volt rendben. „Mezítláb” csak a kovácsig hajtott. A pesti lovon a patkó körülbelül két-három hónapig tartott, a vékonyra kopott vasat nem volt érdemes újra felszegelni. A fuvaroslovak patkója erősebb, vastagabb volt, mint vidéken, amelyet több szeggel kellett felverni. Minden fuvarosnak megvolt a saját kovácsa, aki már jól ismerte a lovakat és patkóhasználati tulajdonságaikat. Nem egyformán vasaltak minden állatot: a vas formája, vastagsága lovanként különbözött. Más vas kellett arra a lóra, amelyik húzta a lábát, más arra, amelyik „körmösen” járt, és más a „tele talpú” lóra. Egy pár ló körülvasalása nagy munka volt mind a kovácsnak, mind a kocsisnak, aki az állat lábát tartotta. A vasalást próbálták úgy időzíteni, hogy mindkét lónál egy időben kerüljön rá sor. Olykor egy egész napot kellett a vasalásra fordítani. A ló mind a négy lábát egyforma gondnal kellett rendben tartani, bár Budán, ahol többet jártak hegyre, az első lábak vasalása fontosabb volt, mint a hátsóké. Vasalás előtt a kemény talpú lovak körmét be szokták kenni olajjal, vagy körülkötni trágyával, hogy puhább legyen. Korábban volt nyári és téli vas, később csak egyfélélt használtak. Az 1930-as évektől elmúlt két évtizedben közkedvelt lett a fuvarosok között a gumis vas, főleg a lovak hátsó lábára. A gumis

vasnál egy vastag, széles átfogó gumi illeszkedett a patkó végére. Ez inkább a pesti oldal fuvarosai között volt divat, ahol nem volt szükség olyan hegyes sarokra, mint Budán. A gumi kímélte a lovak lábát, mert ezzel szinte állandóan puhára léptek. Különben minden vas „sarkos vas”. Minden patkóra öt-öt sarkot (rövid, vastag csavart) kellett beilleszteni. A „sark” egyrészt védte a patkót a korai kopástól, másrészt könnyebb volt a lónak jó sarkalással húzni, különösen indítani. A sarkok havas, jeges úton nélkülözhetetlen volt. Aki elhanyagolta a sarkalást azzal, hogy a sarkot hagyta „belekopni” a patkóba, annak drágán kellett később helyrehozni a hanyagságot. A sarkokat naponta többször kellett ellenőrizni, cserélni az ehhez alkalmazott kulccsal. A sarkvas mérete különböző volt: általában 3-4 és 5 méretűt használtak a lovak lábának vastagsága szerint. A sarkokat „sarkalókulccsal” kellett a patkóba becsavarni, amely hosszú nyelű csavarhúzó volt; erre több lyukat fúrtak különböző méretű sarkok számára. Ezt az ülőládába vagy a gyeplőkarikába akasztották, hogy mindig kéznél legyen, mert ezt még verekedéskor is használták. A sarkalás nehéz munka volt, különösen a nyugtalan lovak esetében, melyek állandóan kapkodták a lábukat. A hajtó felvette a ló lábát (némi ló ezt szólásra is megemelte), befogta a bal könyöke alá, kifordította a ló patáját, amelyet a térdére helyezett. Az erősen bekopott sarkokat nehéz volt kiszedni, ami pedig az új patkóknál nagyon fontos volt. Ilyenkor a hajtók egymás segítségét is kérték, az illető másik kulccsal lefogta a patát, hogy nagyobbat lehessen a kopott sarkon húzni. Ha így sem tudták elindítani a sarkot a menetben, akkor vették elő a „hanflit”. Ez egy, a kulcshoz hasonló kis szerszám volt, amelynek egyik élét a sark kiállóbb részéhez illesztették, és ütögették, hogy jobban hozzáférjenek a bekopott darabhoz. A sark kivételének könnyítésére szokásban volt menetét behúzás előtt a tengely végén kibuggyanó kenőcshez dörögni, így könnyebb lett a sark kicsavarása. Tapasztalt, ügyes kocsisok még a papírvékonyra kopott sarkot is ki tudták „operálni”. A sarkokat alaposan ki kellett használni: a patkó hegyére a félig kopott sarkokat tették, a kisebbeket pedig hátra. Ha egy sark nem volt jól behúzva a menetbe, meglazult, és tönkretette a menetet. Az ilyen vasat újra kellett fúrni. Egy kapaszkodó előtt a kocsis megállt, és ellenőrizte a sarkok állapotát, amit tapasztalt kocsis már a lovak lábának csatogatásáról is érzékelt. Az éles sarkokkal nagyon kellett vigyázni. Fordulásnál az egyik ló beleléphetett a másik lábába vagy akár a magáéba. Ugyancsak nagyon kellett ügyelni, mikor síneken keresztül hajtottak. A magas sarokkal a ló beleléphetett a sínbe, ahol megakadt, míg a másik ló tovább húzott, így a bajba jutott ló patája meghasadt vagy leszakadt. Az ilyen lovat már csak vágóhídnak lehetett eladni. Erre elég sok példát lehetett hallani. Ennek megelőzésére a síneken való keresztülhajtás külön művet jelent: a síneket kis szögben oldalról kellett megközelíteni, közben a lovakat „ne-ne” szóval kellett figyelmeztetni, hogy jobban emeljék meg a lábukat.

A tulajdonos minden reggel ellátta a kocsisokat a szükséges sarkokkal. Az ügyes hajtó olyan jól tudott gazdálkodni velük, hogy még eladni is tudott belőlük. Mások a szemeteskocsisokkal léptek kapcsolatba, akik annyi sarkot kaptak, amennyit elkopott állapotban leadtak, és ők adtak kopott sarkért – némi fizetségért – éleset. A háború alatt nem lehetett sarkot kapni, ezért állandóan új patkókkal kellett ellátni a lovakat, ami nagyon megrágította a fuvarozást.

Lószerszámok

Mivel a fuvaroslovak általában magyar lovak voltak, így a szerszámok használata a magyar normákhoz igazodott, azaz olyanok voltak, amelyeket vidéken használtak, de ezeknél jóval erősebbek, és bőségebb bőranyag alkalmazásával készültek. A hidegvérű muraközi lovak terjedésével párhuzamosan terjedt a „komót” (kumet – a ló nyakába akasztott ovális hám) használata, amely a pesti oldalról került Budára (3. kép). A múlt század végi konflislovak és luxusfogatok szintén használták a könnyű, divatos komótokat. Az emlékezet szerint a korai fuvaroskomótokat állatszörmével vonták be, szinte állatfejet utánozva. Kerületünkben a magyar szerszámot, a „hámot” használták legjobban (4. kép). A hám több részből állt, hozzávetőleg tizenöt darab-ból (szügyhám, kápa, hasszík, istráng, vállszík stb.). A hám tartozéka az öt darabból álló kantár. A komótot inkább a nagyobb gazdák szorgalmazták a magyar hám mellett. Fuvarosaink megítélése szerint a komót nem praktikus a nyári melegben, mert fojtja a lovat. Azt viszont elismerték, hogy komóttal nagyobb terheket lehetett elindítani és húzni, a terhet „megfogni”. Az is előnye volt a komótnak, hogy kevesebb volt a ló szügyén a sérülés, míg a hám szíjai jobban felsebeztek az állat érzékenyebb részeit. A komót erősebb, húzáskor bele tudott „ugrani” a ló anélkül, hogy a szerszám emiatt megviselte volna. Ugyanakkor drágább volt, és több cifraságot kellett rátenni.

3. kép. Komóttal felszerszámozott lovak

A komót használata általános volt a pesti oldalon,
kevésbé Budán

Néprajzi Múzeum; F 111814

Szabó Mátyás felvétele

4. kép. Egyfogatú kocsi lóva magyar szerszámmal,
hámmal

Budapest XI. kerület

Néprajzi Múzeum; F 111805

Szabó Mátyás felvétele

Egyfajta divat volt, néhány évig használták, majd visszatértek a magyar szerszámmra. Például az 1930-as években sem a munkaalkalmak, sem a kocsik nem változtak, csak a szerszám. Sokaknak mindkét típusból volt, és alkalmanként hol egyiket, hol másikat használták.

Míg vidéken a hámhöz átlagosan tizenkét kiló bőrt használtak, addig a városban huszonkét kilót. A hám legerősebb része a szügyhöz kerül nyolc centiméter szélességben, amit karikákkal nagy gonddal kellett bevarrni. A hámhöz a „nyaklót” (a ló nyakába vetett, alsó végén a kocsi-rúdhoz erősített kötél vagy szíj) használtak. A rúd hegyére erős láncot tettek, amely a hátrálás-hoz („curukkoláshoz”) volt szükséges. Fontos volt az erős és széles hasszíj. A gyeplő is erősebb volt, mint vidéken, mert indításkor ezen tartotta a hajtó a lovakat. A kemény szájú lovaknak „laufcinglit”, egy vezetőszárat kellett a zablájukhoz kötni. Ez egy rövidebb gyeplődarab vagy egy vékonyabb kötél, amelynek végét a ló „kisefájához” kötötték. Ha a laufcingli kötélből volt, azt „pisztolynak” nevezték. A gyeplőt váltakozva hajtószárnak is hívták.

A szerszámokat a szíjgyártótól készen vették, vagy azzal készítették rendelésre. A kerületben két szíjgyártó működött, s mindkettő rendszeresen tele volt munkával. Budán az Olasz fasorban, a Margit körúton és Óbudán voltak még szíjgyártók. Ezek egy része vidékről került fel, vagy a bőrgyárban tanulta meg mesterségét. A budai fuvaros vásárban nem vett szerszámot, mint a vidékiek, mert ezek nem voltak elég erősek. Egy jó szerszám eltartott egy fuvaros kezén cirka tíz évig, de közben javítani is kellett. Főleg a csatok szakadtak ki. A rossz lovak „beugrással” rongálták a szerszámot, a szügyelőrészt tépve. A kocsisok szerint a beugráskor a ló háromszor annyi erőt fejt ki, mint húzáskor.

A magyar szerszámot 23–25 közötti méretben gyártotta a szíjgyártó. Pesten mindig a legnagyobbat használták. A nagyságot lehetett növelni a csatok beállításával. Az elkopott, rossz szerszámok feltörték a lovak bőrét. A lovak állapota hatósági kérdés is volt, a rendőrök olykor ellenőrizték a lovak állapotát. A feltört sebeket a hajtók kocsikenőccsel kenték be. Más kocsisok szerint az ilyen sebet le kellett vizelni, így az hamarabb gyógyult. Egy másik megoldás volt, hogy a seb helyére egy kifelé fordított nyúlzsórt tettek. Ha a nyakló törte ki a ló nyakát, akkor oda egy többszörösen összehajtott zsákdarabot helyeztek. A sérülések leggyakoribb formája a lovak lábának az istráng (a hámot a hámfával összekötő kötél, szíj) által történő kidörzsölése volt, ami ellen csak az óvatos hajtással lehetett védekezni.

A pesti oldalon a szerszámokra több díszet, sallangot tettek. A szerszám díszítése a kocsisok között szinte virtusszámba ment. A legdíszesebb a rezeskomót volt. A bútorszállítók díszítették legszebben lovaikat, olykor a sok fémlap elfedte a komótot. A magyar hámoknál a legszokásosabb volt a rézkarikák és -szegek alkalmazása, amellyel kiverték a bőr szélét. Rézrózsákat tettek az összekapcsoló csatokra. A „díszszál” a földig érő keskeny bőrszíj, amelyet a felső hátszíjra illesztettek. Ilyesmit inkább a gyárban dolgozó fuvarosok használtak. A kerületi fuvarosok, akik többször építkezésnél dolgoztak, vagy más nehezebb munkán, nem foglalkoztak a szerszám díszítésével. Ehelyett a hajtók élő virágot tűzeltek a csatokhoz. Ha a szerszámot nem, de a kantárt mint valami státusszimbólumot azért csinosították, rézrózsával vagy -szögekkel. A szemelenzőre kis rézpatkót tettek, középebe pedig a tulajdonos névjegye került. Némelyik szerszámon olykor látható volt a vastagszíjba elhelyezett ostortartó a díszostor számára, ami a kocsisok szerint csak „feszítés”, hivalkodás volt. Ilyen díszítőelemeket csak egy pesti üzletben lehetett kapni, amelyik erre specializálódott. A díszeket egy újpesti gyár készítette.

Kocsik

A pesti fuvarosoknál előforduló kocsik között sokkal nagyobb volt a különbség, mint a szerszámok esetében. Még az egyes fuvarosoknál is volt eltérés. Az előző részek leírásából következik, hogy a pesti kocsi is „paraszt”-kocsi volt valamikor. Még az 1940-es években is volt a parasztkocsiból kialakult oldalaskocsi, amely szerkezetében nem különbözött a parasztkocsitól, csak nagyobb, nehezebb és erősebb volt. Abban az időben ezeket „létráskocsinak” nevezték. Mindenféle rakományt ezen szállítottak: homokot, kavicsot, valamint bútort, csak kevesebbet lehetett rárakni. Az 1930-as években még csak 1,5 köbméter homokot vagy kavicsot raktak egy oldalaskocsira. Tüzelőből már sokkal többet, egy „magasító” segítségével. A nagy tüzelőrakománynál a magasító majdnem olyan volt, mint egy asztal. Az igazi fuvaroskocsi az úgynevezett „laposkocsi” vagy „stráfkocsi”, amely az utak kövesítésével egy időben kezdett terjedni (5. kép). A laposkocsi elterjedését akadályozta az a körülmény, hogy korábban sokat jártak vidékre fuvarral, és a vidéki uta-

5. kép. Oldalakkal ellátott laposkocsi, a budai fuvarosok standard kocsija

Budapest XI. kerület

Néprajzi Múzeum; F 111826

Szabó Mátyás felvétele

6. kép. Modernizált laposkocsi, dupla rugós ülésessel, kézfékkal, ostortartóval

Ez már a Belsped példánya, amit a 25-ös tábla bizonyít

Budapest XI. kerület

Néprajzi Múzeum; F 111830

Szabó Mátyás felvétele

kon e kocsitípus szinte használhatatlan volt. Az oldalaskocsi például alkalmasabb volt hordószállításra (amelyből nagy volt a forgalom). A laposkocsira való áttérésnek több fázisa volt: például szénszállításkor egy kis ajtót alakítottak ki az oldalaskocsin, amelyen keresztül ki lehetett engedni a szentet. Sokan megtartottak egy oldalaskocsit föld- vagy homokszállításra, mivel lerakodáskor egyszerűen kihúzták a kocsi fenékén egy-egy deszkát. Az átmenet fontos fázisa a rugó, a „féder” elhelyezése az oldalaskocsi alá. Sós-kútra sokat jártak ki terméskőért, amelynek szállításához fontos volt a féder használata. Az utak változásával kisebbek lettek a kerekek is. A laposkocsik terjedése a pesti oldalon egybeesett a muraközi lovak használatával, valamint a bútorszállítás követelményeivel. A muraközi lovakat soha nem fogták be oldalaskocsiba. Az újpesti fuvarosok, akik az ottani nagyszámú bútorkészítő asztalosnak dolgoztak, kifejezetten bútorspecialisták voltak. Fedett bútorszállító kocsi nem volt, helyette nagyméretű, hat méter hosszú laposkocsikat csináltak, amelyekre ráfért egy polgári hálószoba bútora. Esős időben erre ponyvát tettek. A laposkocsi előnye, hogy mindent lehetett szállítani rajta, mivel nagyobb volt a rakodófelülete. Sokkal könnyebben lehetett vele mozogni, fordulni szűk területen, keskeny utcában. Másik előnye az volt, hogy nagyobb teher húzásához kisebb erő kellett. Az is fontos volt, hogy a rugóval ellátott laposkocsi nem rázta annyira a rakományt, mint az oldalas. Olykor alacsonyabb oldalakkal is ellátták, például homok- és szénszállításnál. A laposkocsi állandóan alakult, a rakományok feltételei szerint. Ezen a kocsin alkalmaztak először golyóscsapágyat a kenőcsös tengelyek helyett. Majd megjelent a gumikerekes laposkocsi (tömlős vagy tömörgumi kerékkel) érzékenyebb terhek (például gyümölcs) szállítására. Ennek előnye, hogy rosszabb utakon is használható volt. Megjegyzendő, hogy ennek a folyamatnak alapvető feltétele a kövezett út volt.

A fővárosban használt valamennyi kocsi korábban a helyi mesterek terméke volt, csak sokkal később lett a fuvaroskocsi gyári készítmény. A helyi kocsigyártók minden igényt ki tudtak elégíteni. A régi I. kerületben, a Kékgolyó és a Mészáros utcában volt a kocsikovácsok jó része, éppen a fuvarosok központjában. Az 1910-es években még az Attila utcában is volt kocsikovács, de a környező lakók panaszai miatt megszűnt ott ez a mesterség. Művelői a fuvarosokkal egy időben a periferiára húzódtak, a Fehérvári és a Budaörsi útra. Ezek a kovácsok mind pesti származásúak voltak, vidéki mesterek nem boldogultak a városban kialakult feltételek miatt. A kovácsok egy csoportja gyárban sajátította el a pesti viszonyokra alkalmazható mesterséget. Az iparral nem rendelkező kovácsok közül többen – akik nem tartottak inast – a nagyobb fuvarosok házi kovácsai lettek, ahol egy kis műhelyt rendeztek be. Leginkább csak vasaltak, és ráfot (fakerekre való vasabroncsot) húztak. A kerekeket kerékgyártótól szereztek be. Egy budai laposkocsit rendszeres javítás mellett sokáig lehetett használni, néha harminc-negyven évig is; lassan minden része kicserélődött.

Egy átlagos nagyságú laposkocsi súlya 12–15 mázsa volt. A fuvaroskocsi legfontosabb és legértékesebb része a tengely: az első tengely 80–100 kilogramm, a hátsó valamivel erősebb, és 120 kilót nyomott. Drágák és fontosak voltak a féderek (fékek) és az alváz vasgerendái, a „traveznik” is. Egy átlagos kocsi hossza 4,5 méter, szélessége 2,20 méter volt. Egy ilyen kocsi minden munkára alkalmas volt. A teherbírása hozzávetőleg ötven mázsa. Minden kocsin féderes ülés, *bak* volt. Alatta a ládában, az „irodában” tartotta a hajtó szerszámait és egyéni holmiját. Némelyik kocsis sűrűn teleszögezte az ülés oldalát mindenféle táblákkal (például „harapós kutya” vagy felszedett névtáblákkal, reklámokkal). Az ülés alatt volt az „übertartó” vasállvány a suberral. A suber lényegében az előző oldalaskocsik tartozéka volt, ezzel zárták le elől és hátul az oldalakat.

A fék minden kocsi kötelező tartozéka volt. Még a régi oldalaskocsin is volt, amire a rendőrök felügyeltek. Leggyakoribb volt a hátsó tekerős fék, ez a legbiztosabb, mert soha nem szakad ki. Kisebb kocsikra olyan féket is tettek, amelyet ülésről lehetett behúzni. A golyóscsapágyas kocsik terjedésével jött használatba a húzós fék, amely igen kényelmes és jól működő találmány volt (6. kép). Minden laposkocsinak volt alacsonyabb vagy magasabb deszkaoldala, amely a kocsi peremén vasalt lyukakba illeszkedett a lap kiálló kis csapjaival. A két oldalt láncsal kötötték össze. Némelyik fuvaroskocsin a postakocsik mintájára az ülés felett egy esővédő tető volt, ami ritkaságszámba ment. Csak a pékeknél dolgozó fuvarosoknál volt szükséges a ponyvatartó használata. Itt a kocsi elején és hátulján volt egy körülbelül kétméteres háromszög alakú vastartó, ezeken feküdtek végig egy hosszú rúd, és esős időben erre húzták a ponyvát. Teljesen fedett kocsija csak a bútorszállítóknak volt. Némelyik kocsin hátul a fék mellett volt egy lépcső, amelyre olykor a mázsát helyezték tüzelőszállításkor.

Bizonyos szerszámok nem hiányozhattak egy kocsiról. Az apróbbakat (kalapács, harapófogó, franciakulcs, hidegvágó és különböző méretű szögek stb.) az ülésládában tartották. Fontos volt az ácskapocs, amelynek több funkciója volt, főképpen a farakomány rögzítésekor volt elenged-

hetetlen. Lánc- és kötél darabokra mindig szükség lehetett. Minden kocsin volt egy erős, körülbelül nyolc méter hosszú, nagy szemű vontatólánc, mindkét végén kapoccsal ellátva. Ha valamelyik kocsi nagyobb teherrel elakadt, akkor ezt a láncot a rúd hegyére akasztották, és előfogattal húzták. Ugyanilyen fontos volt a „bejszer” vagy „pájszer”, másfél méter hosszú, egyik végén hegyezett, másik végén lapított és egy nagy karikával ellátott vasrúd. Több funkciója mellett ezzel kellett a nehezen indítható kocsit – olykor vagont – „piszkálni”, az egyik hátsó kerék alá helyezve a lapos részt. Bizonyos rakományokat le kellett láncokkal vagy kötéllal kötni. Ennek megszilárdításához elengedhetetlen volt a vasrúd, amellyel meg lehetett csavarni a köteléket. Nagy ládákat, köveket egy ember minden nehézség nélkül meg tudott mozditani, odébb tenni, ha görögök voltak a teher alatt. Szükséges volt még a csavaros emelő, a „hévér”, amelyet lesüllyedt kocsik emelésekor és a kerék kivételénél használtak. A budai fuvarosok egyik elmés eszköze volt a „papucs”, amelyet az egyik kerék alá kötöttek, ha meredek köves úton lefelé tartottak, amikor a fék nem tudott kielégítően funkcionálni.

Bármilyen munkára mentek, elengedhetetlen volt a kocsi alá helyezett lapát, olykor csákány. Kényelmet szerető hajtók egy rugós párnán ültek, mások egy szalmával tömött zsákot tettek maguk alá. Nélkülözhetetlen volt még a kocsilámpa és az itatóvödör.

A kocsit rendszeresen kellett gondozni. Hetente legalább kétszer meg kellett kenni a tengelyt speciális kocsikenőccsel. Ilyenkor a kocsit hévvel vagy egy erős rúddal felemelték a kerék kivételéhez. Nyári melegben állandóan locsolni kellett a járművet, mert ha kiszáradt, minden vasalás lehullott róla. A kifogott kocsi rúdját felemelték, így nem tágult az úgynevezett ötödik kerék, amely a jármű forgását biztosította. A kocsikat, különösen az újakat pirosra vagy szürkére festették. Ez munka közben hamar lekopott, főleg építkezésen fuvarozóknál. Az oldaldeszka színe mutatta a kocsi eredeti színét. De a kerekeket továbbra is festették, néha még többszínűre is. A festés nem elsősorban esztétikai, inkább gyakorlati kérdés volt, ami a fa kiszáradását akadályozza. A deszkaoldalra a tulajdonos nevét írták. A kisebb kocsitáblát az ülés bal oldalára szögezték.

Munka közben a legnagyobb probléma a kerék belső vasalásának mozgása, kicsúszása volt. A kerékagy kiszáradt, és nagy tehernél kinyomta a vasalást. Ennek oka sokszor a fogyatékos kenés lehetett. Ha kopott volt a tengely vége, a tengely „szopott”, nem járt egyenletesen a helyén. Az ügyes kocsisok ezt megoldották: a kereket kivették, és a vasalást rongyokba csavarták, majd faékekkel rögzítették. Máskor a ráf, azaz a vasalás leesett a kerékről. Ezt csak kovács tudta rendbe tenni.

Munkaalkalmak – építkezés

A budai fuvarosok – a bűtorszállítókat leszámítva – 1947-ig nem dolgoztak szövetkezetben vagy egyéb társulásban. Mindenki ott dolgozott, ahol munkát kapott. Fuvarozási munkaközvetítők nem voltak, a nagyobb fuvarosok töltötték be olykor ezt a funkciót. Ezek kapcsolatban voltak az építőiparral, anyagkereskedőkkel, gyárakkal, és többnyire több munkát vállaltak, mint amit maguk el tudtak volna végezni. A többletet átadták kisebb fuvarosoknak. De ennek ára volt, húsz százalékot kerestek az ilyen munkaközvetítésen. A fuvarozási munkák között pedig nagy volt a különbség. Bizonyos munkáknál jobban kopott a szerszám, a kocsi, romlott a lóállomány állapota. A munkát vállaló nagyobb fuvarosgazdák olyan helyre osztották be fogataikat, ahol kevesebbet kellett dolgozni embernek, állatnak. A legtöbb fuvaros építkezéseknél, kereskedőknél és részben gyárakban dolgozott.

Ha szervezetileg nem is tartotta semmi össze a fuvarosokat, bizonyos törekvés mégis érvényesült alkalmanként, így például a munkadíjak közös megállapításakor. A megegyezés a fuvarosok „placcán” történt. Itt állandóan lehetett munkát kapni, annak ellenére, hogy tízesével álltak sorba a kocsik munkára várva. Ilyen placc Budán a Tabánban, a Déli Vasútnál, a Széna téren és a Bocskai téren volt. Ide csak azok jöhettek, akiknek bérletük, „placcigazolványuk” volt. Ezek a placcok inkább a közepes és a kisebb fuvarosok állandó találkozási helyei voltak télen-nyáron. Ritkán fordult elő, hogy egymás üzletét rontották volna „aláígéréssel”. Megegyezés volt, hogy itt húsz-harminc százalékkal többet kértek, mint a fuvarostelepen. Akinek nem sikerült munkát kapni, „snájderen” ment haza.

Kerületünk legtöbb fuvarosa *építkezéseknél* dolgozott. A kerület déli része a századforduló után kezdett kiépülni, azelőtt alig lehetett emeletes házakat látni. A Fehérvári úton, amely abban az időben Albertfalvától egészen a Duna-hídig húzódott, csak egy nagyobb épület volt, a Hadik laktanya. Az összes e kerületben épülő háznál csak helyi fuvarosok dolgoztak. Az építkezéseknél (az útépí-

7. kép. Rakodókocsi

Szálfá szállításánál a kocsi szélére keresztfákat illesztettek, és ezek közé rakták a szálfákat

Budapest-Belváros

Néprajzi Múzeum; F 111769

Szabó Mátyás felvétele

8. kép. Kordé

Gyakori látvány a tárgyalt időben, mivel a fővárosi szemétszállítás is ezzel történt. A homokbányákban a homok kiszállításánál nélkülözhetetlen volt

Budapest XI. kerület

Néprajzi Múzeum; F 111836

Szabó Mátyás felvétele

tést is beleszámítva) nagyok sok munka volt. Egy családi ház építésénél egy fogat több hétig dolgozott (7. kép). Az építkezéseknél a legtöbb munkát a homok, a kavics, a téglá és a faanyag, valamint a törmelék („sitt”) fuvarozása adta. A homokot több helyről, főleg a ferencvárosi homokbányából szállították. A kavicsot, „sódert” a pesti Duna-parton rakták ki uszályokból, amelyet régebben a kubikosok hordtak ki a partra, de később már elevátorral rakták ki. A korábban oldalaskocsival dolgozók másfél köbméter raktak fel, majd a laposkocsi esetében az 1920-as években kettő vagy két és fél köbméter lett a norma. Ez volt a hajtó számára – aki maga lapátolt mindenféle rakományt – a legmegerőltetőbb munka, amelyből naponta több fuvarra kellett megtennie. Egy köbméter kavics súlya 16-18 mázsa aszerint, hogy vizes vagy száraz. A kocsira lapáttal rakták fel. Régebben az ásolapáthoz hasonló szerszámot használtak, majd később divatba jött a peremes lapát, amellyel már többet lehetett „meríteni”, így gyorsabban ment a munka. Legjobban az M.23-as lapát vált be, amellyel először csak szemet lapátoltak, később más is, így kavicsot, homokot stb. A lapátot az ülés mögé vagy a kocsi alá tették, majd a megrakott kocsi rakományának tetejébe szúrták. Egy kavicssal megmerített lapát terhe 20-25 kilogramm volt. Néha a kocsis megsámolta, hány lapáttal rakta meg kocsiját. Könnyebb volt a lapátolás, ha közvetlenül a rakomány mellé lehetett állni, de ez ritkán sikerült, mert a rakodásnál nagy volt a tülekedés. A lapátolás volt a hajtó legmegerőltetőbb fizikai munkája, feltörte az ember kezét, és hosszú távon a derekát is megviselte vagy éppen tönkretette. Ennek a munkának is volt technikái „finesze”: aki nagyon erősen markolta a lapátot, annak hamarabb feltört a keze. A lapátot jobb kézzel jól tövön kellett markolni, bal kézzel pedig érzéssel csúsztatni a nyélen. Száraz kéz nem ment olyan hamar tönkre, mint a nedves. A hozzá nem értők pedig meg szokták nyálazni tenyerüket. A rossz lapátnyel is megviselte a kezét, ezért kellett kicsit meghajlított nyelet használni. A fát megáztatták, kikötötték, és így érték el a kívánatos hajlítást, amelyet száradás után üvegdarabbal simára csiszoltak.

Fáradtságos volt a durva szemű kavics rakodása, mert nehezen csúszott bele a lapát. Külön nehézség volt télen a fagyos kavics rakodása, amelyet olykor csákánnyal kellett fellazítani. A teher lerakása már könnyebb volt, feltéve, ha nem kellett prizmába vagy köbölöládába rakni. Gond lehetett a kavics mennyiségével is. Az építómesterek, „pallérok” olykor lemérték, és ha keveselltek, akkor nem írták alá a szállítólevelet. Azért „mutatósan” kellett rakodni, hogy a rakomány elfogadható legyen: dereka keskeny, az éle magas. Hogy ne szóródjon a kavics útközben, oldaldeszát is szoktak használni. Ezzel is meg lehetett tévesztetni a pallért. Később már könnyebb volt a kavicsot fuvarozni, mert markológépek rakták meg a kocsit: egyszerre mintegy fél köbmétert tettek fel.

Ugyanígy történt a homok szállítása is, de ez könnyebb volt, mert jobban csúszott bele a lapát. Itt a lovaknak kellett többet dolgozniuk a homokbányából való kihúzással. Kubikosokat fogadtak a fuvarosok, akik kitalicskázták a homokot az út mellé (8. kép). Szokásos volt a fuvarosok összefogása is egymás kihúzásával. A lovakat kifoglák, utána a levett bókonyt a rúd hegyére akasztották az erre a célra használt vaskampóval. Ez volt az előfogat vagy „forspant”. Ilyenkor a kocsi mellett haladva hajtották a négy lovat. Az úton elakadt kocsit is így szokták kisegíteni.

Nehezebb és kellemetlenebb volt a sitt szállítása. Ebből pedig igen sok termelődött ki építkezésnél, bontásnál. Az út mellett kirakott törmelék összeállt, összeázott, amit olykor csákánnyal kellett lazítani, a lapát pedig akadozva dolgozott. A törmeléket a sittplaccon rakták le, amelynek helye állandóan változott, ha az egyiket megtöltötték, másikat kellett létesíteni olyan helyen, ahol gödröket, lapos részeket kellett feltölteni. Sokáig nagy lerakódóterület volt szinte az egész város számára – különösen a második világháború után – a Lágymányos mocsaras része. Olykor még fizettek is minden törmelékfuvar után. Az ilyen lerakodók híres „lónyúzó” helyek voltak, mert a frissen lerakott törmeléken a megrakott kocsi kereke lesüllyedt. Nehéz volt a gödör szélére állni, mert itt volt legrágyabb az alap. A sittplaccon húzatas gyakran előfordult. Aki nem tudott közel állni a gödörhöz, karon kellett a rakományt odahordani.

A sittplacc a fuvarosok és a kocsisok számára ugyanolyan volt, mint a fuvarosplacc. Állandóan tömve volt kocsikkal, találkozóhelye volt a kordésoknak, trógereknek, lehordóknak. Az idehordott törmelék között mindig volt egész vagy fél téglá, vagy más használható anyag. Egyesek, a guberálók ezeket összeszedték és eladták. Mások papírt, rongyot vagy törmelék faanyagot kapargáltak. Ha egy gödröt lapos helyen teletöltöttek sittel, kitettek egy „Lerakodni tilos” táblát. Ügyes kocsisok ennek ellenére a közelség miatt továbbra is idezálogtatták a törmelékfuvar. A törmelék fuvarozása ráfizetéssel is járhott. Ha egy összegben előre megegyeztek a szállításban, s közben távolabbra került a lerakóhely, a szállítás jóval hosszabb időt vett igénybe, mint tervezték. Nagyobb építkezésnél, ahol jelentős volt a forgalom, a sittel megrakott kocsi után

9. kép. Téglával megrakott hátsó fékes laposkocsi hajtóval és kocskísérővel, a kocsi alá akasztott húzatólánccal

Budapest XI. kerület
Néprajzi Múzeum; F 111839
Szabó Mátyás felvétele

10. kép. Tüzipát szállító kocsi hajtóval és két lehordóval

Budapest XI. kerület
Néprajzi Múzeum; F 111818
Szabó Mátyás felvétele

kapott cédulával a „fifikás” kocsis elhajtott egy közeli csendes utcába, mint egy búvóhelyre, és egy-két óra múlva már mint teli fuvarral settenkedett vissza a nyüzsgő építkezéshez, és ismét kapott rakodócédulát.

A fuvarosok jobban szerették az építkezéseknél rendszeresen előforduló téglaszállítást, amely könnyebb munka volt embernek, lónak egyaránt (9. kép). A téglát sokáig az óbudai téglagyárból szállították. Egy nap egy vagy két fuvart tettek, mert a téгла felrakása hosszadalmas volt. Egy kocsira általában 1200-1500 normálméretű téglát raktak, míg a nagyobb méretű „választótéglából” kevesebbet. A téгла rakodásához érteni kellett, a sorokat meghatározott rendben kellett rakni, hogy a téglák „fogják” egymást. A gondatlanul rakott téгла megsérülhetett. A gyárból az ottani munkások talicskával hordták ki a téglát a kemence mellől a kocsira, negyven-ötven darabot egyszerre. Előre kiszámították, hogy hány talicska szükséges a kocsni megrakásához. Minden talicska után egy vonást karcoltak a kocsni oldalára. Rakodás közben a téglagyári munkásokhoz hasonlóan a hajtók is egy, a csuklójukra rövid szíjjakkal odakötött hosszúka bõrdarabot használtak, hogy a téгла ne horzsolja föl tenyerükön a bõrt. A durva kezûek azt mondták, hogy a téglahordás finomította az ember kezét. Lerakáskor kétszáz darabból álló csomókat formáltak.

A legkellemetlenebb fuvarozási munka a mészszállítás volt. A fuvarosok ezt csak azért kedvelték, mert a ló nem sokat dolgozott, mivel egy fuvart sokáig tartott megrakni. A mész fel- és lerakódása során nyakig meszes lett ember és ló egyaránt. A híg meszet gyorsabban lehetett felrakni vederrel, kis peremes lapáttal vagy merítõkanállal. Anyagkereskedõk speciális mészszállító kocsikat tartottak, vagy hordókban szállították a meszet. Egy bádoghordóba kétszáz kilogramm meszet raktak, amit le kellett fedni, mert a rázós kocsin a felhígult mész lecsorgott volna. Ezért a rendõr felírta a hajtót. Ha hordó sem volt, homokba ágyazták a meszet. Ugyanilyen kellemetlen volt az oltatlan mész szállítása is, amelyet általában a vasúttól, zárt kocsiból hordtak. A mészszállítás veszélyes volt az egészségre, védõ szemüveget kellett (volna) használni.

Építkezésnél épületfát, deszkákat, rudakat kellett fuvarozni, amihez tapasztalat kellett. A hosszabb rudakat nyújtott kocsival szállították, ami két erõs tengelyt jelentett a hozzá való kerekkel. Az ilyen kelleket a fuvarosok szívesen kikölcsönözték társaiknak. A hosszú rudak szállításához a pesti oldalon a nagy építkezési korszakban úgynevezett Preisinger-kocsit használtak, amely egy vasalással erõsen ellátott féder nélküli laposkocsi volt. Ilyen kocsival szállították a kazánokat is. A közlekedés bonyolult volt vele, mert nehezen fordult. A közlekedési szabályok miatt a kocsni végén kinyúló szálfa végére rongyot kellett kötni.

A hajtó mind a fel-, mind a lerakásnál csaknem mindig egyedül dolgozott. Kocsikísérõt csak a gyárakban adtak, vagy esetleg akkor, ha az áru átadása hosszabb idõt vett igénybe, s a kocsis nem hagyhatta lovait õrizetlenül.

Külön meg kell említeni az útépítéssel kapcsolatos munkákat. Ilyet a kisebb fuvarosok szívesen vállaltak, mert ilyenkor lehetett legjobban kímélni a lovakat. Az ilyen munka mindig napszámban történt, mert az itt használt anyagokat (követ, homokot, salakot) többnyire kis távolságra kellett szállítani. Mások a vízzszállító lajtot húzták, folyamatosan locsolva az épülõ makadámutat.

Az autós fuvarozás elterjedése elõtt a gyáraknak saját lófogatuk volt, így fuvarost ritkán alkalmaztak. Pedig itt volt a legjobb dolguk a hajtóknak és a lovaknak, mert nem volt megerõltetõ az itt adódó munka. A kocsit is jobban lehetett kímélni. A gyárakban a fuvaros kocsiját kocsikísérõ követte, ami megkönnyítette a hajtó munkáját. Ha nem volt kocsikísérõ, a hajtóapidíjat kapott. A munka itt is napszámban történt, és a fizetés általában nagyobb volt, mint például az útépítésnél. A régi fuvarosok azt tartották, hogy egy pár lónak annyit kell keresni, hogy egynapi kereset fedezze a kocsis heti fizetését. Egynapi kereset a kocsisé, egynapi kereset a lovak tartására, egynapi pedig a felszerelések karbantartására való. Ha jól ment a fuvarozás, azaz minden napra volt munka, háromnapis kereset tiszta haszon lehetett. De figyelembe kellett venni az egyéb kiadások sokaságát, károkat, a lovak betegségeit, munkanélküliséget stb.

Tüzelõanyag-szállítás

A különbözõ tüzelõanyagok szállítása volt az egyik legfontosabb fuvarozási munka. Némelyik fuvaros évtizedeken keresztül csak ezzel foglalkozott, például Kovács Károly, aki egész évben a Mûegyetemre szállította a szenet. Egy-egy fuvaros elvállalta az évi összes szállítást a tüzelõkereskedõtõl. Nagyobb tüzelõkereskedõ három volt a kerületben a Kelenföldi pályaudvar mellett, kisebbek pedig hol itt, hol ott. Nem volt külön tüzelõszállítási idény. Régebben a fõ tüzelõanyag

11. kép. A tűzifa lehordásának előkészítése
Budapest XI. kerület
Néprajzi Múzeum; F 111833
Szabó Mátyás felvétele

12. kép. A tűzifát kosárba rakva a mázsán lemérik
Budapest XI. kerület
Néprajzi Múzeum; F 111640
Szabó Mátyás felvétele

13. kép. Használaton kívüli régi fedett bútorszállító kocsi

A felfestett szövegből ítélve a kocsi pár alkalommal gazdát cserélt

Budapest I. kerület, Mészáros út
Néprajzi Múzeum; F 111785
Szabó Mátyás felvétele

14. kép. Bútorszállító fedett kocsi munka közben

A kocsi alá akasztott itatóvödör és az előírt kocsilámpa

Budapest XI. kerület
Néprajzi Múzeum; F 111817
Szabó Mátyás felvétele

15. kép. A budafoki pincészet számozott laposkocsija hordókkal megrakva
A megtöltött hordót gondosan a földre tett párnára ejtik
Budapest-Budafok
Néprajzi Múzeum; F 111776
Szabó Mátyás felvétele

16. kép. Lisztet szállító laposkocsi eső ellen védő ponyvával
Budapest XI. kerület
Néprajzi Múzeum; F 111811
Szabó Mátyás felvétele

17. kép. Egykori fiáker átalakítva zöldség- és gyümölcszállításra

A Buda környéki bolgárkertészek kedvelt járműve
Budapest XI. kerület
Néprajzi Múzeum; F 111799
Szabó Mátyás felvétele

18. kép. Kézikocsi rakománnyal

Gyakori látvány az egész fővárosban
Budapest XI. kerület
Néprajzi Múzeum; F 111796
Szabó Mátyás felvétele

a fa volt, amelyet vagy fölvágva, vagy hasítva fuvaroztak a vevőhöz (10. kép). A hajtók jobban szerették a hasábfát, mert kevesebb munka volt vele. A fát mindig oldalaskocsiban szállították, az aprítottat magasan rakták fel (11–12. kép). Az aprított fa fel- és lerakása villával történt. Az ilyen villának a vége T alakú volt, így könnyebb volt megfogni. Ugyanezzel a villával rakták fel a földről a kocszot is. Ha a szén nagyon poros volt, ugyanezt a szerszámot használták. A tüzelőszállításnál a kereset nem annyira a fuvarostól, inkább a lehordóktól függött. Keresni azonban mindig többet lehetett itt, mint az építkezésnél.

Bútorszállítás

Abban az időben, amikor minden fuvaros oldalaskocsit használt, a bútorszállítást specialisták végezték. A XI. kerületben a Strausz- és a Malyk-cég specializálódott erre, melyek egész Budának dolgoztak. Irodájuk a Fő utcában, a telepük pedig a Fehérvári úton volt. Lovakat nem tartottak, így a fuvarosoktól bérelték őket két-két hónapra. A bútort hatalmas fedett kocsikban szállították, amelyek cifrára voltak festve (13. kép), belül pedig kibélelték őket pokrócokkal. Az ilyen kocsira nem rakták egymásra a bútort, mint később a többi fuvaros. A kocsisok nagyon szerettek ide járni, egyrészt mert sok volt a borraival, másrészt emelt fizetést kaptak, ha vigyáztak a kocsi és festése épségére. Az ilyen kocsi vontatására nagyon erős lovakat kellett fogatolni, olykor négyet is. Bútorszállító kocsival csak komótszerszámba fogott lóval szoktak dolgozni. Amennyiben egy kisebb fuvarosnak volt megfelelő felszerelése (nagy ponyvák, pokrócok, kötelek), ő is vállalhatott bútorszállítást, ha megfelelő tapasztalattal rendelkezett annak megítélésében, hogy egy garnitúra mennyi helyet foglal el a kocsin (14. kép). A bútor rakodása külön tudomány, hogy mit hová kell helyezni, például a kényesebb darabokat előre, ahol nem ráz a kocsi annyira, mint hátul. Az egyes darabok lekötése ronggyal körültekert kötéllel tapasztalatot igényelt. Az alku során ki kellett kötni, hogy rakodóval vagy anélkül kérte-e a vevő a kocsit.

Borszállítás

A kerületünk déli részén dolgozó fuvarosok igen sok bort szállítottak, tekintettel a nagy kiterjedésű budafoki borpincékre. Annak ellenére, hogy volt nyolc fuvaros Budafokon, sokszor elkelt a külső segítség. Régebben a borfuvarosok nyújtott kocsival dolgoztak, később az alacsonyabb, szélesebb stráfkocsik mutatkoztak legmegfelelőbbnek. Általában minden pesti kocsmárosnak, vendéglősnek volt saját fuvarosa. A nagyobb hordókat „korcsolyán” gördítették fel a kocsira; ez egy körülbelül három méter hosszú, létraszerű eszköz volt erős vasalással, amelyet a kocsi oldalára támasztottak. A nagy hordókat a kocsira fektették, és körülékelték, hogy ne mozogjon szállítás közben. A kisebb hordókat felállították. A kocsiról való leeresztés szintén a korcsolya segítségével történt. Ha csak egy ember dolgozott kisebb hordók szállításával, úgy az egy „párnát” tett a földre, és arra csúsztotta óvatosan a hordót (15. kép).

A kerületben voltak állandó *csarnoki fuvarosok*, és mindegyiknek meghatározott körzete volt (16. kép). Kora hajnalban egy vagy két fuvart tettek, utána folytatták a napi szokásos fuvarozást, de délután hamarabb végeztek. Zöldség- és gyümölcsszezon idején a sok munka miatt más fuvarosok is bejártak a csepeli nagycsarnokba. Különösen régebben volt fontos a csarnoki fuvarozás. Az 1920-as évekig a Vámház téri vásárcsarnok látta el áruval a város nagyobb részét. Később, mikor az áruval telt vagonok beálltak a csepeli nagycsarnokba, onnan fuvarozták a zöldséget és a gyümölcsöt stb. a piacokra és az üzletekbe (17. kép).

Vidéki utak

A századfordulótól egészen az autós fuvarozás elterjedéséig a kerületi fuvarosok rendszeresen vállaltak vidéki utakat. Szállították a költözőket be a városba, majd bort hoztak fel vidékről, ezenkívül a bolgárkertészeknek is dolgoztak. A fuvarozás nagyobb része a kereskedők szállítmányait érintette: a vidékiek Pestre, a pestiek vidékre fuvaroztak például vasat, bőrt, üveget, rőfárukat, lábbeliket, textilt stb. Egy-egy kereskedő évtizedeken keresztül ugyanazt a fuvarost fogadta fel. A vidéki út többnyire a Dunántúlra irányult. Egy vidéki út több hétig tarthatott, mert

a kereskedő a vásárok időpontjához igazodott. Az árut az erre a célra átalakított oldalaskocsival szállították, hogy bizonyos méretű ládákat el lehessen benne helyezni. Legtöbbször Tolna, Vas és Zala megyébe jártak. A kereskedő mindvégig a fuvaros mellett volt. Ha a portéka elfogyott, vasúton rendelték árut. Útközben a kereskedő látta el élelemmel a fuvarost, takarmánnyal a lovakat. Vendéglőben vagy parasztházban éjszakáztak. A fiatal fuvarosok, kocsisok nagyon szerették ezeket a vidéki utakat. Télen nem volt olyan forgalom, mint más évszakban, akkor inkább vasúton küldte a kereskedő az árut a nagyobb vidéki városokba, innen pedig alkalmi paraszttal továbbította áruját. Megemlítendő, hogy ez a kereskedelem igen ritkán történt az Alföldre.

Más vidéki fuvarot nem vállaltak. Pesti fuvarosok nem szívesen jártak le zöldségért, gyümölcsért a közeli falvakba. A vidéki fuvarozás így többnyire a takarmánybeszerzéssel függött össze.

Autós fuvarozás

A gépesített szállítás csak az 1930-as évektől éreztette hatását kerületünk fuvarosaira. Főleg a gyárak kezdtek teherautót használni a lófogatok helyett. Eleinte csak közlekedési szempontból volt kellemetlen a teherautó a fuvarosok számára, mert szerintük minden baleset a sofőrök hibájából származott. Később már gazdasági következményekkel is kellett számolni a konkurencia miatt. A távolsági fuvarot, majd a téglaszállítást is átvette a teherautó. A kerületben csak két tehetősebb fuvaros állt át lóról teherautóra, míg a többiek óvakodtak a számukra ismeretlen és költséges szállítási technikától.

Az autósoknál sokáig nagyobb konkurenciát jelentett a *kézikocsi* nagy tömege (18. kép). Ezek eleinte csak a csarnokok és a pályaudvarok körül dolgoztak, majd szinte vérszemet kapva minden munkát elvállaltak, és különösen a tüzelőszállításban versenyeztek. Kétkerekű kocsijukon három-négy mázsát is elszállítottak, ha két ember együtt dolgozott. A Duna hídjával teherrel nehezen boldogultak, ezért vártak egy alkalmas pillanatra, és szinte észrevétlenül egy kampos láncsal egy lovas kocsihoz kapcsolták kézikocsijukat. Sokat dolgoztak, és jól kerestek. Különösen a placci fuvarosokat érintette negatívan működésük.

Befejezés

A dolgozatban ismertetett leírások körülbelül fél évszázadot foglaltak magukban. A második világháború utáni romeltakarítás és újjáépítés időszakában rendkívül fontos szerep jutott a lófogató fuvarozásnak. Ez a jó kereseteket biztosító periódus nem tartott sokáig. 1947–1948-ban kezdett megalakulni a főváros kerületeiben a Szefu, a Szekérfuvarozók Szövetkezete, amely naponként osztott be minden kocsit a munkára, és hamarosan csak ezen keresztül lehetett munkához jutni. Valamivel később alakult meg a Belsped, az állami kezelésbe vett (államosított) fogatok összefogó szervezete. A Belsped hajtókat és lóápolókat foglalkoztatott, valamint minden telepen egy istálló mestert tartott. Az alkalmazottak napi munkaideje tizenkét óra lett, reggel öttől délután ötig. Átlagos keresetük körülbelül havi 1400 forint volt. A túlórákat és a vasárnapi munkát százalékos juttatásban részesítették. A kocsisok részben a régiek maradtak, de inkább csak az öregebbek, akik csak a lovak mellett tudták elképzelni a további életüket. Ha korábban jöttek haza a munkából, este még visszamentek az istállóba lovaikat megtekinteni. Így a korábbi fuvarosok szétszéledtek, és többnyire munkanélküliek lettek.

Irodalom

LÉTAY Miklós

é. n. A Nagy-Budapesti Néprajzi Munkaközösség története. Internetcím: http://epa.oszk.hu/02100/02120/00025/pdf/ORSZ_BPTM_TBM_25_315.pdf.

Cartage in Buda (1900–1950)

Publication of data

Mátyás Szabó's study publishing data was the first major work by the author written in 1954. Horse-drawn carts were a familiar sight on the streets of Budapest in the first half of the 20th century, a time when goods transport by motor vehicles was still insignificant.

The article gives a picture of the Buda part of the city and in particular the carters of the 9th district, as well as the ethnology, including the social aspects, and the jargon of the people grouped around them who were involved in cartage directly (horse carters, hand carters, navvies, loaders, unloaders) and indirectly (blacksmiths, wheelrights, harness-makers, hoof trimmers and other casual workers).

The study pays tribute to the memory of the many people who once worked in the cartage trade. The photographs, now in the photography collection of the Museum of Ethnography's Ethnology Archive, were taken by the author in the spring of 1954, at the same time as the interviews.

A Néprajzi Múzeum kiállításai, publikációi és programjai 2013-ban

Kiállítások

ÁLLANDÓ KIÁLLÍTÁS

A MAGYAR NÉP HAGYOMÁNYOS KULTÚRÁJA

I. emeleti kiállítótér, 1200 m²

IDŐSZAKI KIÁLLÍTÁSOK

NŐK, SZÖNYEGEK, HÁZIIPAR

2011. június 24.–2013. január 20.

„IGAZ HITBEN VÉGIG MEGMARADJUNK...” NÉPÉNEKKUTATÁS AZ 1950-ES ÉVEKBEN

Kiállítás a Szakrális Művészetek Hete és a Lajtha-év alkalmából

2012. szeptember 15.–2013. február 17.

RESTAURÁLT BETLEHEMEK

2012. december 6.–2013. március 1.

MUHUMAA, SAAREMAA ÉS HIIUMAA.

**Az észti szigetvilág néprajzi képe száz évvel
ezelőtt – Bán Aladár gyűjteménye**

2013. január 26.–május 20.

A kiállítás Bán Aladár (1871–1960) műfordító és folklorista észtországi néprajzi gyűjtését mutatta be, pontosan száz évvel a gyűjtés ideje után. Páratlan gyűjteményének, úti beszámolóinak és írásainak köszönhetően a látogató elé tárult a 20. század eleji Észtország tájainak hagyományos kézművessége és népművészete, változatos textíliái, jellegzetes viseletei, használati tárgyai és ékszerei. Láthatóvá vált az észti szigetvilág összetett néprajzi képe, az egyes szigetek közötti hasonlóságok és különbségek, valamint azok a jellegzetességek, amelyek az észti népművészet egyediségét, sajátosságát adják. (1. kép)

Néprajzi Múzeum, második emeleti terem, 520 m²

Rendezte: Kerecsi Ágnes

1. kép. A *Muhumaa, Saaremaa és Hiiumaa.*

*Az észti szigetvilág néprajzi képe száz évvel
ezelőtt – Bán Aladár gyűjteménye* című
kiállítás részlete

Sarnyai Krisztina felvétele

A VÍZIMADARAK NÉPE

Lennart Meri filmes vándorútjai, 1969–1988

2013. január 26.–március 31.

A magyarországi Észti Intézet fotókiállítása Lennart Meri volt észt köztársasági elnök még filmes kutatóként 1969–1988 között a finnugor népeknél folytatott expedícióit és a finnugor népek változatos kultúráját mutatta be.

Néprajzi Múzeum, második emeleti kiállítótér, 50 m²

Koordináció: Kerezi Ágnes

TÁRGYAS RAGOZÁS – SZUBJEKTÍV ETNOGRÁFIA

2013. február 22.–július 10.

A korábban az ország különböző pontjain vándoroltatott tárlat utolsó állomása a Néprajzi Múzeumban volt. Az elsősorban a múzeumpedagógiára épülő tanulmányi kiállítás hét témakörben harminchárom tárgyat mutatott be. A kollekció különböző korú, megmunkálású, anyagú, díszítésű tárgyai akár több mint száz éve vagy akár épp tegnap kerültek a gyűjteménybe. Más-más lehetőséget kínálnak, más-más összefüggésekre utalnak, van olyan, amelyről nagyon sokat tudunk, s van, amelyikről keveset, de addig faggatjuk őket, amíg csak bírjuk. Harminchárom tárgy hét képben.

A tárgyas ragozás múzeumpedagógiai módszertani program 2013-ban rangos elismerésben részesült: múzeumpedagógiai nívódíjat nyert. (2. kép)

Néprajzi Múzeum, földszinti kiállítótér, 120 m²

Rendezte: Frazon Zsófia

Múzeumpedagógia: Joó Emese

2. kép. A *Tárgyas ragozás – szubjektív etnográfia* című kiállítás részlete

Sarnyai Krisztina felvétele

ÚJ SZERZEMÉNYEK, 2012

2013. március 5.–augusztus 20.

Hagyományosan a Néprajzi Múzeum Napján, március 5-én nyílik az előző év jelentősebb gyűjteményi gyarapódásait bemutató időszaki kiállítás. A Néprajzi Múzeum gyűjteménye 2012-ben összesen 370 tárggyal és több ezer fotóval gyarapodott, ebből adott ízelítőt a kiállítás.

Mezőkövesdi képeslapok és családi fotók, egyiptomi ingruhák és hmong faliszőnyeg, Ardai Ildikó sakktáblás festéke és hímzett falvédők, Ferenczi Jolán hagyatéka és nagyvisnyói menyasszonyöltözet...

A bemutatott darabok időben és földrajzi szempontból is változatos képet nyújtanak. A látogatók régi és új, hagyományos és modern, hazai, európai és Európán kívüli tárgyak sokszor kalandos útját követhetik végig, immár a múzeumba került műtárgy nézőpontjából.

Néprajzi Múzeum, földszinti folyosógaléria, 80 m²

Rendezte: Szarvas Zsuzsa

ÉN VOLTAM A GYALOGFILMES

Keszi Kovács László, 1908–2012

2013. március 5.–2014. január 6.

A Keszi Kovács László 105. születésnapjának emlékére nyílt kamarakiállítás a rendkívüli tehetségű és termékeny, iskolateremtő néprajzi filmes etnográfus életútjának főbb állomásait követte végig az általa készített filmek, dokumentumok, fotók, személyes tárgyak és technikai eszközök segítségével.

Néprajzi Múzeum, első emeleti vetítőterem, 30 m²

Rendezte: Tari János

VÉMÉND, 1916–1920

Egy falusi tanító fotográfiái

2013. március 22.–szeptember 8.

1916 és 1920 között egy falusi tanító, néprajzi gyűjtő és amatőr fotográfus, Hernai Béla közel hétszáz üvegnegatívon örökölte meg a Baranya megyei Véménd lakóit. Felvételei az első világháború alatt készültek. A 20. század elején Véménden együtt éltek katolikus németek, ortodox szerbek, katolikus és református magyarok, zsidók és katolikus romák. Használták és értékelték egymás nyelvét, tisztelték egymás kultúráját, szokásait.

Ez az etnikailag és vallásilag is nagyon sokszínű kép a 20. század történelmének eseményei miatt jelentősen átalakult. Hernai Béla közel száz évvel ezelőtt készített fotográfiáinak páratlan értéke többek között az, hogy egy falusi közösség együttélésének utolsó napjait örökíti meg.

A berlini Európai Kultúrák Múzeuma Kelet-Közép- és Délkelet-Európa Koordinációs Központjának vendégkiállítása.

Néprajzi Múzeum, földszinti terem, 300 m²

Projektkonceptió, szövegek: Vándor Andrea

Kiállítási koncepció: Beate Wild

Rendezte: Bata Tímea, Csorba Judit

VIDAS GITANAS – CIGÁNYOK SPANYOLORSZÁGBAN

2013. április 5.–június 9.

A kiállítás a spanyolországi romák történetével foglalkozik, a közhelyeket kerülve mutatja be a romák magukkal hozott értékeit és sikeres integrációját. A tárlat a romák és nem romák közös munkájának eredménye, amely újszerűen és didaktikus módon mutatja be a legfontosabb spanyol etnikai kisebbséget.

A spanyol rendezők elsődleges célja a sztereotípiák által elhomályosított roma történelem és mai valóság megmutatása, a múltbeli és a kortárs roma művészet gazdagságának szemléltetése volt, valamint annak megvilágítása, hogy a cigány művészet miként hatott a spanyol kultúrára. A kiállítás külön kiemelte a flamenco szimbolikus szerepét, amely ma a spanyol kulturális örökség szerves része.

A tárlat a spanyolországi romák alig ismert mindennapi életére összpontosít, és egyben a jövőbe is tekint.

A madridi Cigány Kultúra Intézetének vendégkiállítása.

Néprajzi Múzeum, második emeleti terem, 300 m²

A kiállítás spanyol rendezői: Joaquín López Bustamante és Joan Oleaque Moreno.

Magyar társrendezők: Szeljak György és Szuhay Péter

KÉPEK, CIGÁNYOK, CIGÁNYKÉPEK

2013. április 5.–2014. január 5.

A kiállítás a Néprajzi Múzeum *Képek, cigányok, cigányképek* című, 2011 februárjában Valenciában megrendezett tárlatát idézte meg az eredetinel szűkebb keretek között. A bemutatott fotókon több mint száz év változó cigányképe volt látható, amely a jelenből indult ki, és a közelmúltot keresztül jutott el a „távoli” 19. század végére. Bár valamennyi kép tárgya a „cigány” – vagyis minden képen szerepel valamilyen formában –, a felvételek nem csupán a fényképezett ember életébe, hanem a kép készítőjének megközelítési módjába és magának a társadalomnak a működésébe is bepillantást engedtek.

A kiállítás azt elemezte, hogy a különböző fényképészeti, tudományos és politikai iskolák miként gondolkodtak a cigányokról, és hogyan viszonyulnak ehhez a cigányok önmagukról készített fotográfiái.

Néprajzi Múzeum, második emeleti folyosó, 100 m²

Rendezte: Szuhay Péter és Szeljak György

DUNA MENTI NÉMETEK FÉNYKÉPES TÖRTÉNETEI

2013. május 24.–szeptember 8.

2008-ban Sandra Kühnapfel és Jörn Nuber feltérképezték a Duna-háromszögben tovább élő német kultúrát, a német kisebbség mai létét, a velük élő etnikumokhoz: szerbekhez, magyarokhoz, horvátokhoz való viszonyulásukat és az anyaországhoz fűződő kapcsolatukat. A kiállításon látható fotók és az általuk készített interjúk közelebb hozzák hozzánk a Pécsét, Villányban, Apatinban, Eszéken vagy Zomboron ma élő németek sorsát. A fotók és az interjúk változatosan szemléltetik, hogyan éltek meg kettős identitásukat egy mai, modern, multietnikus társadalomban.

A berlini Európai Kultúrák Múzeuma Kelet-Közép- és Délkelet-Európa Koordinációs Központjának vendégkiállítása

Néprajzi Múzeum, földszinti terem, 300 m²

Kiállítási koncepció: Beate Wild

Rendezte: Bata Tímea, Csorba Judit

A RYIJY ÉLŐ HAGYOMÁNYA. A finn szőnyeg

1707–2012 között

Tuomas Sopanen gyűjteménye

2013. június 22.–2014. január 5.

A kiállítás egy különleges tárgytípust mutatott be, a finn *ryijyt* (csomózott szőnyeg) egy egészen különleges gyűjteményen keresztül. Tuomas Sopanen, a neves magángyűjtő, akinek a finn nagy múzeumok anyagával vetekedő szőnyegyűjteménye van, évtizedek óta gyűjti a *ryijyt* az ország minden területéről és minden korszakból. A kiemelkedő esztétikai és történeti értékű gyűjteményből mintegy száz szőnyeg, a kollekció legfontosabb darabjai szerepeltek a kiállításon.

A *ryijy* történetének több mint háromszáz esztendő múltját áttekintő kiállítás egy tárgytípuson keresztül kísért végig a finn történelem különböző stílus-korszakait, mutatta be a tárgy készítésének sajátos technikáját, tárta fel különleges esztétikai szépségeit. Bemutatta azt a folyamatot, melynek során a népművészet egykori – esztétikai funkciókkal felruházott – használati tárgya a finn design egyik különleges, meghatározó példája lett.

Technika, stílus, színek, funkció, esztétikum: ezeket együtt jelenti a lefordíthatatlan szó: *ryijy*. (3. kép)

Néprajzi Múzeum, második emeleti kiállítóter, 900 m²

Rendezte: Szarvas Zsuzsa

3. kép. *A ryijy élő hagyománya. A finn szőnyeg 1707–2012 között* című kiállítás részlete
Sarnyai Krisztina felvétele

ELTŰNŐ REMEKMŰVEK. Az orosz faépítészet pusztuló emlékei

2013. július 9.–szeptember 8.

Az építőművészek nemzedékről nemzedékre átadott tudásának köszönhetően évszázadokon át gyönyörű faépületek születtek Oroszországban. Ez a művészeti ág nem szakadt ki a népi környezetből, sőt a hétköznapi életben és a falusi építészetben alkalmazott tudás továbbfejlődött benne. Maga az anyag, a fa abban különbözik a többi építőanyagtól, hogy hihetetlenül meleg, puha. Miután ki van téve az öregedésnek és a pusztulásnak, még előbbnek tűnik, ezért még több odafigyelést, törődést igényel.

Ezek az épületek sok esetben bizonyítják, hogy különböző helyeken éppen a templom felújításával kezdődött el a népi életmód újjáéledése.

Az Orosz Kulturális Központ, Budapest vendégkiállítása

Néprajzi Múzeum, díszterem előtti galéria, 50 m²

Koordináció: Nagel Edith

TÖBB MINT SZOMSZÉD

Horvát kiállítás az EU-csatlakozás alkalmából
2013. szeptember 10.–2014. március 23.

Horvátország 2013. évi európai uniós belépése alkalmából a Néprajzi Múzeum új időszaki kiállításon mutatja be gyűjteményének gazdag horvát anyagát.

A kiállítás nem a mai Horvátország bemutatására vállalkozik, hanem 19. századi tárgyak segítségével arra mutat rá, hogy a népi kultúrát milyen európai folyamatok alakították, tagolták. A kiállításban bemutatott jelenségek sok esetben nagyon ismerősnek tűnhetnek Magyarországon, hiszen mind a magyar, mind a horvát néprajztudomány eredményei azt mutatják, hogy a Dráva folyó – bár országhatár – soha nem volt éles kulturális választóvonal. A két országot összekötötte a munkamigráció, a közös búcsújáró helyek látogatása, a sok azonos földbirtokos család, és máig szoros kapcsolatot jelentenek a Magyarországon élő horvát nemzetiségű csoportok és a turizmus is.

A kiállítás a Néprajzi Múzeum 1872–1920 között létrejött gyűjteményének bemutatásával és értelmezésével azt is hangsúlyozni szeretné, hogy az a néprajzi kép, amely a horvát nemzeti önképben, identitásban ma is jelen van, sok esetben közös tudományos fórumokon formálódott. (4. kép)

Néprajzi Múzeum, földszinti terem, 500 m²

Rendezte: Lackner Mónika, Kerezi Ágnes, Horváth Sándor

4. kép. A *Több mint szomszéd*.

Horvát kiállítás az EU-csatlakozás alkalmából című kiállítás részlete
Sarnyai Krisztina felvétele

EMLÉK SASVÁRRÓL – PIETÀK SÍKBAN ÉS TÉRBEN

2013. szeptember 14.–2014. február 24.

A Szakrális Művészetek Hetéhez kapcsolódó kamarakiállítás-sorozat keretében a felvidéki zarándokhelyről, Sasvárról (Šaštín, Szlovákia) és környékéről származó népi pietaábrázolásokat mutatta be a tárlat. A szobrok és képek, kerámiák, archív fotók, búcsús tárgyak reprezentatív gyűjteményét tanulmányozva a látogatók megismerhették a híres pieta kultuszának populáris vonatkozásait.

A „sasvári pieta” – faragott, festett szobrocskák önmagukban vagy Mária-házakba foglalva, üveg- és tükörképre festve – a felvidéki, dunántúli, palócföldi katolikus parasztság tisztaszobáinak megbecsült tárgyai voltak. Emlékek a zarándokútról vagy csak mások által hozott kegytárgyak, generációkon keresztül öröklődő családi értékek.

Šaštín ma a katolikus szlovákok legjelentősebb búcsújáró helye. A kiállítás előterében látható fényképeket Gebauer Hanga készítette a helyszínen.

Néprajzi Múzeum, földszinti folyosógaléria, 80 m²

Rendezte: Sedlmayr Krisztina

VIETNAMEI PORCELÁN – TÖRÉKENY MÚLTIDÉZÉS

2013. szeptember 17.–október 6.

A rendkívüli kiállítás mintegy száz művészi kivitelű porcelán- és lakktárgy segítségével a távoli Délkelet-Ázsiába, Vietnamba kalauzolta el a látogatókat. Vietnamban a porcelán- és lakkművesség a nemzeti kultúra nagy hagyományokkal rendelkező, kiemelkedő és jelenleg is fejlődő művészeti ága. A tárlat hű másolatokban, egymás mellett mutatta be a régi, hagyományos porcelánokat, valamint a kortárs porcelántárgyak és lakk dísz tárgyak sokaságát, megismertetve a látogatókat a klasszikus formákkal és mázakkal, dekorációs megoldásokkal.

A kiállítás tárgyait a vietnami Kultúra, Sport és Turizmus Minisztériuma válogatta, és a kiállítás befejezése után a Néprajzi Múzeumnak adományozta őket.

Néprajzi Múzeum, földszinti kiállítóter, 100 m²

Rendezte: Wilhelm Gábor

WORLD PRESS PHOTO

2013. szeptember 27.–október 27.

A World Press Photo szervezet minden évben megrendezi az elmúlt év eseményeiből készült sajtófotóversenyét. A képek a legkülönbébb kategóriákban mutatták be az elmúlt év legfontosabb és legmeghatározóbb eseményeit.

Néprajzi Múzeum, aula, 400 m²

Koordináció: Nagel Edith

FAL ÉS FÜGGÖNY MÖGÖTT: KÍNA

Szamódy Zsolt Olaf fotográfiái

2013. szeptember 27.–október 27.

Szamódy Zsolt Olaf Kínában készített fényképeket, amelyeknek művészi értékük mellett néprajzi-antropológiai jelentőségük is van: a képeken a kínai kultúra és életmód tradicionális formái mellett a kortárs jelenségek is feltáruulnak, megörökítve a modern és a hagyományos egymás melletti létezését.

A fényképfelvételek 2008–2009-ben készültek, digitális technikával Nyugat- és Délkelet-Kínában, Dinghu, Lishui, Pinyao, Wenzhou és Zeihsang településeken. A kiállítás a 2013-ban a Néprajzi Múzeum gyűjteményébe került fotográfiákat mutatta be.

Néprajzi Múzeum, a díszterem előtti galéria, 70 m²

Rendezte: Csorba Judit

ERDÉLYEN INNEN, ALFÖLDÖN TÚL

Fekete-Körös völgye a századfordulón

2013. november 7.–2014. március 16.

A Fekete-Körös völgye Nagyváradtól délkeletre található, az Erdélyi-szigethegység és az Alföld között, ahol a folyóvölgyekben a 20. század elején a román többségű népesség közé ékelődve mintegy húszezer magyar élt. Györffy István néprajzkutató 1911-ben hosszabb terepmunkája során módszeresen végigjárta ezt az etnikailag és földrajzilag is zárt és feltáratlan területet, ahol hiánypótló néprajzi tárgyakat gyűjtött, helyszíni fotókat, rajzokat, feljegyzéseket készített. A százkét évvel ezelőtti néprajzi gyűjtés egyedülálló anyaga: népviseleti darabok, kerámiák, rajzok, fényképek és térképek – több száz unikális darab – most először voltak láthatók önálló kiállításban.

Györffy a Fekete-Körös völgyében a jelenkort kutatta, az éppen zajló kulturális és társadalmi jelenségekre és változásokra fókuszált, a pillanatnyi állapotot, a folyamatokat és az összefüggéseket igyekezett feltárni. (5. kép)

Néprajzi Múzeum, földszinti terem, 500 m²

Rendezte: Gebauer Hanga, Granasztói Péter, Katona Edit

5. kép. Az *Erdélyen innen, Alföldön túl*. Fekete-Körös völgye a századfordulón című kiállítás részlete

Sarnyai Krisztina felvétele

KÜLSŐ HELYSZÍNEEN BEMUTATOTT KIÁLLÍTÁSOK

KAURI ÉS NAGYÍTÓ

Óceániai ékszerek Bíró Lajos gyűjteményéből

Herman Ottó Múzeum, Miskolc

2012. szeptember 27.–2013. január 27.

Déri Múzeum, Debrecen

2013. február 18.–április 28.

Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda

2013. május 15.–szeptember 1.

ÁCSOLT FATORNYOK – VÉDELMEZŐ TEMPLOMOK

Válogatás a Néprajzi Múzeum grafikáiból, fényképeiből

Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy

2013. január 10.–március 11.

Matyó Múzeum, Mezőkövesd

2013. március 15.–május 19.

Móra Ferenc Múzeum, Szeged

2013. május 24.–augusztus 25.

FEKETE-KÖRÖS-VÖLGY LAKÓI ÉS TELEPÜLÉSEI A SZÁZADFORDULÓN Dr. Györffy István

1911. évi néprajzi kutatásának fényképei a budapesti Néprajzi Múzeum gyűjteményéből

2012. június 3.–2013. augusztus 31.

Várasfenes, Nagyszalonta, Tenke, Gyanta, Köröstárkány, Nagyvárads, Békéscsaba

SZÁZÉVES HÁZAK ÜNNEPE

2013. március 15.–április 15.

Budapest 100 rendezvénysorozat

Palotából múzeum című tárlat

„VITÉZ JOANNES HÁRY” – AVAGY DALJÁTÉKBA SŰRÍTETT MAGYARSÁG

A Hány János népzenei és zenetörténeti forrásai Kodály zeneszerzői műhelyében

Magyar Állami Operaház Erkel Színház

2013. október 5–30.

MTA BTK Zenetudományi Intézet

2013. november 1–31.

A HÓNAP MŰTÁRGYA SOROZAT KIÁLLÍTOTT TÁRGYAI

A 2013 októberében indult *A hónap műtárgya* sorozat a múzeum gazdag gyűjteményéből gondosan kiválasztott különleges tárgyakat vagy különféle muzeológiai szempontok szerint összeállított együtteseket mutat be, az aulában kiállított, egy tárlónyi néprajzi anyagot, mely az intézmény sokféle arcát reprezentálja.

KÉPKERET ÉS JUHÁSZKAMPÓ

Nemes Tompa István nagyeceni pásztor faragványai

1. Juhász-kampó

Hegykő, Sopron megye, 19. század vége

Néprajzi Múzeum; 5618

2. Faragott keretezésű fénykép/fogadalmi kép

Nagycenk, Sopron megye, 1888–1911

Máriazellai bazilika (északi torony), Ausztria

3. A fényképeret mögé helyezett Mária-fohász másolata. Nagycenk, 1911

ELEFÁNTCSONT KÜRT

Kamerun, 19–20. század fordulója

Néprajzi Múzeum;109529

BÁBTÁNCOLTATÓ BETLEHEM

Felső-Tisza-vidék (Szatmárcseke?), 1930-as évek

Néprajzi Múzeum; 68.120.24

JELENTŐS TÁRGYGYARAPODÁSOK

A BOGLÁR-HAGYATÉK – 250 TÁRGY

A Nemzeti Kulturális Alap támogatása, a Szimbiozis Alapítvány kampánya, de Unger Chair támogatása

Boglár Lajos (1929–2004) kulturális antropológus, muzeológus 1959–1999 között végzett gyűjtőmunkát a dél-amerikai trópusi őserdei indián törzsek körében. Ennek eredménye többek között a Magyarországon páratlan kollekció a különböző indián törzsek ünnepi és hétköznapi tárgyaiból.

Halála után a család tulajdonában maradt a gyűjtemény egy rendkívül értékes része, amelynek többségéhez Boglár Lajos haláláig ragaszkodott, mivel személyes emlékei fűződtek e tárgyakhoz.

2013-ban három különböző forrásból sikerült összegyűjteni a kollekció megvásárlásához szükséges összeget: a Néprajzi Múzeum a Nemzeti Kulturális Alaptól nyert támogatást, a Boglár Lajos barátai, tanítványai által vezetett Szimbiozis Kulturális Antropológiai Alapítvány „Fogadj örökbe egy tárgyat” kampánya segítségével, valamint Richard de Unger magántámogatása révén.

A megvásárolt tárgyak közös jellemzője, hogy magas esztétikai értéket képviselnek, és színvonalasan egészítik ki a korábban ezekről a területekről bekerült gyűjteményi anyagot.

SZAMÓDY ZSOLT FOTÓMŰVÉSZ FÉNYKÉPEI – 50 fotó

A Nemzeti Kulturális Alap támogatása és ajándék

A Néprajzi Múzeum közel négyszázezer darabos fényképgyűjteménye számára a Nemzeti Kulturális Alap segítségével vásárolta meg Szamódy Zsolt Olaf fotóművész huszonöt darab fotográfiajának a múzeum gyűjtőkörébe illő színes vintázs, illetve digitális kópiáját. További huszonöt képet a fotós ajándékozott a Néprajzi Múzeumnak.

A fényképfelvételek 2008–2009-ben készültek, digitális technikával, a Kína keleti részén lévő Csöcsiang és Sanhszi tartományokban. 2013 őszén, a *World Press Photo* kiállítással párhuzamosan a *Fal és függöny mögött: Kína* című kiállítás Szamódy Zsolt Olafnak a Néprajzi Múzeum fényképgyűjteményébe került fotográfiaiból mutatott be válogatást

UNDI MÁRIA VÁZLATAI, HÍMZÉSMINTARAJZAI, APRÓMOTÍVUM-TERVEI – 12 mappa

Vásárlás

A tizenkét mappányi, rokonságtól megvásárolt hagyaték mintavázlatokat, rajzokat, nyomtatványokat, jegyzeteket, terveket tartalmaz, melyek többsége Undi Mária kézimunkafüzeteinek kiadványaihoz (*Magyar Kincsesláda*) készültek. A buzsáki, sárközi, Pozsony környéki, kalocsai és cinkotai mintagyűjtéseket is tartalmazó anyag Undi Mária magyar hímzésekkel kapcsolatos gyűjtői, tervezői, szerkesztői, kiadói munkásságát dokumentálja 1926–1950 között.

A „MALONYAI-HAGYATÉK” – 95 textil, 200 fotó

Hivatalos átadás

2013 elején a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem (MOME) hivatalosan átadta a korábban a textil tanszékén őrzött néprajzitárgy- és dokumentációs gyűjteményét, amely többségében a Malonyay Dezső által szerkesztett és közreadott *A magyar nép művészete* köteteivel kapcsolatos terepmunkák során, illetve a kiadás nyomán keletkezett. A tárgyi gyűjtemény elsősorban az első kalotaszegi kötethez köthető, a hímzéseken Malonyay Dezső monogramja, helymegjelölése és az 1904. gyűjtési év szerepel.

A dokumentációs gyűjtemény legnagyobb értékét az első és második kötet eredeti, adatokkal ellátott pozitív fotónagyításai jelentik (közel kétszáz darab), emellett a kiadások során keletkezett fotólenyomatokat, kevés rajzot is magában foglal a kollekció. A Néprajzi Múzeum különböző gyűjteményeiben már vannak a korábban megvásárolt anyagok között is a Malonyay-vállalkozáshoz köthető tárgyak, rajzdokumentációk, kevés fotóanyag is, a most átadott kollekció azonban az egyik legjelentősebb. A magyar népművészet kutatástörténete még adós a Malonyay-vállalkozás feltárásával, csak részeredmények születtek a témában: a MOME által megőrzött anyag a jövőben elvégzendő értékelő elemzéshez szolgáltatt majd kiemelkedő dokumentációt.

VIETNAMEI PORCELÁN- ÉS KERÁMIATÁRGYAK – 113 tárgy

Ajándék

A vietnami kerámiaközpontok történelmileg és napjainkban is falvakhoz kötődnek. A megfelelő alapanyag és a nemzedékeken átívelő tudás együtteséből több évszázados hagyomány teremtette helyi stílusok alakultak ki a településeken. A vietnami államelnök magyarországi látogatása alkalmából rendezett kiállítás anyaga három ilyen kerámiaközpont ma is gyártott termékeiből, emellett egy családi porcelánkészítő műhely remekeiből, valamint egy jellegzetes technológia, a zománcolás darabjaiból állt össze.

A kiállítási tárgyakat a vietnami kulturális és művészeti kiállítási központ bocsátotta a Néprajzi Múzeum rendelkezésére. Összesen 113 tárgy került a múzeumi gyűjteménybe, hiánypótló módon gazdagítva a Néprajzi Múzeum délkelet-ázsiai anyagát.

DERZSI BALÁZS AUSZTRÁL TÁRGYAI – 67 tárgy

Nemzeti Kulturális Alap, Ithaka program

Derzsi Balázs 1998 óta él Ausztrália északi területén (Northern Territory állam), a Numbulwar nevű helyi közösségben. Ezt a települést az anglikán misszionáriusok alapították a múlt század közepén, letelepítve a bozóterdőben élő bennszülötteket. 1976-ban az ausztrál kormány átvette a bennszülött-telepek kezelését, elsősorban az iskoláztatási programot, és azóta a kormány gondoskodik az oktatásról ezen a településen. Derzsi Balázs ebben a kormány által vezetett iskolában dolgozik már tizenöt éve Numbulwarban.

A megvásárolt tárgyak túlnyomó többsége Numbulwarból származik, mert a helybeli numamurdirdi törzs Derzsi Balázst tagjai közé választotta, és ezáltal módjában állt hozzájutni az általuk használt tárgyakhoz. Tárgyai Numbulwarból származó darabjait (a lándzsákat, halászszyonyokat, bumerángokat) a törzsbe való beválasztásakor ajándékként kapta, más tárgyakat szimbolikus összegért vásárolt, mert a törzs tagjaként családtagként tartják számon.

JELENTŐSEBB TÁRGYKÖLCSÖNZÉSEK

Sárköz – habán – lüsztér

Magyar Népi Iparművészeti Múzeum, 2013. április 25.–június 8.

A kiállítás a kilencvenéves Tamás László fazekasnak, a Népművészet Mesterének, valamint tanítványainak és mestereinek alkotásaiból nyújt ízelítőt.

Kölcsönzött tárgyak: 13 darab kerámia.

Játék katonák – katonai játékok

Időszaki kiállítás a HM HIM Hadtörténeti Múzeumban, 2013. június 21.–december 8.

A Hadtörténeti Múzeum fennállása óta első ízben rendezett játékkiállítást. A látogató régi, muzeális tárgytól kezdve az új beszerzésű, közelmúltban gyártott darabokig megismerkedhet minden olyan játékkal, amelynek valamiféle/valamilyen katonai vonatkozása van.

Kölcsönzött tárgyak: 21 darab tárgy a Rítusgyűjteményből.

„A Goldberger...” – a Goldberger Textilipari Gyűjtemény új állandó kiállítása

Óbudai Múzeum, 2013. szeptember 13-tól (állandó kiállítás)

Az Óbudai Múzeum Goldberger Textilipari Gyűjteménye új állandó kiállításának célja, hogy emléket állítson az 1784-ben Goldberger Ferenc által alapított és több mint kétszáz éven át fennállt textilgyár történetének.

Kölcsönzött tárgyak: 18 darab textil.

Korcsolyázás anno. Fejezetek a magyar műkorcsolyázás történetéből

Magyar Olimpiai és Sport Múzeum, 2014. január 13.–március 30.

A Magyar Olimpiai és Sportmúzeum legújabb időszaki kiállításában a korcsolya fejlődésének legfontosabb stádiumait bemutató tárgyak mellett a látogatók a tablók és az információs pult segítségével átfogó képet kaptak a műkorcsolya történetéről is.

Kölcsönzött tárgyak: 11 darab korcsolya.

PUBLIKÁCIÓK

KIÁLLÍTÁSI KATALÓGUS

GEBAUER Hanga – GRANASZTÓI Péter – KATONA Edit

2013 Erdélyen innen – Alföldön túl. A Fekete-Körös völgye a századfordulón. Kiállítási vezető. Budapest, Néprajzi Múzeum. (6. kép)

HORVÁTH Sándor – KEREZSI Ágnes – LACKNER Mónika

2013 Több mint szomszéd. Mozaikok a horvát népi kultúrából. Kiállítási vezető. Budapest, Néprajzi Múzeum.

KEREZSI Ágnes

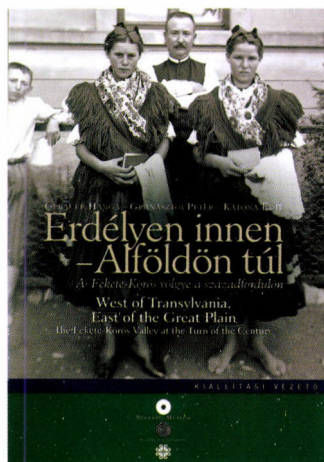
2013 Saaremaa, Muhumaa és Hiiumaa. Az észti szigetvilág néprajzi képe száz évvel ezelőtt. Bán Aladár gyűjteménye. Kiállítási vezető. Budapest, Néprajzi Múzeum. (7. kép)

SZARVAS Zsuzsa (szerk.)

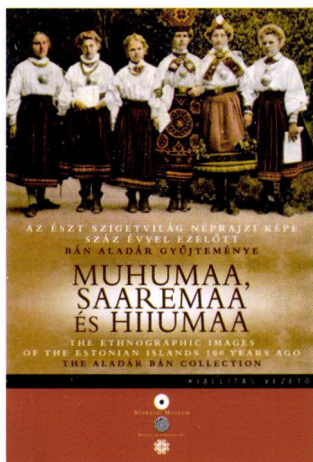
2013 A ryijy élő hagyománya. A finn szőnyeg 1707–2012 között. Tuomas Sopanen gyűjteménye. Kiállítási katalógus. Budapest, Néprajzi Múzeum.

TASNÁDI Zsuzsanna

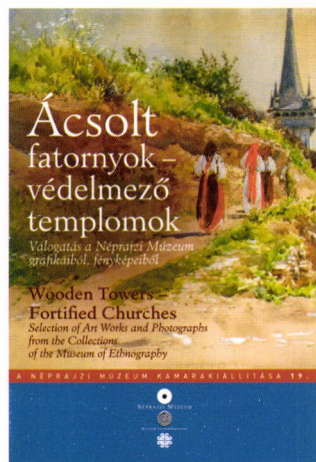
2013 Ácsolt fatornyok – védelmező templomok. Válogatás a Néprajzi Múzeum grafikáiból, fényképeiből. Budapest, Néprajzi Múzeum. (Kamarakiállítások, 19.) (8. kép)

6. kép. Az *Erdélyen innen, Alföldön túl*. Fekete-Körös völgye a századfordulón című kiállítás katalógusának borítója

7. kép. A *Muhumaa, Saaremaa és Hiiumaa* című kiállítás katalógusának borítója

8. kép. Az *Ácsolt fatornyok – védelmező templomok*. Válogatás a Néprajzi Múzeum grafikaiból, fényképeiből című kiállítás katalógusának borítója

ÉVKÖNYV, FOLYÓIRAT

SZARVAS Zsuzsa (szerk.)

2013 Néprajzi Értesítő, 95. évf. Budapest, Néprajzi Múzeum.

KEMECSEI Lajos (főszerk.)

2013 Tabula, 15. évf. 1–2. Budapest, Néprajzi Múzeum. (Digitálisan.) Internetcím:

http://tabula.neprajz.hu/neprajz.07.151a.php?bm=1&as=395&kr=A_10_%3D%222014%2015%281%29%22.

MADOK

HAMMER Ferenc

2013 ... nem kellett élt vasalni a farmerbe. Mindennapi élet a szocializmusban. Budapest, Néprajzi Múzeum. (MaDok-füzetek, 8.)

ON-LINE KIADVÁNYOK

VIDA Gabriella

2013 Ónedények Magyarország közgyűjteményeiben. Digitális katalógus. Internetcím:

<http://onedenyek.neprajz.hu/neprajz.02.07.php>.

MÉSZÁROS Borbála (szerk.)

2013 Magyar néprajzi bibliográfia 2009–2010. Internetcím:

http://www.neprajz.hu/neprajzi_bibliografia/Magyar%20Neprajzi%20Bibliografia%202009-2010.pdf.

PROGRAMOK

2013. január 22. **A Magyar Kultúra Napja**

A KÓTA ünnepi kórushangversenye

2013. március 5. **A Néprajzi Múzeum Napja**

Tárlatvezetések, múzeumpedagógiai foglalkozások, előadások, kerekasztal-beszélgetések, kiállításmegnyitók, könyvismertetések, könyvtári programok. Bátty-díj. Koncert – Mandel Quartet és a Téka együttes (9. kép)

9. kép. **A Néprajzi Múzeum Napja.**

Sarnyai Krisztina felvétele

2013. március 9. **Tórum fiai**

Családi nap vízimadarak és ördögűző kesztyűk jegyében

2013. április 5. **Roma Night**

Kulturális rendezvény a spanyol és a magyar roma művészet jegyében

2013. május 3. **Tolerancia Nap**

A Néprajzi Múzeum, a Centropa Magyarország, a Haver és az Uccu Alapítványok közös programja (10. kép)

10. kép. **Tolerancia nap.**

Sarnyai Krisztina felvétele

2013. május 11–12. **Kreatív kivonulás**

A Néprajzi Múzeum programja a Múzeumok Majálisán

2013. május 23. **So sí? Sar san? – Na mi van? Hogy vagy?**

Diáknap a Néprajzi Múzeumban. Középiskolás és 7–8. osztályos diákok számára

2013. június 22. **Találkozások éjszakája**

Múzeumok Éjszakája. Tárlatvezetések, koncertek, múzeumi kalandtúrák

2013. szeptember 7. **Utolsó nap, utolsó kép – nemzetiségek régen és ma**

A berlini Európai Kultúrák Múzeuma *Találkozások* című vendégkiállításának zárórendezvénye

2013. szeptember 27.–október 6. **Vedd fel a fonalat! Érzékösvény a ryijben**

A MOME TransferLab és a Néprajzi Múzeum közös programja a Design Hét Budapest 2013 keretében

2013. október 3–24. **Múzeumok Őszi Fesztiválja**

Merre van 1. Japán? Múzeumi kalandtúra Xántus János nyomában – épületséta

Restaurátorok reflektorfényben

Ryijyemesék. Egy csomó álom!

Bíróági tanácssteremtől a kiállítóteremig

„Mentés másként” a hon- és népismeret néprajzi múzeumi műhelyében

„A lámpás én vagyok” – Tanárok éjszakája

2013. október 15. **Jahuay – előadás és koncert**

Mario Godoy A., Carlos Freire S. és a Los Andinos együttes műsora

2013. november 9. **Ha lúd, legyen kövér**

Márton-nap a Néprajzi Múzeumban

2013. november 14. **Katalógus 3D – katalógus on-line**

Múzeumi katalógusok, tudományos felvetések. Tudományos tanácskozás a Néprajzi Múzeumban a Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából

2013. november 22–24. **Adventi virágkötészeti kiállítás és vásár**

Virágkötészeti kiállítás, virágkötészeti és kézművestermékek vására

2013. december 13–15. **Karácsonyi történet csíkosan a Néprajzi Múzeumban**

A Csíkszerda kórus karácsonyi koncertje

2013. december 21. **Ezjazz: karácsonyi koncert a Néprajzi Múzeumban**

A Néprajzi Múzeum karácsonyi programja

ELŐADÁSOK, FILMVETÍTÉSEK

2013. január **Filmvetítések a Lennart Meri-kiállításhoz kapcsolódóan három alkalommal**

Mindig van új a nap alatt sorozat

2013. január 7. **Piaroa indiánok.** Főzy Vilma előadása

2013. március 4. **Mintakincs a magyar népművészetben. A rajz- és festménygyűjtemény bemutatása.** Tasnádi Zsuzsanna előadása

2013. április 8. **Magyar ünnepi és hétköznapi viseletek.** Katona Edit előadása

Lásson, értsen: a múzeumban és a helyszínen sorozat

2013. február 27. **A nyelvrokonság kérdése. Az ugor–török háború. Reguly Antall, az első helyszíni gyűjtő.** Kerecsi Ágnes előadása

2013. március 13. **Az I–III. Zichy-expedíció. Kutatók és útjaik az expedíciók keretében.** Kerecsi Ágnes előadása

2013. március 27. **Az Orosz Birodalom és a finnugor népek kapcsolata.** Kerecsi Ágnes előadása

2013. április 10. **Szibéria mint orosz kolónia.** Kerecsi Ágnes előadása

2013. április 24. **A hantik hagyományos életformája a 20. század végén.** Kerecsi Ágnes előadása

2013. május 8. **A finnugor népek mai helyzete.** Kerecsi Ágnes előadása

2013. szeptember 25. **Cserépedények a paraszti háztartásokban.** Csopor István előadása

2013. október 2. **Kelet- és Dél-Afrika.** Földessy Edina előadása

2013. október 9. **Egyházak, céhek és céhes jellegű szervezetek cserépedény-használata.** Csopor István előadása

2013. október 24. **Közép-Afrika.** Földessy Edina előadása

2013. október 30. **Nyugat-Afrika.** Földessy Edina előadása

2013. november 3. **Afrikai művészet és kultuszok.** Földessy Edina előadása

2013. november 6. **Díszítőmotívumok és/vagy szimbólumok.** Csupor István előadása
2013. november 20. **Merítés a népi cserépedények világából.** Csupor István előadása
A népi fazekasság kezdete a hódoltság területén: a 17–18. század kerámiaja és hagyományozódása a 19. századig. Vida Gabriella előadása
2013. november 27. **Mesterségek és technikák.** Földessy Edina előadása

Látó emberek. A magyar néphagyomány nagy továbbörökítői

A Magyar Művészeti Akadémia népművészeti, néprajzi tagozatának előadás-sorozata

2013. október 8. **Kresz Mária, a magyar fazekasművészet fáradhatatlan kutatója.** Csupor István előadása
2013. október 22. **Körösfői Kriesch Aladár és az erdélyi népművészet.** Keserű Katalin előadása
2013. november 5. **Lajtha László, a népzene kutató.** Pálóczy Krisztina előadása
2013. november 19. **Lükő Gábor, a „Tűzcsiholó”.** Pozsgai Péter előadása

Összeállította: Szarvas Zsuzsa

Szerzőink figyelmébe

A Néprajzi Értesítőbe szánt kéziratok leadásakor a szerkesztők munkájának megkönnyítése érdekében a következőket kérjük figyelembe venni:

A kéziratok terjedelme nem haladhatja meg az 1 ívet (40 000 karakter), ebbe bele értendő a fotók, táblázatok, rajzok, grafikonok, a jegyzetek és a bibliográfia. A szöveget kettes sorközzel gépelve, elektronikus és kéziratos formában egyaránt (a nyomtatott formában van lehetőség a speciális kívánságok, kiemelések, képek helye stb. jelölésére), mindenfajta formázás, kiemelés nélkül kérjük. Ez alól csak a kurziválás a kivétel. A címeket, alcímeket a szövegtől egy-egy ENTER-rel válassza el (ne emelje ki, ne húzza be). Az új bekezdéseket csak ENTER beütésével kérjük jelölni (nem tabulátorral, nem sorkihagyással, nem sorbehúzással).

Az angol rezümé elkészítéséhez szükség van egy körülbelül fél oldalas összefoglalásra.

Az irodalmi hivatkozásokra szövegközi, zárójeles formát használjunk, a szerző kiskapitális betűtípussal írt vezetéknevével, az évszámmal és az oldalszámmal (HOFER 1983. 39–40).

A terjedelmesebb jegyzetek lábjegyzetbe kerüljenek.

A bibliográfia elkészítésénél a következő szempontokat kérjük érvényesíteni: A vezetéknevet kiskapitális, a keresztnévet normál betűtípussal írjuk! A következő sorba kerüljön az évszám, majd egy szóközt követően a mű címe. Itt is kerüljünk mindenfajta formázást! Ne csak a kiadási helyet, hanem a kiadót is tüntessük fel!

PÉLDÁK

Egyszerűs önálló mű esetén:

FÜLÖP Hajnalka

2002 Nyeregtakarók. Budapest, Néprajzi Múzeum. (Kamarakiállítások 6.)

Többszerűs önálló mű esetén:

FÉL Edit – HOFER Tamás

1997 Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban. Budapest, Balassi.

Gyűjteményes kötetek tanulmányai esetén:

BALÁZS György

2005 Malmok, molnárok. In SZULOVSKY János (szerk.): A magyar kézművesipar története.

Budapest, Magyar Kereskedelmi és Iparkamara. 403–412.

Folyóiratokban megjelent tanulmányok esetén:

BALASSA Iván

1952 A Néprajzi Múzeum kapcsolatai az orosz néprajztudománnyal. Néprajzi Értesítő, 63. évf. 1–2. sz. 171–201.

Internetről származó írás esetén:

HAIDER Edit

é n. A lépegető libajáték. Internetcím: www.libajatek.hu

NÉPRAJZI MÚZEUM

MUSEUM OF ETHNOGRAPHY

ISSN 0077-6599

9 770077 659005